А. МЕРЕДОВ

МАГТЫМГУЛЫНЫҢ ДҮШҮНДИРИШЛИ СӨЗЛҮГИ

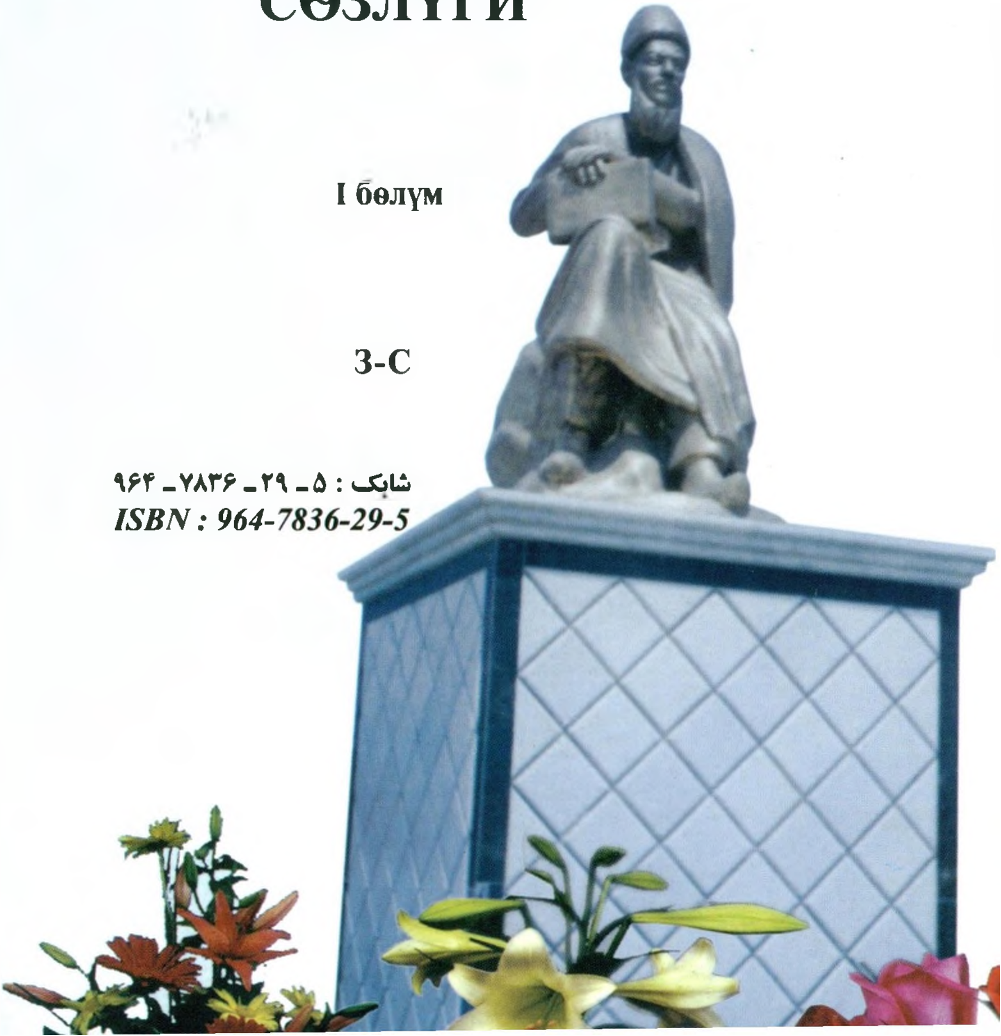

I бөлүм

З-С

شابک : ۹۶۴ـ۷۸۳۶ـ۲۹ـ۵
ISBN : 964-7836-29-5

А. МЕРЕДОВ

МАГТЫМГУЛЫНЫҢ ДҮШҮНДИРИШЛИ СӨЗЛҮГИ

I БӨЛҮМ

А - Җ

ГонбеД Кабус
1997

فرهنگ مخدومقلی

تدوین و تفسیر از:

نور محمّد عاشورپور

گنبدقابوس

۱۹۹۷

مشخصات کتاب

عنوان کتاب : فرهنگ مختومقلی

مؤلف : نورمحمد عاشورپور

ناشر : عشق دانش

نوبت چاپ : اول ـ تابستان ۱۳۸۲

تیراژ : ۱۰۰۰ جلد

قطع : رقعی

شابک : ۵ ـ ۲۹ ـ ۷۸۳۶ ـ ۹۶۴

چاپ افست غراغی.تلفن : ۲۲۲۹۰۴۴

Түркмен халкының агзыбирлиги ве өзбашдаклыгы угрунда җанларыны пида эден эдермен огулларының хатырасына багышланяр.

СӨЗБАШЫ

Түркмен классыкы эдебиятынын бейик халыпасы акылдар-шахыр Магтымгулы Пырагынын дөредижилик мирасы өз дөвриүнден бәри көп алымларын үнсүни өзүне чекип гелйәр. Онуң ажайып чепер ве чуңманылы гошгулары улудан-кичи хеммәниң калблнда мынасып орун алыпдыр. Ылайта-да хәзирки заманда. бүтин дүнйә түркменлерин милли аң-дүшүнжесинин оянян махалында онуң эдеби мирасы хас мөхүм әхмиете эе боляр. Соңкы йылларда шахырын мирасына берилйән үнс. онуң адыны эбедилешдирмек. эсерлерини хеметараплайын өвренмек ве нешир этмек угрунда гечирилйән дүрли чәрелер мунуң ачык шаядыдыр.

Магтымгулы дүнйәниң бейик классыкларынын хатарында дурмага хаклыдыр. Онуң дүрдәне сөзлери. пәхим-пайхаса югрулан ажайып шыгырлары Гүндогар поэзиясынын әгирт улы уссатлары Фирдөвси. Ызамы. Новайы. Сагды. Хафыз ялы бейик шахырларын эсерлерини ядына саляр. Шейле болмагына гарамаздан. Магтымгулынын эсерлеринде окыжы көпчүлигине долы дүшнүкли болмадык сөзлерин. тарыхы. географик. мифологик атларын ве дини анлатмаларын хем аз дәлдиги беллидир. Шу затлары билмезден. шахырын эсерлеринин долы манысына дүшүнмек. чеперчилик айратынлыгыны. дүнйәгарайшыны йүзе чыкармак мүмкин дәл. Хут шу себәпли. хөдүрленйән хәзирики китапда бейик

шахырың дөредиҗилигинде душ гелйән шол типли сөзлере ве аңлатмалара дүшүндириш бермек гөз өңүнде тутуляр.

Мәлим болшы ялы, Магтымгулының эсерлеринин автографы я-да ондан гөчүрилен нусгасы бизе гелип етмәндир. Гелип етен голязмалары гөчүренлериң билими ве соватлылык дереҗеси шахырыңкыдан хас пес экен. Шонуң үчин оларың энчемеси гөчүрйән текстлерине долы дүшүнмән, кә халатда өзлериче оны үйтгедипдирлер. Бу хили үйтгетмелер диңе бир гөчүриҗилериң соватсызлыгына дегишли болман, оларың субьектив гарайышларына-да баглы болупдыр.

Текстлериң үйтгедилмеги еке бир Магтымгулының эсерлерине махсус зат дәл. Мунуң өзи Гүндогарың бейик классыкларының әхлисине диен ялы дегишлидир. Бу барада көп шахырларың өзлери-де ятлапдырлар ве шейле факты язгарыпдырлар, Гүндогар эдебиятындакы «хытабыя» («йүзленилип айдылян сөз») атландырылян термин-де хут шу меселе билен багланышыклы дөрәпдир. Шейле «хытабыяларың» бирини Фузулының диванында (Баку, 1958) хем гөрмек боляр. Фузулының өнден гөрүҗилик эдип, өз эсерлери барада айдан сөзлери Магтымгулының гошгуларының язгыдына-да дегишлидир.

Пырагының эсерлериниң сакланышында ики хили кемчилик дуюляр. Биринҗиден, шахырың дөредиҗилигине дегишли болмадык шыгырларың гошулмагыдыр. Икинҗиден, эсерлериниң көп халатда дүшнүксиз гөрнүшде үйтгедилмегидир. Бу ики ягдайы долы суратда айыл-сайыл этмек аңсат иш дәл. Ол ызыгидерли ве ядавсыз дерңев ишини талап эдйәр. Академик А.Н.Самойлович «Магтымгулының

гошгуларына гөркезгич» диен ишинде кәбир багшының гөрен гошгусына Магтымгулының кы диййәндигини беллейәр[1]. Бу беллик мыдама диен ялы шахырың адына башгаларың гошгуларының-да берлип гелнендигини субут эдйәр. Галыбересе-де, шу чака ченли Магтымгулының эсерлерининң танкыды текстининң ёклугы онуң гошгуларының дүшүндиришли сөзлүгини дөретмек ишини жуда кынлашдыряр. Шу себәпли сөзлүги дүзмекде хайсы чешмә салгыланмалы диен кануны сораг йүзе чыкяр. Биз бу ягдайы назарда тутуп, сөзлүги дүзмекде ашакдакы принципе эердик.

1. Биринжи нобатда шахырың иң гадымы голязма-диванларыны, шол санда Эйран голязмаларыны хем-де Гурбанберди ахун Гүргенининң Бухара дашбасмасыны илкинжи чешме хөкмүнде кабул эдип алдык.

2. Белли болшуна гөрә, шу вагта ченли энчеме гошгулар Магтымгулының кы болмаса-да, онуң ады билен нешир эдилипдир. Олар халк арасына яйрапдыр. Шол гошгуларың ичинде дүшнүксиз сөзлер, сөзлемлер хатда шахырың хакыкы өз асыл эсерлерине терс гелйән халатлары хем бар. Шуңа гарамаздан, биз чап болан шол гошгуларың сөзлерини-де алдык ве олар барада еринде өз гарайшымызы-да беян этдик. Бизиң пикиримизче, бу ягдай окыжыларың хакыката гөз етирмеклери үчин пейда берсе герек. Шейлеликде, бейик шахырың ады билен китап шекилинде я-да метбугатда чап болан хем-де голязма-диванларында габат гелйән хемме эсерлери сөзлүгиң илкинжи чешмеси болуп хызмат этди.

3. Магтымгулының гошгулары халк арасында жуда көп яйрапдыр. Онуң эсерлери көпчүлигиң йүрегинден туранлыгы

1- А.Н.Самойлович. Указатель к песням Махтумкули. ЗВОРАО, т. XIX. 126 сах.

себәпли, дилден-диле гечиши ялы, онуӊ диваныныӊ голязмасы-да элден-эле айланыпдыр. Мунуӊ өзи халкыӊ өз бейик шахырына гоян хорматыныӊ нышанасыдыр. Эмма шол процесде Магтымгулыныӊ гошгы сетирлери бирнәче варианта эе болупдыр. Белли бир сөз я-да сетир бир китапда я-да голязмада бир гөрнүшде гелсе, башга бир ерде икинҗи шекилде габат гелйәр.

Муӊа дегишли көп мысаллар гетирмек мүмкин. Шолардан кәбирини алып гөрелиӊ.

«Гөкҗе кепдери» атлы эсердәки «Тайр эдердим хер яна» диен сетир кәбир голязмаларда «Сейр эдердим хер яна» гөрнүшинде душ гелйәр. «Гызмалы болдум» гошгусындакы «Хекгак дек эйлейип газмалы болдум» диен сетир «Хекаят эйлейип язмалы болдум» я-да «хекгаклык эйлейип, газмалы болдум» варинтда берилйәр. Шунуӊ ялы-да «Җан ичинде» атлы гошгудакы:

Исхак айдар: «Пакыр мен,
Гуллугыма хакыр мен»

диен бейтде гелйән «хакыр» сөзи кәбир чешмелерде «мукыр» (боюн) вариантда габат гелйәр. Үч варианта эе болан сөзлер хем аз дәл. «Ягшы-яман сөзүм көпдүр, гүлүшмәӊ» диен сетирдәки «Гүлүшмәӊ» диен сөз бир ерде «талашмаӊ» шекилинде гелсе, башга бир ерде «галышмаӊ» вариантда берлйәр. Магтымгулыныӊ эсерлеринде көп варинтлылык хетденаша көп. Хатда кәбир сетириӊ бәш варинта эе болан фактыны хем гөрмек боляр. Меселем:

Суратым ниете гөрә, истиханым хәк ола.
Суратым не сына даред, истиханым хәк ола.
Суратым нисяндадыр, истиханым хәк ола.

Суратым нисте бара. истиханым хәк ола.

Суратым тене дерада. истиханым хәк ола.

Гөршүмиз ялы. шу вариантларың кәбиринде. ылайта-да иң соңкусында логики маны ёк. ол сөзлер дүйпден дүшнүксиз. хайсы дилдедиги-де белли дәл. Ягдай шейле болансаоң. дүрли вариантда гелйән сөзлериң хер хайсыны өзбашдак макала хөкмүнде бермек зерурлыгы йүзе чыкды. Шуңа гөрә. шол дүрли вариантларың душ гелйән гошгы сетирлериниң бирнәче гезек гайталанып гелмеги окыжылары гең галдырмалы дәлдир. Шунуң ялы-да бир сетир гошгының ичинде үч-дөрт сөз дүшүндириш талап эдйән болса. шол сетир хөкман үч-дөрт ерде гайталанып гелйәндир.

4. Магтымгулының эсерлериниң чап болан йыгындыларында арап графикасындан хәзирки заман түркмен язувына гечириленде. көп санлы сөзлер нәдогры окалыпдыр. Нетижеде хайсы-да бир сөз терс маны берйән сөзе өврүлипдир. Муңа мысал эдип. «эфсурда» (солан: доңан; гайгылы) сөзүниң «эфсерде» (тәчде: офицерде). «шаккыл-камар» (Айың ярылмагы - Мухаммет пыгамбериң гөркезен мөжүзеси) сөзлериниң «шеф эл камар» (Айың нәзик пердеси я-да гейими. башга манысы Айың шемалы). «бүгзиде» (сайлантгы) сөзүниң «бенгзеде» (бең уран). «сенжиде» (өлчегли. өлчелен) сөзүниң «субхыда» (эртиринде). «нүкте» (йити ве парсатлы сөз) сөзүниң «нукта» (нокат) сөзүне. «Кирми-келан» (улы гурчук) сөзүниң «гүрми-келан» (маныз сөз дүзүми) сөзүне өврүлендигини гөркезмек боляр. Элбетде. шейле фактлар санардан көп. Шоңа гөрә. шу хили ягдайда ол сөзлериң гошгының текстине хас догры гелйән варианты алынды. Кә халатда ялңыш варианты-да өз еринде

гөркезилип, догры варианта серетмек белленди. Меселем. «земре» - сер. «зумра». Магтымгулының дөредижилигинде энчеме географик атлара-да габат гелмек боляр. Шол атларың-да үйтгедилен вариантлары бар. Меселем. шахырың ики томлук «Сайланан эсерлерине» гиризилен «Эйямы гөрдүм» (П том, 142 с.) атлы гошгусында шейле сетирлер бар.

Наманган шәхринде батыр Зал билен.

Дөв билен җең салан Рүстеми гөрдүм,

Бу ердәки ады тутлян Наманган шәхери әхтибарлы голязмаларың биринде Семенган шәхери дийлип берлипдир. Мунуң хакыката хас якындыгы шүбхесиздир. Чинки Фирдөвсиниң «Шанамасында» гөркезилишине гөрә. Рүстемиң, Залың башдан гечирен кәбир вакалары хут Семенган шәхери билен багланышыклыдыр. Бу ат Эйраның Рамхурмуз атландырылян шәхериниң гадымы ады хем-де хәзирки дөвүрде Эйбек ады билен белли болан Овганыстан шәхерлериниң бириниң гадымы адыдыр. Шунуң ялы халатларда, элбетде, догры варианты алмак макул билинди.

5. Магтымгулының ады билен чап болан кәбир шыгырларда түркмен дилиниң сөзлүк фондунда габат гелмейән. тәзеден ясалан бирнәче сөзлере хем душ гелмек боляр, кәбир сөзлер болса өз уланылян хакыкы манысындан башга маныда уланылыпдыр. Меселем:

Пырагы пикир эйлеме.

Пикир билен салың гартар.

Бу пелек менден пач алып,

Кимселер барып хыҗалып,

Бу сетирлердәки «салың гартар» ве «хыҗалып» сөзлери

диңе бейлеки сетирлер билен капыялашдырмак үчин ясалан сөзлердир. Шахырын голязма-диванларындакы онуң хут өзүне дегишли болан гошгуларынын тутуш хеммесинде түркмен эдеби дилинде болшы ялы «ёвуз» сөзи «газаплы; ярамаз. эрбет; залым. рехимсиз. элхенч; кын. агыр. яман» диен маныларда уланылпдыр.

Меселем:

Яман-ёвуз ишлер бардыр.

Баша гелсе дуясыдыр.

Ики достуң арасында.

Яман-ёвуз иш олмасын.

Я-да:

Ол ёвуз магшар мусаллат галмагаллар ондадыр.

Эмма бу сөз Магтымгула йөңкелйән бирнәче шыгырда «ялңыз. еке» диен меныда гетирилипдир. Меселем:

Ёвуз мен дийип дөкме яшың.

Гөтергил гоҗалан башың.

Кимсе ёвуз-ёк гардашы.

Гөзи дүшмез бир догана.

Дегре-дашым сил алыпдыр. галмышам ёвуз менем.

Шунуң ялы халатларда ол сөзлер бир ерде алнып. ики хили маныда гелйәндиги ве оларың хайсы типли гошгулара дегишидиги ятаняр. Шулар билен бирликде. шол хили гошгуларда «душгәр. жуванперез. нәзигәр. зынахор» ялы нәдогры ясалан сөзлере-де габат гелинйәр. Эмма оларың саны көп дәл. Олара дүшүндириш бермекгиң гереги ёк хасап этдик.

кә халатда душ гелйән дүйпден манысыз гөрнүше

өврүлен сөзлер сөзлүге гиризилмеди, оларың бар болан догры вариантларыны алмак билен чекленилди.

Магтымгулының эсерлериниң хәзирки дүшүндиришли сөзлүгине гирйән сөзлериң энчемеси «Түркмен классыкы эдебиятының сөзлүгинде» хем бардыр. Эмма хәзирки сөзлүк диңе Магтымгулының эсерлерине махсус болмак билен бирликде, мунда көп затлар тәзеден ишленип, көп макалаларың үсти тәзе материаллар билен долдурылды, хемме сөзлер дегишли мысаллар билен үпҗүн эдилди. Галыберсе-де, сөзлериң арап-парс графикасында язылышы хем берилди.

Шу вагта ченли нешир эдилен текстлерде кәбир сөзүң бирнәче гөрнүшде языляндыгына габат гелинйәр. Бу хили сөзлериң дүрли формада гетирилиши хасаба алынды. Оларың бириниң янында дүшүндириш берлип, бейлеки гөрнүшлериниң ызында манысы дүшүндирилен форма середилмелидиги гөркезилди.

Мәлим болшы ялы, Магтымгулының голязма-диванлары арап эдипбийинде язылыпдыр ве шу элипбийде бирнәче гезек чап эдилипдир. Хут шу ягдайы назара алып хем-де шахырың арап графкасында язылан голязмаларыны оригиналда окамак ислейән окыҗылара көмек бермек максады билен сөзлүгиң ахырында арап-парс эдипбийиндәки ачар-сөзлүклик (словник) хем ерлешдирилди.

Шейлеликде, шахырың өз дөредиҗилигинде уланан көп санлы арап, парс ве гайры сөзлериң асыл язылышы - оригиналы билен-де окыҗылар шу сөзлүк аркалы таншып билерлер. Сөзүмизиң ахырында ене бир заде ныгтамак герек. Ол-да, шу китабың Магтымгулының эсерлериниң дүшүндиришли сөзлүгини дөретмекде илкинҗи

сынанышыкдыгыдыр. Шахырың дүрли дөврлерде нешир эдилен йыгындыларының соңунда берлен сөзлүк ве дүшүндиришлер боллаймаса, бу угурда хич хили эдилен иш ёк диерликдир. Шуңа гөрә, бу илкинжи сынанышык барада окыжылар өз дегерли белликлерини айдарлар диен умыдымыз бар. Шейле белликлер бизиң гележекде алып барҗак ылмы-дерңев ишлеримизе пейда бержекдигине биз пугта ынанярыс.

Иш ара алнып маслахатлашылан махалда өз пейдалы белликлерини айдан Магтымгулы адындакы Түркмен дөвлет университетиниң филология факультетиниң профессор-мугаллымлар составына түйс йүрекден миннетдарлык билдирйәрин.

Ашырпур Н.М.
(А. Мередов).
ТССР-иң Ылым ве техника болюнча
дөвлет байрагының лауреаты,
Магтымгулы адындакы Түркмен
дөвлет университетиниң доценти.

СӨЗЛҮГИҢ ГУРЛУШЫ ХАКЫНДА

Сөзлүге алнан сөзлериң ерлешдирилишинде, дүшүндирилишинде ашакдакы тертип долы сакланды:

1. Баш сөзлер хәзирки заман түркмен дилиниң элипбийи эсасында дүзүлди.

2. Баш сөзден соңра яй ичинде ол сөзүң хайсы диле дегишлидиги, узын я-да гысга айдылышы хәзирки заман түркмен элипбийинде берилди. Арап сөзлериниң өңүнде «а», парс сөзлериниң өңүнде болса «п» харпы гоюлды. Шондан соң сөзүң арап графикасында язылышы-да гөркезилди. Меселем:

АБДАЛ (а. абда:л) ابدال - ....

АБАТ (п. а:ба:д) آباد - ....

3. Ики компонентден дүзүлен гошма сөзлериң бири арапча, бейлекиси парс дилинде болса, оларың өңүнде «а-п» харплары гоюлды.

Мес.:

ДҮРРИ-НАЯП (а-п. дорр-е на:я:б) در نایاب - ...

4. Эгер гошма сөзлериң компонентлериниң икиси-де бир дилде болса, шол дилиң аламаты (а. я-да п.) гоюлды

Мес.:

ДӘХРИ-ДУН (а. дахр-е ду:н) دهر دون - ...

5. Сөзлүкде түрки сөзлер үчин йөрите беллик гоюлмады. Эмма гошма сөзлериң составында гелсе, ол «т» харпы билен белленди.

Мес.:

ҖӨВЛАН УРМАК (п-т. җевела:н урмак) **جولان اورمق** - ...

6. Сөзлериң яй ичинде транскрипциясы берленде, узын айдылян чекимлини гөркезмек үчин харпың ызындан ики нокат (:) гоюлды.

Зерур боланда сөзүң бирлик я-да көплүк саны-да гөркезилди.

7. Сөзлере дүшүндириш берленде, илки билен оларың асыл манысы, соң башга манылары, ондан соң болса гөчме манысы берилди. Эмма омонимлериң хер бири айры-айры сөз хөкмүнде рим цифри билен номерленип гөркезилип дүшүндирилди.

8. Шахырың дөредиҗилигинде кәбир арап-парс сөзлери диңе көплүк санда уланылыпдыр. Шунуң ялы ягдайда ол сөзлер шол дуршуна, ягны көплүк санда алнып дүшүндириш берилди, бирлик санының ызындан болса, көплүк сана середилмелидиги табшырылды.

9. «Вав» (و) билен дүзүлен гошма сөзлерде «вав» харпы биринҗи компонентиң ызындан гойлан дефисден соң «у» харпына өврүлип языляр. Яй ичинде транскрипциясы берленде болса, асыл айдылышы ялы «ве» я-да «о» харпы билен берилйәр. Мес.:

ЗЕМИН-У АСМАН (п. земи:н ве а:сма:н) **زمین و آسمان** - ...

ШЕБ-У РУЗ (п. шеб-о ру:з) **شب و روز** - ...

УҖБ-У РЫЯ (а. оҗб ве рия:) **عجب و ریا** - ...

10. Түркмен классыкы эдебиятының, шол санда Магтымгулының эсерлеринде парс дилиниң изафет биригмелери эп-эсли орун тутяр. Шолар хемише биринҗи сөзүң үсти билен берилйәр, ягны биринҗи компонентиң ызына, онуң ёгын я-да инче чекимли билен гутаряндыгына

гарап, «ы.и» харплары артдырылып языляр. Яйың ичинде болса парс дилиндәки асыл айдылышы ялы транскрипциясы берлип, ызысүре арап графикасында язылышы гөркезилйәр. Мес.:

МӨВҖИ-ДЕРЯ (а-п. мавҗ-е деря:) موج دریا - ...

ФАХРЫ-ҖАХАН (а-п. фахр-е җаха:н) فخرجهان - ...

11. Арап дилиниң артикли болан ال (эл) биринҗи компоненте бирлешдирилип языляр. Мес.:

КУББАТЫЛ-ЫСЛАМ, БЕЙТИЛ-ХАЗАН, ҖЕННЕТИЛ-МӘБВА ве ш.м. Бу сөзлер аслында قبة الاسلام (куббат-эл - ыслам), بيت الاحـــزان (бейт-эл-хазан) ве جــــنّت المأوى (җеннет-эл-мәьва) шкешекилинде языляр.

12. «Айн» (ع) харпы сөзүң ортасында геленде түркмен дилинде көпленч «г» сесине өврүйәр. Шолар ялы сөзлериң яй ичинде транскрипциясы берленде «айн» харпының деригине апостроф (,) гоюляр. Мес.:

ТАГЛЫМ (а. та'ли:м) تعليم - ...

НАГЛЕЙН (а. на'лейн) نعلين - ...

МАГРЫПЕТ (а. ма'рифет) معرفت - ...

13. Шахырың дөредиҗилигинде габат гелйән арап-парс сөзлери хәзирки заман түркмен дилиниң дүрүс язувы эсасында берилди.

14. Арап- парс ве түрки сөзлерден башга диллерде болан сөзлер өз ады билен берилди. Меселем «монголча», «грекче» ве б.

15. Магтымгулының гошгуларында өзи я-да мазмуны душ гелйән «Курьаның» аятлары бу китабың оригиналы, парсча, түркче хем-де русча терҗимелери эсасында түркмен дилине гечирилди.

Арап. парс диллеринден гечен сөзлериң такык ве белли бир язув кадасының ёклугы зерарлы шахырың нешир эдилен эсерлер йыгындыларында олар дүрли гөрнүшде габат гелйәр. Шоңа гөрә сөзлүкде кәбир арап. парс сөзлериң ве бирикмелериниң айры-айры шекилде гелйәндиги окыҗылары гең галдырмалы дәлдир. Ол белли бир каданың ёклугы үчин шейле эдилди. Меселем: ресулылла-ресулулла. хасрат-хасрет. абес-эбес ве ш.м.

ПЕЙДАЛАНЫЛАН ЧЕШМЕЛЕР

Магтымгулың эдеби мирасының көптараплы ве чуң мазмуна элиги себәпли, онуң эсерлериниң дүшүндиришли сөзлүгини дүзмеклик көп санлы ылмы-эдеби чешмелери өвренмеклиги талап эдйәр. Шу хакыкатдан угур алып, сөзлүк дүзүлйән вагтда җуда көп ылмы, эдеби, тарыхы чешмелер гөзден гечирилди, энчеме гадымы хем-де хәзирки заманда дүзүлен сөзлүклерден пейдаланылды. Шоларың арасында дүрли дөврлерде айры-айры авторлар тарапындан дүзүлен парс дилиниң дүшүндиришли сөзлүги, арап дилиниң, түрк дилиниң дүшүндиришли сөзлүклери ве парсча-русча, тәҗикче-русча, арапча-русча, Новайының, Несиминиң ве башга-да сөзлүклер көп. Пейдаланылан чешмелериң саны йүзлерче бар. Оларың хеммесини җикме-җик гөркезмәге бу ерде мүмкинчилик ёк. Шолардан энчемеси «Түркмен классыкы эдебиятының сөзлүгинде» гөркезилипди. Шоңа гөрә, бу тайда олары гайталап отурман, диңе эсасыларыны хем-де тәзе чешмелери гөркезмек билен чекленйәрис. Олар ашакдакылардан ыбаратдыр:

Түркмен дилиниң сөзлүги. ТССР ЫА-ның неширяты. Ашгабат, 1962.

Амид Х. Ферхенг-е Амид I-II том. Тәхран. 1970 (парс дилинде)

Амид Х. Ферхенг-е Амид. тарых. география ве умумы маглуматлар, Тәхран, 1346 (1967) (парс дилинде).

Луис Маьлуф ве башгалар. Ал-Мунҗид фил-лугати

вел-эдеби вел-улум. Бейрут. 1956 (арап дилинде).

Мухаммет Гыясытдин. Гыясул-лугат.I-III том. Душанбе. 1987-1989 (парс дилинде).

Самы Ш.Камусы-түрки. I-II том. Дери-сагадат. 1317-1318 (1899-1901).

Самы Ш.Камус-е ылмы ве фенни. I-II том. Бакчасарй. 1906 (түрк дилинде).

Арап ве парс сөзлерининң сөзлүги (Азербайжан классыкы эдебиятыны окамак үчин (АзССР ЫА-ның неширяты. Баку. 1966 (азарбайжан дилинде).

Алышир Новайының эсерлерининң дилининң дүшүндиришли сөзлүги. I-IV том, Ташкент. 1983.

Гаффаров М.А. Персидско-русский словарь. М.. 1914-1927.

Самы Ш.Камусул-аглам. I-IV том. Станбул. 1889-1899 (түрк дилинде).

Абдыррешит ибн Абдылгафур ал-Хусайны. Ферхенг-е Решиди. Тәхран. 1337 (1958) (парс дилинде).

Иби Халаф Тебризи. Бухан-е катыг (голязма).

Амузгар Х.Ферхенг-е Амузгар. Тәхран. 1955 (парс дилинде).

Казимир Барбие... Диксионер географик. Амстердам. 1970. (француз дилинде).

Худуд ал-алем мин ал-машрык илел-магрыб (982-983 - нжи йылларда язылан). Тәхран. 1340 (1961) (парс дилинде).

Севортян Э.Э. Этимологический словарь тюркских яаыков. М.. 1947-1978.

Гафуров А.Лев и кипарис (о восточых именах). изд-во «Наука». М.. 1971.

Гара Хысары М.Ш. (мешхур ады Ахтары). Ахтары-кебир.

Дери-сагадат, 1324 (1904).

Мутаххары М.Хадамат-е мотакабил-е ыслам ве Иран «Ысламың ве Эйраның бири-бирине эден хызматлары». Тәхран, 1360 (1981) (парс дилинде).

Ренҗбер А. Хорасан-е бозорг (улы Хорасан) (Бирнәче шәхер барада гүррүң). Тәхран. 1363 (1984) (парс дилинде).

Такибаева С.С Тайны небесной глазуры, Алма-Ата, 1987

Эмин Ахмет Разы. Хәфт ыклым. Тәхран, 1960 (парс дилинде).

Демидов С.М. Туркменские овляды. «Ылым». Ашхабад. 1976.

Ширваны З. Рияз-ас-сыяхат, I-III том. Баку. 1970-1974 (парс дилинде).

Ребгузы Б.Кысасыл-энбия. Ташкент, 1895 (дашбасма)

Белагы С. Кысас-е «Курьан» (Кураның кыссалары), Тәхран. 1366 (1987).

Алишер Навоий. Тарихи анбиё ве хукамо (пайгамбарлар ва хакимлар тарихи), Самарканд, 1990.

БСЭ; КЛЭ; ТСЭ; ве башгалар.

ГЫСГАЛДЫЛАН СӨЗЛЕРИҢ СПИСОГЫ

а — арапча.

а-п — арапча-парсча.

а-п-т — арапча-парсча-түркменче.

бс — бирлик саны.

гм — гөчме манысы.

гр — грамматики манысы.

КС — көплүк саны.

МГ — Магтымгулы.

п — парсча.

п-а — парсча-арапча.

п-а-т — парсча-арапча-түркменче.

р — русча.

сер — середиң.

т — түркиче (түркменче, түркче).

Грекче. ыбрыча. монголча. чагатайча болан сөзлер долы гөркезилди.

ТҮРКМЕН ЭЛИПБИЙИ

А, Б, В, Г, Д, Е, Ё, Ж, Җ, З, И

Й, К, Л, М, Н, Ң, О, Ө, П, Р, С,

Т, У, Ү, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ы,

Ы, Э, Ә, Ю, Я.

А

ААМ (а. а:мм. кс. ава:м, женкий роды а:мма) عام، عامه - көпчүлүк. көпчүлүк халк. хемме (ха:сс ве ха:сса сөзүнин антоними): **аам-у хас** - сайлантгылар, айратын хукуклылар ве гарамаяклар. көпчүлүк адамлар.

Үз умыдын өзүн билемз адамдан.

Анламаз ол, аам-у хасы нәбилсин.

Магтымгулы, дийсем мен аама. хаса.

аам-у хас (а. а:мм ве ха:сс) عام و خاص - сер аам.

АБ (п. а:б) آب 1) сув; **аб олмак** - сув болмак. эримек. сува дөнмек.

Эриди. аб олды жүмле җематлар;

2) гм. деря, дениз.

Барча абларны гезер сен;

3) гм. гөзяш.

Акды гөзүмден абы-рованым;

абы-Земзем - Мекгеде кәбәнин голайында болан Земзем атлы гуынын сувы.

абы-Земзем чешмеси. Сафа, Мерве арасы.

Сүлейман дек әхдимни сындырдыгым бимезмин?;

абы-зулал - арасса сув. дуры сув, сап сув.

Тешне гелдим сенден ызарлап гөвхери-абы-зулал;

абы-мени - 1) дөл, тохум, дөл сувуклыгы. сперма (р); 2) гм. мен-менлик. улумсылык.

Сен текепбир кылмагыл. аслын эрур абы-мени;

абы-товфик - 1) көмек ве ярдам сувы, үстүнлик сувы: 2) үстүнлик, үстүнлик гүйжи.

абы-товфик ювуп җеседим навын;

абы-гөвхер - гөзе гара сув ийнмек нәхошлугы. оңа абы-морварыт хем дийилйәр. Бу кесел гөзи көр эдйәр:

абы-хаят - 1) яшайыш сувы, дирилик сувы (дини-фантастики ве суфистик дүшүнҗелере гөрә. бу сувдан ичен адам, гөйә хемишелик яшаҗакмыш):

2) гм. сөйгүли.

Агзың абы-хаят, земзем чешмесы:

абы-Җейхун - Амыдеряның сувы.

Абы-Җейхун харап эйләр Хорезми.

Дашында хер үлке бар, бил, харап эйләр

АБА (а. аба:) عبـاء - дон, гейимиң үстүнден эгне атылян эркеклериң геййән гиң ве узын үст гейими: **шам абалы** - Сирияда тикилен аба гейнен. Сирияда тикилен дон гейнен.

Ады белли, арап тилли сөвдүгим,

Шам абалы, Рум кабалы җананым.

Хызыр неби дүнйәсин абая сатды гитди.

АБАБЕКИР (а. Аба:Бекр) ابابكر - сер. Эбубекир. Эбабекир.

АБАДАН (п. а:ба:да:н) آبــــادان - абат. ровачлы. шовлы («вейран» сөзүниң антоними).

Перваз эйләп, сейран этдим дүнйәни.

Бир абадан бага дүшдүм, яранлар.

АБАЙЫЛ (а. Аба:йыл) عـــــبائيل - көне дүшүнҗелере гөрә. алтынҗы гат асманың перишделериниң иң бейги: кәбир чешмеледе бу ат «румайыл» гөрнүшинде гелйәр: сер. рефна

Перишдеси бардыр вилдан(?) суратлыг,

Бейиклери бардыр Абайыл атлыг.

АБАТ (п. а:ба:д) آباد - дүз: шовлы: абадан (сер), заячылыксыз («бибат» ве «харап» сөзлеринин антоними).

Сәхер тур, худая ялбар,
Ыслам өйүн абат болсун.
Абады, харабы, дерясы, дүзи.
Йүз кырк алты мүң агач ёлдур бу дүнйә.

АБДАЛ (а. абда:л, бс. бидл. ве беди:л) ابدال - 1) дервүш, галандар: аслында көплүк сан шекилинде болса-да, түркмен дилинде бирлик сан хөкмүнде уланыляр: 2) суфизм таглыматы боюнча, гөйә, худайың ериң йүзүндәки велилеринин- векиллеринин бир топары. Шол таглымата гөрә, худай ери еди юрда бөлүп, шоларың хер бирине бир адамы белләнмиш, шолара-да абдал ат гоянмыш, шолар аркалы әлеми беркарар саклаярмыш. Олар мадды дүнйәден эл үзүп, гөйә, өзлери-де дүрли шекилде гөрнүп билйәрмишлер. Оларың саны дүнйәде етмиш шахсдан ыбарат болуп, кыркысы Шамда (гадымы Сирияда), отуз санысы-да башга ерлерде болярмыш. Эгер-де, шоларың бири өлсе, башга бири онуң ерини тутярмыш.

Абдал сөзүниң бирлик саны «бидл» болуп, онуң манысы «сылаглы, хорматлы, гадырлы, шөхратлы ве җомарт» диймекдир. Худайың велилери- векиллери хорматлы, сылаглы ве сахы боляндыклары үчин, олара «абдал» дийлипдир. Кәбир сөзлүклерде «абдал» сөзи «бедил» сөзүниң көплүк саны дийлип язылыпдыр ве шу вели-векиллер бири-бириниң ерини чалшыряндыклары-бедел эдйәндиклери үчин, олара ибдал ат гойлупдыр дийилйәр. Хакыкатда эгер шу манда алынҗак болса, ол сөз «абдал» дәл-де, «ибдал» гөрнүшде алынмалы Эмма көп чешмелерде ол абдал шекилинде габат гелйәр. Онуң башга бир формасы будаладыр (сер). «Будалайы- себга» (еди

будала) суфизмиң тарыхында беллидир. Эмма олар кутб дережесине етмейәрлер. кәбир чешмелерде шол санда Магтымгулының дөредижилигинде абдалларың саны «кырк абдал» , «чилтен абдал» дийлип гөркезилипдир.

Магтымгулы абдаллара улы хормат гойяр, олары дөвлетмәммет Азадының якын ёлдашы хасап эдйәр; 3) догручыл, пәк; ягшылык эдйән, худайы; 4) сада; надан; 5) мүрит, сопы, бирине эерйән.

Абдал маңа эбет җамын суналы,
Месҗит кайсы, мәхрап кайсы билмедим.
Абдаллардыр чын пейвести атамың.
Кырк ашык бар, кырк абдал,
Хер башда бир хыял бар.
Чилтен абдал гидер гайып галандар.

АБДЫЛКАДЫР ГИЛАНЫ عبدالقادرگیلانی - суфизмиң тарыкат таглыматының гөрнүкли векиллеринден бири. такмынан 470-нҗи хиҗри (1077 - 1078) йылында Багдатда доглупдыр. Ол сопучылыгың «кадырыя» диен угруны дөредипдир.

Бу мезхеп Хиндистанда, Пакистанда ве башга-да кәбир мусулман юртларында яйрапдыр. Онуң суфизм ве шеригат-фыкх барада язан кәбир эсерлери бар. Ол 561-нҗи хиҗри (1165 - 1166) йылында Багдатда арадан чыкыпдыр.

Хаҗы Бекдаш, Абдылкадыр,
Хоҗа Ахмет, ымам Рызадыр.

АБДЫЛЛА I (а. абд + алла:х) عبدالله - дөвлетмәммет Азадының огулларының бири, Магтымгулының агасы. Ол Овганыстана гиденде, ёлда хеләк боляр.

Гөчи - гоны бирле гитди Абдылла,
Хемме гиден гелди, булар гелмеди.

АБДЫЛЛА II (а. Абд + алла:х) عبدالله - Абдылла ибн Абдылмуталлып. Мухаммет пыгамбериң какасы. Ол хиҗретден 81 йыл озал (541) Медине шәхеринде энеден боляр. Абдылла Абдылмуталлыбың иң кичи оглы экен. Какасы оны өрән сөйүпдир. Ол 24 яшындака Вәхбиң гызы Әмене билен никалашып, шоңа өйленйәр. Абдылла аялы гөвреликә (Мухаммет гөвресиндекә) сөвда үчин Газза гидйәр. Эмма ол ерден Мединә гайдып гелйәркә, ёлда нәхошлаяр ве энтек оглы дүнйә инмәнкә 569-нжы йылда арадан чыкяр.

ровая та гөрә, ол какасының онунҗы оглы болупдыр.

Мүнер аны Ахмет ибни Абдылла,

Гелди зыбаныма сөзи Быргың.

АБДЫРАХМАН ҖАМЫ (а-п. Абд-ур-рахма: н җа:ми:) - сер. җамы.

АБДЫССАМАТ (а. абд-ас-самад) عبدالصمد - 1) худай бендеси, худая уйян адам; 2) бирнәче тарыхы шахсың ады, шолардан ашакылары мысал гөркезмек болар:

а) Абдыссамат ибн Алы ибн Абдылла ибн Апбас. Ол апбасылар халыфаларының биринҗи ве икинҗиси болан Абул-Апбас ас-Саффах ве Абу Җафар Мансурың какасының доганы. Ол узак яшап, Харун ар-Решит заманында 801 - нҗи йылда арадан чыкыпдыр.

б) Эйран шахырларындан бири. Ол шых Бахауддин Амулының доганыдыр. Шых Амулы өз «рисалайы-самадыйе» атлы эсерини шоңа багышлап яазыпдыр. Онуң бир чепер рубагысыны Ш.Самы «Камусул-агламда» гетирипдир.

в) Сейит Абдыссамат мешхур хаттатларың бири. Ол Самаркантда, кәбир маглуматлара гөрә, Кашанда яшапдыр; 3) сер.абт.

Эй яранлар, нәхй кылмышдыр аны бизге ахат.

Пикр эдип, зикр эйледи ким, халк эра Абдыссамат.

АБЕС (а) عبث - сер. эбес ве хебес.

АБРАЙ (п. а:бру:) آبرو = آبرخ - 1) аслында эзафет билен айдылян (а: б-е ру:) диен ики сөзден ыбарат болуп, йүзүң гөзеллиги, йүз гөрклүлиги диен манына аңладяр; 2) гм мертебе, әтибар, гадыр-гыммат, ат, хормат; абрумент - абрайлы, әтибарлы, гадыр-гымматлы.

Акыл болсаң абрайлы кишиниң,

Яманыны өртүп, яйың ягшысын.

Абрайдыр адама,

Ягшы гелип, хош гитмек.

АБРУ (п. а: бру:, а:бру:й) آبرو = آبروی - сер. абрай.

АБРУМЕНТ (п. а: бру + менд) آبرومند - сер. абрай.

АБТ (а. абд, кс.аба:д) عبد - бенде, гул; худайың бендеси, махлук, ярадылан; **абдыссамат** - хич киме ве хич зада мәтәч дәл худайың бендеси.

Эй яранлар, нәхй кылмышдыр аны бизге ахат,

Пикр эдип, зикр эйледи ким, халк эра абдыссамат.

АБУ САГЫТ (а. Эбу: са, ы:д) ابوسعید - Абу Сагыт фазлыллах ибн Эбулхайыр Мухаммет ибн Ахмет Мейхенейи.

Түркменистаның территориясында яшан ве суфизмиң иң гөрнүкли векиллериниң бири болан алым ве уссат шахырдыр. Ол 357 - нжи хижри (967 - 968) йылының махаррам айының биринде Хаваран сәхрасының Мәне (Мәхне я-да Мейхене) диен еринде энеден догуляр хем-де шол ерде 440-жжы хижри (1048 - 1049) йылының шагбан айының дөрдүнде жума гүни 83 яшында арадан чыкяр. Илки өз обасында билим алып, соң Мара гидйәр ве Абу Абдылла ал-Хазрыдан сапак аляр.

Марыда он йыл окандан соң Сарагта барып. Абулфазл Сарахсының мүриди боляр. Ол эдеби ве дини ылмы оңат өзлешдирйәр. тефсир. хадыс (сер) ве фыкх ылымларында уссат болуп етишйәр. Көп вагтыны суфизм таглыматыны долы өвренмәге сарп эдйәр. Нетижеде дөврүниң улы арыфларының бири болуп етишйәр. Нишабурда Абу Абдырахман Силминиң янында болуп, ондан пата аляр. Соң онуң төверегине көп мүритлер-шәгиртлер үйшйәр. Абу Сагыт Абулхасаң Хараканы ве башга-да улы алымлардан сапак алыпдыр.

Ол Абу Алы ибн Сина билен-де душушыпдыр. Абу Сагыды улы-кичи хорматлапдыр, селжукларың мешхур везири Нызамыл-мүлк хем онуң тәсиринде болупдыр. Феридетдин Аттар оңа ёкары баха берип. «Абу Сагыт өз дөврүниң шыхларының ве гөрнүкли адамларының патышасыды. ол барада айдылян көп санлы кераматлы гүррүңлер башга хич ким хакда айдылан дәлдир» диййәр. Абу Сагыт суфизмде тәзе бир угруң эсасыны гоюпдыр. Баезит Бестама эерипдир - дийип. проф. Сагыт Нефиси язяр. Ол хемме диниң векиллерини гыраден. деҥ хукуклы хасаплапдыр. Өз идеяларыны парс ве арап диллеринде язан шыгырларында беян эдипдир. Онуң рубагылары хас-да шөхрат газаныпдыр. Абу Сагыдың бәш оглы ве бир гызы болупдыр. Ол хакда халк арасында энчеме роваятлар-да дөрәпдир. Абу Сагыт барада онуң неберелеринден бири болан Мухаммет ибн ал-Муневвер ибн Эби Сагыт ибн Эби Тахыр ибн Абу Сагыт ибн Абулхйыр тарапындан ики саны китап язылыпдыр. Бири «Эсрар ат-товхыт фи макамат-е шых Абу Сагыт», бейлекмси-де «Ха:ла:т ве суханан-е Абу Сагыт» атлы китапдыр.

Шых Сагыт. моллайы - Жамы улудыр солтан ичинде.

Абу Сагыт, Омар Хайям, Хемеданы

АБУ ЯКУП ХЕМЕДАНЫ (Абу: Я.ку:б Хемеда:ни:) ابو يعقوب همدانی - сер. Хожа Юсуп Хемеданы.

АБУБЕКИР (а.Эбу: Бекр) ابوبکر - сер Эбубекир

Ол Абубекр-у Омарның гөзлерин гирян эдип

АБУЛКАСЫМ (а. Абол + Ка: сим) ابوالقاسم 1) Мухаммет пыгамбериң күньеси (сер.); 2) Башга-да бирнәче гөрнүкли адамларың ады. Меселем, Абулкасым Кушайры, Абулкасым Раккы, Абулкасым Эскафы, Алкасым Мажрити ве б.

Астаныга гелип, рахы новмыды имес.

Я Абулкасым, мени уммат дийбан, дестимни ал.

АБУЛФАЗЛ (а. Або-л-Фазл) ابوالفضل - сер. Апбас Алы.

АБЫ-ГОВХЕР (п. а:б-е гөвхер) آب گوهر - сер аб.

АБЫ-ЖЕЙХУН (п. а:б-е Жейху: н) آب جیحون - сер аб.

АБЫ-ЗЕМЗЕМ (п. а:б-е Земзем) آب زمزم - сер аб

АБЫ-ЗУЛАЛ (п.а. а:б-е Зола:л) آب زلال - сер аб

АБЫ-КӨВСЕР (п.а. а:б-е кевсер) آب کوثر - сер аб

АБЫ-МЕНИ (п.а. а:б-е мении) آب منی - сер аб

АБЫ-ТОВПЫК (п-а. а:б-е тавфы:к) آب توفیق - сер абы-товфык

АБЫ-ТОВФЫК (п-а. а:б- е тавфы: к) آب توفیق - сер. аб

АБЫ-ХАЯТ (п-а. а:б- е хая: т) آب حیات - сер. аб

АВ (а: в) آو - 1) шикәр, гырда вагшы хайван я - да гуш урмак, деңизде балык тутмак иши; 2) урлан, тутулан гуш, авланан гуш я-да вагшы хайван.

Бедасыла беглик дегсе бир гүнде.

Салар гушун, алар авын аңламаз.

АВАЗ (п. а:ва:з) آواز - сес; нагма; **хар аваз** - эшек сесли; гм якымсыз сесли.

Дин - иман эссе гелмез, арша етир авазыны.

Хемме аваз эйләп. «Алейк» айдылар.

Ким келам окыса. халк янында хар аваздыр.

АВАЗА (п. а:ва:зе) آوازه 1) нагма. хеӊ. айдым. сес: 2) шөхрат. дабара. шов-шов. **авазахан** - якымлы сесли айдымчы. багшы.

Магтымгулы. салма үлкә аваза.

Булар гөрнүп дуран затдыр бу гөзе.

АВАЛЫМ (а.ава:лим. бс. а: лем) عوالم - сер.әлем.

АВАРА (п. а:ва:ре) آواره - сергездан, ыкманда: ил - гүнден айрылан. дербе-дер. өйсүз-өвзарсыз: **авара гитмек** - сергездан болмак. юртдан даш дүшмек.

Илиӊден гитсеӊ авара.

Шонда болар сен бичәре.

Эесиз итлер киби небсим үчин авара мен.

Хак катында сөзүм өтмез. мен киби авара ёк.

АВАРАЛЫК (п - т. а:ва:ра + лык) آواره لیق - сергезданлык. ил-гүнден айра дүшмеклик. дербе - дерлик. өйсүз - илсизлик; **аваралык эйлемек** - сергезданчылык чекмек. өйсүз-өвзарсыз гезмек. ыкманда болмак.

Арыфлар янында дүнйә пейинден.

Аваралык эйләп елмек ярашмаз.

АВЛАХ (т. а:валаг) آولاغ - ав авланян ер. авуӊ бол ери. Парс дилинде «шикәргах» дийилйәр.

Серчемен агажы биле деӊелер.

Ажап гуш салмалы авлахлары бар.

АВЫ (а:вы) آوی -зәхер. өлдүрижи мадда.

Ийгеним авы сандым. гейгеним реда билдим.

Көйдүм. бишдим яр-достлар. өртендим. эда болдум.

АВЫЛЫК (а:вылык) آویـــــلیق - зәхер. зәхерлейжи мадда. сувуклык.

Яман ягша ёлдаш болса,

Авылык ичен ялыдыр.

АГА (п. а:га:) آقا - 1) хоҗайын, җенап: 2) башлык. хәким. хөкүмдар; 3) улы эркек доган; 4) яшулы адамлара я- да умуман хормат үчин айдылян сөз; **агайы - мүшгилкүшат** - кын меселелери чөзүп билйән (ачян) җенап, яшулы

Җандан дийдим: «Эй Алы!» тапылды Шахымердан.

Агайы - мүшгилкүшат, ол эмири - мүьмүнан.

АГАЗ (п. а: га: з) آغـــــاز - баш, башлангыч. өң. ишиң башланышы; **агаз кылмак (эйлемек, этмек)** - башламак; **сухан агаз эйлемек** - сөзе башламак, геплэп башламак.

Тә алар дек болмайын укба ишин агаз кыл.

Гөйә мургы- сәхердир, шеп сухан эйләр агаз.

АГАЙЫ - МҮШГҮЛКҮШАТ (п - а - п. а:га:й-е мошгил + гоша:) آقای مشکل گشا - сер. ага.

АГАРМАК (а: гармак) آغـــــــارمق 1) ак болмак. аклык дережесине етмек; 2) гм. гаррылыга етмек.

Дарыг - а, дин үчин ёкдур бир ишим,

Өмрүм эдаланды, агарды ришим.

АГАРТМАК (а: гартмак) آغـــــــارتمق 1) ак этмек. аклык дережесине етирмек, ак реңкине өвүрмек; 2) солдурмак. реңкини өчүрмек.

Утанмадың хакдан агардып ришиң.

Гыбатдан тил дөнмез, харамдан - дишиң,

АГАЧ - آغاچ -1) алты километре барабар узынлык өлчеги: 2) дарагт, шеҗер (сер.), улы өсүмлик; 3) одун, тагта: 4) дирег. хаса.

Он ики мүң агач җайы - Хиндистан...

Гөйә гечип барган силдир бу дүнйә.

Бейик дагын башындакы үч агач.

Агсагын элинден алсаң агажын.

АГАЧ АТ - آغاچ آت - гм. табыт, салажа, ичине мейит салып гөтермек үчин уланылян энжам.

Агач ата мүндүрип, элтдилер ол суйы-хәк.

Эзрайылның женинден рухум олупды чәк-чәк.

АГАЯНА (а: гая: не) آقایانه - 1) женап ялы, хожайынларча; хан өзи, солтан өзи боуп гезме; 2) аркайын, рахат; гайгысыз.

Не дуруп сен агаяна йөрише.

Өмрүң угур алып гитмез узанып.

АГДАРМАК (а: гдармак) آغدارمق - 1)йыкмак, дүшүрмек; 2) чөвүрмек, өвүрмек.

Сув йүзүнде гездирер сен гәмини.

Бир гүн агдарар сен салы, дүнйә хей.

АГЗА (а. а'за:, бс. озв) اعضاء - 1) беден органлары; член; 2) бир гураманың, партияның члени. Бу сөз көплүк санда болса-да, түркмен дилинде бирлик шекилинде уланыляр.

Көп азаплар тартды ол ит бичәре.

Болуп агзалары хем пара - пара.

АГЗАЛАЛЫК (агыз + а:лалык) آغزالالیق - агзыбир дәллик, ылалашыксызлык; душманчылыклы.

Агзалалык айрар или дирликден.

Дөвлет дөнүп, нобат душмана гелгей.

АГЗАМ (а. а'зам) اعظم - иң улы, улурак, бейик, бейигрәк; сада сыпаты «азым» боляр; **аршы - агзам** - бейик асман; улы көшк.

Кераматлы медресейи - агзамлар.

Хәки - наглейнин - зыяйы - чешми аршы - агзамың.

АГЛА (а. а'ла:) اعلی - اعلا 1) иң ёкары, иң улы, иң белент; 2)

иң оңат, иң говы; **агла кылмак (эйлемек)** - иң оңат ве ёкары этмек.

Хак тагала Мустапаны барчадан агла кылып

Эй, затындан агла эйледи, экбер.

АГЛАМ (а. а'ла:м, бс.алем) اعلام - 1) нышанлар, байдак - лар.

Халка аглам берилди,

Күфр дини дүр билинди.

АГЛАМАК (а: гламак) آغلامق - 1) гөзяш этмек, гөзден яш дөкмек; 2) гм. гынанмак; зарынламак.

Не җенанлар ер гойнун

Гучды дийип агларын.

АГМАК - آغمق - 1) долуп я-да җошуп гырасындан, эңрегинден дөкүлмек, җошмак; 2) дүндерилмек, агдарылмак

Мүң агач ёл дагдыр диви-мердумхор.

Анда агып барган салдыр бу дүнйә.

Ил ичинде өзүн өвер,

Тил думаны башдан агар.

АГМАЛ (а. а'ма:л, бс. амал) اعمال - ишлер, херекетлер, этмишлер; **агмал кылмак** - амал этмек, ишлемек.

Сабыр иле агмал кылгыл.

Агмалым аңласам, галдым мүшгиле,

Агмалың соралур, дийме ыкбалдур.

АГНЫЯ (а. агния:, бс. гани:) اغنیا - сер. ганы

АГСАК آغساق - аягына шикест етип, догры йөрәп билмейән адам я-да хайван; кейтик; майып.

Агсагың элинден алсаң агаҗын,

Яман дерде дүшер тапмаз алаҗын.

АГУ (а: гу:) آغو - авы, зәхер.

Мунда мен дийген адам мөвт агусын ичер бир гүн.

Назар кылса, пара эдер дашлары.

Бирничәге агу эдер ашлары.

АГЫБАН (а: гыба:н) آغیبان - агып, ашып: «агмак» ишлигиң гадымы хал ишлик формасы.

Акыл-пикрим турды ерли-еринден.

Серимден агыбан ашан гүнлер хей.

АГЫП-ДӨНМЕК (а:гып дө:нмек) آغیب دؤنمک 1) әйләк - бейләк айланмак, доланмак; 2) гм. үйтгәп дурмак, дурнуксыз болмак, өзгермек.

дүнйәниң агып-дөнмеси,

Пелегиң гердишиндендир.

АГЫР آغـــــــــیر - аграмы көп; антоними: еңил; 2) кын, кынчылыклы, азаплы, әжирли, яман; 3) ховплы, азаплы; **агыр хеңңам** - кынчылыклы дөвүр, азаплы дөвүр, ховплы заман.

Магтымгулы, яш сүрен, агыр хеңңамлар гуран.

Леммер-леммер мөвч уран, шол дерялар галмазлар.

АГЫР МЕҖЛИС (т-а. агыр межлис) آغیر مجلس - сер. межлис

АГЫРМАК (а:грмак) آغـــــــیرمق - 1) агыры дуймак, агыры сызмак; 2) гөвнүң галмак, гөвнүне дегилмек; 3) гм. чүйремек.

Бай халкы яңра бор, гарры өвүнжең.

Чалып болмаз чал агырса челеге.

АГЫРТМАК (а:гыртмак) آغـــــــیرتمق - ынжытмак, гөвнүне дегмек.

Гүнде йүз көй гелер-гечер бу баша.

Агыртма, көңлүми йыкмагыл, оглум!

АГЯР (а. агя:р, бс. гайр) اغیار 1) кесекилер, ят адамлар; 2) бәсдешлер, ракыплар, түркмен дилинде бу сөз көпленч бирлик сан манысында уланыляр.

Җамы- мей сундугыӊ гөрмесин агяр,

Аӊламай сөзлеме: «Тамда гулак бар».

АДАЛАТ (а. ада:лет) عــدالت - адыллык, ынсап, хакы хак эесине бермеклик, хакыкат.

Галмады адалат бег-у ханларда,

Юрда зулум-сүтем долды, яранлар!

АДАМ (а. А:дем) آدم - 1) ынсан, илкинҗи ынсанларыӊ биринҗи атасы. Хов энәниӊ әри. Оӊа Абулбешер. Булбешер. Халыфатулла ве Сафыулла хем дийилйәр. Дини дүшүнҗелере гөрә, оны Аллатагала топракдан ярадыпдыр, Хов энәни болса онуӊ чеп янындан ярадыпдыр ве олара бехиштден орун берипдир, эмма бугдай (кәбир роваята гөрә алма) иймеклиги олара гадаган эдипдир. Шейтаныӊ алдамагы нетиҗесинде Адам билен Хова бехиштдәки бугдайдан иендиклери үчин. худайыӊ газабына дучар болярлар ве бехиштден ковулярлар. Адам Серендип дагына гелип дүшйәр. шол ерде йүз йыллап тоба эдип, ыбадата мешгул болуп, тагат чекйәр. шондан соӊ тобасы кабул боляр. Башга бир роваята гөрә. шейтан Аллатагаланыӊ дергахындан ковуландан соӊ Адам билен Ховаӊы аздырмак үчин йылан гөрнүшине гирип, тавус гушуӊ аягына чолашяр ве бехишде гирйәр. Шонда шейтан олары алдап, бугдай иймеклерине себәп боляр. Шейлеликде. адам билен Хова бехиштден ковулярлар. Тавус гушуӊ оваданлыгына гарамаздан, аякларыныӊ бетгелшикдиги ве ынсаныӊ йылан билен душмандыгы шу себәпли дийилйәр.

Адам билен Хова халк көпчүлигиниӊ арасында көпленч Адам ата ве Хов эне ады беллдир. Гадымы чешмелерде айдылышына гөрә, Адам атадан Нух пыгамбере ченли 2256 йыл, Нухдан Ыбрайыма ченли 1140 йыл, Ыбрайымдан Муса

ченли 565 йыл, Мусадан Давуда ченли 579 йыл, Давутдан Иса ченли 1350 йыл. Исадан Мухаммет пыгамбере ченли болса 1040 йыл болмалы; 2) адам, нөкер, хызматкәр адам; 3) Эйран шахыры Сенайының какасының ады (ХП асыр).

Хезрети-Адамны эйледиң хайран.

Хова җыда дүшди, гөзлери гирян.

АДАМ САЙЫ (а:дем са:йы) آدم سـایی - 1) хер адам санына гөрә.

Адам сайы бир мелек асмандан инер,

Йыглашур, хер серден сед эфган гелүр.

АДАМЛЫК (п-т. а:демлык) آدمـلیق - адамкәрчилик, ынсанлык, адама махсус болан говы хәсиетлилик.

Адамзатдан чыкар адамлык ысы.

Галп адамың басым билинер миси.

АДАМЗАТ (п. а:демза:д) آدمیزاد - آدمـزاد - ынсан, адамың доганы, бешер (сер).

Ятса, турса хыялындан чыкармаз,

Кайсы ише майыл болса адамзат.

АДАН (а) عـدن - Арабыстан ярымадасының гүнорта гүнбатарында. Бабулмендеп богазының ве Адан айлагының кенарында. Емен ве Сауд Арабыстанының аралыгында ерлешйән юрт. Онуң меркези Адан порты Адан айлагының гырасында ерлшйәр. Гадым дөвүрде Адан Емене табын болуп, улы шәхер болупдыр.

Адан шахы этгеч азмы...

Абы-Җейхун харап эйләр Хорезми.

АДАТ (а. а:дет, кс. а:да:т) عـادت - эндик, хүй-хәсиет, ынсаның эндик эдинип, белли бир вагтда ерине етирйән иши; **адат кылмак** - эндик эдинмек.

Тур сэхер, ят эт худаны, эрте турмак кыл адат,

Асы ымматларга бергил, я Мухаммет, сен медет.

АДЕМ (а) عدم - ёклук, ёк болма, болмазлык; **адем дияры** - ёклук юрды; гм. ёклук.

Адем диярындан вүҗут шәхрине,

Үч йүз алтмыш гүнлүк ёлмуш бу дүнйә.

Магтымгулы, дөвран соңудыр адем.

АДЕМ ДИЯРЫ (а-т. адем дия:ры) عدم دیاری - сер. адем.

АДЫЛ (а. а:дил) عادل - 1) адалатлы, адалат эдиҗи; 2)Анушырваның(сер.) лакамы. Бу сөз хәзирки заман түркмен дилинде илкиҗи богны гысга айдылып, «адыл» шекилинде уланыляр.

Җомарды ил таныр, адылы - диван.

Хай-хай, бу не такатды-ю тоты шекеристан,

Новшырван Адыл, Хатамы-Тай, Рүстеми-дестан.

АЕНДЕ (п. а:енде) آینده - гелйән, гелиҗи; гелҗек, гелҗекки.

Рөвенде-ю аенде,

Зыбан сени гүенде.

АЖДАРХА (п. аждарха:, аждар, аждаха:) اژدر - اژدرها - اژدها - 1) аждар, өрән улы йылан. Эртекилерде ве гадымы дессанларда габат гелйән ве агзындан от сачян улы йылан; 2) гм. узын гара сач.

Гүне гаргыш эден сары келпезе,

Дем чекедир аждарханы ювтмага.

АЖДАХА (п. эждаха:) - сер. Аждарха.

Пелек еаңсар дашын саңа атыпдыр,

Земин аждахасы пайың ювтупдыр.

АЖАЙЫП (а. ажа:йиб, бс. ажи:б) عجایب - гең, тәсын; гең галдырыжы затлар, тәсин затлар. Бу сөз аслында көплүк сан

формасында болса-да, түркмен дилинде бирлик сан хөкмүнде уланыляр.

Гулак бериң гардашлар.

Бир ажайып сөзүм бар.

АЖАЛ (а. ажел) **اجل** - өлүм; бир задың мөхлетиниң гутармагы, өмрүң гутармагы, өлүм заманы; **ажал дести** - өлүм эли; гм. өлүм, өлүм вагты; ынсаның ве хайваның ажалы өлүмдир.

Бир гүн гелип ажал дести.

Якандан тутмасдан бурун.

АЖАЛ БАДЫ (а-п-т. ажал ба:ды) **اجل بادی** - сер. бат

АЖАЛ ДЕСТИ (а-п-т. ажел дести) **اجل دستی** - сер.ажал

АЖАЛ САКЫСЫ (а-т. ажал са:кысы) **اجل ساقیسی** - сер.сакы

АҖАП I (а. ажеб, кс. а'жа:б) **عجب** - гең, энайы, тәсин, генси, таң; **ажап мензил** - гең жай, тәсин өй.

Сәхер вагты сейран эдип гезеркәм.

Ажап мензил, ажап жая саташдым.

АҖАП II (а. Ажаб) **عجب** - көне дүшүнже боюнча, еди гат асманың единжи гатының ады. Бу асман нурдан ярадылыпдыр. Перишделери өрән көп болуп, олара «керрубиян» дийилйәр, олар адам сыпатда болсалар-да, хер хайсы башга бир суратда, бири-бирлерине гарамаярлар ве бири-бири билен сөзлешмейәрлер. Оларың улуларының ады Нурбайылдыр. Эмма башга бир чешмеде ол Турайыл дийлип гөркезилипдир. Единжи гат асманың адыны Магтымгулы «Ажап» дийип берен-де болса, башга роваятларда ол **عریبانه** «Арибана» ве **عروبا** «Аруба» гөрнүшлерде душ гелйәр. Бу асман хезрет Жебрайылың меканыдыр. Единжи гат асмандан арша ченли аралык бәш йүз йыллык ёл болмалы.

Сорсаң, единҗи гат гөкдәки сырдан,

Ады Аҗап дурур, асманы нурдан.

Перишдеси бардыр адам сыпатлыг,

Бейиклери бардыр Нурбайыл атлыг.

АҖАП ГАЛМАК (а-т. аҗаб галмак) عجب قالمق - гең галмак. хайран галмак.

Дөвүң шеклин гөрүп, хайранлар галды.

Оны гөрүп, аҗап галды. достлар хей.

АҖАП МЕНЗИЛ (а. аҗеб мензил) عجب منزل - сер аҗап

АҖАП СЕРИШДЕ (а-п. аҗеб серреште) عجب سررشته - сер серишде.

АҖЫ (а:җы) آجی - 1) сүйҗи дәл, якымсыз тагам; 2) гм агыр. эрбет; кын.

Ширин-ширин салар хасаба дүнйә.

Аҗы-аҗы гояр азаба дүнйә.

АҖЫЗ (а. а:җиз, кс. ава:җиз) عـــــاجز - бичәре. гүйчсүз. хор-хомсы; ядав, сус; **аҗыз галмак** - гүйчсүз галмак, бичәре болмак, хор дүшмек.

Аҗыз галып, гаррылыга етишен,

Дерт эдинип, өз-өзүнден аглар, хей!

Аҗыз җаның пида кыл, саясында бир мердиң.

Аҗыз менем, сенден өзге кимим бар.

АҖЫП (а. аҗи:б, кс. аҗа:йиб) عجيب - гең. гең галдырыҗы. тәсин, хайран галдырян, гең-таң; **ахвалы-аҗып** - гең ягдай. хайран галдырян халат.

Кылдылар нефси-хова бихет маңа мекр-у ферип.

Ким назар кылсам өзүм ки дүшмүш ахвалы-аҗып.

АЗ I (а:з) آز - кем, уҗыпсыз мукдар. кем зат: кичи.

Меҗлис халкасыны гурмаң бейле аз.

Адам көпдүр, улы гургун дийдилер.

АЗ II (п. а:з) آز - 1) небсеврлик, ачгөзлүк, небисҗеңлик, тамакинлик; 2) көп зады арзув этмеклик, алдаҗылык; **хирс-у аз**- небсевүрлик ве ачгөзлүк.

Әхли-дил җемгыны тапгыл, терки хирс-у аз кыл.

АЗАБАН-НАР (а. аза:б эн-на:р) عذاب النّار 1) от азабы, от азары; 2) довзах, җәхеннем, довзах оды.

Хем бу дүнйә, хем о дүнйә кимлериң арманы ёк,

Кимлериң орнун азабан-нар эден, реббим җелил.

АЗАДА (п. а:за:де) آزاده - азат, эркин; асыллы, җомарт; бошан, азат болан; **азада кылмак** - азат этмек, бошатмак.

Отлайып-сувлаган аршы- аглада,

Гочгарлар гөндерип, кылдың азада.

АЗАДАЛЫК (п-т. А:за:далык) آزادەلیق - эркинлик, азатлык, эркин яшамаклык.

АЗАДУД-ДӨВЛЕ (а. азад од-девлех) عضدالدوله - Абу Шуҗа «Пена Хусров», Рүкнеддөвләниң оглы. Ал-е Буя династиясының иң мешхур патышасы. 324-нҗи хиҗри йылында (935-936) Испыханда догуляр. 366-нҗи йылда (976-977) патыша боляр. Онуң хөкүм сүрен ери умман деңзиниң кенарындан, тә Шама (хәзирки Сирия) ве Мүсүре барып етйәр. Өз дөврүнде көп абаданчылык ишлерини амала ашырыпдыр. Парсда мөхүм гурлушыклар алып барыпдыр. «Бенди-эмир» атлы бенди гурдурыпдыр. Багдатда болса улы кеселхана салдырыпдыр. 372-нҗи хиҗри (982-983) йылында 47 яшында Багдатда арадан чыкыпдыр.

Бәхрам Гүври тутуп, медхуш эйлейип,

Азадуд-дөвләни бир гуш эйлейип.

АЗАДЫ (п. А:за:ди) آزادی - XVIII асыр түркмен (1700-1760), бейик Магтымгулының какасы. Онуң ады Дөвлетмәммет

болуп, Азады эдеби лакамы- тахаллусыдыр. Ол «Ввгзы-Азат». «Бехиштнама», «Хекаят» поэмаларынын ве бирнәче газалларың, рубагыларың авторыдыр.

Азадының эсерлеринде арап, парс ве чагатай-гадымы түрки сөзлери көп уланылыпдыр. Шахыра Азады лакамының галшы хакда шейле роваят бар: Ол бир гиже ятырка Мухаммет пыгамбер дүйшүне гирип, оңа: «сен довзах одундан азат!» дийипдир. Шу себәпли Дөвлетмәммеде Азат лакамы галяр. Соңра шахыр оны эдеби лакам-тахаллус хөкмүнде уланыпдыр (Серет: СССР Ылымлар академиясының Азия халклары институтының Ленинград бөлүминиң голязмалар фонды. Инв. И С - 163, 3). Бу маглуматы Магтымгулының ашакы бенди-де тассыклаяр.

Мгтымгулы, чагыр реббил-ыбады,
Бу дүййә, ахырет бергил мырады,
Ресулалла гоймуш адын Азады,
Атам Дөвлетмәммет молла хакы үчин.

АЗАЗЫЛ (а. Аза:зил) عزازيل - аслы ыбры сөзи болуп. маңысы худайың эзизи диймекдир. Шейтаның (иблисиң) бехиштден ковулмазындан өңки лакамы. Дини дүшүнҗелере гөрә. ол. гөйә, отдан ярадыланмыш.

Азазыл дүнйәниң сыратын бозды.
Отдан Азазыл яралды,
Еди гат ерде җай алды.
Адам сүҗудында текепбир урды,
Азазылдыр товкы дүшен гүнлер хей.

АЗАН (а. аза:н) آذان - Хабардар этмек. әгә этмек: намаза чагырмак, намаза чагырмак максады билен гыгырылып айдылян сөзлер.

Сәхер чагы бир мәхраба саташдым.

Намаз кайсы, азан кайсы билмедим.

АЗАП (а. аза:б) عــــــذاب - жеза, азар, эзьет, гынамаклык, хорлама; гынама; хорлук; **азабан-нар-** от азары; гм. җәхеннем, довзах.

Кимлериң орнун азабан-нар эден реббим җелил.

Ажы-ажы гояр азаба дүнйә.

Азапда, хасратда-кәнде чилимкеш.

АЗАР (п. а:за:р) آزار - ынҗытма, азап берме; ыза, дерт, агыры; хорлук, эзьет; **азар бермек-ынҗытмак**, азап бермек.

Хич азар бермегин бир мусулмана,

Огры эрден, бир догры иш ягшыдыр!

АЗАРГҮВН (п. а:зергу:н) آذرگـــون 1) от реңкинде, от ялы, гызыл реңк; 2) от реңкиндәки гызыл гүл, гүләлек, чигилдем, бәгүл.

Хозуң даш постуны, азаргүвн гүли.

Сувуң сача чалсаң, гара рең болар.

АЗАТ (п. а:за:д) آزاد - 1) эркин, өз ыгтыярлы, хак-хукуклы; 2) гадымы манысы: асылзада, пәхимли, пәк. Эйранда сасанылар дөврүнде хатда айратын азатлар гатлагы хем болупдыр. Шоңа гөрә бу сөз ики маныда хем уланылып билнер. Дөвлетмәммедиң бир лакамы.

Магтымгулы диер, шерменде, асы,

Атасы сәхрайы Азада белли.

АЗГЫН (а:згын) آزغـــین - «азмак» сөзүнден; азан, бозук, ахлак тайдан бозулан, догры ёлдан чыкан.

Бу дүнйәни тутма гызгын,

Ёлдан чыкып, болма азгын.

АЗДЫРМАК (а:здырмак) آزدیرمق 1) ёлдан чыкармак, бозмак,

ахлак тайдан бозмак; 2) күшгүрмек; булашдырмак.

Кувватың кемелдер, гүйҗүң аздурар.

Кейпи келлә гелсе, аклың аздырар.

АЗЕРБАЙҖАН (п. А:зерба:йҗа:н) آذربـــــايجان - 1) СССР-ин составына гирен республикаларың бири. пайтагты Баку шәхери; 2) Эйраның улы областларының бири. меркези шәхери Тебриздир.

Аслында бу ики үлке бир болуп, гадымы мидия дөвлетиниң составына гирипдир, Зердошт (Зороастр) пыгамбер шол үлкеде доглупдыр. Азербайҗаның кәбир шәхери көп вагтлап түрк илханларының ве монголларың пайтагты болупдыр. Гаҗарлар дөврүнде «Түркменчай» договоры боюнча Эрес дерясы Эйран билен Россияның арасында арачәк белленйәр. Азербайҗанда көп вагт селҗуклар, акгоюнлы ве гарагоюнлы түркменлер хөкүмет эдипдирлер. Кәбир алымлар «Азербайҗан» адының аслы Атрупатен я-да Атрупат болупдыр диййәрлер. кәбири-де оны Александр Македонскиниң сердарларындан бири болан Азарбадың ады билен багланышдырярлар. Бу ат Азербайган. Азерабадеган, Азербадҗан ве Азербейҗан шекиллеринде габат гелйәр.

Ики мүң үч йүз агач әхли-ысламдыр.

Ырак, Азербайҗан, Мүсүрдир Шамдыр.

АЗМ (а) عزم - 1) эрк, ислег, ниет, максат, йүреге дүвме. бир иши максат эдинме, карара гелме; униграма: 2) хайбат. газапланма; **азм этмек** - ниет этмек. униграмак: максат эдинмек

Гел, көңлүм, азм эйле бакы дүнйәе,

Ким паны дүнйәде галар, яранлар.

Адан шахы этгеч Лахура азмы;

азм урмак - хайбат атмак. газапланмак. биринин устүне чишмек.

Бу пелеге азм уран

Паныда бир мердан бармы?!

АЗМАЙЫШ (п. а:зма:йиш) آزمایش - сынаг. барлаг. дернев: тежрибе. экзамен (р).

Азмайышын кылар болсаң.

Хич тапылмаз иш үстүнде.

Не азмайыш эйлейәр.

Достуна перверди гәр.

АЗМАК (а:змак) آزمق - 1) ёлдан чыкмак: ёлуңы урдурмак. пәлини бозмак. эрбет ишлере йүз урмак: азашмак: 2) бетерлемек. чишмек. симлемек (яра хакда): **азган** - азан.ёлдан чыкан.

Гардашлары азып. шейтан ёлунда.

Юсуп дийр: «Зындана дүшен гүнлер хей!».

Угрум билмей. ёлдан-ёла азаркам.

Хуп мекана. хуп сарая саташдым.

АЗЫ آزی - алын дишлериң аңырсындакы иймит чейнелйән ашакда ве ёкарда болан ири ве ясы диш.

Ыкбалын оянса. дөвлет яр олса.

Дага азы урсаң. дашы сындырар.

АЗЫЗ (а. ази:з) عزیز - сер. эзиз.

Азыз жаныӊ пида кыл. саясында бир мердиӊ.

АЗЫК, АЗЫКА (а:зык. а:зыка) آذوقه،آذوغه – آزیق،آزیقه - парс дилинде «А:зу:ка» ве «а:зу:га» шекилинде уланыляр: иймит. тагам: рызк. запас иймит. ёла гидиленде алып гидилйән иймит.

Хич хабарын бармыдыр. бу дүнйәнин мыхманы сен.

Азыгың тайяр кыл, кервен чекилмеседен бурун.

АЗЫМ (а. азы:м, кс. озама: ве ыза:м) عـــظيم - улы. бейик. уллакан; **ренжи азым** - азабы улы, зәхмети улы: **ренжи-азым** (изафет билен) - улы азап, улы зәхмет.

Ренжи азым, рахатны көп, шейле бил.

Сөзлери хадысдыр, аяты делил.

Не азым хүнәрлер, не сырлы ишлер.

АЙМАК آيمق - айтмак, ачмак. әшгәр этмак.

Тиллерим өврүлмез аны аймага.

Ич сырыңны айма хер бир намарда.

Сырың иле яйып, паш эдер сени.

АЙН I (а. кс. ою:н) عين - 1) гөз, назар: гөреч: 2) чешме: 3) пәк; әшгәр, гошундысыз; хер задың сайлантгысы: 4) бар болан зат; 5) небис, асыл, түйс; 6) хут, эдил, хут өзи, эдил өзи: **Айнал-бакы** - Мединеде болан бир чешмәниң ады: **айныл-якын** - бир зады гөрүп аныгына етмеклик, бир задың хилине гөрүп гөз етирмек; **нуры-айн** - гөз ягтылыгы, гөз нуры.

Агзың абы-хаят, Земзем чешмеси.

Айнал-бакы сувнуң лайы, гөзел сен!

Чешми - чырагымдыр, хуры-айнымдыр.

Я ымам Хасана багышла бизни.

АЙН II (а) ع - арап- парс элипбийиниң Йигрими биринжи харпы. Эбҗет хасабында - 70. Бу харп диңе арап дилине махсус болуп, парс сөзлеринде габат гелмейәр.

«Айн» - әлем дүзди кервен, сен-де шондан галмагын...

«Фи» - ферагат вагт экен. небсыңны рам этмек герек.

АЙНАЛ-БАКЫ (а. Айн-ал-бакы:,) عين البقيع - сер.айн. I

АЙНАЛ-якын (а.айн ал-якы:н) عين اليقين - сер.айн I.

АЙНЫТМАК آيـــــــنيتمق - алҗыратмак. буйсандырмак, ховаландырмак; өзүне гетирмек; үйтгетмек, келпеңлик этдирмек.

Аклымны айнытды ышкың ховасы,
Йүз җан болса бир гөрнүшиң пидасы.

АЙРА آيره - 1) айрылан. даш дүшен, айралыкда болан, үзңе; 2) айратын, ылайта-да; **айра дүшмек** - даш дүшмек.

Илинден айра дүшен,
Ах урар или гөзләр.
Орда башы болмак айра кын болар,
Парча гейсе, гыз оглана сын болар.

АЙРАК آيراق - даг кейиги, даг гочы.

Билбиле җеңңел баг олмаз,
Айрага депе даг олмаз.

АЙРАЛЫК آيراليق - 1) айра дүшмеклик. җыда дүшмеклик; хиҗран (сер.); 2) өлүм, дүнйәден дашлашмаклык, дүнйәден айрылмак.

Айралык йүрекде дерди-дагыңдыр.
Тоба кыл таңрыга, йигит чагыңдыр.

АЙРЫ آيرى - башга. өзге.

Пакыр менем, сенден айры ерим ёк,
Бир теселли бергин көңлүме мениң.

АЙШ (а) عيش 1) яшайыш, дурмуш; 2) кейпи-сапа, ийип-ичме.

Гусса билен гечирмек мушакгат,
Не җанда парахат, не бир айш галды.

АЙЫ ДОСТЛУГЫ - آيـى دوسـتلوقى - Гүндогар ве Гүнбатар эртекилеринде айдылышына гөрә, бир адам бир айы билен дост боляр, оны өйүне чагырып, хеззет-хормат эдйәр. Айы-да өз гезегинде шол достлашан адамыны мыхманчылыга

чагыряр. Ийлип-ичиленден соң. яңкы адам дынч алып ятяр. бирсалымдан ука гидйәр. Шол вагт бир сиңек учуп гелип ятан яңкы адамың йүзүне гоняр. Айы муны гөрүп. гахары гелйәр, достуна хызмат этмек максады билен сиңеги өлдүрмегиң угруна чыкяр. Бир даш гөтерип гелйәр-де. сиңегиң үстүнден индерйәр. Нетиҗеде достуның келлеси чым-пытрак боляр. Бу эртеки соң накыла өврүлип. көп халкларың арасында яйрапдыр ве эдебията-да орнашыпдыр. Магтымгулы «даш дөкер» диен гошгусында шу эртекиниң мазмуныны гысгача ятлап язяр:

Бедасыл гөтермез бәш гүн меслиги,
Келпезә ювтдырмаз аждар маслыгы.
Билгил, узак гитмез айы достлугы.
Гахры гелсе, депәң үзре даш дөкер.

АЙЫК (а. а:йык, кс.ава:йык) عـايق 1) бөвет. өнүни алыҗы. бөвет болян зат; 2) акылы еринде, серхош дәл; 3) аның. ачык

Бу иш хезрете лайык,
Ресулга болды айык.

АЙЫЛ (а. а:йил) عايل - 1) пакыр, бичәре, мәтәч; 2) машгала эклейҗи, аяллы, машгалалы; **айыл болмак** - 1) мәтәч болмак; 2) машгалалы болмак, көп машгалалы болмак.

Җахыллыкда гечен ишлер гең гөрнер.
Кыркдан ашып, айыл болса адамзат.

Айылмак (а:йылмак) آيـــــيلمق - оянмак. хушуна гелмек. укудан турмак, өзүңе гелмек. ачылмак

Айыл, ашыгым, айыл,
Меҗнун бол, халка яйыл.
Айылармы ышка дүшүп җош эден

АЙЫН (п. а:и:н) آئين - 1)ресим, дәп. дессур. адат; тәр. усул.

тертип; 2) дин, сүннет, мезхеп; 3) безег: **айын багламак** - беземек, зынатламак, шәхери дүрли ышык билен беземек.

Мен ярның сернегүвни,

Баглайыр бу айыны.

АЙЫНМАК آيـنمق - горкмак, хедер этмек. ховатырланмак. гизленмек.

Гөзел гөкде гүнден айынмаз,

Гүли, дессемили ысган доюнмаз.

АЙЫП (а. айб, кс. ою:б) عيب - 1) ногсан, кемчилик; утанмага себәп болян хал; 2) ярамаз иш, гүнә, утанч, гелшиксиз иш, ярамаз иш.

Магтымгулы, айбын япар,

АШ, гылыҗ-у тил биләни.

АЙЫПЛАШМАК عيب لاشمق - гөвүн этмек, айып хасап этмек; өйке этмек, кемчилик билмек.

Айыплашмаң сөзүме

Яр-у яран ичинде.

АЙЫТ (а. айд, кс. а'я:д) عـــيد - байрам, той; **айыт халы** - байрамчылык ягдайы.

дийди айыт халыдыр,

Халк ичерде долудыр.

АЙЫТ-ХАЛЫ (а-т. айд ха:лы) عيدحالى - сер. айыт.

АЙЯР (а. айя:р) عيّار - 1) мекир, хилегәр, хайяр, алдавчы; галп; 2) талаңчы; эзбер, чаласын, чее адам; 3) сергездан, ыкманда.

Гөзлериң җеллатдыр, тиллериң айяр,

Гамзаң бимар эдер, йүзлериң тимар.

АК (а:к) آق - 1) гарың, сүйдүң реңкиндәки зат, реңк; 2) пәк, сап; **ак пул** - күмүш пул.

Ак пулы сакларлар гара гүн үчин,

Хош гезерлер киши яшыл, ал тапса.

АКАЙЫМ (а. ака:им, бс. акы:м) عقائم - сер. акым.

АКАР آقار - 1) хемише акян, рован (сер.), акып дуран, акып ятан; 2) акян яп; деря.

Хәким болсаң, халкы гүн киби чойгул,

Акарда сув, я өвсерде ел болгул!

АКВАЛ (а. аква:л, бс. кавл) اقوال - сер. ковул.

АКВАМ (а. аква:м, бс. кавм) اقوام - сер. ковум.

АКМАК I (а.) احمق - акылсыз, билимсиз, надан, акмак.

Акмак сөзден хезл эйлемез, аңламаз,

Арыф болсаң сөз манысын сечер сен.

АКМАК II آقـــــــمق - 1) дөкүлмек, гуюлмак, бир тарапа гөнүкмек; 2) сызмак; 3) гаймак.

Магтымгулы, дост йүзүнден,

Дурмаз яш, акар гөзүнден.

АКМАР (а. акма:р, бс.камар) اقمار - сер. камар.

АКМАСА (а., бс. камы:с) اقمصه - сер. камыс.

АКМАША (а., бс. кума:ш) اقمشه - сер. кумаш.

АКМАЯ (а:кма:я) آق مـــایه - ак реңкли инен дүе, уркачы дүйәниң бир гөрнүши.

Акмая алдырса элден көшегин,

Багрын бозуп, бозламайын болармы?

АКРАП (а. акраб, кс. ака:риб) عقرب - 1) ичян, реңки сары богнаяклы зәхерли мөр-мөҗеклериң бири; 2) асманың(пелегиң) он ики саны бурҗунының (йылдызлар топарының) секинҗисиниң ады; йылдыз ады.

Рум шәхерни эйләр саыка харап,

Емени ховлач йыкар, Мүсүри акрап.

АКСУС (а.Аксу:с) **اقسوس** - дакянусың (сер.) дөврүнде болан бир шәхериң ады. сер. эсхабыл-кәхф.

АКТАП (а. акта:б. бс. котб) **اقطاب** - сер. кутп I-П.

АКЫБЕТ (а. а:кыбет. кс. ава:кыб) **عاقبت** - 1) ахыр. соң ыз: 2) эрбет нетиже: ишиң соңы. хер бир задың ахыры.

Акыбет берди нежаты, Мүсүрде хан эйледи.

Өлер сиз акыбет. барча эбесдир.

Тапмады акыбет дерде дерманы.

АКЫЗМАК **آقیزمق** - акдырмак. дөкмек.

Гөзлериңден акызып шуры кыямат эшкини.

Тоба жамын нош кыл. пеймана долмасдан бурун.

АКЫК (а. акы:к) **عقیق** - гызыл-нарынч реңкли гыйматбаха даш. ондан көпленч йүзүге гаш эдилйәр. агат. сердолик (р). Еменин акыкы мешхурдыр.

Эшек монжугна бийр я-да акыга.

Бичәре чопанлар якут-лагл тапса.

АКЫЛ I (а. акл. кс. оку:л) **عقل** - онат- эрбеди сайгармак дуйгусы. дүшүнжеси. пайхас.

Жәхт эдер сен чалнып жахан тутмага.

Мегер бу ишлере аклың етмез хич.

Аклым хайрандадыр. этмишем пушман.

АКЫЛ II (а. а:кыл, кс. окала:) **عاقل** - акыллы. дана. пәхимли. пайхаслы. парасатлы. Бу сөз түркмен дилинде-классыкы эдебиятда а:кыл шекилинде айдылман. акыл гөрнүшде-де ёкаркы маныда уланыляр.

Муханнес гиң ерде акыл сайынар.

Акыллар бар баша баглап кечелер.

Акыл эриң пәхми етер бу сөзе.

АКЫМ (а. акы:м, кс. ака:им) عـــقيم - 1) чагасы болмаян, догурмаян (аял); догуртмаян (эркек); 2) нетиҗеси ве мивеси болмаян; 3) гүйчли уруш; 4) пейдасыз ел; гм. кыямат, ахырет.

Илки гат земиниң ады ремкадыр,

Акым атлы ёвуз еллер анда бар.

АЛ I (а:л) آل - хиле, мекир, пирим, алдав; **ал этмек (салмак)** - хиле этмек, алдамак.

«Я» - яланчы дүнйәниң пишеси ал билендир.

Алын гөрүп гуванма, дүйби зовал билендир.

Бу дүнйә базыгәр, билиң, ал эдер.

Дүшүп болмаз гахба пелек алына.

АЛ II (а:л) آل - ачык гызыл реңк, гызылымтыл; **ал шерап** - гызыл чакыр, гызыл шерап.

Гызыл дийсем гызыл, ал даийсем - ал сен.

Ал шераба эл узатдым, эмендим.

Элван тагам ийип, яшыл, ал гейип

АЛА (а:ла) آلا - 1) дүрли реңкли; 2) бир сыдыргын болмадык, менек- менек; 3) беденде менек-менек ак тегмиллер дөрейән кеселиң ады.

Халка рысва, ала болар тенлери,

Сүв ерине зәхер берлер, яранлар.

АЛА-АЛА آله آله - ызыгидерли алып, ызлы-ызына алып.

Гитмез гараматы ики гүн үчин,

Нечүн бойна ала-ала гечер сен.

АЛАДА آلاده - пикир, чәре, гайгы, гам, бир зат хакда эдилйән иш, пикир.

Аның үчин хич алада эдилмез.

Гайгыдыр - күлпетдир халы екәниң.

АЛАМ I (а. алем, кс. а'ла:м) علم - 1) байдак, туг, нышана; 2)

Адамын мешхур ады; 3) тайпанын яшулусы, башлыгы.

Несихатым улы иле аламдыр.

Яшыл алам гуруп дурса герекдир.

АЛАМ II (а. а:ла:м, бс. элем) **آلام** - сер. элем

АЛАР **آلار** - алып болар ялы; басар ялы; **алар ерден** - алып болар ялы ерден, басып болар ялы ерден, йыкып болар ялы ерден.

Дуранда гая дек дуруп мердана.

Алар ерден ат салышы герекдир.

АЛАРМАК (а: лармак) **آلارمق** - 1) ала болуп гөрүнмек, мөлермек; 2) гм. өлүм халына дүшмек; өлмек, ёгалмак.

Гөгерсе дырнаклар, аларса гөзлер.

Имандан өзгеси хичдир, яранлар.

АЛАС-САБА (а. алас-саба:х) **على الصّباح** - сер. алас-сала.

АЛАС-САЛА (а. алас-сала:х) **على الصلاه** - намаза, намаз окамага. Бу сөз кәбир голязмаларда «алас-саба» гөрнүшинде габат гелйәр. Онун манысы «эртир, эртирки гүн» диймекдир.

Магтымгулы, бир көңлүм йүз мүң хыял билендир.

Ишим асан этмесең дөнер алас-салага.

АЛАСЫ **آلاسی** - «алмак» сөзүнден ясалан иш ады, херекет процесини я-да довамлылгы аңладяр; алҗакдыр, алаҗакдыр, алмакчыдыр.

Җаның хем тенде мыхмандыр.

Берен бир гүн аласыдыр.

АЛАХЕДДЕ (а. ала:хидде) сер. алахытда.

АЛАХЫТДА (а. ала:хидде) **علیحده** - айры, айратын, башга, өзбашдак.

Хыялындан чыкармайын, бедениңе эрки етмез,

Алахытда нахан ёлда, көңүл дийген җуван гөрсе.

АЛАЧ (а.' ыла:җ) علاج - 1) дерман этме; бежерме, нәхошы бежерме, нәхошы бежермәге чалышма, сыркав адамы сагалтмак угрунда тагалла этме; 2) гм. чәре, дерман. дәри. тедбир (сер.); 3) гм. мүмкинчилик.

Агсагың элинден алсаң агаҗын,

Яман дерде дүшер, тапмаз алаҗын.

АЛГЫР آلغــــير - 1) алаган, говы алып билйән. алмага тутмага өкде; 2) йыртыҗы гуш ады; 3) гм. батыр. эдермен. сөвешҗең, урушган.

Атарман, чапарман алгыр йигиде,

Ери гелсе аман-нурбат ягшыдыр.

АЛДАМАК (а:лдамак) آلدامــــق - алдава салмак, ялан сөзлемек, нәдогры айтмак, галп сөзлемек.

Бу эйямда беткәрлер,

Йүз тил биле алдарлар.

АЛДАТМАК (а: лдатмак) آلداتمق - алдава салмак, алдамак. алдава дүшүрмек, ал салмак. хиле гурмак.

Кимсе шатда, кимсе отда, хер киши бир халдадыр,

Малы-дүнйә ыссы бермез, базыгәрдир, алдадыр.

АЛДЫДА (а:лдыда) آلديده - өңүнде, гаршысында.

Кимки мүңкүр болса, аның алдыда бардыр лахат.

Айдадыр Магтымгулы, гоярлар ол гүн бу иши.

АЛДЫҢДА (а:лдыңда) آلدينگده - өңүнде. алнында.

Бенде сен бет ише батырлык этме.

Алдыңда гоярлар ол гүн бу иши.

АЛДЫРМАК آلديرمق - 1) элден гидермек; 2) йитирмек; 3) огурлатмак.

Ак мая алдырса элден көшегин,

Багрын бозуп бозламайын болармы?

АЛЕЙК (а. алейке) عليك - саңа: алейкум عليكم сөзүниң гысгалан формасы: **салам алейк** - саңа салам, саңа саглык (болсун).

Олтурып, тагзым кылды:

«Салам алейк, я Алы!»

Хемме аваз эйләп «алейк!» айдылар.

АЛЕМ (а) علم - сер. алам I.

Туг чекилер, алем урлуп,

Ёвуз гүнлер гелмек хакдыр.

АЛИЛИ علی ایلی - Түркмен тайпаларының бириниң ады.

Теке, ёмут, гөклең, языр, алили,

Бир дөвлете гуллук этсек бәшимиз.

АЛКЫШ آلقیش - бириниң эден ягшылыгы үчин оңа айдылян миннетдарлык сөзи: **алкыш алмак** - миннетдарлык билдирилмек.

Ягшылардан алкыш алгыл,

Алкыш алып, дережеси зор болар,

Өмүр салы артар алкыш аланың.

АЛЛА РАХМЕТ ЭТСИН (а-т) الله رحمت ایتسون - худай ялкасын, худай рехим этсин; сер. рахмет.

«Бу дүнйәден о дүнйәге гитди» диип,

«Алла рахмет этсин» дийип даргарлар.

АЛЛАХ (а. Алла:х) الله - худай, таңры, ярадан, бирибар. Арап дилинде маны жәхетден бири-бирине өрән якын ики саны сөз бар. Бири «ила:х», бейлекиси «Алла:х». «Ила:х» умумы ат болуп, «Алла:х» хас атдыр. Ол мусулманларың худайының ады. Христианларың (русларың) худайының ады болса «Бог». Араплар умуман худай хакда гүррүң эденлеринде «ал-ила:х», ягны «ол худай» дийипдирлер.

«Ила:х» сөзүниң өңүнден «ал» артикли гетирилип, конкрет белли бир худай гөз өңүнде тутулыпдыр ве (Ила:х) сөзи хас ада өврүлипдир. Кем-кемден вагтың гечмеги билен «ал-ила:х» сөзүндәки «ила:х» сөзүниң ики ламың арасында ерлешен хемзеси дүшүп галып. «Аллах» шекилинде тәзе сөз эмеле гелипдир ве худайың адыны аңладыпдыр. «Аллах» сөзүниң дөрейши барада дүрли (20-30) гарайыш бар (серет: «Тәҗил-хурус», IX том, «ила:х» сөзи). Ёкаркы гарайшың схемасы шейле:

الله = ال اله (الاله) - ال له - الله

Дилегим душ эйле гөзел Аллахым.

Эрсгин болды гитди гызылбашымыз.

Дилбер дерди гоймаз мени ятмага.

Багышласаң нейләр, ярым, я Аллах!

АЛЛАХУ ЭКБЕР (а. алла:х-о экбер) الله اکبر - Алла бейикдир. худай улудыр.

Хабарын берди Хайдар,

Дийрлер «Аллаху экбер».

АЛЛАХУС-САМАТ (а. алла:х-о-с-самад) الله الصّمد - худай мәтәч дәлдир, худай биныяз ве хемишеликдир. - «Курьаның» бир йүз он икинҗи «Ыхлас» сүресиниң икинҗи аяты.

Ики әлемни яратган кадыры-гапбар ахат.

Бир адыңдыр кулхуалла, бири Аллахус-самат.

АЛМА ЯҢАК آلما یانگاق - яңаклары алма ялы, яңаклары гызыл алма ялы овадан.

Бадам габак, алма яңак,

Бир зыба сенем исләрин.

АЛМАЗ آلماز - 1) аслы грек сөзи, өрән берк гыммат баха даш; шу маныда арап, парс диллеринде «алмас» шекилинде

гелйәр: 2) алып билмейән, тутуп билмейән: алмаз гуш - алып билмейән гуш, ав авлап билмейән гуш.

Алмаз гушлар ава чапмаз.

Алмаз даш урарлар хер ким бидиндир.

Алмаза күмүш мис гөрнер.

Дула гырнак түйс гөрүнер.

АЛМАМЫШ **آلماميش** - алмандыр, алман экен.

Еди гүн алмамыш таңры саламын.

Кутбул-актап атлы бетнамы гөрдүм.

АЛП **آلب** - батыр, гахрыман, йигит, пәливан.

Аш үстүнде алп дек арлар.

Ерсиз-ере хар дек харлар.

АЛТЫ ҖӘХЕТ (т-а. алты жехет) **آلتى جهت** - алты тарап: гүндогар, гүнбатар, демиргазык, гүнорта, ёкары (асман тарапы), ашак (ара тарап).

Бәш - хавассы-хамса кат.

Алтыдыр - алты җәхет.

АЛТЫН **آلتون** - тылла, гызыл.

Алтын тагтлы, алмаз тәчли.

Дөв беглери дашындадыр.

АЛХА-АЛ (алха: ал) **آلهـآل** - ерли-ерден алмак, небсевүрлик билен алмак, ызыгидерлик билен алмак.

Бу дүнйә говгадыр, бир галмагалдыр.

Кими берхә-бердир, ким алха-алдыр.

АЛХАМД (а. ал-хамд) **الحمد** - 1) Худая шүкүр; 2) «Курьаның» биринҗи сүресиниң ады. Онуң «Курьанда» гөркезилен ады «фатыхадыр». Ол алты аятдан ыбаратдыр.

Әзбер эйләп окыдылар «Курьаны».

«Таха-у, «Ясыны», «Алхамд» сүрәни.

Бу гүн еди гүндүр «Алхамд» окырын.

АЛХАМДЫЛИЛЛА (ал-хамд-о лилла:х) الحمدلله - Аллаха шүкүр, худая шүкүр: өвги худайыңкыдыр, өвги худая дегишлидир (Курьаның биринҗи сүресиниң биринҗи аятының башы).

Магтымгулы айдар: «Алхамдылилла»,

Дөлет бакысыны өзүң бер Алла!

Шүкүр, алхамдулилла,

Җанана гөзүм дүшди.

АЛЫ I (а. а:ли:) عالی - 1) ёкары, бейик, белент, улы; 2) оңат, говы; эзиз; **алы җах** - бейик мертебели, ёкары дережли, ёкары орунлы.

Сүлейман дек алы җахы,

Дөрт йүз гурулар баргәхи;

дөвраны-алы- оңат заман, оңат дөвүр.

Сүр, Фетх сердар оглы, гелди вагт,

Ене бу дөвраны-алы сизиңдир.

АЛЫ II (а. Али:) علی - сер. ымам Алы

АЛЫ АЛ-НАГЫ (а. Али: НАКЫ:) علی نقی - сер. ымам НАКЫ.

АЛЫҖАХ (а. а:ли:+җа:х) عالیجاه - сер. ымам Алы I.

АЛЫ ЫМРАНЫ (а. Али:.Ымра:ни:) علی عمرانی - сер. ымам Алы

АЛЫ ЭКБЕР (а) علی اکبر - хезрет Алыниң огулларының бири. Кербела вакасында улы доганы ымам Хусайын билен бирликде шехит боляр.

Хем Алы Экбер эшидип, налайы-перят эдип.

АЛЫБАН (алыба:н) آلیـــــبان - алып: «алмак» ишлигиниң гадымы хал ишлик формасы; **алыбан гитдилер** - алып гитдилер.

Шол ики дивана тутды голумдан.

Алыбан гитдилер дурган еримден.

АЛЫМ (а. а:лим. кс. а:лима:н ве олама:) عالم - ылымлы. билимли. пәхимли. ылым алан. ылым эеси.

Адам ягшысы алымдыр.

Амал этмесе залымдыр.

АЛЫН (а:лын) آلين - өң. маңлай. өң ян. келле сүңкүниң өң тарапы.

Бенде. сен бет ише батырлык этме.

Алнында гоярлар ол гүн бу иши.

АЛЫС آليس - даш. узак. якын дәл: **алыс ер** - узак ер. даш ер.

Мыхман гелер алыс ерден.

Гаршыласаң сөвүш биле.

АЛЫШР НОВАЙЫ (а-п. Али:ши:р Нева:и:) عليشير نوائى - Ңызаметдин Мир Алышир Гүндогарың мешхур классык шахыры. гөрнүкли дөлет ишгәри. акылдар. Ол түрки дилли эдебиятың иң танымал векили. өзбек эдебиятының-да мешхур классыгыдыр. Новайы 1441-нҗи йылда Хыратда Теймурылар династиясындан болан Гыясетдин Кичгинәниң машгаласында энеден боляр ве 1501- нҗи йылда хем шол ерде арадан чыкяр. Ол он бәш яшында Орта Азия-түрки хем-де фарсы диллеринде шыгырлар язып. өзүни шахыр хөкмүнде танадяр. 1460-нҗы йылда Солтан Хусайын Байкараның мөхүр саклайҗысы (мөхүрдар). 1472-нҗи йылда-да онуң везири боляр. Новайы Солтан Хусайын Байкара билен яшлыкда биле окап. биле улалыпдырлар. Ол мыдама шахырлара. сунгат ишгәрлерине элинден гелен көмеги эдипдир. көп санлы алымлары. шахырлары. ве сунгат ишгәрлерини көшге йыгнап олары хер җәхетден голдап. хөвеслендирипдир. Өз дөвүрдеши шахыр Абдырахман Җамы билен якындан

арагатнашыкда болуп, шонуң ёл гөркезмеги билен нагышбенди меслегини кабул эдйәр. Җамы көп эсерлерини шонуң адына языпдыр. Новайының эдеби мирасы өрән байдыр. Ол ики дилде - түрки ве фарсы диллерде эсер дөредипдир. фарсы дилиндәки шыгырарыны «фаны» тахаллусы билен языпдыр. Онуң такмынан отуза голай эсери белли. Шолардан иң мөхүмлери хөкмүнде ашакдакылары гөкезмек мүмкин: 1) «Чар диван»; 2) «Хазайын-ал-мааны»; 3) «Диван Фаны»; 4) «Хамаса»; 5) «Лисан ат-тайр»; 6) «Пенд-наме»; 7) «Чихил хадыс»; 8) «Меҗалис ан-нефайыс»; 9) «Хамсат ал-мутахаййырын»; 10) «Махбуп ал-кулуп»; 11) «Мизан ал-овзан»; 12) «Мухакамат ал-лугатайн»; 13) «Несайым ал-мухапба»; 14) «Тарых-е мулук-е ажам»; ве башгалар.

Новайы эдеби дөредиҗилигиң дашындан медени гурлушыклар салдырмак угрунда-да көп тагалла эдипдир. Ол Хорасанда үч йүз етмише голай метжит. медресе ве кервенсарайлар салдырыпыр я-да ремонт этдирипдир.

Новайының орны түркмен эдебиятының ве сунгатының тарыхында-да улудыр. Түркмен классык шахырларының хеммеси диен ялы ондан өвренипдирлер.

Новайы җиндели, эгни хыркапуш.

Мениң сахыпҗемалымны гөрдүңми?!

АМАЛ I (а. кс. а'ма:л) عمل - иш. херекет. ишҗеңлик. этмиш: **амал этмек** - уланмак. ерине етирмек. практикада уланмак: **амалан салыхан** - оңат иш, догры иш: **намайы-агмал** - дини дүшүнҗе боюнча, адамларң ягшы-яман ишлериниң язылян язгы китабы.

Моллалар ылмына этмеди амал.

Агмалың соралар. дийме ыкбалдыр.

Амалан салыхан ягшы амал кыл.

АМАЛ II (а. а:ма:л. бс. эмел) آمال - сер. эмел

АМАЛАН САЛЫХАН (а. амален са: лихен) عملاً صالحا - мынасып иш. оңат. догры иш («Курьаның» 18-нжи сүресиниң 110-нжи аятындан бөлек) сер. амал ве салыхан.

АМАН (а. ама:н) آمان - 1) ховпсузлык. горкусызлык. дынчлык. асудалык. рахатлык; 2) дат. харай. пена. букалга. гачалга; саг-саламатлык; 3) багышлама. гүнәни өтме;

аман галмак - саг-саламат галмак. дынч галмак.

Гелен гечер дүнйәден. бири аман галмазлар;

амана гелмек - дада гелмек. гачалга сорамак. пена ислемек; бизар болмак.

Көп пакырлар аглашып. гелер андан амана;

аман бермек - пена бермек. багышламак. гүнәни өтмек.

Билдим ки. җаным алар.

Аман бермез. я Алы!;

аман этмек - пена гетирмек. сыгынмак.

Шерары шовкуң артар этдикче аман. эй дост;

амгн тапмак - дынч болмак. асуда болмак. дынмак. рахат болмак.

Тапды довзахдан аман ким сөхбетиң гөреч. ресул!

АМАНАТ (а. ама:нет. кс. ама:на:т) امانت - 1) догрулык. догручыллык. эмин болмак; «хыянат» сөзүниң антоними; 2) вагтлайын башга бириниң янында гойлан зат. карз. башганыңкы; 3) җан. рух; дини дүшүнҗә гөрә. гөйә ынсаның рухы вагтлайын оңа берлипдир.

Эй яранлар. мусулмснлар.

Аманатдыр. җан эгленмез.

Бир гүн аманадың алар.

Сен тоба этмезден бурун

АМИН (а. а:ми:н) آمین - шейле болсун, гой. шейле болсун; худайым, кабул эт! Бу сөзүң аслы еврей (ыбры) дилинден болуп, соң арап дилине гечипдир.

«Амин!» дий, тур, оглум, пата берели,

Бир таңры яр олсун саңа, гит, оглум!

АММАН (а. Амма:н) عمّان - امّان - бейлеки бир ады Рибат-е Амман я-да Амун. Йорданияның пайтагты. Энчеме тарыхы ядыгәрликлери бар. Илат саны элли мүң говрак хасапланяр

Балхы богаз дерди, Пишавери даш.

Амман шәхрин деря, Басраны аташ.

Мединәни ачлык, Мекгәни Хабаш,

Хырат, Кандахары мар харап эйләр.

АМУХТА (п. а:му:хте) آمـــــوخته - өвренен. тәлим алан. өвренишен.

Амухта мен өртенмәге, бишмәге,

Киши ёк сөзлешип, дерт алышмага.

АМЫ (а. а:мми:) عامی - көр. гөрмейән; 2) соватсыз. бисоват. надан; өз ёлуны сайгарып билмейән.

Алым эрмиш а:мыларың солтаны.

Ким мунда ыззатлап тутса молланы.

АН (п) آن - ол, шол; **ан хезрет** - ол җенап, ол хорматлы адам.

Ан хезрет - хак ресул маграҗа ашды.

Асманлар дербе-дер гапысын ачды.

АНАСЫР (а. ана:сир, бс. онсор) عناصر - асыл. мадда. сада җисим, бөлүнмейән мадда. элемент: **төрт анасыр** - дөрт элемент. гадымы дүшүнҗелере гөрә. сув. топрак. от (огонь). хова.

Үч витр, төрт хем болмаз.

Төрт анасырдыр - чахар.

АНАЯТ (а. ина:ет) عنایت - 1) алада, көмек, үнс; ягшылык; голдав; тагалла; 2) ыхсан (сер.), керем, ягшылык; 3) ниет этме; 4) горама; 5) биринин иши үчин тагалла этме; көмек этме, ягшылык этме.

Эзелде хер киме кылса анаят.

Гер анаят болмаса сенден, ачылмаз ёлумыз.

АНБАР I (а. кс. ана:би:р, анба:ра:т) انبار - аслы парс сөзи болса-да, арап дилине гечип, ёкарда гөркезилен көпүк сан формасында-да уланылыпдыр; 1) галла ве башга затларын сакланян ери; 2) артыкмач затлар сакланян улы сандык; 3) үст-үстүне гойлан затлар; 4) гм. көп, өрән көп; дүрли маглуматлары өзүнде җемлән адам; **анбар-анбар** - өрән көп.

Бела гелди ленбер-ленбер.

Дога кылды анбар-анбар.

АНБАР II (а. анбер) عـــنبر - 1) Хинд океанынын Гүнорта Азиядакы кәбир кенарынын ялпак сувларында яшаян кашалотын, ягны дишли китлер отрядына гирйән сүйт эмдирижи улы хайванын ичинден алынян хошбой гара мадда, жисим.

Ол хайвана анбар балыгы-да дийилйәр. Онуң бойы он метре ченли етйәр; 2) онат якымлы ыс; 3) гм. гөзелиң хошбой зүлпи.

Я мүшкми сен, я кокунар анбармын.

Эй зүлпи-сачын анбар.

Меликлер мүшк иле анбар сачдылар.

АНДАК, АНДАГ (анда:к, анда:г) آنداغ - آنـداق - 1) шейле, шейле бир, шонун ялы; **андак хусны җемалан** - шонун ялы йүзи

оваданлар, шейле бир гозел. шейле бир гөрклүлер

Җаным рахатын алды,

Андак хусны-жемалан.

Багрым андаг гайымдыр. өхдесинден даш гелмез.

АНДАЛЫП (а. андали:б) عندليب - 1) билбил: XVIII асыр түркмен шахыры Нурмухаммедиң тахаллусы

Магтымгулы, бинова. бичәре, андалыбы.

Бир парча гам дөвраны, болмуш аның несиби.

Андалыбын алдыран шол багты гара гүл менем.

АНҖАК آنجاق - ан - ол ве «җак» бөлегинден эмеле гелен: 1) онуң ялы: бейле: тәк, ялңыз; 2) махсус: 3) хал. ягдай: эмма: диңе.

Ишиң бейле болса, дурма сен анҗак...

Гоймазлар гезмәге, нәге ятып сен

АНКА (а. анка:) عنقا - 1) эртекилерде душ гелйән бойны узын фантастики улы гуш. оңа сымруг хем дийилйәр

Бу гуш, гөйә. адамдардан узакда Кап дагында яшап. хич киме гөрүнмейәнмишин. Анка кәбир роваятляра гөрә. бир пыгамберин дөврүнде дөрәп, адамларың чагаларны алып гидйән экен. Соң шол пыгамберин дога этмеги нетиҗесинде ол ёк болупдыр; 2) Европада болан бир саз гуралының ады. Шол сазың дессеси анканың бойны ялы узын боланы үчин. оңа шейле ат дакылыдыр: 3) гм. ады болуп, өзи ёк зат: **анка сыпат** - анка ялы гөзе гөрүнмейән.

Анка айдар: «Ёлчыям!»,

Хүтхүт айдар: «Илчием!»

Анка сыпат туруп, «Хүв!» дийп галкан гуш

АНКА СЫПАТ (а. анка: сифет) عنقاصفت - сер. анка

АННАХАЛ (Аннаха:л) آنه خال - Магтымгулын дөвүрдеши

Човдур ханың аялының ады.

Ызында галдылар ил интизарың.

Умыт билен гезди Аннахал ярың.

АНТ آنت - 1) касам; 2) вада, эхт, сөз берме, вада этме; незир (сер.); **ант ичмек** - касам этмек.

Магтымгулы, гөрдүң ягшы- яманы,

Яланчының болмаз анты-иманы.

АНУШИРВАН (п. Ану: ши:рва:н) **انوشیروان** - (сер. Новширван Адыл

АНЧА آنچه - шонча, шонуң ялы, шол муклар.

Ялан дүнйә паян берендир киме,

Анча ягшы, анча яман гечипдир.

АҢДЫРМАК (а:ңдырмак) آنگـــــدیرمق - 1) дуйдурмак, билирмек, мәлим этмек, хушуна гетирмек; 2) гм. ояндырмак.

Аңылсызы аңдурыр,

Гөтин дөлет даш гитмек.

АҢЛАМАК (а:ңламак) **آنگلامق** - дүшүнмек, акыл етирмек, дуймак, сызмак, билмек, аңмак.

Аңламаздым, болдум ышка гирифтар,

Билмедим, истедим дилберден дидар.

АҢҢЫРТМАК **آنگگیرتمق** - аңнырмага межбур этмек, эшек ялы сес чыкармага межбур этмек.

Харай дийр, эшитмез кимсе харайы,

Эшек дей аңнырдып, долдыр сарайы.

АҢРЫ آنگری - 1) еңсе, арка тарап, бир задың арка тарапыны гөркезйән сөз; 2) асыл, оңат гелип чыкыш.

Көп йыгылса, терхос алмаз,

Аңырсы болман йигиде.

АҢТАМАК آنگتامق - агтармак, гөзлемек, бирини я-да бир хайваны тутмак я-да авламак максады билен ызарламак.

Бишелериң ав антаян шири сен.

Румустан бейниси, дөвүң бири сен.

АҢЫЛСЫЗ (а:ңылсыз) آنگـــــــــلسیز - дүшүнжесиз: надан. билимсиз, хушсуз.

Аңылсызы аңдурыр,

Гөтин дөвлет даш гитмек.

Бу сетириң «аңырсызы аздырар» диен варианты хем бар.

АП (п. а:б) آب - сер.аб.

АПАРМАК آفارمق - әкитмек: алмак.

Хыялым пикре долуп, аклымы ел апарып.

Иманым метагын афаран ёлда,

Рахзенлер гоймагын ёлума мениң.

АПАТ (а. а:фет) آفت - 1) бела; зыян. зелел. хеләкчилик. ховп, хатар; 2) гм. адамы ышка учрадян. гөзел: **жан апаты** - гм. гөзел, сөйгүли.

Асмандан инипдир земине апат.

Горкарам жан апаты. эл-аяк гүвәхимден.

Герче ышкың дердидир диванайы жан апаты.

АПБАС АЛЫ (а. Абба:с Али:) عباس علی - Апбас ибн Алы ибн Эби Талып, энеси Уммулбенин.Хезрет Алының оглы. Ол алтмыш биринжи хижри (680-681) йылының мухаррам (ашыр) айында Кербелада өз доганы хезрет Хусайын ибн Алыны голдап, Езидиң гаршысына батырларча урушяр ве шехит боляр. Онуң лакамы Абулфазлдыр. Ол ерән гөрмегей йитит боланы үчин, оңа «Камары-бени-Хашым» «Бени-Хашым тайпасының айы» хем дийилйәр.

Кемине бендеем, келби-гедаям.

Я Апбас Алыя багышла бизни.

АПЕРИН (п. а:фери:н) آفـــــــــرین - 1) берекелла. яша: 2)

дөредиҗи, ярадыҗы; **аперин диймек** - берекелла айтмак, саг болсун диймек; **сед аперин** - йүз берекелла.

Дийсе болар сед аперин, рухун бесләп, небсин басан.

Хем пелек үзре мелеклер дийдилер сед аперин.

АПЫ (а. аф'а:, кс. афа:ы:) افعی - зәхерли улы йылан, келлеси яссы, бойны инче сарымтыл гара реңкде боляр. Улы ики диши болуп, чөллерде, дашлык ерлерде яшаяр ве кичи хайванлары, гушлары авлаяр.

Байлар баглап, сахаватың гапысын,

Көпелдер тамугың мөйүн-апысын.

АПЫТАП (п. а:фта:б) آفتاب - сер.афтап.

АР (а. а:р, кс. а'я:р) عار - 1) утанч, хая; намыс; гайрат; 2) айЫп, кемчилик, биабрайлык.

Бигайратлык этме, саклагыл ары.

Бара-бара көңүл гечер,

Тәсиби ёк, арсыз әрден.

АРА (а:ра) آرا - 1) орта; 2) гатнашык, арагатнашык.

Магтымгулы, ышкың эйләр эрада,

Ышкыңа кемал эт, гойма арада.

АРАБЫ (а. араби:) عربی - 1) араплара дегишли; 2) арапча, арап дилинде; 3) арап...; **арабы ат** - арапара дегишли ат, арап аты.

Ат арабы болса, мейданын гөзләр,

Йигит гочак болса, утушдан сөзләр.

АРАЙЫШ (п. а:ра:йиш) آرایش - безег, беземе (бир зат артдырмак, гошмак аркалы); **арайышы-җан** - җаның безеги, җана безег берйән.

Сен-Сен арайышы-җахан, хем җан сенден бихабар,

Сен җахана долуг сен, җахан сенден бихабар.

АРАЙЫШЫ-ҖАН (п. а:ра:йиш-е җа:н) آرایش جان - сер. арайыш

АРАЛМАК آرالمق - агтарылмак, гөзленмек, ызарланмак.

Сөвеш болар ол гүн намыс аралса.

АРАМ (п. а:ра:м) آرام - 1) асудалык, рахатлык, ынҗалык. карар; 2) дынчлык, парахатлык; дурмаклык, сакланмаклык.

Не йүрегимде арам, не көңлүм ичре карар,

Худа-я, мен не асы - шерменде гулуң болдум.

АРАМАК (а:рамак) آرامق - агтармак, гөзлемек. ызарламак.

Рызкым арап гезер мен,

Чөл-беяван ичинде.

АРАП (а. араб, кс. а'ра:б) عـــرب - Арабыстанда, Мүсүрде, Сирияда, Якын Гүндогар билен Демиргазык Африкада яшаян миллет ве халк; **арап ат** - Арабыстанда етишдирийән җынс ат: овадан ве йүврүк ат.

Еди яшан арап атың шанында,

Мәлим болмаз, депе недир, дүз недир.

АРАСАТ (а. араса:т, бс. арса) عـــــــــرصات - 1) кыяматда адамларың дирелип йыгнанҗак мейданы, махшар мейданы: 2) гм. кыямат, ахырет; 3) гм. топалаң, говга.

Ысрафыл сур уруп, халклар дирелсе,

Әхли-әлем арасатга сүрүлсе,

АРАСТУ (грекче: Ариста:та:ли:с я-да Аристота:ли:с) ارسطو - Аристотел, гадымы Грецияның улы алымларының бири. Онуң «илкинҗи мугаллым» диен лакамы болупдыр. Арасту бизиң эрамыздан 384 йыл озал Макадонияда доглупдыр, ол йигрими йыллап Эфлатуның шәгирди болупдыр. Уссады өлен соң көп ере сыяхат эдипдир. Соң Исгендерин(Александр Макадонскиниң) мугаллымы болупдыр, кәбир сыяхатларда шонуң янында болупдыр. Арасту философия. логика, ахлага.

сыясата хем-де тебигы ылымлара дегишли бирнәче китап языпдыр. Ол логика ылмыны дөреден хасапланяр. Онуң китапларына бирнәче гезек мусулман алымлары дүшүндиришлер языпдырлар. Арастувың көп китаплары апбасылардан болан Мәьмун халыфаның заманында Багдат шәхеринде арап дилине терҗиме эдилипдир. Арасту 322 йыл бизиң эрамыздан өң арадан чыкыпдыр.

Эфлатун. Арасту өтди дүнйәден.

Исгендерни ере салды бу дүнйә.

АРБАГЫН (а. арба'ы:н) اربعين - 1)кырк. кыркынҗы. чилле: 2) суфизмиң тарапдарларының кырк гүн екеликде ыбадата мешгул болмаклары, чилледе отурмаклары: 3) өлиниң. айратын-да Алының оглы Хусайның шехит болмагының кыркы.

Атлары нуҗеба. өзлери чилтен.

Арбагында мыдам окып отырмыш.

АРБАП (а. эрба:б. бс.реб) ارباب - 1) помещик. хоҗайын. ер эеси: эе: 2) патыша: 3) бу сөз түркмен ве парс диллеринде бирлик сан хөкмүнде «пуллы ве бай адам» манысында уланыляр.

Үлкеде сахып болмаса,

Арбаплар эмире дөнер.

АРВАНА آروانه - дүйәниң бир гөрнүши. инен дүе. уркачы дүе.

Арвананың кувваты

Нер янында беллидир.

АРВАТ (а. аврат) عــــــــــورت 1) ынсаның гөрүлмеси ве гөркезилмеги айп хасапланян беден агзалары. уят ерлери: 2) аял, зенана: 3) янёлдаш. яссыкдаш. Бу сөзүң аслы «аврат» болса-да. халк арасында «арват» гөрнүшде айдыляр.

Бәш вагты билмеген бихабар байдан.

Сегсен-тогсан яшан арват ягшыдыр.

АРВАХ (а. арва:х, бс. ру:х) ارواح - 1) рухлар. җанлар; 2) херекет; гүйч: ишеңңирлик; 3) тәсир, тәсирлилик; 4) гм җын; перишде;ылхам, вахй (сер), Алла буйругы.

Гарышыпдыр халал, харам, арвах, җын.

Дечҗал дүнйә иненде арвах биле җын дөрәр.

АРГАЛЫ آرغالی - ябаны гоюн. даг гойны; уркачы

Боз гүсбент, гыр йылкы, гара гәвмишли,

Аргалы, гәв болар малы Гүргениң.

АРГУВАН (п. аргава:н) ارغوان - овадан гызыл реңкли гүли болан бир агаҗың ады. Магтымгула йөңкелен бир гошгуда габат гелйән сөз.

Баг ичинде шеҗер атлыг,

Ки бир аргуваны бардыр.

АРГЫМАК آرغیماق 1) даг кейиги; 2) бедев ат; йүврүк ат.

Аргымак баласы бара оздурар.

Бенде, сен хоҗаңа язгыҗы болма.

АРЗ (а) عــــــرض - 1) әшгәр этмек. хайышы беян этмек; гөркезмеклик; 2) шикаят: **арз этмек (кылмак)** - 1) беян этмек. гөркезмек, билдирмек, орта атмак; теклип этмек; 2) шикаят этмек; **арзы-хал** - арза, шикаят.

Шол демде лачын гелди,

Хезрете арзын кылды.

Гуллар иман арзын этди, яранлар!

АРЗАН (п. арза:н) ارزان - 1) бахасы аз. гыйматы кем. уҗыз,гыммат дәл, нырхы пес; 2) лайык. мынасып.

Залымлар унудар зикри-Алланы.

Арзан алып, гыммат сатар галланы.

АРЗУВ (п. а:ризу:) **آرزو** - парс дилинде «р» харпы ассынлы окалса-да, түркменче ол сәкин - херекетсиз окаляр: 1) ислег, хайыш; 2) хөвес, мейил; **арзув чекмек (этмек)** - мушдак болмак, гүйчли мейил этмек.

Бәш пул дийп, хакдан дилəр гарны ач,

Бәшни тапан арзув эдер он болса.

АРЗУВЛАМАК (п-т. а:рзу+ламак) **آرزولامق** - ислег билдирмек, хөвес этмек, гүйчли мейил этмек.

Арзувлама ханы, беги, солтаны...

Алдырма көңлүнни, гитмегил, оглум.

АРЗУВМЕНТ (п. а:рзу:+менд) **آرزومند** - 1) арзув эеси; арзув эдйән, ислег билдирйән; мушдак; 2) арзув эдилйән зат.

Он бәшде арзувмендиң,

Гыз герек, жуван герек,

тә жан бардыр бу тенде,

Арзувмендим бар сенде.

АРЗУВМЕН (п. а:рзу:+менд) **آرزومند** - сер. арзыман ве арзувмент

АРЗЫ - ГАНБАР **عرض قنبر** - гадымы роваятлар эсасында орта асырда дөрән бир дессан. Ол гиң яйраман, соңабака йитип гидипдир.

Арызда Ганбар Арзыны,

Сөен дек сөймүшем сени

АРЗЫ-КАРС **ارض قارص** - Түркийәниң гадымы шәхерлеринден бири. Юрдуң гүндогар тарапында Карсчай деряның кенарыда ерлешйәр.

Арзы-Карсда, Кербеланың чөлүнде,

Я реб, хабар билеринми, яр, сенден.

АРЗЫ-РУМУСТАН (а-п. арз-е ру:миста:н) **ارض رومستان** - 1) Румустан юрдаы, Рум ери; 2) гадым дөврде Азияда, Европада ве

Африкада гиң территория хәкимлик эден импепия. Италия-да шонуң бир бөлеги хасапланыпдыр.

Он ики мүң агач җайы-Хиндистан.

Алты мүң агач ёл арзы-Румустан.

АРЗЫ-ХАЛ (а. арз-е ха:л) عرض حال - сер арз.

АРЗЫМАН (п. а:рзу:менд) آرزومـــند - 1) исленйән. арзув эдилйән; 2) мушдак; арзувлы; 3) сер. арзувмент.

Дәли көңлүм арзыманы.

Күлли гөзеллериң ханы.

Хемра болуп йөрген иллер барысыдыр арзыман.

АРИЕТ (а. а:риет) عـــــــــاریت - 1) бириндең вагтлайынча пейдаланмак үчин алынян зат: караз алма: 2) вагтлайын.

Болма гарра ариет дүнйәде мүлк-у малыңа,

Ят эдип гөр-у кыямат, йыгла дайым халыңа.

АРКА (а) عـــرقه - көне дүшүнҗелере гөрә. еди гат ерин Үчүнҗи гатының ады. Бу ерде довзахың ичянлары боляр. Үчүнҗи гат ерде яшаян адамларың йүзи адам йүзүне. агызлары итиң агзына. аяклары-да өкүзиң аягына меңзейәр. Булара кыяматда азап-да ёк, согап-да. Бизе гиҗе болса. олара гүндиз боляр. Неширде бу сөз «Гаркайы Апак» дийлип нәдогры берлипдир.

үчүнҗи ер ады Аркайы-афак,

Одуны демирден, тап этмез топрак.

АРКАН I آرقن - танап, урган. йүң я-да сүйүмден ишилип эдилйән ёгын йүп.

Рейис болан паекиден пул алар.

Бермесе, бойныга гыл аркан салар.

Риязатың йүкүни аркан йүпүн сал. гөтер.

АРКАН II (арка:н) آرقان - еңсе . арка тарапа. арканлыгына

Ничелер йүзиндир, ничелер аркан,

Сүйтхор башы билен гелсе геркдир.

АРКАЧ **آرقاچ** - 1) гайра, демиргазык; 2) арка тарап; дагың этеги, аркасы, дагың гайра тарапы.

Аркачда Түркүстаны...

Ол Румустаны гөрсем.

АРКЛАВЫН (а) **آرقـــــلوين** - Көне дүшүнҗә гөрә, еди гат асманың икинҗи гатының ады. Бу ат кәбир чешмеде **آرفلون** - (Арфалун) шекилинде габат гелйәр. Бу асман гөйә күмүшден я-да мисден ярадылыпдыр, ягтылыгы хемме асманлардан көп; перишделери ики эссе зыят. Оларың иң улусының ады Кабайыл (Магтымгулуда), башга кәбир чешмелерде Зукайыл дийилйәр, онуң ярысы отдан, ярысы-да гардан. Икинҗи асман билен үчүнҗи асманың арасы бәш йүз йыллык ёлмуш.

Икинҗи гат гөги дийсем бу башдан,

Ады Аркалвындыр, аслы күмүшден,

Перишдеси бардыр бүргүт суратлыг,

Бейиклери бардыр Кабайыл атлыг.

АРЛАМАК **آرلامـــق** - гүйчли сес чыкармак, айылганч сес этмек (эсасан йыртыҗы хайванларың сеси).

Гаплаң кимин арлап гирсе мейдана...

Алар ерден ат салышы герекдир.

АРМАГАН (п. армага:н) **ارمغان** - совгат, пешгеш.

Бармы бармага ериң, башга, худадан гайры,

Армаганың бармыдыр руйы-сыядан гайры.

АРМАК (а:рмак) **آرمق** - ядамак, ядап халыс болмак.

Арып галар гам өйүнде йыкылан.

Улаг гадрын билмез киши армаса.

Чох сөзлейип, галдым арып.

АРМАН (п. а:рма:н) آرمـــان - 1) арзув, умыт: улы арзув: етилмедик максат; 2) өкүнч.

Хак ишине тен бермишем, гөрели,
Арзув кайсы, арман, кайсы билмедим.
Хем бу дүнйә, хем ол дүнйә кимлериң арманы ёк

АРСЛАН آرســــلان - 1) пишиклер машгаласындан болан гүйчли вагшы хайван, ёлбарс, шир, пелең; 2) гм. батыр адам; 3) хезрет Алының лакамы.

Дагларың арсланы, бабры, пелеңи.
Муш биле деӊ болар пил, пеше җеңи.
Осман гечди «Курьан» тилавет билен.
Дин гылыҗын чалып, арслан гечипдир.

АРТ (а:рт) آرد - арка, ыз тарап, сырт, ыз; **арт олмак** - ыза галмак, песе дүшмек; **өң-арт** - башы-аягы.

Я бир мерде йыкыл, я-да худая,
Бенде иши баш тутмады, арт олды.

АРТМАК آرتمق - 1) көпелмек, зыят болмак; 2) артыкмач галмак; 3) өсмек, өсүш газанмак.

Ол он бәш аялдыр, артмаз перзенди,
Ол он бәш аялың үчи өвлатдан.

АРТЫК آرتيق - көп, кән, зыят.

Тай гелер дүнйәге дерем-дашлары,
Артыкдыр хер ятан чизи бехиштиң.

АРФАЛУН (а.Арфалу:н) ارفلون - сер. Аркалвын. Кабайыл.

АРЧА آرچه - 1) кипарислер машгаласындан болан хемише гөк өвсүп дуран агач; 2) сандык; арча-арча - сандык-сандык: гм. көп, уммасыз.

Арча-арча толуг малларың болса,
Паяны ёк, ташлап-ташлап гидер сен.

АРШЫ-АГЗАМ (а. арш-е а'зам) عرش اعظم - сер. агзам.

АРШЫ-АГЛА (а. арш-е а'ла:) عرش اعلا - сер. арыш.

АРШЫ-КҮРС (а. арш ве күрс) عرش وكرس - сер. күрс.

АРШЫН (р. арши:н) آرشين 1) Руссияда 71 сантиметре барабар узынлык өлчеги; 2) бармаклардан омуза ченли аралык.

Кысмат олса гарыш ере гирер сен.
Несип этсе алты аршын бийз биле.

АРЫ (а:ры:) آرى - آريغ - арасса, пәк. тәмиз. гошантсыз; **ары бада** - арасса ичги. гошанды болмадык арасса ичги. чакыр.

Ыхласым ары кыл. яланым ёк эт.
Тилимни дераз кыл. йүзүмни ак эт.
Яр элинден ары бада нош эден.
Не гөзгүдир. бу айнадан арыдыр.

АРЫ БАДА (т-п. а:ри: ба:де) آرى باده - сер. бада ве ары.

АРЫГ (а:рыг) آريغ - 1) арасса. пәк. тәмиз; 2) гм. дуры; дуйгур, кесгир; **акылы арыг** - акылы дуры. оңат дүшүнйән; сер. ары.

Эй. акылы арыг йигит, мунда гел,
Бирниче сөзүм бар, җандан гулак сал.

АРЫЗ I (а. эрз. кс. эра:зи:) ارض - 1) ер; 2) Ер шары.

Он ики мүң агач җайы-Хиндистан.
Алты мүң агач ёл арзы-Румустан.

АРЫЗ II (а. а:риз) عارض - 1) йүз. яңак; **арызы гүл дек** - йүзи гүл ялы, яңагы гүл ялы.

Арызы гүл дек пери рухсары гөрдүм шондадыр.
Хуп шеҗерлер бой чекипдир бары гөрдүм шондадыр.

АРЫК (а:рык) آريق - 1) яп, арна. салма; 2) ховуз; чешме.

Акмайын галмаздыр бир акан арык.

Көвсер арыгыдан ичди Мухаммет.

АРЫП (а. а:риф, кс. орафа:) сер.арыф.

АРЫФ (а. а:риф, кс. орафа:) **عــــارف** - 1) билимли. дана: танаян; ылымлы; 2) сопы. суфист. худашынас.

Арыф болсаң, аслын сорма йигидиң.

Ынанмасаң, хабар алгын арыфдан.

Магрыпетниң дерясына йүздүрип,

Арыфлар сүрерлер йүз гэми гөрдүм.

АРЫШ (а. арш, кс. а'ра:ш) **عرش** - 1) саяван. гупба; 2) тагт: чадыр; үчек; 3) көшк; хер задың паясы (арап дилиндәки шу манылар түркмен дилинде уланылмаяр); 4) дини дүшнҗелере гөрә, гөйә Алланың докузынҗы гат асманда болан тагты: 5) гөк, асман: докузынҗы гат асман. пелек. асманының ёкаркысы; **аршы-агла**- иң ёкаркы асман: **аршы-азым** - (агзам) иң бейик асман, иң улы асман.

Магтымгулы, перман болды Алладан,

Ере инип гелди аршы-агладан

Я аршмы сен, я күрсми сен, ерми сен?

Адың асман гидер аршы-аглая.

АРЫШ-ПЕРШ (а. арш ве ферш) **عرش و فرش** - асман ве ериң йүзи.

Арыш-перш олмуш теҗелли чүн мунуң дек шовкдан.

Бу мукарраплар беси бабәхредир бу зовкдан.

АРЫЯ (а. а:риет) **عاريت** - сер. ариет

АС-САЛА (а. ас-сала:т, кс. салава:т) **الصلاة - الصلواة** 1) намаз: 2) худай үчин окалян намаз ве дога. худайың өз бенделери хакда болан аладасы ве рахматы: 3) Мухаммет пыгамбере дога этмек.

Магтымгулы, бир көңлүм йүз мүң хыял билендир.

Ишим асан этмесең, дөнер, я, ас-салага.

АСА (а. аса:) عصا - хаса, эл таягы.

Голлары тылладан асалы гелди.

Саг элинде бардыр Муса асасы.

Каны Муса Келим, мугҗуз асасы.

Эле аса гөтерип, догры мекана гелдим.

АСАДУЛЛА (а. Асадо-лла:х) اسدالله - 1) худайың ёлбарсы. Алланың шири; 2) хезрет Алының лакамларының бири.

Эбабекир Сытдык-ресул яраны,

Омар, Осман, Аасадулла хакы үчин!

АСАЛ (а) عسل - бал; сүйҗи зат; **асал зыбан** - ширин дилли, сүйҗи сөзли; ширин сөз, сүйҗи сөз.

Дийрлер: «Ширин, асал яга гелише».

Небсиң бир мегесдир, мал бир асалдыр.

Кимселер өмрүнде датмаз асалы.

АСАН (п. а:са:н) آسان - 1) аңсат; еңил, кын дэн; 2)асуда; **асан этмек** - аңсат этмек, еңиллешдирмек.

Өзи мүшгил эдер асан ишини.

Өлүм асан эрер дост пырагындан.

Барча мүшгил ишлери сен өзүң эйле асан.

АСАР (а. а:са:р, бс. эсер) آثـار - 1) эсерлер, нышаналар, аламатлар; 2) эмеле гетирилен затлар; китаплар; тарыхлар, вакалар; **асары-сунгулла** - худайың ярадан затларының нышаналары.

Кыл назар асары-сунгуллага чешми-дид иле,

Гир хакыкат ёлуга бу җезбейи-темхит иле.

АСДАК (а) اصدق - хас догры, хас садык (сер.), догрурак, хас догручыл.

Дийдилер: «Солтаны-әлем адыңа асдак бола»,

Мугҗузыңны бириси гөрсетгели, ол шак биле

АСАРЫ-СУНГУЛЛА (а. а:сар-е сон'олла:х) آثار صنع الله - сер асар.

АСГЫРЫШМАК آسغیریشمق - ерли-ерден асгырмак. бирнәче адам билеликде асгырмак, агыздан үсгүрен ялы эдип сес чыкармак.

Асгыршып-асгыршып гөрден чыкарлар,

Дурарлар, асмана гөзлер дикерлер

АСМАК آصـــــمق 1) бир ере илдирип. саллап гоймак: 2) салландырмак; 3) дара чекип өлдүрмек.

Ышк дагын асдылар гөгүң бойнундан.

Гөк титрейип чекебилмез бу дерди.

АСМАН (п. а:с+ма:н) آسمان - 1) ики саны «а:с» (дегирмен) ве «ма:н» (ялы, дек) диен сөзлерден эмеле гелен. ягны дегирмен ялы; пелек; көне дүшүнҗелере гөрә гөк тегелек ве айланяр дийип хасаплапдырлар; 2) шемси (Гүн) айларының 29-нҗы гүни.

Ай-Гүн, Аасман - Земини,

Сөвен дек сөвмүшем сени.

Хытая асмсндан кеждумлар ягар

АССЫ آسسی - пейда, неп: **ассы бермек** - пейда бермек. неп етирмек.

Кими шатда, кими отда, хер киши бир халдадыр,

Малы-дүнйә ассы бермез, базыгәрдир. алдадыр.

АСТ آست - ашак, тей; **ериң асты** - ериң тейи. ериң ашагы.

Пелек бир гүн салар ериң астына.

Агыз тилден галар, зыбан эгленмез.

АСТАН (п. а:ста:н) آستان – آستانه - 1) босага. дергә. гапының өңи; гапының өңүндәки көвүш чыкарылян ери: 2) гм, көшк.

хөкүмдарларың адамлары кабул эдйән ери.

Кырк бәшде гурдуң дастаны.

Эллиде бостан астаны.

АСТЫН (п. а:сти:н) آستين - 1) ең. гейимиң эгинден еңине ченли: 2) этек.

Астыныга гелип рахы-новмыды имес,

Я Абулкасым. мени ыммат дийбан дестимни ал.

АСУДА (п. а:су:де) آسوده - рахат. дынч. юваш. арам: рахатланан: парахат: **асудайы-заман** - парахат дөвүр: асуда заман.

Йүрек-багрым кылып пара,

Асудайы-заман истәр.

АСУДАЙЫ-ЗАМАН (п-а. а:су:де-йе зама:н) آسودهٔ زمان - сер. асуда.

АСЫ (а. а:си:. кс. а:сия:н) عاصى - 1) боюн эгмезек. топалаңчы: 2) гүнәкәр. языклы. этмишли. Алланың эмрини ерине етирмейән: **асы болмак** - гүнәкәр болмак.

Адам оглы аварадыр. асыдыр.

Асы болуп. шикат этме бу гүнден.

Магтымгулы-асы гулуң.

Күфр сөзден сакла тилиң.

Худа-я. мен не асы шерменде гулуң болдум.

АСЫЛ (а. асл. кс. осу:л) اصل - 1) көк. агажың көки: дүйп. башлангыч: 2) сой. гелип чыкыш: эсас: 3) хакыкат. догрулык: хакыкы. догры: 4) хер бир задың иң гадымы ве илкинҗи гөрнүши.

Сөз сөзледип. сөз аслына етмесең.

Үмсүм отур. халк ичинде сөзлеме.

Сөзләр болсаң. сөз аслына ет ягшы!

АСЫЛЗАДА (а-п. аслза:де, хас догрусы: аси:лза:де) اصلزاده – اصیلزاده - асыллы, асыллыдан доган, абрайлы. гелип чыкышы араса, пәк.

Хызмат этсең болсун бир асылзада.

АСЫЛЗАТ (а-п. аслза:д) اصــلزاد - асыллы, гелип чыкышы абрайлы, пәк адам; асылзада (сер).

Бедасыла эмел етсе,

Билиң, асылзатча болмаз.

АСЫЛСЫЗ (а-т. асл+сыз) اصل سیز - аасылы ёк. гелип чыкышы ярамаз, аслы эрбет, яман; нәкес; чөпдүйби: антоними: асыллы.

Асылсыз, нәкес болмасын,

Сададан болсун түркана.

АСЫФ (а. А:сиф ибн Берхыя:) آصف - бу ат билен тарыхда бирнәче адам душ гелйәр. Эмма ыслсм тарыхында иң мешхуры Сүлейманың везири болан Асыф ибн Берхыядыр. Дини роваятлара гөрә, ол Сүлейман пыгамбериң ики йүз везириниң сердары болупдыр. Асыф дөвлет ишлерини оңат доландырмакда гөрелде болупдыр. Еврей тарыхларында Давудың сахабаларындан (сер). бири болуп, саз чалмакда. хеңдөретмекде уссат боландыгы ятланяр.

Үч йүз он үч мурсал галмады бири,

Каны Асыф, Сүлейманың везири?

АСЫЯП (п. а:с - дегирмениң ики дашы. а:б-сув) آسیا – آسیاب сув дегирмени. Эл дегирменине болса «дестас» дийилйәр.

Пелек асыябын бикарар кылмыш.

Намысдан даш дүшүп, хакдан уялмыш.

АТ I آت - мүнмек, чапмак я-да иш малы хөкмүнде пейдаланылян, бир тойнаклы ири өй хайваны; **бедев ат** - чапылян тохум ат.

Йигидиң дүнйәде үчдүр мырады.

Махбуп ягшы, яраг ягшы, ат ягшы.

АТ II (а:д) آد - 1) исим, чага догландан соң дакылян шахсы исим; 2) дүшүнҗе ве предмет аңладян сөзлер; **ат дакмак** - ат гоймак, ат бермек; гм. гөвнүетмезчилик этмек.

Магтымгулы дийрлер мениң адымы,

Әлем элин чояр, гөрсе одумы.

АТ САЛМАК آت صالمق - сер. салмак.

АТА (а. ата:, кс. а'тие) عطا - 1) берме, берим; бирине берилйән зат; 2) багышлама, гечме; **ата кылмак** - багышламак, бермек; **атайы-дөвлет кылмак** - байлык бермек, дөвлет багышламак.

Ылмы-дүнйә ата кылмай,

Малга зар эйледиң мени.

Ниче пыгамберлере кылдың атайы-дөвлет,

Имтихан эйләп, ниче гулларга дерди-мәхнети.

АТАЙЫ-ДӨВЛЕТ عطای دولت قیلمق - сер. ата.

АТАНАЗАР (т-а) آتانظر - Магтымгулының дөврүнде түркменлериң гошун башлыкларының бири болан Човдур ханың доганының ады.

Атаназар олдур чекерге зарың,

Гөзлей-гөзлей ёллер Човдур хан үчин.

АТАП (а. ита:б) عتاب - кәйинме, кәйинч,тесне; гахарланма, газап этме; бирине гахарланып сөз айтма; азар берме.

Харама азап бар, шүбхәге атап,

Мунда ягшы, анда яман гөрүнер.

АТАРМАН آتارمان - батыр, эдермен, гайдувсыз.

Атарман, чапарман алгыр йигиде,

Ери гелсе аман-нурбат ягшыдыр.

АТАШ I (аслы сирия дилинде а:теш, парсчасы а:зер) آتش -

бу сөз шу шекилде парс хем-де түрки диллере гирип. классыкы эдебиятда көп уланыляр: 1) от (огонь). одуның, көмрүң янмагындан эмеле гелйән мадда. хал; 2) гызгынлык: 3) гм. газап, гахар; 4) янгын; **аташы-сузан** - яндырыжы от: янып дуран от; **аташ дон** - отлы дон.

Довзахың одундан бетер аташы-сузаны бардыр.
Ниҗелере аташ донлар гейдирлер.
Амман шәхрин деря, Басраны аташ...
Хырат, Кандахары мар харап эйләр.

АТАШ II (а. атеш) عطش - сувсузлык, сувсамаклык: **аташ болмак** - сувсамак.

Тешнеликден агзын ачып. ит киби болмуш аташ.
Хер нефесде нефси-нас бирле болмасдыр ки гаш (?).

АТАШБАР (п. а;теш+ба:р) آتشبار - 1) от сачян. от ягдырян: 2) гм. гүйчли, йити, гызгын; **ахы-аташбар** - от сачян ах. гүйчли ах.

Ахы-аташбар иле чәки-гирибан эйлегил...
Кылганың магшар эра ызхар кылмасдан бурун.

АТАШХОР (п. а:теш+ха:р) آتشخور - آتشخوار 1) от ийиҗи. от иййән; 2) от иййән гуш, хайван: 3) гм. залым адам, сүтем эдйән адам.

Дегирмен дей баңңир мен. семендер дей аташхор.
Яндым, бишдим, яр-достлар, өртендим. эда болдум.

АТАШЫ-СУЗАН (п. а:теш-е су:за:н) آتش سوزان - сер. аташ.

АТАШЫН (п. а:теши:н) آتشین - 1) от ялы. гызгын: отлы; 2) одуң реңкинде, гызыл.

Серинден көп гечер көйлер,
Ятарың аташын өйлер.
Булут дек күкүрәп, барк кимин гүрләр.
Гәхи буздан тагтлар, аташын ерлер.

АТЛЫГ (а:тлыг) آتلیغ - атлы, адында.

Микайыл. Ысрафыл. Азрайыл атлыг.

Дөрдүнҗиси бардыр Җебрайыл атлыг.

АТМАК آتمق - 1) зыңмак, ташламак, окламак; 2) өлдүрмек, түпеңләп өлдүрмек; **агзына атмак** - лак-лук этмек, иймек.

Иман газан, ынсабыңы ювтмагын.

Гөре-биле өзүң ода атмагын.

Җанлы-җансыз херне гелсе дестине.

Далнамай агзына атып дурупдыр.

АТРАБАН (а. атра:бон) **اتراب** - яшыт, яшдаш; ёлдаш.

Урубан атрабан тәзе етилен

АФГАН (п. эфга:н) **افغان** - сер. эфган.

АФГЫ (а. аф'ы: ве аф'а:, кс. афа:ы:) **افـعى** - зәхерли улы йылан, апы (сер).

Сузлаян халы деми бир афгыйы-мардыр чилим.

Тарар өзүн өзүне, гөйә ки зенгардыр чилим.

АФЗАЛ (а., кс. афа:зил) **افضل** - 1) иң билимли, иң ылымлы; иң алым; иң оңат, иң говы; артыкмач; **энбиялар афзалы** - пыгамберлерин иң алымы, артыкмаҗы, иң говусы.

Энбиялар афзалы ол Мустапа - хайрул-бешер.

Хем мелайиклер гөрүп, кылды башыга тәҗи-сер.

Омары-Хаттабы- адыл, мухтасыплар афзалы.

АФТАП (п. а:фта:б) **آفتاب** - Гүн, Гүн планетасы; 2) гүнеш, гүн; 3) гм. иң овадан, иң гөзел йүз.

Җаныңны тартарлар богазың гыссап.

Шол дем гараңкырар Ай иле Афтап.

Ахырзаман болды. Афтап тутулды.

Әлеме дестан эйләп, афтаба серди мени.

АФУВ (а. афв) **عفو** - биринин гүнәсини гечме, багышлама, гүнә өтме; **афув этмек (эйлемек)** - гүнә гечмек, гүнәсини багышламак.

Эй худа, Магтымгулыны лутфы-ыхсан эйлегил,

Барча уммат җүрмүни афув иле егсан эйлегил.

Өзүң афув этмесең, гүнәхим бихетдир.

АХ (а:х) آه - 1) өкүнч, гынанч, кәйинч аңладян үмлүк. ах, вай, шатлык я-да дерт зерарлы гурсакдан чыкян дем: 2) ахмыр; нала.

Әлем ичре бир ах урсам бир зарба,

Эда болар ынсан, гелмез пил гурба.

АХАЛ آخال - 1) Гызыларбат билен Теҗен аралыгындакы территория. Ол ерде түркмениң теке тайпасы яшаянлыгы үчин, оңа Ахалтеке-де дийилйәр; 2) Парс дилинде бу сөзүң манысы «чөр-чөп». Сөзүң аслы «ак хал» болмагы әхтимал.

Теке, ёмут, языр, гөклең, Ахал или бир болуп,

Кылса бир җайга йөришни, ачылар гүл ләлеси.

АХЕНГЕР (п. а:хен+гер) آهنگر - демирчи, демирчи усса, демир уссасы.

Хезрети-Давудың хузур шәгирди,

Алты мүң алты йүз ахенгер гечди.

АХАТ (а. ахад, кс. а:ха:д) احد - 1) ялңыз; бир, еке, еке-тәк; 2) худай; **хич ахат** - хич ким, хич киши.

Эй яранлар, нәхй кылмышдыр аны бизге ахат.

Ики әлемни яратган кадыры-ганбар (?) ахат.

АХБАР (а. ахба:р, бс. хабар) اخبار - хабарлар, маглуматлар; сер. хабар.

Шәхер мүьмүн болмушын,

Хекиме берди ахбар.

АХВАЛ (а. ахва:л, бс. ха:л) احوال - 1) ягдай, халат; 2) дүйш; көплүк санда болса-да, дилимизде бирлик сан хөкмүнде уланыляр; сер. хал.

Бир ахвала душ болдум, гам хүҗүм этди, өлдүрди.

Бир гиже ятырдым. бир ахвал гөрдүм.

АХЕҢ (п. а:хенг) آهنگ - 1) хеҢ. тон; сес; 2) мелодия; ёл; 3) ниет. максат; 4) саз хеҢи; **ахеҢ кылмак** - хеҢ этмек. оваз этмек.

Хер эшяның өзүне өз овазы болды геҢ.

Себзе ичре сандывач йүз тилде кылып ахеҢ.

АХЛАК (а. ахла:к. бс. холк) اخلاق - сер. хулк

АХМАК (а) احمق - сер. акмак.

Ахмакга ич берип. сырың паш этмән.

Галбырда сув дурмаз гөземек билен.

АХМЕДИ (а-п. ахмеди:) احمدی - Мухаммедиң динине уйян. мусулман.

Дийдилер: «Тапсак ахмеди».

Турды Алы еринден.

Тийди: «Менем ахмеди яр!».

АХМЕДИ-МУХТАР (а. Ахмед-е мохта:р) احمد مختار - Мухаммет пыгамбериң атларының бири. Шондан өң хич ким шу ады алмандыр: Ахмет (сер).

Умматының шафыгы Магтымгулының манзары.

Ол Мухаммет Ахмеди-Мухтары гөрдүм - шондадыр.

АХМЕТ (а. Ахмед) احمد - 1) Мухаммет пыгамбериң атларының бири. ондан өң шу ады хич ким алмандыр. СоҢ хем онуң хорматына көп вагтлап хич киме шу ады дакмандырлар; 2) иң өвүлен. хас тарыпланан.

Хорматына Ахметниң.

Гүнәхим гүзешт эйле!

Дийди Ахмет умматымны эйлегил нурдан ганы.

АХМЕТ ИБН АБДЫЛЛА (а. Ахмед ибн Абдолла:х) احمد بن عبداللّه - Мухаммет пыгамбериң бир ады. Көп уланыляны Мухаммет ибн Абдылладыр.

Мүнер оны Ахмет ибн Абдылла,

Гелди зыбаныма сөзи Бырагың.

АХМЕТ ША احمد شاه - Овганыстанда илкинҗи гезек өзбашдак дөвлет гуран адам. Ааслы абдал тайпасындан болан. Недирша оны Эйрана гетирип, өзүне якын серкерделериниң бири хөкмүнде җогапкәрчиликли везипелере беллейәр. 1160-нжы хиҗри (1747) йылында Недирша өлдүриленден соң. Эйрандакы овган эсгерлерини Овганыстана әкидип, өзбашдаклык ыглан эдйәр. Шол ердәки Недиршаның хазынасыны-да эле саляр, өз адына зикге какдырып, патышалык ыглан эдйәр. Соң Эйрана, Хиндистана гошун чекип, бир топар ери, шол санда Пенҗабы, Кешмири басып аляр.

Ахмет шаның «дүрри-дөвран» «дөвраның дүри» диен лакамы болупдыр. Ол патыша боландан соң шол лакам билен шөхрат газаныпдыр. Соңа-бака абдал тайпасы-да «дүрраны» ады билен мешхур болупдыр. Ахмет Дүрраны 26 йыл хөкүм сүренден соң 1185-нжи (башга маглумата гөрә, 1187-нжи) йылда (1771-1774) Кандахарда хейвере кеселинден арадан чыкяр. Өленден соң оглы Теймур ша заманында Ахмет шаның дөреден дөвлети песе дүшүп башлаяр. Магтымгулы Ахмет Шаны хорматлап, оңа багышлап йөрите гошгы языпдыр.

Я, Ахмет ша, ерде яйылып чавың,

Адың асман гидер аршы-аглая.

АХМЕТ ЯСАВЫ احمد یساوی - XII асырда Орта Азияда яшан мешхур пир ве шахыр. Ол суфизмиң гөрнүкли векиллеринден биридир. 1105-нжи йылда хәзирки Түркстаның Яса (яссы) диен обасында (Сайрам районында) Шых Ыбрахым атлы руханының машгаласында энеден боляр ве 1166-нжы йылда-да арадан чыкяр. Ол халк арасында Хожа Ахмет Ясавы

ады билен мешхурдыр. Хожа Ахмет яшлыкда етим галяр. Арсланбаба атлы ишаның элинде тербиеленйәр. Онуң какасы Ыбрахым бек ве эжеси Гарасач хакда хич хили маглумат сакланмандыр. Гарындашлары Хожа Ахмеди шол дөврүң ылым ве магарыф меркези болан Мары шәхерине элтип, Хожа Юсуп Хемеданының (сер). медресесине ерлешдирийәрлер. Ол соң Бухарада-да боляр. Соңабака Хожа Ахмет белли сопы хөкмүнде Орта Азияда гиңден шөхрат газаныпдыр. Ол өзүнин дини-мистики хәсиете эе болан шыгырларыны «Хикмет» («философия», «акыллылык») дийип атландырыпдыр. Онуң халкы формада язан бу «Хикметлери» өзбашдак йыгынды шекилинде илкинжи гезек 1878-нжи йылда нешир эдилипдир. Шондан соң бу эсер Газанда, Дашкентде ве башга ерлерде энчеме гезек чап эдилипдир хем-де голязма гөрнүшинде көп ерлере яйрапдыр. Хожа Ахмет Ясавының энчеме мүрит-шәгиртлери болупдыр. Ол бирнәче асырың довамында кераматлы өвлүйә, пир хасапланыпдыр. Магтымгулы-да оңа улы хормат гоюп ятлаяр. Ол хакда көп роваятлар хем дөрәпдир. «Мединеде Мухаммет, Түркүстанда Хожа Ахмет» диен сөзлер халк арасында яйрапдыр.

Хожа Ахмет Ясавының мазары Түркүстан шәхеринин этегиндәки Яса обасында ерлешйәр. 1395-1397-нжи йылларда Эмир Теймур Көрекени Хожа Ахмедиң көне мазарының үстүнде улы, хашаматлы мавзолей-гүммез салдыряр. Бу архитектура ядыгәрлиги ХШ-Х1Ү асырлардан галан гадымы медени мирас хөкмүнде халкара гурама болан Юнеско тарапындан хасаба алныпдыр хем-де дүнйә медениетинин ажайып ядыгәрлиги хөкмүнде халкара туристик маршрута гошулыпдыр (Серет: Н.М. Моллаев. Өзбек эдебиятынын тарыхы, Дашкент, 1963, 184-194 сах. ве С.С.такибаева. Тайны

небесной глазуры. Алма-Ата. 1987. 31-40 сах.

Хожам Ахмет Ясавы йуз сопы билен.

Кештисиз дерядан шейле гечдилер.

Хырка геен Хожа Ахмет.

Сайрамдадыр. Сайрамда.

АХРАМ (а. ахра:м. бс. харем) احـــــــرام - 1) өйүн дөрт-төвереги: жайын ичи: 2) Кәбәнин төвереги: эркек адамын хамаятында болан ер: 3) хорматлы ве эзиз ер: **ахрамы** - хырсыз (гөз).

Эй гөзлери ахрамы.

Гел. гөзлегил ярамы.

АХТАМ (а. Ахта:м) اخـــــــتام - Мухаммат пыгамберин сахабаларындан- яранларындан бири.

Догры барып. Ахтам ганын дилейип.

Макатыла говга салан Алыдыр.

АХТАР (п. кс. ахтара:н) اختر - 1) йылдыз: 2) гм. багт. тәлей. язгыт: 3) байдак. туг: **ахтары-бет (бет ахтар)** - бетбагт. багтсыз: эрбет язгыт.

Тәлейим этди тулуг. андым аны ахтары-бет.

Илки асман тутмуш ахтардан зынат.

Перишдеси бардыр сыгыр суратлыг.

Сен гөйә мәхтап сен. эсхабын ахтар.

АХТАР-БЕТ (п. ахтар-е бед) اختربد - сер. ахтар.

АХЫ-АТАШБАР (п. а:х-е аташба:р) آه آتشبار - сер. аташ.

АХЫ-ПЕРЯТ (п. а:х ве феря:д) آه و فریاد - сер. перят.

АХЫР (а. а:хер) آخر - сон сонкы: 2) тамам болан. битен. гутаран.

Оввал аман. ахыр иман истәрем.

Хак гулнун мырадын берсе герекдир.

АХЫРЕТ (а. а:хырет) آخرت - «ахыр» сөзүнден: ахырзаман.

ол дүнйә, кыямат.

Магтымгулы, чагыр реббил-ыбады.

Бу дүнйә, ахырет бергил мырады.

АХЫРЗАМАНА (а. а:хер+зама:не) **آخرزمانه** - ахырет, кыямат, ол дүнйә.

Көңлүм айдар, достдар, эйләйин беян.

Билменем якынмы ахырзамана.

АХЯР (а. ахя:р, бс. хайр) **اخيار** - оңат адамлар; сайлантгылар, ылымлылар, кемаллылар, иң оңатлар, говы гөрүлйәнлер; ягшылык ислейәнлер; җомартлар.

Хак кабул эйлейип достун, ахярын,

Айрылдым ахярлардан, бигәне болдум имди.

АЧЫЛМАК **آچيلمق** - 1) ачык болмак, агызяпысы айрылмак; 2) херекете башламак; 3) гм. сайрамак, сөзе башламак.

Булар бейле дийгеч, тилим ачылды,

Гана-гана мей-мухапбет ичилди.

АША I (а:ша) **آشا** - «ашмак» сөзүнден; өте, аңры, ёкары, көп; **аша дүшмек** - хатден ашмак, өте гечмек.

Я шейле гүйчлүми ышкың зыяда,

Хетдиң билмей, аша-аша дүшүп сен!

АША II (а. ыша:ь) **عشاء** сер. ыша.

АШАСЫ (а:шасы) **آشاسی** - «ашмак» ишлигинден ясалан иш ады; ашар, херекет процесини я-да довамлылыгы аңладяр.

Овазаң Чын-Мачын, даглар ашасы,

Сени гөренлериң аклы чашасы.

АШЛЫ **آشلی** - җомарт, сахы, беримли, ил-халка аш-нан берйән адам.

Магтымгулы, болса башлы,

Уялмаз гылычлы, ашлы.

АШМАК (а: шмак) **آشمق** - 1) гечмек, өтмек; этлемек; ёл

гечмек: 2) бир задың үстүне чыкмак: 3) гм. көпелмек, хетден гечмек.

Сөз бардыр хетден ашар.

Гитсең мундан бу яна.

Жошгун гелди. хетдин ярды. сөз ашды.

Бул ёллардан догры барган дүз ашды.

АШНА (п. а:шна:. кс. ашна:я:н) آشنا - 1) таныш. билиш. гөршүлен: дост: 2) гм. хабарлы. маглуматлы. таныш: антоними-бигәне: **ашна кылмак (этмек)** - таныштырмак.

Намарт ашнасына хиле гетирмиш.

Рухы-пәкимге хемме умматны кылгыл ашна.

Не ашнадыр. мүң йыл гидер. ят олмаз.

АШРАТ (а. ышрет) - сер. ашрет.

АШРЕТ (а. ышрет) عشرت - кейп. хөзир. айыш. хошлук: достлук: хош гечирме. ичги ичип. хошлук этме: **ашретнема** - кейпли гөрнүшли. ашретли ялы. хөзир гөркезйән.

Магтымгулы. бәш гүн ашрет сүрмәге.

Аялсыза ашрет ёкдур.

Ашрет тилән огул-гыз-у зен үчин.

Гөрнүшиң ашретнема. гөркүң үчин көңлүм гүдаз.

АШРЕТНЕМА (а-п. ышретнема:) عشرت نما - сер. ашрет ве нема.

АШУФТА (п. а:шофте) آشفته - 1) булагай. булашык: гахарлы. газаплы: 2) халы перишан: дәли. дивана: ашык. телбе: **ашуфта хал** - халы перишан. халы харап: **ашуфта болмак** - халы харап болмак. гайгыланмак. гусса чекмек.

Жебир иле бимар олуп. ашуфта болган халымыз.

Сынайы-ашуфта зоввары-әлем.

Бир заман рехм эйлемес ашуфта халымга мениң.

АШУФТА ХАЛ (п-а. а:шофте+ха:л) آشفته حال - сер. ашуфта.

АШЫК (а. а:шык. кс. ошша:к) عاشق - «ышк» сөзүнден: 1) ышка

дүшен, сөййән, говы гөрйән; шейда, янык, көен; 2) багшы; **ашыкы-эзел** - дога-битди ашык, башдан ашык.

Мен ашыкы-эзел мен, сонам, мен саңа.
Бир җургадан кырк ашык гандардыгым билмезмин?

АШЫК НОВРУЗ عاشق نوروز - «Гүл ве Новруз» (сер) дессанының баш гахрыманларының бири.

Ашык Новруз Гүл-ферхары,
Сөен дек сөймүшем сени.

АШЫКЫ-ЗАР (а-п. а:шык-е за:р) عاشق زار - сер. зар.

АШЫКЫ-ЭЗЕЛ (а. а:шык-е эзел) عاشق ازل - сер. ашык ве эзел.

АШЯН (п. а:шя:н) آشیانه - آشیان - 1) хөвүртге, кетек, гуш ятагы; 2) гм. месген, яшалян ер, җай.

Пылан ерде ашяным,
Бэш чагам бар, я Алы!

АШЯНА (п. а:шя:не) آشیانه - сер. ашян.

АЯГ (п. эя:г, түркчеси аяк) اباغ - اباق - шерап гуюлян кәсе, пыяла, бокал, рюмка; **аяк тутмак** - кәсе тутдурмак, шерап гуюп хөдүрлемек.

Кырклар ле җем болуп, пыяла ичсем,
Күнҗи-мейханада аяг етишсе.

АЯК اباق - сер. аяг.

АЯК БАСМАК اباق باسمق - сер. басмак.

АЯКЛАШМА آباقلاشمه - баш-башдаклык, топалаң, талаң, хер ким бир задыны алып гитме; **аяклашма этмек** - баш-башдаклык этмек, талаң этмек.

Мен айдайын, диңлемесең өзүң бил,
Аяклашма эденлере баш болмаң.

АЯЛ (а. ая:л) عیال - 1) машгала, иймек-ичмеклери бир болуп, бир өйде яшаян адамлар; 2) хатын, янёлдаш, хелей.

Йылан зәхри болуп яйрып тенине,

Йигит гаррыр аял яман ёлукса.

АЯМАК آيامق - гайгырмак, гайгырып сакламак; горамак, аявлы сакламак.

Ондан аямагын таңры саламын.

Магтымгулы, аяма жан,

Билиң гуша, гей газап дон.

АЯН (а. ая:н) عيان - 1) гөз билен гөрүнйән, гөрнүп дуран; 2) әшгәр, ачык, айдың, мәлим, белли, захыр (сер); **аян эйлемек (этмек)** - әшгәр этмек, айтмак, мәлим этмек; **аян болмак** - әшгәр болмак,мәлим болмак.

Достлара дердимни аян эйләйин,

Хака аян болды халым.

Магтымгулы, дердиң аян,

Барча иш хака аяндыр.

АЯНА (а. ая:на) عيان - сер. аян.

Дост кайсы, душман кайсы, пархын эде билмез мен,

Хич кимсе аңмаз халым, аяна болдум имди.

АЯТ (а. а:ет, кс. а:я:т) آيت - 1) нышан, аламат; белги, беллик; 2) «Курьан» сүрелериниң хер бир сөзлеми; 3) гм. бейик адам; гең зат.

Аятыдан билмәге, окырга «Курьан» герек.

Муса дур голун ачып, Иса окып йүз аят.

Анламаза аят сөзлерин дийсең,

Рахы-зулмат болды рөвшен аятың гөргеч ресул.

Бу сөзде бар хадыс, аят.

Б

БА I (а. ба:) ب - арап элипбийиниң икинҗи харпы «б». эбҗет хасабында - 2); муңа түркменче «би» дийилйәр.

Элип-Алла адыдыр, догры дуруп гитмек герек,

Би-бир худаның бирлигин берхак билип битмек герек.

БА II (п. ба:) با - билен; - лы-ли гошулмасының манысыны аңладян предлог. Мес.: **бакерем** - керемли; **бабәхре** - 1) бәхрели, пейдалы, пейда алан, пайлы, несипли, пай алан; 2) хасыллы.

Бу мукарраплар беси бабәхредир бу зовкдан,

Хем бесаты-гурп үзе бардың отурдың фовкдан.

БАБА ДАРГАН باباداغان - Тсср-иң Чәрҗев областында район ве посёлок Дарганатаның гадымы атларының бири. Оңа Даргана-да дийилипдир.

Нурата, Баба Дарган,

Дегреси деря, горган.

БАБА ОМАР بابا عمر - аталарың Гөзли атадан гайдян биринҗи несли, ол-да өз вагтында белли сопы болупдыр.

Баба Омар гачды, белки, гутула,

Аны кова-кова сен тутдуң, дүнйә!

БАБА СЕЛМАН بابا سلمان - сер. Селман Фарсы.

Эя Эслем хоҗа, я Баба Селман,

Эбубекир Сытдык, я Омар Осман.

Гөзли ата, Баба Селман, шыпа бер!

БАБУЛ-ХАК (а.ба:б-ол-хакк) باب الحق - худайың гапысы.

Алланың дергәси. худай тарапы.

Анладыгым иши эйлесем ызхар.

Бабуп- хакдан кешф олмушдыр бу эсрар

БАБУР (Ба:бор) بابر - сер. Захиретдин Бабур.

БАБЫЛ (а. Ба:бил) بـــابل - Вавилон харабачылгы: гадымы дөвлтлериң бири. Тигр ве Евфрат деряларының кенарында. хәзирки Ыракың еринде болан калдейлериң (келданыларың) юрдуна берлен ат. Бизиң эрамыздан 625 йыл озал өзбашдак боляр. 538-нҗи йылда Бабылы Эйран шасы Кир (Куруш) басып аляр. ШУ юрдуң пайтагтына-да Бабыл дийлипдир. Бу шәхер Евфратың гырасында. хәзирки Хулла шәхериниң еринде болупдыр. Шол дөврде Гүндогарың мөхүм пайтагтларының бири хасапланыпдыр. Ол өзүниң аҗайып баг-бакчалары аркалы шөхрат газаныпдыр. Бабылың харабачылыгы Ырагың пайтагты Багдадың 160 километр гүндогар - гүнортасында ерлешйәр.

Харут - Марут атлы ики перишде.

Бабыл гуюсында чая дүшдүлер.

БАБЫР (п. бебр) ببر - гаплаңа меңзеш. йөне ондан улурак өрән йыртыҗы хайван. Ол Хиндистанда ве Африкада яшаяр.

Теменнасы ерден асмана деңдир.

Бишеде бабырдыр, дагда пелеңдир.

БАБӘХРЕ (п . ба:+бехре) بابهره - сер. ба. II

БАВАР (п. ба:вер) باور - 1) ынам ; ынанч: 2) идея. ыгтыкат. ынанч. **бавар кылмак** - ынанмак. ынам этмек.

Бахыл байда берим болмаз.

Мердиң сөзүн бавар кылмаз.

Бу сөзүме бир бавар ёк.

БАВЕР (п. ба:вер) باور - сер. бавар.

БАГД (а. ба'д) بعد - соң, соңра, **багд эз ан** - ондан соң.

Багд эз ан Османы-Зүннурейн, андан соң Алы.

Чеп элини дилип багд эз ан.

БАГД ЭЗ АН (а-п. ба'д эз ан) بعد از آن - сер. багд.

БАГДАТ (п. Багда:д) بغداد - 1) сөзүн аслы ба:г-е да:д - адалат ери, парахатлык өйи. Хәзирки Ырак республикасының пайтагты. Бу шәхер Тигр дерясының ики тарапында ерлршйәр. Багдады 766-767 - нҗи йылларда апбасыларың икинҗи халыфасы Абу Җафар Мансур салдыряр ве өз пайтагты эдйәр, оны Мединетил-ыслам дийип атландыряр. Багдат Харунеррешидиң ве Мамуның дөврүнде хас шөхрат газаняр ве бәш йүз йыллап ыслам юртларының меркези боляр. 1258-нҗи йылда Багдады Хулаку басып аляр. 1413-1414-нҗи йылларда болса, Эмир Теймур оны эелейәр. 1534-1535 - нҗи йылларда-да османыларың гол астына гечйәр ве биринҗи җахан уршы гутарянча шоларың ыгтыярнда боляр. Өзбашдак Ырак довлети гуруланда Багдат шонуң пайтагты белленйәр; 2) көне, харап, 3) гм. шерап пыяласы.

Дурна айдар: «Учар мен,

Багдат сувун ичер мен».

Багдатда гыш болмаз, Гыргызда томус.

БАГЗЫ (а. ба'зи:) بعضی - кәбири, кәбир, бирнәче; энчеме.

Багзы гөзел сиркә басдыр сачыны.

Халк ишинден бихабар халк ичре багзы казыдыр.

Багзыны гөрүң, бисер-у саман болуп өтди.

БАГЛЫ (ба:глы) باغلی - 1) даңылгы, багланылан, багланылып гойлан; 2) дегишли, гарашлы; 3) япык, гулплы.

Галар сен гөрде баглы,

Белли бир юрда баглы.

БАГТ (п. бахт) **بخت** - 1) ыкбал, тәлей, кысмат; 2) пай; несип; **бетбагт** - багтсыз, бичәре, гара маңлай.

Ынанман багта-ыкбала,

Дөнер сен йүз мүң хыяла.

Магшугым тапдырмаз, тапсам эл бермез,

Ыкбалым оянмаз, багтым хем турмаз.

БАГТЫ-СЫЯХ (п. бахт-е сия:х) **بخت سیاه** - сер. сыях.

БАГҮФТАР (п. ба:гофта:р) **باگفتار** - чепер сөзли, чепер.

Йигит бардыр, пархы аздыр арватдан,

Билал болса, багүфтары герекдир.

БАГШАШ (п. бахшиш) **بخشش** - сер. багшыш.

БАГШЫШ (п. бахшиш) **بخشش** - берим, мал берме, ягшылык, хайыр; эдилен хызмат үчин берилйән пул; **багшыш этмек (эйлемек)** - ягшылык этмек, пул бермек; багышламак, сахылык этмек.

Бир багшышдан етмиш бела деп болар,

Багшышың бент эдер билер-билмези.

БАГЫ-РЫХЛАТ (п-а. ба:г-е рихлат) **باغ رحلت** - сер. рыхлат

БАГЫР **باغیر** - 1) адамың ве хайваның ички органларындан бири, җигер; 2) гм. гуҗак, гурсак.

Дүнйә гайгысы бирле болды гара багрым,

Ахыретни унутдым, елдим, йүгүрдим хер ян.

БАГЫРДАТМАК **باغیرداتمق** - тарпа-тайын басмак, ашагына алып, үстүнде ятмак, багыр-бугур басмак.

Өмүр ниче гыз гөрмеген йигит дей,

Багырдадып, тарпа басар гара ер.

БАГЫРТМАК (ба:гыртмак) **باغیرتمق** - 1) дүйәни багырмага меҗбур этмек; 2) гм. бирини гаты сес билен аглатмак, гыгыртмак, зейрендирмек.

Аҗал гелер, якаӊ тутар, багырдар,

Гиден гайдып гелмез, бу бир угурдыр.

БАГЫШ (п. бахш) بـــــــخش - 1) бир зады бирине мугт бермеклик; 2) гечмеклик, өтмеклик, гүнәни гечмеклик; 3) бөлек; район; **багыш этмек (эйлемек)** - багышламак; бермек, гүнәни гечмек.

Ады Гүнден мешхур олмуш җаханда,

Я ымам Эсгере багышла бизни.

БАДА (п. ба:де) باده - 1) чакыр, шерап; ичги, серхош эдйән ичги; 2) Суфизмде энтек ёкары дереҗә етмедик ышк, тәзе башланларыӊ ышкы; **бадайы-нап** - сап шерап, арасса чакыр; **гүлгүн бада** - гызыл шерап; **ары бада** - арасса чакыр, гошанды болмадык арасса чакыр, сап шерап; **бада нош этмек** - шерап ичмек, серхош болмак; ышка дүшмак.

Магтымгулы, нош этдим гам бадасын ики тас.

Саг элинде гүлгүн бада.

Бадасын нош эйләп, гитдим хушумдан,

Гам дидеден эшки-гирян гетирди.

БАДА НОШ ЭТМЕК باده نوش ایتمک - сер. бада.

БАДАЙЫ-НАП (п. ба:де-йе на:б) بادۀ ناب - сер. бада.

БАДАХШАН (п. бадахша:н) بـــــدخشان - 1) Овганыстсныӊ дермигазык - гүндогарында, Пакистаныӊ, ве Орта Азияныӊ аралыгында ерлешйән даглык территорияныӊ ады. онуӊ илаты эсасан тәҗик. Меркези Пейзабат шәхери. Бадахшаныӊ лаглы (лаглы-Бадахшан) ве бейлеки гымматбаха дашлары гадымдан мешхур болупдыр. Гүндогар эдебиятында, шол санда түркмен классыкы поэзиясында «лаглы-Бадахшан» диен дүшүнҗе көп душ гелйәр; 2) Овгвныстандан гөзбаш алып гайдян ве Тәҗигистсныӊ Бадахшан даглык районындан гечйән

Амыдеряның бир шахасының ады.

Декен кәни - Жахангириң алмазы.

Бадахшан магданы-лаглы сизиндир.

БАДЫ-БАРАН (п. ба:д-о ба:ра:н) **باد و باران** - сер. бат

БАДЫ-ЗУД (п. ба:д-е зу:д) **بادزود** - сер. зуд

БАДЫПАЙ (п. ба:д+па:) **بـــادپا- بـــادپای** - йүврүк; тиз, чалт (көпленч ат барада айдыляр), сөзме-сөз манысы-аяк ел, ел аяк, аягы ел ялы.

Бадыпай дек ер йүзүне елдим тут.

Бадыпай атланып, сейран этмеен.

БАДЫ-САБА (п-а. ба:д-е саба:) **بادصبا** - сер.бат ве саба. I

БАДЫ-СЕРТ (п. ба:д-е серд) **باد سرد** - сер. бат

БАДЫ-ХАЗАН (п. ба:д-е хаза:н) **باد خزان** - сер. бат ве хазан

БАДЫ-ХӘК (п. ба:д-о ха:к) **باد و خاک** - сер. бат

БАДЫШҮТҮР (п. ба:д+шотор) **باد شتر**- елмая, йүврүк дүе.

Бады-шүтри мүнүп, элвана йөрсем,

Гөзүм батыл болса, жаханы гөрсем.

БАЕЗИТ БЕСТАМЫ (п. ба: ези:д Беста:ми) **بایزید بسطامی** - асыл ады Абу Езит Бестамы. Тифур ибн Сурушан, лакамы «солтан ал-арыфын». Гүндогарың иң улы сопы-пирлериниң бири хасапланяр. Ол Эйраның Бестам шәхеринде 776-777-нжи йылларда доглуп, 874-875 - нжи (кәбир роваята гөрә, 845-846) йылларда 73 яшында хем арадан чыкыпдыр. Шых Феридетдин Аттар (XIII асыр) өзүниң «Тезкиретил-өвлүйә» атлы китабында она «кераматлы, кемаллы, улы пир» дийип ёкары баха берипдир.

Баезит гөрнүкли шахыр хем болупдыр. Ол Бестамдан Шама гидип, отуз йыллап таквалык ве риязат (сер) эдйәр ве бир йүз он үч саны пириң гуллугында боляр, соң Мекгә зыярат эдип, ене-де Бестама өврүлип гелйәр. Мазары шол ерде ерлешйәр.

Баезидиң гечмиш ата-бабасы отпараз болан бодсапар-да. онуң атасы соң ысламы кабуп эдйәр. Баезит Бестамының Адам ве Алы атлы ики саны доганы-да болупдыр. Олар хем суфизмиң векиллери хасапланярлар. Баезит суфизмиң «бестамые» я-да «тифурые» диен топарыны дөредипдир.

Баезит Бестамы барада дүрли ровайтлары айры-айры китапларда, шол санда «Тезкиретил-өвлүйәде» гөрмек боляр. Онуң аслы Түркмендир.

Баезит, Солтан Вейис хырканы гейген онда бар.

Бирниче Меҗнун киби чәки-гирибан онда бар.

БАЗ I (п. ба:з) باز - ав авлатмак үчин тербиеленйән гуш. алгыр. Арап дилинде-де «баз ве базы» дийилйәр. бу гуш көпленч дагларда боляр.

Мүң гарга йыгылса, дегмез бир база.

Гарга йитер баз, баламан җеңинде.

Сонам эл бермеди, салдым базымы.

БАЗ II (п. ба:з) باز - 1) ене, ене-де, гайтадан; 2) ачык: **дөндүм баз** - ене-де доландым.

Худая тоба эйләп, дергахыңа дөндүм баз.

Өмүр аз, дөвран дераз, не роза бар, не намаз.

БАЗАРГАН (п. ба:зарга:н) بازرگان - сер. безирген.

БАЗАРЫСТАН (п. ба:за:риста:н) بازارستان - базар ери. сөвда меканы, сөвда эдилйән ер.

Анда адам совулар.

Хезарыстана сары,

Пелек бакгал отурмиш,

Базарыстана сары.

БАЗЫ (п. ба:зи:) بازی - 1. оюн. бир иш билен мешгул болма; хумар; 2) гм. хиле, мекир. пирим: **базы бермек** -

оюн этмек: **базы гурмак** - ойнамак: **базы кылмак (этмек)** - ойнамак.

Ортада гыз-у жуван. дийр сен ки тойдур. базыдыр.

Тилки кимин базы берсе хер яна.

Пелек базы бермиш жүмле жахана.

Гыз биле базы гурдуң.

Тә он дөрт яша етдиң.

БАЗЫГӘР (п. ба:зи:+гер) **بازیگر** - 1) оюнчы. ойнаян; 2) гм ал салян. хиле эдйән; 3) артист: **базыгәрлик** - хилегәрлик. мекирлик: **базыгәри - кеззап** - яланчы оюнчы. хилегәр оюнчы.

Малы-дүнйә ассы бермез, базыгәрдир. алдадур.

Пелек гелип. бизиң гашда.

Бакың, базыгәрлик эйләр.

Дүнйә оввал бедел. галпдыр. галлапыр.

Чархы-ченбер базыгәри-кеззапдыр.

Бу дүнйә базыгәрдир.

Базысын чалды гитди.

БАЗЫГӘР-КАЗЗАП (п-а. ба:зи:гер-е + кezза:б) **بازیگرکذاب** - сер базыгәр ве кеззап.

БАЙДАХ (а. байдак. кс. бая:дык) **بیدخ - بیدق - بیرق** 1) бир дөвлете. гурама дегишли. агжа беркидилен белли бир я-да дүрли реңкдәки мата: 2) галаның буржунда дикилйән нышана. аламат: байдак: 3)ёл гөркезижи. белет.

Ширван галасыдыр. аны ким билер.

Хер бурчунда алтын байдахлары бар.

БАЙРАК **بـــــــایراق** - сылаг. халат. серпай. ярышда үстүн чыкандыгы үчин берилйән сылаг.

Өйлүкде яйланы гурсак.

Ат чапдырып. байрак берсек.

БАЙРАМ **بایرام** - бир динде я-да режимде мүбәрек хасапланян

гүн, айыт. мес.: гурбан байрамы, ораза айды.

Гоч йигиде тойдур, байрам,

Хер иш гелсе ил биләни.

БАЙЫНМАК (ба:йынмак) باینمق - бай болмак: хезил этмек.

Магтымгулы баш бермесе, байынмаз,

Мәхрими индерип, назар саланым.

БАКА (а. бака:) بقا - 1) хемишелик, мыдамалык; довам, болнан ягдайда галмак; антоними-пена (фена): 2) кыямат. ол дүнйә: **бакалык** - хемишелик; гм. Ол дүнйәлик; **бакасыз** - хемишелик дәл. вагтлайын; мыдамалык дәл.

Пенада гөревер бакалык ишиң.

Гапыл галып ятма деме агзанып.

Дүнйә бакасыздыр, аян гөрүнер.

БАКАЛЫК (а-т. бака:лык) بقالیق - сер. бака

БАКАМ باقام - «бакмак» ишлигинден: бакайын. середейин. Ишлигиң буйрук формасының биринҗи йөнкемесинин бирлик санында гелен гөрнүши. маны тарапдан ислег анладяр.

Мегер Юсуп дүшди чая, җемалын дийп бакам Ая.

Ырак земин, Кербелая, бакам Юсуп дие-дие.

БАКАСЫЗ (а-т. бака:сыз) بقاسیز - сер. бака.

БАКГАЛ (а. бакка:л) بقال - бакалея харытларыны сатян адам. азык харытларыны ве гөк өнүмлери сатян адам.

Пелек - бакгал, утар урушсаң, сөйсең.

Пелек бир бакгалдыр, дүнйә бир базар,

Кимсе ягшы ёлда. кимселер азар.

Пелек бир бакгалдыр, сөвда эдер сен.

БАКМАК باقمق - 1) серетмек. гарамак, гөзлемек. әңетмек: 2) гөзегчилик этмек, гарашык этмек; 3) гм. серетмек. хызмат этмек.

Дөвлет үчин баксаң дөвлет хумая.

Генч үчин сыхр окып. мара йүз урсам.

БАКЫ (а. ба:кы:) باقی - 1) хемишелик. мыдамалык. эбеди: 2) галан. галынды: 3) бейлекилер: **бакы хаят** - хемишелик яшайыш. мыдамалык өмүр.

Магтымгулы. сөз бакысы.

Гаршында ажал сакысы.

«Гайн» - ганы мен. малы-мүлкүм бакыдыр дийип саңмагын

Хак ышкында зинде җан. билиң. бакы хаятдыр.

БАКЫ ХАЯТ (а. ба:кы: хая:т) باقی حیات - сер бакы.

БАКЫР (а. Ба:кыр) باقر - 1) ачыжы. ярыжы. ачян. ачып билен: 2) көп маллы адам: 3) алым. көп ылымлы адам: 4) ымам Мухаммет Багырың лакамы: 5) сер. ымам Багыр ве Мухаммет Багыр.

БАКЫРГАН (Ба: кырган) باقرغان - 1) Хожа Ахмет Ясавының (сер) шәгирди Гул Сүлейманың эдеби лакамы. Ол Хеким Ата. Сүлейман Ата ады билен-де мешхурдыр. Бакырган (я-да Бакырганы) Гарагалпагыстаның Гоңрат галасының демиргазыгында. көне кервен ёлларың үстүндәки бир обада доглуп. 1186-нжы йылда-да Хорезмиң Бакырган диен еринде арадан чыкыпдыр. Шол ерде онуң мазары хәзир хем бар. Ол Түркүстанда. Сейрамда. соң Үргенчде тербие ве билим алыпдыр. Бакырган Хожа Ахмеде эерип. сопучылык. дини-мистики темаларда шыгыр языпдыр. Онуң эсерлери «Бакырган китабы» ады билен Газанда 1877-нжи. соң шол ерде ене-де ики гезек нешир эдилидир. Бакырганың эҗеси Энвар эне. гызы Айша Биби. доганы Гарахан (өвлүйә Ата) Язан китаплары: «Ахырзаман китабы». «Биби Мерьем китабы». Буларың мазмуны дини. сопучылык. мынаҗат (сер) хәсиете эедир. оларда феодализм дөврүне дегишли маглуматлар бар; 2) Хорезмде ериң ады.

Бардык сайы Бакырган.

Шол Түркүстана сары.

Солтан Вейис пәлваны, Хеким Ата Сүлейманы.

БАЛ (п. ба:л) بال - 1) ганат; **пер-у бал** - ганат билен елек; 2) гол, билек; **бал урмак** - ганат какмак; 3) көңүл, хатыр, йүрек, калп.

Бир жумга гиҗеси гөрдүм дүйшүмде,

Бал уруп гөклере учдум, яранлар.

БАЛА (ба:ла) بالا - чага; перзент, бечҗе.

Бир җерен алдырса элден овлагын,

Бала сесин диңләп, салар гулагын.

БАЛАМАН بالابان - بالامان- ав авлаян гуш ады, тоган; 2) айы; 3) гм дешли адам я-да хайван.

Гарга йитер баз, баламан җенинде,

Гөрнебилмез ол мейданың деңинде.

БАЛКАН ДАГЫ بالقان داغی - Түркменистаның гүнбатарындакы дагың ады. балкан даглары ики болеге: улы (1881) ве Кичи (1376) Балкана бөлүнйәр.

Салсалар мизана, Балкан дагы болмаздыр пехәң,

Айдадыр Магтымгулы әхдиң ялан, ёкдур вепаң.

БАЛХ (п) بلخ - демиргазык Овганыстанда Мазары-Шерифиң гүнбатарында ердешйән шәхер. Бу шәхер гадымда Бахтар атландырылыпдыр ве гадымы Хорасаның иң улы шәхелеринден бири хасапланыпдыр. ҮП асырда Балх араплар тарапындан басылып алныпдыр. Ол Х I - Х II асырларда Газневитлер. Селҗукитлер, Гуритлер династияларының голастына гечипдир. 1221-нҗи йылда Балхы Чеңгиз хан басып аляр. 1369-1370 -нҗи йылларда болса эмир Теймурың ыгтыярына гечйәр. Монголларың хүҗүминден өң Балха «Купбатул-ыслам» дийлипдир. Пәхлеви дилинде Балха дерек «Бахл» я-да «Бәхл» дийлипдир. Ахаменидлер дөврүнде «Бактрия», энчеме гадымы чешмелерде болса, «Балхы - Бамы» шекилинде гелйәр. Меселем, Фаррухының

шыгырында.

Балхы бина эден адам хакда дүрли роваятлар бар. Ибн-Эсир оны Лухрасп бина эдипдир дийип язса. Газвыны Менучихр бина эдипдир диййәр. Кәбири Балхың эсасыны гоян Кеюмерс диййәр, ене бирнәчеси оны Гуштасп салдырыпдыр диййәр. Кәбири-де Балхы бина эден Исгендер дийип беллейәр. Эмма буларың хеммесинден хас догрусы Гуштаспың салдырандыгы хакдакы маглумат болса герек. Чүнки шахыр Дакыкының бир шыгрында Балхың Гуштасп дөврүнде боланлыгы ве онуң әхмиети хакда билдирилйәр.

Балхы богаз дерди. Пешавери даш.

Амман шәхрин деря, Басраны аташ.

Мединәни ачлык. Мекгәни Хебеш.

Хырат. Кандахары мар харап эйләр.

БАЛЫГ (а. ба:лыг) بالغ - 1) етишен, яшы етен; етишгенлик яшына етен; 2) етйән; мынасып; 3) такмынан.

Ниче мурсал гечди, ниче мүң неби.

Ниче балыг гечди, ниче мүң саби.

БАМЫЯН (п. Ба: мия:н) بـــــاميان - Овганыстаның гадымы шәхерлериниң бири. Ол Балх билен Хыратың аралыгында ерлешип, дашында мәкәм галасы болупдыр. Көне дөврде бутпаразларың «Сурхбут» ве «Хингбут» атлы мешхур бутлары шол ерде ерлешипдир. Хәзирки дөврде ол шәхериң харабачылыгы Кабулың демиргазык-гүнбатар тарапында ерлешйәр.

Гайрасы хоррам Хытай. Гыпжак. Перенңи. Бамыян.

Шаргы. гарбы Хинд-у Сент. Декен дурар дөври-жахан.

БАҢГИРМЕК بانگيرمک - сер. баңңырмак.

БАҢҢЫРМАК بــــــــانگيرمق - сес эдип агламак, гыгырып агламак, мөңңүрип агламак.

Дегирмен дей баңңыр мен. семендер дей аташхор.

Яндым, бишдим, яр-достлар, өртендим, эда болдум.

БАП I (а. ба:б, кс. эбва:б) باب - 1) гапы, гирелге; 2) бир китабың бөлеги; 3)гечит, богаз; 4) дервезе.

Хайран галдым бир җахансыз җахана,

Бейит кайсы хем бап кайсы билмедим.

Хефтайыл эбвабын барып ким ачды?

БАП II (п. ба:б) باب - 1) хакда, хакында, барада; 2) ровач.

Магтымгулы, сөзлегил сен хер бапдан,

Бу дүнйә тутдурмаз, чүйрүкдир дүйпден.

БАР I (п. ба:р) بار - миве, хасыл; **пүрбар** - көп хасыллы, көп мивели. **бар алмак** - хасыл алмак, миве алмак.

Бар алмадың багындан,

Хазан урды тагындан.

Эксең бар гетирмез ол гуры сөвүт.

БАР II (п. ба:р) بـــــار - 1) йүк, агырлык; **бары-мәхнет** - кынчылыгың йүки; **бары-ышк** - ышкың йүки; **бары-геран** - агыр йүк; кынчылык; агыр везипе; 2) гезек, керен; **сед бар** - йүз гезек.

БАР III (ба:р) بار - байлык, зат, мал, мүлк; **барсыз** - байлыксыз, затсыз, малсыз; антоними: барлы.

Дура-дура досты совыр,

Гарып галан барсыз әрден.

Замана бейледир, гөзе илмезлер.

Хер кишиниң голда бары болмаса.

БАР IY (ба:р) بار - болмаклык, эелик; антоними: ёк; **бар эден** - ярадан, дөреден, болдуран.

Он секиз мүң әлем әхлин бар эден реббим желил.

Дөндерип дергахына хем зар эден реббим желил.

БАРА-БАРА بارابارا - юваш-юваш, гитдигиче, вагт гечдигиче, кем-кемден, барха.

Бара-бара көнүл гечер.

Тәсиби ёк. арсыз әрден.

БАРАБАР (п. бера:бер) **برابر** - 1) deң; 2) бирликде болан. билеликде.

Бир эблехиң нәкес сөзи.

Барабардыр нар билэни.

БАРАДЫР **بـــارادور** - баряндыр. бир ишиң довамлы ерине етирилйәнлигини аңладяр; **гечип барадыр** - ызыгидерли гечйәндир.

Бу дүнйә мисли кервенсараймыш.

Гелен йүк яздырып гечип барадыр.

БАРАМ (ба:рам) **بارم** - «бардыр мен. бардырын мен. бардырын» диен сөз дүзүмининң гысгалдылан формасы; **тә барам зинде** - тә дирикәм. тә дири баркам.

Якын көнүл биле муштакам бенде.

Ядыңыз эйләрем. тә барам зинде.

БАРАН(п.ба:ра:н)**باران**-ягыш.ягмыр.ягын;**бады-баран**-ел-ягыш

Ёгса сөнмес баран биле. буз биле.

Отлар хем дийр «Реббена!».

Бады-баран ичинде.

БАРАРГА **بارارغه** - «бармак» ишлигинден ясалан инфинтив. ишлигиң нәмәлим формасы; бармаклыга.

Бенде мен. бараргa гайры ерим ёк.

Истегим өзүнден эйлемәйинми?

БАРГАН **بارغان** - «бармак» ишлигининң гадымы ортак ишлик формасы; баран.

Магшар сары барган бир улуг гөчдүр.

Кейнимизден ажал етип барадыр.

БАРГУ (баргу:) **بارغو** - барҗак; барян; **баргу ер** - барҗак ериң.

Гөрдүр сениң баргу ериң ятмага...

Бу ишлере. мегер. аклың етмез хич.

БАРГӘХ (п. ба:рга:х) بارگاه - көшк, ша көшки, шаларың адамлары кабул эдйән ери.

Сүлейман дек алыҗахы.

Дөрт йүз гурулар баргәхи.

БАРДЫК САЙЫ بارديق سايى - баран вагты, баранда; барян вагты.

Бардык сайы Бакырган,

Шол Түркүстана сары.

БАРК (а) برق - 1) йылдырым; 2)ток (р), электрик; **барк урмак** - йылдырым чакмак.

Йигитлер, бу дүнйә шуңа мысалдыр,

Барк урар асманда, баран эгленмез!

БАРМАК بارمق - 1)бир ере гидип етмек, гелмек; 2) гитмек, өңе херекет этмек; 3) етмек, гөтерилмек.

Ач хем болсаң, барма иле дилеге,

Дий: «Көшкде мен, башым бармыш пелеге».

БАРУК (п. ба:рык) بارق - ягты, рөвешн, ялдыравук.

Бар йүзи барукдыр, ёк йүзи чирик,

Чирик дийп, гаты сөз айдыжы болма.

БАРХА I (барха:) بـارها - гитдикче, бардыкча, гүн-гүнден, кем-кемден.

Магтымгулы айдар, барха ёл таны,

Бәш гүн сынамага иберди сени.

БАРХА II (ба:р+ха:) بارها - энчеме гезек, бирнәче сапар. Ики саны сөзден эмеле гелен: «Бар» - ягны гезек ве «ха» - парс дилинде көплүк саны аңладян гошулмаларың бири.

Җары эйләп барха чешми-недамат эшкини,

Гөзлериңден акызып шоры-кыямат эшкини.

БАРЧА بارچه - хемме, хеммелер; бүтин, җем.

Барчаны бидар гөрдүм, өзүм уйкуда билдим

Ягшы-яман. барча адамын бары.

Барчасын дүйрлейип алды. нейләйин.

БАРЫ (ба:ры) **باری** - хеммеси. жеми.

Бир төрт атлы гелди. бары себзебаз.

Асалары яшыл. аты теблебаз.

Магтымгулы. бу дүнйәнин ховесин.

Йыгып. тирип. еле бердим барысын.

БАРЫ-ГЕРАН (ба:р-е гера:н) **بارگران** - сер. бар II.

БАРЫ-МӘХНЕТ (п-а. ба:р-е мехнет) **بارمحنت** - сер. бар II.

БАРЫ-ЫШК (п-а. ба:р-е ышк) **بارعشق** - сер. бар II.

БАРЫШМАК **باریشمق** - 1)гатнашык этмек. барыш-гелиш этмек: 2) ярашмак.

Хош гүнүнде хошвагтлашып гезмәге.

Барышмага, гелишмәге ят ягшы.

Бедев герек - әре сөвешде серхош.

Ят билен барышсан. болар гарындаш.

БАСАЛАМАК **باسالامق** - депелемек. аяк астына алмак: юмурмак.

Бир гүн басалап өлдир сен.

Бакы гарындаш болмар сен.

БАСАФА (п-а. ба:сафа:) **باصفا** - сапалы. арасса. пәк: хош. хоррам.

«Зал» - зелиллик чекмесин дийп, басафаны эйледи.

«Ри» - рахмет бахрыдан ыхлас умыт тутмак герек.

БАСДЫР (басды:р) **باسدیر** - басдырар: батырар. долдурар.

Багзы гөзел сиркә басдыр сачыны.

Артмаз. ювмаз табагыны. дашыны.

БАСМАК **باسمق** - 1) басаламак. депелемек. аграм салмак: 2) үстүн чыкмак. боюн эгдирмек. енмек: 3)бир ере топламак: **аяк басмак** - етишмек. етип башламак: **басып өтмек** - басалап гечмек.

Ёл үстүнде өлсем. ёла атсалар.

Разы мен үстүмден басып өтселер.

Имди аяк басдың отуз өйүне.

Гөзяшы сачылар чагдыр бу чаглар.

БАСРА (а. Басре) بصره - Ыракда бир порт шәхериң ады. Ол Тигр-Евфат деряларының биригйән еринде - Шеттил-арабың гүнбатар кенарында ерлешйәр. Бу шәхер икинҗи халыфа Омарың дөврүнде онуң сердарларының бири болан Атаба иби Газван тарапындан бина эдилипдир.

Амман шәхрин деря, Басраны аташ...

Хырат, Кандахары мар харап эйләр.

БАСЫМ باسیم - тиз, чалт, деррев.

Адамзатдан чыкар адамлык ысы,

Галп адамың басым билинер миси.

БАТ (п. ба:д) باد - 1) ел, шемал, хова, херекет эдйән хова; 2) чиш; **бада бермек** - еле бермек, бидерек гечирмек, еле совурмак, бихуда харчламак, хасапыз сарп этмек.

Вадарыг-а, гечди өмрүм зая, бердим бада, хей:

аҗал бады - өлүм ели.

Тәзе өмрүң солар аҗал бадындан;

бады-баран- ел-ягыш.

Отлар хем дийр: «реббена!»,

Бады-баран ичинде;

бады-саба - 1) эртир билен өсйән мылайым шемал; 2) суфизмде Алланың ысы.

Бады-серт - совук шемал, совук ел; **бады- хазан** - гүйз шемалы; гм. совук шемел; гайгы-гусса.

Реңги соллмуш бады-хазан елинден:

бады -хәк - ел билен топрак, хова билен тозан; **бат эйлемек** - җошмак; чишмек, мөвч урмак.

Магтымгулы, ышк өзүнден бат эйләр.

Ышк ишидир, ашналары ят эйләр.

БАТ ЭЙЛЕМЕК (п-т) باد ايلامك - сер. бат.

БАТАЛ(а.кс. абта:л) بطل - 1)батыр, эдермен; 2)суфизм термини, сер накып.

БАТМАК بـــــاتمق - 1) чүммек, гарк болмак; буланмак (палчыга, лая); 2) яшмак; чүммек; **гара гума батмак** - гм өлмек, арадан чыкмак.

Гүн гыздырмаз, батмаз Айлар,

Гана батды үзеңңилер.

Төрт мүң төрт йүз яшан Лукман хекимиң

Башы гара гума батды, ярандар!

БАТЫЛ (а. ба:тил, кс. эба:ти:л) باطل - 1) нәдогры, нәхак; бозук; хакыката терс гелйән; антоними - хак; 2) бош, бихуда, бидерек; 3) япык, бозук; **батыл галмак** - япык болмак, бозулмак; **дагвайы - батыл** - бидерек дава; **батыл болмак** - 1) ятырылмак; 2) көр болмак.

Батыл галан арык акмаз.

Эйлейип бир-бирине дагвайы-батылны херман.

БАТЫН (а. ба:тин) باطن - 1) ич, ичи; гизлин, пынхан; хер бир задың ичи; антоними - захыр (сер); 2) сыр, раз (сер); 3)рух, жан, гөвүн.

Магтымгулы, кимсе билмез батыны.

Өйленсениз, гарап алың затыны.

БАТЫРЛЫК (ба:тырлык) بـــــــاتيرليق - эдерменлик, горкмазаклык, гахрыманлык, гайдувсызлык, гайратлылык.

Хиле хем бир батырлыкдыр еринде,

Оны башармага киши герекдир.

БАТЫРМАК باتيرمق - 1) гарк этмек, чүмдүрмек (сува я-да башга бир сувуклыга); 2) гм. чуң ойланмак, ойланмага себәп болмак.

Пикир дерясына аклым гәмисин.

Батырмышам, чыкабилмен, нейлэйин?!

Йигитлик паслыны гыша етирдим,

Кэмиллик кештисин деря батырдым.

БАХА (п. баха:) بها - нырх, гыйммат.

Кими берип, аның бахасын алып,

Хер киме бир белли баха эйледи.

БАХАВЕТДИН НАГЫШБЕНДИ (а-п. Баха: од-ди:н Накшбенди:) بهاءالدین نقشبندی - ады Хоҗамухаммет, суфизмиң мешхур пирлериниң ве ёлбашчыларының бири. Ол суфизмде «нагышбендие» «накшбендие» акымының эсасыны гоюпдыр. Бахаветдин 1318-1319 -нҗы йыллар чемесинде Бухараның голайында болан Нагышбент обасында энеден боляр. Сейит Эмир Кулалыдан сапак аляр. Ондан башга-да хоҗа Абдылхалык Гаҗдуваны, Мөвлана Арыф ве Халыл Ата дагының янларында болуп окаяр. Онуң «Хаятнама» «Яшайыш Китабы», «Делили-ашыкын» «Ашыкларың ёл гөркезиҗиси» ялы суфистик темада язан эсерлери хем бар. Бахаветдиниң таглыматы дога ве зикири дилден, гыгырып окап айтмагы дэл-де, йүрекден айтмагы талап эдйэр. Магтымгулы өз эсерлеринде энчеме гезек Бахаветдини ятлап, оңа улы хормат гоюпдыр.

Бахаветдиниң мазары Бухараның демиргазык гүндогарында Какан шэхерине дегишли болан Бахаветдин атлы ерде ерлешйэр ве онуң доглан ериңден он километр аралык бар.

Бир гиҗе ятырдым ша Нагышбенди.

Кереми җош эйлэп, бир нан гетирди.

Ол Бахаветдин, ол хем бир эрдир.

Бахаветдин Миркулал,

Зеңңи БабанЫ гөрсем.

Бахаветдин атлы дивана гелди.

БАХАДУР (баха:дор) بهادر - батыр, эдермен, пэлван, горкмазак

Гулан. кейик ол Каруна мал болса.

Бахадурлар гөвни Рүстем Зал болса.

БАХАР (п. баха:р) بهار - яз. яз паслы: **бахар эйямы** - яз вагты. яз паслы: **йигитлик бахары** - гм. йигитлик чагы. йигитлигиӊ хош гүнлери.

Бахар эйямында. хейхат гүнүнде.

Өтүрдим мен йигитлигиӊ бахарын.

БАХР (а., кс. боху:р ве биха:р) بحر - 1) дениз: деря: 2) арузда шыгыр өлчеги (мес.:ремел. режез. тевил. медит ве б., жеми 19 бахр бар): 3) гм. ылымда деӊи-тайы болмадык адам: бахр эра - дениз ичинде.

Бахр эра балык ичинде рахат эйләп укланан:

Рахмат бахры - мәхрибанлык деӊзи.

«Ри» - рахмат бахрыдан ыхлас умыт тутмак герек:

бахры-умман - умман деӊзи: гм. гиӊ гөвүнли. гиӊ гөврүмли.

Әхли-каныг меӊзәр бахры-уммана.

БАХРЫ-УММАН - (а. бахр-е Омма:н) بحرعمان - сер бахр

БАХС (а., кс. эбха:с) بحث - 1) бир зат хакында төвереклейин сөз ачып. хакыкаты йүзе чыкарма: гүррүӊ: геплешик. жедел: **бахс этмек** (кылмак) - жедел этмек. хакыкаты йүзе чыкармак үчин жеделлешмек: **бахсы-жеӊ**- жедел - уруш: уруш жедели.

Дийдим: «Дүнйә үчин недир бахсы-жеӊ?».

- Бихуда богаз йыртмак ерсиз галмагал.

БАХСЫ-ЖЕӉ (а-п. бахс-о женг) بحث و جنگ - сер бахс

БАХШАШ (п. бахшеш) بخشش - сер. багышыш.

БАХЫЛ (а. бахы:л. кс. бохала:) بخيل - хусыт. гысганч: нәкес: жүмри: пес: антоними - сахы (сер).

Бахыллардан ырак эйле ёлуӊны.

Бахыл байда берим болмаз,

Мердиӊ сөзүн бавар кылмаз.

БАШ **باش** - 1) келле, ынсаның я-да хайваның келлеси; 2) гм ёлбашчы, ёл гөркезйән; 3) үст. боюн; **баш гоймак** - пида болмак, җаныны бермек.

Дөрт мүң, дөрт йүз яшан Лукман хекимиң,
Башы гара гума батды, яранлар.
Кәмил ёлуна баш гой, яланчыдан эл гөтер.
Артык салгыдыны өзүң төлир сен.
Агзы ала ковумлара баш болман!
Ким беланы сатын алса башына,
Решк эдип, ракыплар гечер дашына.

БАШАРМАК **باشارمق** - бир ишиң хөтдесинден гелмек, оңармак, бир иши алып барып билмек.

Хиле хем бир батырлыкдыр еринде,
Оны башармага киши герекдир.

БАШАШАК АГАЧ **باش آشاق آغاچ** - чак эдилишине гөрә, бу сөзлер аркалы шахыр «Багы-муаллагы» «Асылып дуран багы» гөз өңүнде тутяр. Ол багы Бабылың (Вавилоның) патышасы (бизиң эрмыздан 562-605 йыл өң) өз аялы Семирамис үчин салдырыпдыр. Ол баг дөртбурчлук шекилинде болуп, Евфрат дерясының гүндогарында ерлешипдир. Градота салгыланылып, кәбир сөзлүклерде ол багың сүтүнлер аркалы етмиш әдим ерден ёкарда ерлешйәнлиги хакда айдыляр.

Башашак асдылар кайсы агаҗы.
Хак кайсы достуна берди маграҗы.

БАШДАШ **باشداش** - эркегиң илкинҗи гезек өйленен аялы я-да гызың илки дурмуш чыкан адамы.

Җең вагтында йигитлериң башдашы.
Ил үстүнде намыс биден баш дөкер.

БАШЧЫ **باشچی** - ёл гөркезиҗи; ёлбашчы, башлык.

Башчысыз, пәхимсиз ёла гиренлер,

Ёлун шейтан урар, ёлы терс чыкар.

БАЭДЕП (п-а. ба: эдеб) **بادب** - эдепли, тертипли.

Товазыг пише кыл, болуп баэдеп.

БАЯК **بایق** - өң, өңрәк, арада; ол гүн, бирнәче гүн мундан өң.

Кыяматдан бир сөз дийдим баякда.

Гарав бардыр ерсиз урлан таякда.

БЕ (п) **به** - херектиң угруны гөркезйән предлог. Бу предлог түркмен делиндәки йөнелиш дүшүме гагат гелйәр. Мес.: **бехак** - хака; **бедергәх** - босага:, **гапа.**

Ылахы бехакки-Патмайы-кыям.

Мухамметтагыя багышла бизни.

БЕГ **بگ** - 1) көне дөвүрде хәким гатлагың белли бир топарына берилйән титул; 2) революциядан өңки дөвүр эдебиятында ве фолыклорында кәбир гахрыманларың адына хормат үчин гошулып айдылян эпитет.

Бедасыл өзүн бег саяр.

Ярлыгы йөрибан нурбатсыз беглер.

Пукараның гөзде яшын аңламаз.

БЕГЗАДА (т-п. бег+за:де) **بگزاده** - бегден доган, бег оглы; сер зада

Хызмат кылсаң, болсун бир асылзада.

Ата-бабасындан бейик бегзада.

БЕДАСЫЛ (п-а. бед+асл) **بداصل** - аслы ярамаз, пес, эрбет, асылсыз.

Бедасыла беглик етсе бир гүнде.

Алар авун, салар гушун аңламаз.

БЕДГАТ (б. бид'ат) **بدعت** - сер. бидгат.

БЕДЕВ (п. бедев) **بدو** - йүврүк ат, чапылян тохум ат.

Ат газанар гоч йигидиң.

Оввал бедев аты герек.

БЕДЕЛ (а., кс. бедела:т ве эбда:л) بدل - 1) дерек, өвез, ерине, дерегине; үйтгейиш; 2) бир задың ерини тутян я-да тутуп билйән; 3) гаршылык; бир задың ерине берлен, ясама, галп; 4) хорматлы, улы, абрайлы; **бедел кылмак** - гаршылык билдирмек, галпык этмек.

Алланың эмрине кылмагыл бедел.

Дүнйә оввал бедел, галпдыр, галлапдыр.

БЕДЕН (а., кс. эбда:н) بدن - гөвре, тен, эндам.

Руза тутмаз бенделерни хак җәхеннемде якар.

Сураты хынзыр сыпат, нагшы беденлер ондадыр.

БЕДАРГӘХ (п. бе+дерга:х) بدرگاه - көшге, гапа босага; улы адамларың кабул эдйән йөрите җайларына; **бедергәхи-дери-гурбат** - (худая) якынлык гапысының босагасында.

Бедаргәхи-дери-гурбат эрер ол хадыйы-вахдат.

БЕДЕРГӘХИ-ДЕРИ-ГУРБАТ (п-а) بدرگاه در قربت - сер. бедергәх.

БЕДИ(п.беди:)بدی-яманлык,эрбетлик,ярамазлык; антоними-ху:би: - ягшылык; **беди эйлемек** - яманлык этмек.

Дийрлер, тапсак Ахмеди.

Эйләрмиз оңа беди.

БЕДИЛ (а. беди:л, кс. бодала:) بدیل - сер. будала

БЕДИР-ҖЕҢИ (а-п-т. Бедр җенги) بدرجنگی - Мекге билен Мединәниң арасында бир оба хем-де Бедир ибн Курайшын газдыран гуюсының ады.

623-нҗи йылда шу ерде Мухаммет пыгамбер мекгели күффар (сер) билен уршуп, олары еңйәр. Шу уруш Бедирде боланы үчин, оңа «Бедир Уршы» «Җенг-е Бедир» ат галыпдыр. «Ухут» уршунда мусулманлар еңилйәрлер. Тарыхы китапларда хакыкы факт шейле болса-да, нәме үчиндир Магтымгулы «Мухаммет Бедир уршунда басылды» дийип языпдыр

Мухаммет басылды Бедриң җеңинде.

Бедриң уршунда даглар,

Еди айлап думан олды.

БЕДИРКҮВХ (п. Борз+ку:х) برزکوه - сер. Бурзкүвх.

БЕЕКБАР (п. бе+ек+ба:р) بیکبار - 1) бирденкә. бирден. төтәнден: 2) бир гезек: сер. беевбар.

Киши терк эйлесе витрин беекбар.

Ша дидигин халк дийди, мен хем сорай беекбар.

БЕЗГЕК بزگک - безбелтек. токлутайлар машгаласындан болан гуш ады.

Безгек галып хайрана.

Хайран бакып хер яна.

БЕЗЕМЕК بـــــــزەمک - безег бермек. гелшиге гетирмек. оваданламак. гөзеллешдирмек (бир зат артдырмак аркалы).

Бирибар бош этсе аклың кәсесин.

Не пейда дашындан беземек билен.

БЕЗЕНМЕК بزنمک - өзүни беземек. овадан гөрнүше гелмек. гелшикли болмак. тимарланмак.

Эй яранлар. малы-дүнйә маясы.

Гөрүнмекдир бир-бирине безенип.

БЕЗЗАТ (п-а. бед+за:т) بدذات - түйси яман. пәли яман . болшы яман, заты яман.

Башың гошма гадрың билмез беззада,

Гошсаң. гошгул башың бир асылзада.

БЕЗИМ (п. безм) بزم - той-мейлис. шатлык. кейпи-сапа: 2) айыш-эшрет. ичги ичип кейпи-сапа этмек: **безим эйлемек (этмек)** - кейпи-сапа сүрмек. шатлык этмек. мейлис гурмак: дөвран сүрмек. айшы-эшрет этмек.

Болса-да безм эра бир яда салмак.

Безимиң леззетин билмеен адам.

Гайр иле безм эйлейип, эйлесе хош көңлүни яр.

БЕЗИР (а. безр, кс. бозу:р) بذر - 1) тохум, дэне, экилжек дэне; 2) кетен тохумы.

Безриңи ере сепер сен.

БЕЗИРГЕН (п. ба:зарга:н) بـــــــازرگان - сөвдегэр, тэжир, алыш-бериш эдйэн улы тэжир; **безиргенлик** - сөвдегэрлик, тэжирлик, башга ерлер билен сөвда этмеклик.

Хиндистана безиргенлик кыланлар,

Малын сатып гелди, булар гелмеди.

Агыр безиргенлер, түчжар эелер.

Безиргенлер мыдам ёла бил баглар.

БЕЗИРКҮВХ (п. Бедрку:х) بذركوه - сер. Бедиркүвх ве Бурзкүвх

БЕЗМ (п) بزم - сер. безим.

БЕЙЗЕ (а) بيضه - 1) юмуртга; 2) тохум, эркеклик органы; **бейзейи-энвар** - гм. Гүн.

Хайбат иле ферш өйүн хемвар эден реббим желил.

Эмр эдип, бес, бейзейи-энвар эден реббим желил.

БЕЙЗЕЙИ-ЭНВАР (а. бейзе-йе энва:р) بيضه انوار - сер. бейзе ве энвар.

БЕЙТ I (а., кс. бою:т) بيت - өй, ишик, месген, жай, яшалян ер.

Бейт кайсы, хем бап кайсы билмедим; **бейтил-ахзан** - 1) гайгылар өйи, гам-гусса өйи; 2) дини роваятлара гөрэ, Якуп пыгамбериң өз оглы Юсубың гамы зерарлы екеликде яшан өйи.

Кырк йыл зар йыглатыбан бейтил-ахзан эйледи;

бейтил-хазан - гам өйи, гусса өйи. гм. саралып солан вагты, гаррылык яшы.

Гөия бейтил-хазан мен, шат гелен гамнэк ола.

Тэ хаяты-паныям, сынам сениң чүн чэк ола.

БЕЙТ II (а., бейт,кс. эбя:т) بيت - 1) Гүндогар поэзиясында шыгрың ызлы-ызына гелйэн ики сетири. Мунда сан тайындан

тәклер илкинжи ве жүбтлер хем икинжи сетир болуп гелйәр. Бейди эмеле гетирйән сетирлер капыялашмагы я-да капыялашмазлыгы-да мүмкиндир: 2) түркмен дессанларында, багшыларын дилинде шыгыр. гошгы. газал манысында уланылыпдыр.

Гулак берин. гардашдар. бир ажайып сөзүм бар.
Не азмайыш эйлейәр достуна первердигәр.

БЕЙТИЛ-АХЗАН (а. бейт эл-ахза:н) بيت الاحزان - сер. бейт I.

БЕЙТИЛ-ХАЗАН (а. бейт эл-хазан) بيت الحزن - сер. бейтI.

БЕЙТИЛЛА (а. бейт ол-ла:х) بيت الله - 1) худайын өйи; 2) Кәбәнин ве Мекгәнин ады. Бейтлхарам хем дийилйәр.

Бейтилланын Сафа. Мерве дагында.
Я реб. хабар билеринми. яр. сенден.

БЕЙТИЛ-МУКАДДЕС (а. бейт ол-мокаддес) بيت المقدس 1) «мукаддес өй». Иерусалим (уршалим). Иордания билен Ысрайылын билеликде эелик эдйән бир шәхерин ады. Палестинанын меркези. Она Кудс хем дийилйәр. Бу еврейлерин. християнларын хем-де мусулманларын билеликде мукаддес хасаплаян еке-тәк шәхерлеридир. Бу шәхери Давут кенганылардан басып аляр ве өз пайтагты эдйәр. Сон онун оглы Сүлейман шол ерде «Месжидил-аксаны» салдыряр. 638-нжи йылда бу шәхер мусулманларын элине гечйәр. Хезрет Иса-да шу шәхерде яшапдыр. Хезрет Омар шу шәхере геленде, «Бейтилмукаддес» метжидини салмаклыгы буюряр. Шона гөрә, ол метжиде Омарын метжиди диен ат галыпдыр. Ол мусулманларын илкинжи кыбласыдыр.

Бейтилмукаддесде. Ымран илинде.
Бейтилмукаддесден кылды башыны.
Көвсер топрагындан кылды дишини.

БЕЙТИН (а) بيت - بيتين - өй. жай. «бейт» сөзүнден нәдогры

ясалан сөз. Шейле зат түркмен дилинде габат геленок. Ол ялңыз Магтымгулының ады билен язылан кәбир гошгуда душ гелйәр.

Бейтинлериң зарына дөзмән,
Бу җаханы ел дей гезмән.

БЕЙХУДА (п. би:хода) **بیهوده** - сер. бихуда.

БЕЙХУШ (п. би:ху:ш) **بیهوش** - 1) сер. бихуш; 2) туршы билен сүйҗиниң аралыгы, не туршы, не сүйҗи.

БЕКДАШ (бекда:ш) **بکداش** - сер. Бекташ.

БЕКДУРДЫ ИШАН **بکدردی ایشان** - Магтымгулының дөврүнде яшан бир пириң ады.

Тамугдадыр тә дүнйәден өтинчә,
Пиримиз Бекдурды ишан хем дәлми?

БЕКЕНАР (п. бе+кена:р) **بکنار** - гырада, кенарда. дашда.

Барча затдан бекенар мен.
Билмез сен суд-у зыяны.

БЕКЛЕМЕК **بکلمک** 1) горамак, горап сакламак; 2) гарашмак; 3) япмак, багламак; өңүни тутмак; 4) пугта багламак.

Пул-сырат үстүнде оклар сени,
Зулмата саларлар, бекләрлер сени.

БЕКТАШ (Хаҗы Вели) **بکتاش** - 1) Хаҗы Бекташ ибн Солтан Ыбрахым Муса. Ол 646-нҗы хиҗри (1248-1249) йылында доглуп, 697-нҗи хиҗри (1297-1298) йылында хем арадан чыкыпдыр. Сопучылыгың улы пири ве велилериниң бири хасаланяр. Онуң аслы Хорасаның Нишапур шәхеринден болупдыр. Ады Мухаммет, эҗеси Нишапурлы шых Ахмедиң гызы Патмадыр. Ол Хорасанда болан шых Лукман Сарахсы (Перрендеден) сапак аляр, соң Кичи Азия гөчйәр, османлы патышалары тарапындан хорматланяр. Ол суфизмиң «бекташие» угруны эсасландырыпдыр. XY асырдан соң

Бекташың таглыматы Кичи Азияда долы ровачланыпдыр, соң Мүсүре, Сирия яйрапдыр; 2) Хорезм шаларының бириниң ады; 3) тайпа башлыгы. Ол 606-нҗы ве 738-нҗи хиҗри камары йылларында доглупдыр диен маглумат хем бар.

Хаҗы Бекташ, Абдылкадыр...

Барындан хүммет исләрин.

БЕЛА (а. бела:, кс. бела:я:) بلا - азап, багтсызлык; гайгы-гам, хеләкчилик

Саг-саламат, сермест болуп гезен җан,

Дөрт беланың бирисинден игләрлер.

БЕЛА-БЕТЕР (а-п. бела: бетер) بلابتر - ховп, ховплы зат, элхенч зат; бетбагтлык. Аслы бела:йе бедтер - эрбедрәк бела - болмагы мүмкин.

Умыдым бар, гоймай бела-бетерге,

Дергахындан ачса дер бизим сары.

БЕЛАЙЫ-БЕДТЕР (а-п. бела:йе+бед+тер) بلای بتر - сер. бела-бетер

БЕЛЕНТ (п. боленд) بلند - 1) бейик, ёкары; 2) узын, узын бойлы.

Өңүнде белент даг, серинде думан,

Денизден өвүсер ели Гүргениң.

Белент дагларың башында

Булут ойнар сил билән.

БЕЛЕТ(п.белед)بلد-билйән,бирзады,ваканыговыбилйән;2)ёлы говы билип, ёл гөркезйән, ёл гөркезиҗи, ёл салгы бериҗи, оңат билйән

Белет башлар догры ёла чен биле.

Акыл йигит сөз башламаз «мен» биле.

БЕЛИ (а. бела:) بلی - хава, җогап сөзи.

Бу дүнйәниң иши бейлемиш, бели,

Өмрүниң танапын кесди атамың.

БЕЛКИ(а.бел+п.ке+т.кем)بلکه-بلکم- белкем, әхтимал, мүмкин.

болуп билер; икучлулыгы аңладян гириш сөзи.

Көңлүмни гечирдим җүмле җахандан,

Не җхандан, белки, эл үздүм җандан.

БЕЛЛИ **بللی** - 1) мәлим, әшгәр, аян, такык, конкрет; 2) мешхур, танымал, ады яйран.

Билмедим, сен кайсы болдуң, белли бир иш тутмадын.

Не сыпахыгерлик билен болдуң, не моллалык билен.

БЕНДЕ (п. кс. бендега:н) **بنده** - 1) гулам, гул, сатын алнан гул; табын, боюн эген; 2) есир, туссаг, баглы; антоними - азат; 3) бирине хормат гоймак ве сыпайылык үчин «мен» сөзүнин дерегине уланыляр; **бендейи-перман** - буйруга боюн эген.

Бендейи-перманам, не бардыр менде.

Адың бенде болса, адам,

Дергахындан эйменевер.

БЕНДЕЙИ-ПЕРМАН (п-а. бенде-йе ферма:н) **بندۀ فرمان** - сер. бенде.

БЕНДЕР БЕНТ (п. бенд+дер+бенд) **بند در بند** - сер. бент дер бент.

БЕНДИВАН (п. бенди:ва:н ве бенди:ба:н, бс. бенди:) **بندیوان** - **بندیبان** туссаг, баглы, тутулан, даңылгы; гул.

Гелен гечер, мунда хич кимсе галмаз,

Бендивандыр анда, баранлар гелмез.

БЕНДИЛ **بندیل** - 1) йүп, танап; 2) гәминин лабыры дакылян танап.

Хак ишине бендил олмаң.

Кештиси көлегде, бендил галмаян.

БЕНИ ҖАН (а. Бени: җа:н) **بنی جان – ابن جن** - 1) җынын оглы, җынын гарындашы; 2) бир ковумың ады, шейтан, җын гөйә, шол ковумдан дөрәнмиш. Магтымгулының язышына гөрә, Бени җан дүнйәде элли мүң йыл яшап гечипдир; сер. җан.

Элли мүң йыл дөвран сүрен Бени җан.

Дүнйәде галмады, ербе-ер гечди.

БЕНТ (п. бенд) **بند** - 1) баг, йүп, баглама; **бент этмек** - багламак; 2)

баглы. япык: 3) богун. беденде ики сүңкүң биригйән ери: 4) китабың я-да канунының бир бөлеги: 5) гатла.

Дүнйә бентдир. тен перде.

Турды меканындан. чыкды бендинден.

Ыкбалым ишигин аклым бент этди.

БЕНТ ДЕР БЕНТ (п. бенд+дер+бенд) بند در بند - баг үстүне баг: пугта баглы.

Магтымгулының бенди.-

Дештдир. эшит. бентдер бенди.

БЕНӘГӘХ (п. бена:га:х) بـــــــناگـــــاه - бирден. төтәнден. дуйдансызлыкда. гарашылмадык ерден.

Хасан йыглап гитди уфтан-у хызан.

Бенәгәх алдыга учрады шейтан.

БЕҢҢИ (п. бенги:) بنگی - беҥ чекйән. беҥе эндик эден адам.

Сап гурды батыр беңңилер.

Дөвүше чыкды Зеңңилер.

БЕР (а. берр) برّ - ер: топрак. гуры ер: антоними: бахр (деңиз): **берр-у бахр** - гуры ер ве деңиз: **берр-у асман** - ер ве гөк.

Берр-у асман барча болган серишде.

Нызам берген эрур шол дөрт перишде.

БЕРАТ (а. бера:т. кс. берева:т) برات - 1) бирине берлен нышаны. дережәни я-да артыкмач хукугы аңладян перман: 2) чек. иберилен пулы алмак үчин берилйән хат:3) Шабан айының он бәши.

Кимдир хатым ислән гөрүп Төвратда.

Ёлугыпдыр даш аяклар бератда.

БЕРАХЫН (а. бера:хи:н. бс. борхан) براهین - сер бурхан

БЕРБАТ (п. берба:д) برباد - еле бермеклик. даргатмаклык: ёк этмеклик: вейран этме. харап этме: заялама: пуч. хич: **бербат**

кылмак - дергатмак, вейран этмек; заяламак.

Оввалы гам-гайгы, ахыры бербат.

Гала йыкып, багын бербат кыларлар;

бербат гитмек - ёк болмак, даргамак, харап болмак.

Ол не шәхри-зынадыр, күлли гидер бербада...

Лутуң шәхри зынадыр, бары гитди бербада;

бербат гөрүнмек - ёк гөрүнмек; дарган гөрүнмек, харап гөрүнмек.

Гөр, огулсыз бенделериң,

Юрды ёк, бербат гөрүнер.

БЕРГ(п) برگ - 1)япрак; 2)саз, хең; 3)эсбап, яшайша герекзатлар.

Бергимни хазан чалды, бисовт-у седа болдум.

Багы-рыхлатдан нахалың берги солмасдан бурун.

БЕРДАР (п. берда:р) بسردار - гөтер, галдыр, гөтерип ал;
бердар олмак - гөтерилмек, галмак; дара чекилмек.

Бердар олуп, бир дем барды сүҗуда,

Сеҗдеден сер ёлмаз, айдар, я мөвла.

БЕРЕ بره - берере, бермәге, бермек үчин.

Ва:гыз чыкды мүнбере,

Халка несихат бере.

Бивепага гелдиң ине,

Сүйт бере беследи эне.

БЕРЕКАТ (а. берека:т, бс.берекет) برکات - сер. берекет.

БЕРЕКЕТ(а.кс.,берека:т)برکت- 1)ныгмат,болчулык,артмаклык; 2) мүбәреклик; багтлылык; асудалык, парахатлык.

Белент дагдан хайбат гидер,

Ерлерден берекет гидер.

БЕРЕМ بَرَم - берейин.

Гел, көңлүм, несихат берем,

Ламекана яр олмагыл!

БЕРҸАЙ (п. берҗа:й) برجای - برجا - ерине етириш, амал эдиш: **берҗай гетирмек (этмек)** - ерине етирмек: **берҗай кылмак** - ерине етирмек, амал этмек.

Магтымгулы хак гуллугын битирсе,

Әр ол болар - эмрин берҗай гетирсе.

Пыгамбер сүннетин берҗай

Кылайын дийсең, өйленгин.

БЕРИБАН (бериба:н) بريبان - берип, берйән ягдайда, берйән халатда.

Биревниң мырадын берибан хай-хай,

Бирев гам шерабын ичип барадыр.

БЕРИМ بريم - 1) берилйән зат, җомартлык эдилип багышланян мал, зат; 2) пара, пешгеш, пул.

Дынчлыгың гадрыны билмез армаян,

Беглик эдебилмез берим бермейән.

БЕРИМСИЗ بــــريم‌سيز - гысганч, бахыл, хусыт, сахы дәл, җомарт дәл.

Малыны күйсеме беримсиз байың,

Ил гездикче, гөзи доймаз гедайың.

БЕРК برک - 1) пугта, гайым, мәкәм; 2) тутаньерли, гайдувсыз.

Чөл тарапын берк эдип, дер ачар сува харчең,

Земин себзезар олуп, бу тенден айрылар зең.

БЕРКАРАР (п-а. бер+кара:р) برقرار - 1) хемишелик, довамлы; дурнуклы, мыдамалык; 2) дикелдилен, дүйби тутулан; сер карар

Хор галмасын пушдар-пушдум,

Беркарар дөвлет ислэрин.

БЕРПА (п. берпа:) برپا - برپای - дикелдилен; дикелтме, галдырма; дөретме: **берпа этмек** - дикелтмек: **берпа болмак**- дикелдилмек.

дөредилмек.

Бу барыга кипаят,

Эмриң биледир берпа.

Кәб-у нундан берпа болды бу дүнйә.

БЕРРЕ (п) برّه - гузы, гоюн гузусы.

Көңүл хокгасында берре - имандыр.

Небсиң- аждархадыр, бөри - шейтандыр.

БЕРРИ-МЕҖНУН (а. Берр-е Меҗну:н) برمجنون - Меҗнун чөли. Меҗнун сәхрасы. Арабыстанда бир чөлүң ады.

Мама айтды: «Әриң ак ит болупдыр,

Берри-Меҗнун дийген чөле барыпдыр».

БЕРСИСА (а. Берси:са:) برصیصا - дини роваятлара гөрә, гадымы дөвүрде етмиш йыллап диндарлык эдип, иң соңунда хем шейтандан алданан ве гүмра болан вели.

Берсиса шейтаның сөзиге гирип,

Шерап ичибан, шых зынага йөрип.

БЕРУХЫЛЛА (п-а. бе+ру:х-олл:х) بروح الله - худайың рухуна (Иса пыгамбер манысында).

Гудратың мешхурдыр Мерьем оглунда.

Я реб, Иса, берухылла хакы үчин.

БЕРФ (п) برف - гар.

Бул себәпден берф-у буз,

Багра басар суз алан.

БЕРХАК (п-а. бер+хакк) برحق - догры, хакыкы, чын, чындан, хакыкатдан; **берхак билмек** - догры саймак, хакыкат хасапламак, догры билмек.

Я реб, берхак досты хошвагт болармы,

Бир көңүл чүн йүз хүнәре йүз урсаң.

«Би» - бир худаның бирлигин берхак билип битмек герек.

БЕРХЕМ(п)برهم-булашык:дарган.даган:гарышык;бозук:**берхем болмак** - даргамак. бозулмак.

Берхем болар. галар җайын.

Бозулар көшк-у сарайын.

БЕРХИЗ (п. перхи:з) - 1) сакланмак: нәхошлук халатда агыр иймитлери иймекден сакланма: 2) гм. харам затлары иймекден саклама: 3) христинларын белли вагтда эт ве яг ялы иймитлери иймекден сакланмагы.

Нәмәхремден берхиз этдиргил гөзүн.

Ёгса хайран кирдигәрден болар сен.

БЕРХӘ-БЕР (берхә:бер) برهابر - ерли-ерден бермек. үзнүксиз бермек.

Бу дүнйә говгадыр. бир галмагалдыр.

Кими берхә - бердер. ким алха - алдыр.

БЕС (П) بس - кәбир түрки сыпатларын өңүнден гелип. ныгтамаклыгы ве улалтманы аңладян предлог: меселем. бес белли.

Айдадыр Магтымгулы.

Бес пишекәрем. догрусы.

БЕСАТ (а. биса:т) بساط - 1) дүшек. хер бир дүшелйән зат (сачак. халы. палас ялы): 2) сачак. супра: 3) десгә. байлык. сермая: **бесаты-курп** - якынлык дүшеги.

Хем бесаты-курп үзе бардын. отурдын фовкдан.

Бейиклик бесаты сизе ярашар.

БЕСАТЫ-КУРП (а. биса:т-е корб) بساط قرب - сер. бесат.

БЕСИ(п беси:) بسی - көп. кән: көпленч: энчеме. зыят. Бу сөз парс дилинде «беса:» шеклинде-де эдил шу маныда уланыляр.

Хем бесаты-курп үзе бардын отурдын фовкдан.

Бу мукарраплар беси бабәхредир бу зовкдан.

БЕСЛЕМЕК بسله‌مك - беземек, тимар бермек, чагламак; **небсиңи беслемек** - гм. небсиң ислегини ерине етирмек.

Таңры дест берсин ыслама,

Тәсип эдип ат бесләне.

Парахат ятырдым небсими бесләп.

БЕСТ (а) بسط - ачма, гиңелтме, яйма, гиңишлик; **бест эйлемек** - гиңелтмек, яймак.

Әлем такдыр гөзләр - гудрат перманы,

Җаханы бест эйле, чыксын арманы.

БЕСТАМЫ (п. Беста:ми:) بسطامی - сер. Баезит Бестамы.

БЕСТЕ (п) بسته - 1) япык, баглы; 2) даңы; 3) гарындаш; 4) пакет (р); посылка (р); **бесте дахан** - агзы баглы, дымян, сайрамаян.

Ер йүзүне яйылып, йөрирлер нахан пейда,

Бу бесте дахан гушлар, кыларлар пыган пейда.

БЕСТЕ ДАХАН (п. бесте+ даха:н) بسته‌دهان - сер. бесте.

БЕСТЕР (п. бистер) بستر - сер.бистер.

БЕТ (п. бед) بد - эрбет, яман, ярамаз; **бет хыял** - яман хыяллы, ярамаз ниетли; **бет ахтар** - багтсыз, гарамаңлай, сер. **ахтар; бетбуй** - ярамаз ыс, эрбет ыс, порсы.

Ишини бет аңдым, өзүн пуч билдим,

Иши ровач тапар бет иш тутаның.

Хер киши акыл дурар ким, бейле бет буйдан гачар.

БЕТ АХТАР (п) بداختر - сер. ахтар ве бет.

БЕТ БУЙ (п. бед+бу:й) بد بوی - сер. бет.

БЕТ ЭФГАЛ (п-а. бед+эф'а:л) بد افعال - эрбет ишлер, ярамаз ишлер, бетпәллик (сер); **бет эфгаллык** - эрбет ишлик, бетниетлик, яманлык.

Деň болар дийип санмагын, ишиң бет эфгаллык билен.

Хич качан эшек болармы деň бедев шалык билен.

БЕТАМАМАН (а бе+тама:мен) بتماما - бутинлей, бус-бутин, хеммесини.

Тә магрып-машрык ол бетамаман алып өтди.

Бир нагмагәри ниче новалар чалып өтди.

БЕТБАГТ (бед+бахт) بدبخت - сер. багт.

БЕТГЫЛЫК (п-т) بدقيلق - ярамаз хәсиетли, ярамаз гылыклы, гылыгы бет адам, гылыгы яман адам.

Достун душман эдер болса бетгылык.

Ак учмахлык болар, гара тамуглык.

БЕТЕР بتر - 1) яман, эрбет; 2) өрән, хас, гүйчли. Бу сөзүң аслы «бедтер» بدتر - эрбедрәк, хас яман - болмагы әхтималдыр.

Гардашлар, гүн-гүнден бетер болупдыр.

Йыл-Йылдан бидгатлар болса геркдир.

БЕТКӘР(п бед+ка:р) بدكار - эрбетишлеребашгошянадам, путур, шер, шер ишлер эдйән адам; гүнәкәр, бозук ахлаклы; бетгылык

Бу эйямда беткәрлер.

Йүз тил биле алдарлар.

Бу дияры-паныда ёкдур мениң дек беткәр

БЕТНАМ (п бед+на:м) بدنام - рысва, биабрай, ады яман; масгара, ады гара.

Ол эмириң ады халк эра бетнам олур.

Еди гүн алмамыш таңры саламын.

Кутбул-актап атлы бетнамы гөрдүм.

БЕТНЕМА (п бед+нема:) بدنما - бетгелшик, гелшиксиз, эрбет гөрнүшли, овадан дәл, гөзе эрбет гөрүнйән зат.

Бир бетнема, бикир гезен гыз экен.

Адам оглун ере салды бу дүнйә.

БЕТНЫШАН (п бед+ниша:н) بدنشان - бетгелшик, гелшиксиз, гөрксүз, кешби эрбет.

Гөзлери ачылып, ол дөв бетнышан,

Хезрети - Алыны гөрди, достлар хей.

БЕТПЭЛ (п-а. бед+фи'л) بدفعل - бетниет. ниети яман. ярамаз иш эдйэн, беткэр (сер).

Пир болуп, пеш орап, бетпэл сег оглы.

Казылар бетпэлдир, узындыр тили.

БЕТСЫЯК (п-а. бед+сия:к) بد سیاق - 1) ярамаз сөз, эрбет сөз сөзлейиш, 2) тэр, усул.

Бетсыяклы, бетхүй болан адам,

Перизадың эден нэзине дегмез.

БЕТХОЙ (п. бед+ху:й) بدخوی - сер. бетхүй.

БЕТХҮЙ (п. бед+ху:й) بدخوی - бетгылык (сер). ярамаз хэсиетли.

Бетсыяклы, бетхүй болан пис адам,

Перизадың эден нэзине дегмез.

Бетхүйнүң - душман янында,

Ягшылык - яр бехим эдер.

БЕТФЕГАЛ (п-а. бед+фи'а:л) بدفعال - эрбет иш эдйэн. бозук ахлаклы, беткэр.

Мен дога кылдым җемыг бетфегал-у гендэни.

Җеннет ичре җай кылгын рузы-магшар бендэни.

БЕХАККЫ (п-а. бе хакк-е) بـــحق - хакына. хакы үчин; хатырасына; **илахы бехаккы - фатыма** - худа-я, Патманың хакы үчин, хатырасына.

Илахы, бехаккы-фатымайы-кыям,

Мухаммет Такыя багышла бизни.

БЕХАМДЫЛЛА (а. бехамдылла:х) بحمدالله - худаяшүкүр. худая өвги.

Эй, бехамдылла ки, болдук ол Мухаммет ымматы.

Мүшгил эрди халымыз, хак бизге асан эйледи.

БЕХЕМ (п) بهم - биле, бирликде, бир гезекде; **бехем этмек** -

газанмак, хасыл алмак, эле гетирмек; йыгнамак.

Хер нәрсәни ере сепсең.

Сепдигиң ер бехем эдер.

БЕХИЛ (а) بهل - гүнәни гечме; ганы гечме; ики арадакы душманчылыгы айырма; **бехил кылмак** - ганы гечмек, душманың гүнәсини багышламак.

Хак гөтерсин арадан, шаед, ракып-шермендени.

Кыл бехил бизден яңа ынҗытсалар сөзден сени.

БЕХИШТ (п) بهشت - учма, женнет.

Бехишт гапысына гелип дуранда.

Бисмилла дийп ишик ачды Мухаммет.

БЕЧЕ (п. бечче) بچه - сер. бечҗе; **шир бечеси** - ёлбарсың чагасы.

Шир бечеси тогсан тилкә атдырмаз.

Өли йылан йүз келпезә ювтдурмаз.

БЕЧҖЕ (п. бечче) بچه - оглан, чага, перзент; **шугул бечҗе** - шер оглан, бозгак оглан; бетгылык, питнечи оглан, адам яманлаян оглан.

Шугул бечҗелер баш болар.

Замана ахыр боланда.

БЕШЕР (а) بشر - ынсан, адам, адамзат.

Ерде бешер патышахы

Худайымның халаны.

Бешер ресулында зыяда белли.

БЕШИР(а Беши:р) بشیر- 1)бушлукчы, хошхабаргетирйән; 2)адам ады; «Юсуп-Зүлейха» дессанында душ гелйән ат.

Бешир, Бешер атлы ики гулама.

Кетден говаларын тартды, яранлар!

БЕЯБАН (п. бея:ба:н) بیابان - чөл, дүз, мейдан, сәхра.

Чыкар беябана гызы, гелини.

Ак йүзүне япар гара телини.

БЕЯЗ (а. бея:з) بياض - 1) ак; аклык; 2) агтармаклык; **беяз кылмак (этмек)** - кагыза гечирмек.

Магтымгулы, сөзлединң аз,
Дерт-ызхзрың кылдың беяз.

БЕЯН (а. бея:н) بيان - айдыш, дүшүндириш; әшгәр болма. ачык ве әшгәр сөз, чеперчилили сөз; **беяна гетирмек** - айтмак.

«Келамда» бар иш беяндыр.
- Сөзүң болса, сора - дийрлер - ругсатдыр.
Көңле гелен сөзүң гелтир беяна!.

БИ I (а. ба:) ب - арап-парс элипбийиниң икинҗи «б» харпы. Эбҗет хасабында - 2. кәвагт вава (баз - ваз), кәте хем «ф» сесине өврүлйәр. Мес.: эбзар - эфзар.

«Биден», «элипден» бихабар,
Бәш демде бир «Курьан» чыкар.
«БИ» - бир худаның бирлигин берхак билип битмек герек.

БИ II (п. би:) بی - ёклугы гөркезйән гошулма (- сыз. - сиз. - суз, -сүз). Мес.: **бигүман** - гүмансыз; **бибат** - абат дәл. харап. бидерек.

Яранлар, паны дүнйәниң,
Ахыры бибат гөрүнер.

БИАДЕТ (п-а. би:+адед) بیعدد - сансыз. көп. зыят; хетденаша.

Асы, җаны бенде мен, көпдүр гүнәхим биадет.
Кыл керем пазлың биле кулхуаллаху - ахат.

БИАКЫЛ (п-а. би:+акл) بیعقل - акылсыз, акмак, надан.

Пикир кылдым ер-гөги,
Биакыл җан ичинде.
Магны сөз аңламаз биакыл адам,
Даналарың айдан сөзүне дегмез.

БИБАКА (п-а. би:+бака:) بی‌بقا - хемишелек дәл. вагтлайын. дурнуксыз, бакы дәл.

Магрур олма бу гондугын юрдуна,

Бибакадыр. эгленмез сен. гөчер сен.

Бибака дүнйәде ниче дурар сен?

БИБАТ (п. би:+ба:д) بباد - харап, зая, бидерек, пуч; **бибат болмак** - зая болмак, бидерек болмак.

Белли. бибат болар динин. гыбаткеш.

Галаң йыкып. багын бибат кыларлар.

Яманы гой. ягша ёл бер.

Шейтан иши бибат болсун.

БИБАХА (п. би:баха:) ببها - 1) бахасыз; гыммат, бахасына етип болмаян; 2) эзиз.

Бенделерге бибаха болган Мухаммет Мустапа.

БИБАШ (п-т. би:баш) بی‌باش - 1) башсыз, ёлбашчысыз; 2) бозгак, эрбет, шер.

Арслан болса дурмаз дөвлет.

Хич үлке бибаш болмасын.

БИБИ МЕРЬЕМ بی‌بی مریم - Мерьем Азра - Ымраның гызы ве Иса пыгамбериң эжеси. Какасы еврейлериң алымларындан болупдыр ве Мерьем яшка арадан чыкыпдыр. Ымраның доган оглы Зекеря оны саклапдыр.

Мерьем Насыра шәхеринде ыбадатханада улалыпдыр. Дини дүшүнҗелере гөрә. гөйә худай тарапындан Җебрайыл перышде гелип. оңа пәк бир чаганың рухуны дем салҗакдыгыны бушлаяр. Соң ондан Месих (Иса) дүнйә инйәр. Эмма протестанларың пикирине гөрә. Мерьем Юсуп Нечҗар атлы адама дурмуша чыкяр ве шондан-да Иса дүнйә инйәр.

Биби Мерьем оглы - хезрети - Иса.

Гачып. кәпирлерден айрылмадымы?

БИБӘК (п. би:+ба:к) بی‌باک - горкусыз. горкмазак; батыр.

первайсыз, гайдувсыз, эвмезек.

Ол мүбәрек голларыда хем аса, мисвәкни,

Ымматым дийгей мениң дек асы-у бибәкни.

БИБӘХРЕ (п. би:+бехре) بی‌بهره - 1) пайсыз, несипсиз; 2) пейдасыз, хайырсыз; пейда гетирмейән; махрум.

Ол дидейи-дилдардан болмагай сен бибәхре,

Галамгай сен мениң дей аклы аз-у гөрке бай.

Болма ене бибәхре.

БИВАГТ (п-т. би:+вакт) بی‌وقت - 1) вагтсыз; 2) бимахалчак, вагтында дәл, гарашылмадык вагт; 3) дегишли вагтында дәл. ир я-да гич.

Догры йөрген, догры гезген док болар,

Бивагт йөрген меламата чох галар.

БИВЕПА (п-а. би:+вефа:) بی‌وفا - 1) вепасыз,дурнуксыз; 2) гм. шу дүнйә.

Гөзләп көңүл берме бивепаларга,

Бак, ким вепа гөрмүш бивепалардан.

БИВЕПА МАХБУП (п-а. би:вефа: махбу:б) بی‌وفا محبوب - сер. махбуп.

БИВЕЧ (п-а. би:+вежх) بیوجه 1) бидерек, элинден зат гелмейән; 2) йүзсүз, абрайсыз.

Гүмрах болуп, ёл йитирдим,

Отурдым бивечлер биле.

Нәче мертлик этсе адам бивежи.

Магтымгулы айдар, багтым бивечдир.

Бир акылсыз бивеч билен

Дең- душ олуп, җора олмагыл!

БИГАДЫР (п-а. би:+кадр) بی‌قدر - гадыры болмадык. сылагсыз. хорматсыз, гадыр этмейән, гадырсыз.

Бигадырлар душманына дост дийир,

Тəлим берен устадындeн айрылма!

БИГАЙРАТ (п-а. би:+гайрет) بی‌غیرت - гайратсыз: намыссыз: горкак.

Йигидиң максады: махбуп. яраг. ат.

Ил үстүне намыс гетир бигайрат.

БИГАМ (п-а. би:+гам) بی‌غم - гамсыз. гуссасыз: шат. шадыян. аладасыз.

Ниче ерде гөрсең аглап отурган.

Ниче ерде бигам гүлен-де бардыр.

БИГАНА (п. би:+га:не) - сер. бигəне.

БИГАЯТ (п-а. би:+га:ет) بـــــــــیغایت - хетденаша. көп. хетсиз-хасапсыз: соңсуз.

Мурлар мүлки-Мунзере гелсе. бихет. бигаят.

Муса нур голун ачып. Иса окып кырк аят.

БИГУРУР (п-а. би:+гору:р) بی‌غرور - мен-менликсиз. улумсылык: песпəл. текепбирсизлик: **бигурур болмак** - песпəл болмак.

Бенде болсаң. дайыма дүнйəде болгул бигурур.

Күлли ымматларны этгил аташы-ышкына пур.

БИГҮМАН (п. би:+гома:н) بی‌گمان - шексиз. шүбхесиз. гүмансыз: сер. биII.

Малы-мүлкүң эйлемез бихбут ол дем бигүман.

Бир гүн яка тутар. бир гүн яка тутар. билсең бигүман.

БИГҮНЕХ (п. би:+гонех) بی‌گنه - сер. гүнех.

БИГЫММАТ (п-а. би:+кы:мат) بی‌قیمت - бахасыз. бахасына етип болмажак: **дүрри-бигыммат** - бахасына етип болмажак гымматбаха даш.

Пис əриң ягшы хатыны

Дүрри-бигыммата меңзəр.

БИГƏНЕ (п. би:га:не) بیگانه - кесеки. ят. нəтаныш. башга юртлы:

антоними-ашна.

Генч истеенлер гелсин, вейрана болдум имди.

Айрылдым ахярдан, бигәне болдум имди.

БИДАР(п.би:да:р) بیدار- 1)ояг, укудадәл; 2)хабарлы: хүшгәр. әгә. сересап; **бидар этмек** - ояндырмак.

Сәхер вагты бидар болгул.

Барчаны бидар гөрдүм, өзүм уйкуда билдим.

Эй ыкбалы бидар, дөвлете месрур.

«Син» - сәхерлер бидар эт, сал чешмимни ояга.

БИДАТ (п. би:+да:т) بیداد - 1) адалатсызлык. зулум. сүтем: 2) залым, сүтемкәр, адалатсыз, сер. дат: **дат иле бидат** - гм. хайп. вах, көмек эдиң.

Дүнйәйи-пеләкет элинден дат иле бидат.

Сен түйс ки, алдагуҗы җилвегери-перизат.

БИДАХАН (п. би:+даха:н) بیدهان - بیدهن - агызсыз: дилсиз.

Бидахан-у бизыбан отлар, агачлар аглады.

Эшги-абын җошдурып, бу даг-у дашлар аглады.

БИДГАТ (а. бид'ат) بدعت - 1) тәзелик: 2) ачыш: 3) дине тәзелик гиризмеклик, диниң ортодоксал дүзгүнлерине гаршы тәзелик гиризмек.

Бир Нил дек сув ягар, тутар дүнйәни.

Гөрүнмез бидгатлар гелсе герекдир.

Йыл-йылдан бидгатлар артса герекдир.

БИДЕМ (п. би:+дем) بیدم - демсиз, җансыз. сессиз.

Асы болуп йүгир сен, көп гүле-гүле бу дем,

Азап чекип ятар сен, ериң астында бидем.

БИДЕР (п. бе+дер) بدر - дашары, даш. гапыдан анры: **бидер кылмак** - чыкармак, дашары чыкармак.

Магсыетни, эй худая, сен тенимден кыл бидер.

БИДӨВЛЕТ (п-а. би:+давлет) بیدولت - 1) дөвлетсиз, малсыз, байлыксыз; 2)багтсыз, бичәре.

Бидөвлет ынанжаң, кәсип кәйинжең,

Еди есер болса, бири гөвүнжең.

БИЁЛДАШ (п-т. би:+ёлдаш) بی یولداش - ёлдашсыз, хемрасыз

Гойма биёлдаш гадам, мензил узакдыр, ёл хатар,

Гөзлеринден яш орнуга дөкүбан хуны-жигер.

БИҖАН (п. би:+жа:н) بیجان - жансыз, рухсуз; өли; **биҗанлар** - өлүлер.

Биҗанлар жана гирип, ачарлар дахан пейда,

Гөгермедик гиялар, гөгерип рован пейда.

БИҖИН (би:жин) بیجین - маймын; **бижин базы** - маймын ойны.

Элем биле гөзел яра йылда еке говушса,

Дийсе ол пери аңа, гурар бижин базыны.

БИЗАР (п. би:+за:р) بیزار - 1) иргин; халыс ядан, ирен, без; 2) йигренйән, гачян.

Сөзләбилсең, ягшы сөзле,

Халк яманың бизарыдыр.

БИЗЕКАТ (п-а. би:+зека:т) بی‌زکات – بی‌زکوة - зекатсыз, зекаты берилмедик; сер. зекат.

Дүнйәде сүйтхоруң пул йыгма дерди,

Байларың маллары бизекат эрди.

БИЗИМ بیزیم - бизиң, бизе; **бизим сары** - бизе тарап, бизиң тарапа.

Бир шунчаклы болса, гөрсем жан берсем,

Жемалын гөркезсе яр бизим сары.

БИЗОВК (п-а. би:+завк) بی‌ذوق - 1)хезилсиз, леззетсиз, кейпсиз; 2) укыпсыз, зехинсиз, зехинсиз.

Яланчы дүнйәде истеме вепа,

От иймек бoлармыш бизовк-у сапа.

БИЗЫБАН (п. би:+зеба:н) بی‌زبان - 1) дилсиз, лал; 2) гм. хайван.

Хамдына тиллер гусурдыр, аршы-першлер аглады.

Бидахан-у бизыбан отлар, агачлар аглады.

БИИМАН (п-а. би:+и:ма:н) بی‌ایمان - 1) имансыз, ынанчсыз; худая ве Мухаммет пыгамбере ынанмаян; 2) ынсапсыз, мерхеметсиз.

Бииманлар хергиз гөрмез җеннети,

Довзах ичре көп азаплар бар, чекер.

БИЙЗ (би:з) بیز - 1) ак реңкли иримчил нах мата; 2) гм. көпүн, кепен.

Кысмат олса, гарыш ере гирер сен,

Несип этсе, алты аршын бийз биле.

БИКАРАР (п-а. би:+кара:р) بیقرار - 1) ынҗалыксыз, карарсыз; нәрахат, арамсыз; 2) алҗыраң, карары етмейән; сер. карар.

Гетирди нәз-у ныгмат,

Дийди болмаң бикарар.

Гөрмейинче гүл йүзүңни, бикарарам, догрусы.

БИКЕМАЛ (п-а. би:+кема:л) بیکمال - кемалсыз, башарныксыз, кәмил дәл, пайхассыз.

Деӊ тутмаса ярын, бикемал болар.

Деӊ-душлар янында бир бикемалам.

Мен бикемал ол ерде.

БИКЕНАР (п. бе+кена:р) بکنار - сер. бекенар.

Магтымгулы, бикарар сен,

Барча затдан бикенар сен.

БИКИР (а. бикр) بکر - 1) элдегмедик; пәк, чыкмадык (гыз), бөрүкли гыз, бой гыз; 2) бозулмадык; 3) хер бир задың башлангыҗы; 4) эне-атаның илкинҗи чагасы.

Бир бетнема, бикир гезен гыз экен,

Адам оглун ере салды бу дүнйә.

БИКУВВАТ (п-а. би:+ковват) بی‌قوت - кувватсыз, гүйчсүз.

ысгынсыз.

Тәлейим зебундыр, теним бикувват.

Гачганым көплүкдир, истегим халват.

БИКӘР (п. би:+ка:р) بیکار - ишсиз, бош, бидерек, пейдасыз

Тенден җыда олар ганың.

Бикәр галар истиханың.

Сабыр эйлегил, бисабырлык хем бикәр.

БИЛ (би:л) بیل - бедениң орта, гушак бағланян ери, гушаклык; 2) бейик дагың арасындакы гечит.

Пелек билим товлайып, чарха сарыды мени.

Хырыдар гөзи бирле ким гелип гөрди мени.

БИЛАЛ (а. Била:л) بلال - Билал ибн Рыях ибн Хамама - Мухаммет пыгамбериң азанчысы. Онуң аслы Эфиопиядан болуп, 641-нҗи йылда 60 яшында Дамаскда өлүпдир. Бедир, Ухут, Хандак урушларында пыгамбериң янында болупдыр.

Сәхер турды пыгамбер.

Месҗит ичре Билал бар.

Билал болса, багүфтары герекдир.

БИЛБИЛ (п. болбол) بلبل - парс ве түки лилллерде деҥ дережде уланыляр: серчә чалымдаш хош овазлы кичиҗик гуш. Яз паслында агачларың, гүллериң үстүнде отурып сайраяр, онуң гүле ашыкдыгы мешхурдыр. Арап дилинде билбиле «андалып» дийилйәр. Парс дилинде оңа «хезар», «хезараваз» ве «хезар дестан» хем дийилйәр.

Магтымгулы, дост йүзүнден, дурмаз, акар яш гөзүнден,

Билбил болуп, яр сөзүнден окам Юсуп дие-дие.

БИЛДИҖЕГИН بیلدیجگین - билйән задыны, билйәнҗесини, билйәнҗе задыны, билйән азаҗык задыны.

Ягшы-яман сөзүм көпдүр, талашман,

Нечүн, хер ким билдиҗегин дийр гидер.

БИЛЕН بيلن - 1) билйән, билими болан, хабарлы болан; 2) бирликде, билеликде; билелиги, угурдашлыгы гөркезйән баглайҗы.

Мырадым несихат этмекдир халка.

Сөзүмни диңлее бир билен белке.

БИЛЕН ЯНДА (билен я:нында) بيلن ياڭده - сер. янда.

БИЛЕҢ بلنگ - сер. бөлең.

Бишелери шир-пелеңли,

Гүлгүзар, новча билеңли.

БИЛИК بيليك - ылым, билим, маглумат.

Билик сорма, көп сүрди дийип яшыны.

Хор галмаз аланлар биленден билик.

Ниче сада деӊ-душлар,

Шейтан билигин башлар.

БИЛИШ بيليش - таныш, өңден билйән, гөрүп йөрен адамың.

Эгер гeңеш салсам яда, билише,

Дийрлер: «Ширин, асал яга гелише».

БИЛЛА (а. билла:х) باللّه - واللّه - худая касам эдйәрин, худайдан ант ичйәрин.

Бу яланчылык биле өтгей мах-у салың сениң.

Довзаха догры барар, билла, гиден ёлуң сениң.

БИЛМЕЗ بيلمز - «билмек» ишлингинден; билмейән, дүшүнмейән; надан.

Магтымгулы, сөзүм гысга, шерхи көп,

Билмезе хич, билен кишә нырхы көп.

БИЛМЕЗЕМ بيلمزم - билмерин; «билмек» ишлигиниң нәмәлим гелҗек заман формасы.

Эй яранлар, бу нәдендир, билмезем,

Хызыр дийип эл урдугым, хырс чыкар.

БИЛМЕЗМИҢ بيلمزمينگ - «Билмек» ишлигиниң нәмәлим гелҗек заман сораг формасы: билип билмермисиң? билмейәрмииң?

Төрт гиже, үч гүн аглап, дындырдыгым билмезмиң?

Эшек мүнүп Иса дек, елдирдигим билмезмиң?

БИЛМЕК بيلمك - 1) аңшырмак, акыл етирмек, хабарлы болмак; 2) гөрмек, хасап этмек, үстүне атмак.

Башыңа геленин бендеден билме,

Эгер адам болсаң, бихуда елме.

БИЛМЕН بيلمن - «Билмек» ишлигиниң хәзирки заман формасы: билебилмериң: **гечебилмек** - гечип билмек.

Пикир дерясына аклым гәмисин,

Батырмышам, гечебилмен, нейләйин?!

БИМ - (п. би:м) بيم - горкы, ховп, горкмаклык, вехим (сер.): **бим болмак** - горкулы болмак, ховплы болмак.

Баранлар бент болды, ёллар бим болды,

Чешмелер хөшк болды, дашлар мум болды.

БИМАР (п. би:ма:р) بيمار - нәхош, сыркав, кесел: **бимар болмак** - нәхошламак, сыркавламак: **бимар этмек** - сыркавлатмак, телбе этмек, серхош этмек.

Ятсаң дүшекде бимар,

Ыссыг этмез мал-у кәр.

Гамазаң бимар эдер, йүзлериң тимар.

Җебр иле бимар олуп, ашуфта болган халымыз.

БИМАХАЛ (п-а. би:+махалл) بی‌محل - 1) ерсиз, мекансыз; 2) ерликсиз вагт.

Бимахал йүк баглап имди гардашлар,

Ахырет азмына гөчебашлады.

БИМЫРАТ (п-а. би:+мора: д) بيمراد - 1) максатсыз, ислегсиз; 2)

максадына етмедик, мырадына етмедик, ислеги ерине етмедик.

Магтымгулы, бимырадам,

Иллер хощдур, мен нәшадам.

БИМЫСАЛ (п-а. би:+миса:л) بـــیمثال - мысалсыз, деңсиз, тайсыз; деңи-тайы болмадык.

Кимлери гүмрах кылып, берди аңа рахы-зелал.

Кимлери мүьмүн кылып, өзүн танатды бимысал.

БИНА I (а. бина:) بنا - эсас, дүйп, җай, ымарат; гурлушык; **бинайы-бехишт** - бехштиң җайы; **бина тутмак (гурмак)** - эсасыны гоймак, җай гурмак.

Бинайы-бехиштде ол гүн йөрәр.

Ягшылар тутмуш бина, бир шәхри гөрдүм-шондадыр.

Юрт бинамыз гайым болсун, гоюлсын.

БИНА II (п. би:на:) بینا - 1) гөрүҗи, гөрйән; икигөзи сагадам; 2) эгә, хабарлы; билйән; 3) гөреч, гөз; **дайымы-бина** - мыдама билйән, эгә.

Бу базара сен дана-у сен бина.

Бу базара сен-сен дайымы-бина.

БИНАЛЫ (а-т. бина:+лы) بنالی - 1) җайлы, гурлушыклы; 2) гм. дүйпли, мыдамалык.

Магтымгулы билмиш халы,

Сен бу юртда дәл биналы.

БИНАМАЗ (п. би:+нама:з) بی‌نماز - намазсыз, намаз окамаян адам.

Гулак сал, ягшыҗа диңле, сөзүмни бинамаз чиркин.

Җәхеннем дийдилер, аңла, ериңни бинамаз чиркин.

БИНАМЫС (п-а. би:+на:му:с) بی‌ناموس - намыссыз, асылсыз; эдепсиз.

Бинамыс бег болды, асыллы азды,

Азазыл дүнйәниң сыратын бозды.

БИНАХАЯТ (п-а. би:+ниха:ет) بی‌نهایت - соңсуз, ахырсыз; көп.

зыят, хетденаша; нeширде «бинехает» берлипдир.

Оввалыңа ёк гаят,

Ахырың бинахаят.

БИНЕНДЕ (п. би:ненде) بیننده - гөрйән, гөрүжи; томашачы, томаша эдйән; **бинендейи-эйям** - замананың томашачысы.

Эл ачан, гахрын гечен,

Бинендейи-эйям олур.

БИНИ (п. би:ни:) بینی - бурун, ыс органы.

Хемра болуп, отурмагын пис биле,

Поха дегсең бинең долар ыс биле.

БИНОВА (п. би:+нева:) بینوا - бичәре, пакыр, гарып, гурпсуз; өйсүз-өвзарсыз, багтсыз; сер. нова.

Ягшы-яман, ыззат кылар байлара,

Пакыр-у бинова галар вайлара.

Магтымгулы бинова,

Гөзлемез сенет сева.

БИНУРБАТ (п-т. би:+нурбат) بی نوربت - гечиримсиз, рехимсиз.

Ажал тиз орагын голда тутупдыр,

Бинурбатдыр, бичер, нәге ятып сен?

БИНЫШАН (п. би:+ниша:н) بی‌نشان - нышансыз; перзентсиз, зүрятсыз.

Хер йигит өлсе бинышан,

Орны өчмели дүнйәдир.

БИНЫЯЗ (п-а. би:+ния:з) بی‌نیاز - 1) садака бермейән, ягшылык этмейән, беримсиз; 2) мәтәч дәл, барлы, бол-элинликде яшаян.

Өйүне барсаңыз бир бинызын,

Гөвреси гысылар, көңли дар болар.

БИНӘГӘХ (п. бе+на:га:х) بناگاه - бирденкә, бирден, төтәнден.

Бир сәхер дүшмүш эрди ядыма дияр, эй дост.

җан гүвшүне етишди бинәгәх хабар, эй дост.

БИНЯТ (п. боня:д) **بنياد** - эсас, дүйп, асыл, пая, диварың, җайың дүйби, эсасы; **бинят эйлемек** - дүйбүни тутмак, эсасландырмак; **бинят гурулмак** - эсас гурулмак, ярадылмак.

Кәбе бинят эйлеген мыгмары гөрдүм шондадыр.

Киме шакаватдан гурулса бинят,

Әлем тербиети эйлемез абат.

Магтымгулы, сөз бинядың,

Агзында якының, ядың.

БИПАЯН(п. би:+па:я:н) **بی‌پایان**-соңсуз, ахырсыз, чәксиз, хетсиз, узын, узак; чен-чаксыз.

Бу дүнйә чохлара бипаян болды.

Хер көшейи-вейранадан сед генҗи-бипаян чыкар.

БИПЕДЕР (п. би:+педер) **بی‌پدر** - атасыз, какасыз.

Гудратыдан Месиханы яратды ол бипедер.

Отны Ыбрайым Халылга ләлезар этген керим.

БИПЕЙДА(п.би:+фа:йиде)**بیفایده**-пейдасыз, бәхбитсиз; бидерек.

Бихуда бипейда өмрүң өтүрме,

Дүнйә бакасыздыр, аян гөрүнер.

БИПЕРВА(п.би:+перва:) **بی‌پروا-بی‌پروای**-1)горкусыз, горкмаян; аладасыз, чекинмейән, гайдувсыз; 2) гм. бикарар; бозгак.

Кемаллык сөзүнден җан болар тәзе.

Биперваның шекли меңзәр доңуза.

Бу дүнйә бир дүйпсүз деря,

Гарк эдер, болма биперва.

БИПЕРЗЕНТ(п. би:+ферзенд)**بیفرزند**-перзентсиз, чагасыз, огулгызсыз.

Ничелериң перзент-зүряды өнер,

Анчалар биперзент өтүп барадыр.

БИР (а. бирр, кс. эбра:р) بر - сер. эбрар.

БИРГЕ برگه - биле, билеликде.

Хергиз яман билен бирге йөрмәңлер,

Ойнайып гүлүбан биле бармаңлар.

БИРЕВ برو - бир, бири: **биревни**-бирини.

Биревни бай эдер, биревни гедай.

Не кылса эрки бар, ол кадыр худай.

Хабар алсаң биревден,

Өзүн кем саймаз дөвден.

БИРЕХНЕ (п) برهنه - яланач, чыплак, эгин-башсыз; **тен бирехне** - яланач, бедени яланач, чыплак; **бирехнейи-тен кылмак** - эндамыны (тенини) яланачламак.

Тен бирехне олтурып, донуңны берсең аз хенуз.

Бирехнейи-тен кылып, оян-буян итселер.

БИРИБАР (бир ве ба:р) بیری بار - худай, Алла, таңры; аслы: бир-у бар.

Бирибар бош этсе аклың кәсесин,

Не пейда дашындан беземек билен.

Кимлер гезер бирибара ялбарып,

Кимлер гезер хакыкатда ёл йөрип.

БИРИН-БИРИН (би:ри:н-би:ри:н) بـــیرین بـــیرین - екеме-еке, бир-бирден, башдан-аяк, җикме-җик, бойдан-баша.

Ягшы-яман эден ишиң башыңа,

Бирин-бирин гайдып гелсе герекдир.

БИРЛЕ برله - برلن - билен, билеликде.

Айры сөвдая салыбан райыны хер бендениң,

Хош ажап серишде бирле мурданың хем зиндениң.

БИРЯН (п. биря:н) بریان - 1) кебап, ода тутулып биширилен эт; говурма; 2) Көен, говрулан, дагланан; **бирян этмек (кылмак)** - кебап

этмек· говурмак.

Дашым дерт, ичим бирян.

Магтымгулы кылмыш җигерин бирян.

Гудрат билен бирян болуп гөштлери.

БИСАБЫР (п-а. би:+сабр) بی‌صبر - сабырсыз.

Бисабыр гул тиз ёлугар белага.

Сабырлы гул дура-дура шат болар.

БИСЕР (п. би:+сер) بی‌سر - 1) башсыз, келлесиз; 2) гч. акылы аз;акылсыз, кемакыл.

Галыпдыр маңа меңзеш акылы кем, бипа-ю бисер...

Чинанче мен өзүмни питнейи-ахырзаман гөрдүм.

БИСЕР-У САМАН (п. би:+сер-о са:ма:н) بی‌سروسامان - өйсүз-илсиз, өйсуз-өвзарсыз, сергездан; гарып. гурпсуз; ыкманда.

Зыба боюга гейгүзибан хылгаты-шахы.

Багзыны гөрүң, бисер-у саман болуп өтди.

БИСМИЛЛА (а. бисмилла:х) بسم الله - Алланын ады билен. таңрының ады билен. худайың ады билен.

Таңры сөен Мухаммедиң умматы:

«Бисмилла!» дийп. оввал хакны яр чекер.

«Бисмилла» дийп башлады. чагырды устадыны.

Хакдан гайры хич кимсе эшитмеди дадыны.

БИСӨВТИ-СЕДА (п-а. би:+совт-о седа:) بیصوت و صدا - сессиз-үйнсүз.

Сандываҗы- серместем, бергимден җыда болдум.

Бергимни хазан чалды, бисөвт-у седа болдум.

БИСТЕР (п) بستر - дүшек, ёрган-дүшек.

Ятыр эрдим бистерде нәгәх Эзрайыл гелди.

Билбил тилим багланып, гызыл йүзлерим солды.

БИСӘХЕТ (п-а. би:+сыххат) بی‌صحت - сәхетли дәл. саглыклы

дәл. саламатлыклы дәл: шовсуз. ярамаз. Сәхетли гүн дәл. багтсыз гүн.

Магтымгулы. дийсем мен а:м-у хаса.

Бисәхет гүн доган бетерли яса.

Бисәхет сапар айы.

Безиргеним уграды.

БИСЯР (п. бися:р) بسيار - көп. кән. зыят. артык: **малы-бисяр** - көп мал. көп байлык.

Эя кадыр, сенден гудратлы ким бар.

Керемиң гүйчлүдир. гүнәхим бисяр.

Бирничәни кылдың малы-бисяры.

Бирничәни кылдың бир пулуң зары.

БИТАКАТ (п-а. би:+та:кат) بيطاقت - 1) гудратсыз. гүйчсүз: 2) сабырсыз. сабры гачан. ынжалыксыз.

Горкуп битакат болдум.

Ширин жандан эл ёлдум.

БИТАП (п. би:+та:б) بيتاب - ынжалыксыз. такатсыз. гүйчсүз: кувватсыз. чыдамсыз.

Битап олуп дөкер мен. гөзяшым чешме-чешме.

Ягшы-яман ишимиң хич бирине гарышма.

БИТГАТ (а. бид'ат) بدعت - сер. бидгат.

Хер киши битгатга батыр. аны ким әр билдилер.

БИТЕДБИР (п-а. би:+тедби:р) بی تدبیر - 1) биалач. чәресиз. алачсыз: 2) ойсуз. пикирсиз: 3) плансыз. мейилнамасыз.

Чәрәң ёк. битедбир сен.

Таңла не жовап бийр сен.

БИТЕМИЗ (п-а би:+теми:з) بی تمیز - 1) темиз дәл. пәк дәл. хапа: 2) хушсуз. парасатсыз. сайгарып билмейән (адам). нәпәк.

Акылсыз. битемиз әрлер.

Язылан бет хата меңзәр.

БИТИЛМЕК **بيتيلمك** - язылмак.

Эй яранлар, ёвуз дестсн битилди.

Хат битилди, гитди ол илден иле (А).

БИТИН (бити:н) **بيتين** - дөвүлмедик, абат. битеви. тутуш.

Нәхак дөкүлмесин гызыл ганымыз.

Душмана галмасын битин нанымыз.

БИТИРМЕК **بيتيرمك** - 1) этмек. ерине етирмек; 2) гутармак. тамамламак, бир иши ерине етирип тамамламак.

Битирен ишин гөрүң генде намардың,

Җеңдир дийип гачар думан ёлукса.

БИТМЕК **بيتمك** - 1) язмак (китап, хат ве ш.м.); 2) сыгынмак: 3) ерине етмек, тутмак; ынанмак.

Дүнйә достлугына битип болмайыр.

Мынафыклар хакың эмрини битмез.

Уммат болсаң, бирибара битевер.

Ишимиң роваҗы ёкдур битмәге.

Кимсе шейтан сөзүн битип барадыр.

БИТОБА (п-а. би:+тавба) **بی توبه**- тобасыз. тоба этмедик. тоба этмән.

Бил, бу ишлер - нышанайы-кыямат,

Залымлар битоба өте башлады.

БИТҮТҮН(п.би:+ту:тү:н) **بی توتون**-түтүнсиз. түссесиз. дүйтсүз.

Бу паны җахана бакың, гыммат эйлемиш ышкы.

Дайым битүтүн кылыпдыр, гөрүң, ышкың көзүни!

БИХАБАР (п-а. би:+хабар) **بيخبر** - хабарсыз, маглуматсыз: төтәнден.

Эл-аяксыз, бир бихабар басар сен.

Йыкан басар-ятар гайдып гүлмезми?

Сен-сен арайышы-җан, бу җан сенден бихабар.

БИХАСАП(п-а. би:+хаса:б) **بیحساب**- хасапсыз. сансыз. санетмез. чәксиз: уммасыз.

Кимлере берди худайым айш-у ашрет бихасап.

Кимселер хасрат билен нан тапмайын. багры кебап.

БИХАТАР(п-а. би:+хатар) **بی خطر**- ховпсуз. хатарсыз. горкусыз

Хер ким гадамын дүз гойса,

Гүзерден бихатар гидер.

БИХБУТ(п. бихбу:д) **بهبود**- пейда; хайыр; оңат. говы. шовлы; говы болмак; саглык. оңатлык; **бихбут эйлемек** - хайыр этмек. пейда бермек.

Малы-мүлкүң эйлемез бихбут ол дем бигүман.

БИХЕТ (п-а. би:+хедд) **بیحد** - чексиз. ченсиз. чаксыз. өрән көп. бичак көп. хетденаша.

Дергаха догам көп. налышым бихет.

Кылмышам бихет нысары.

Мурлар мүлки-Мунзере гелсе. бихет, бигаят.

Шер ишим бихетдир. гүнәхим кәндир.

БИХИЛ (а. бехил) **بهل** - сер. Бехил.

БИХӨЗИР (п-а. би:+хозу:р) **بیحضور** - сер. бихузур

Бир бихөзир тапса хөзир.

Пер баглайып асман чыкар.

БИХУДА (п. би:+ху:да) **بیهوده** - аслы «хода» хак. хакыкат сөзүнден: 1) нәхак. нәдогры; 2) бидерек. бош. пейдасыз.

Бихуда өтүрме өмрүни зая.

Бир гүлчихре ёлунда бихуда пида болдум.

Өмрүми бихуда гечирдим - эбес.

БИХУЗУР(п-а. би:+хозу:р) **بیحضور**- рахатсыз; хорматсыз; сер. хузур

БИХУШ (п. би:+ху:ш) **بیهوش** - хушсуз; өзүнден гиден, чашан. эссинден аган.

Анка сыпат туруп, «Хув!» дийп галкан гуш,

Гиҗеси тирикдир, гүндизи бихуш.

БИЧМЕК **بیچمک**- 1)ормак,оракламак:2)кесмек.ёлмак:3)ярмак. бөлмек; 4) өлчәп кесмек.

Гелен гечер, экен бичер хасылын,

Орта ерде сен не ишлер тутар сен.

БИЧӘРЕ (п. би:+ча:ре) **بیچاره** - 1) чәресиз. алачсыз; 2) багтсыз. багтыгара; әҗиз.

Ил-гүн рехм эйлемезлер, мен киби бичәре ёк.

Көп азаплар тартды ол ит бичәре.

БИШ (п. би:ш) **بیش** - көп, кән; **биш олмак** - көп болмак. зыят болмак.

Рызк бир мукатдердир шах-у гедага,

Галам бирдир, мунда язан биш болмаз.

БИШЕ (п. би:ше) **بیشه** - 1) токай, җеңңел; 2) гаргы. гамыш.

Түркмен дилинде «мише. мәше ве меше» шекилинде хем габат гелийәр.

Бишелер ичре арслан хер йыртыҗы дерренденин,

Ер йүзүнде хер не бар. мур-у мар җүнбенденин.

Бишелери шир-пелеңли.

Бишелериң ав аңтаян шири сен.

БИШМЕК **بیشمک** - 1) янмак; 2) етишмек (миве хакда); 3) гм гайгы-гам чекмек, хорлук гөрмек.

Магтымгулы, көйсем, бишсем.

Ынанмазлар ода дүшсем.

БИШУМАР (п. би:+шома:р) **بیشمار** - сансыз. көп, уммасыз. сан етмез, кән, түкениксиз, хетденаша.

Ол мелайиклерни гөкде бишумар этген керим.

Гудратын ики җаханда әшикәр этген керим.

Барчасы разы болуп, мал бердилер бишумар.

БИЫКБАЛ(п-а. би:+ыкба:л) بی‌اقبال- ыкбалсыз. багтсыз. бетбагт.

Биыкбал. языклы. яман гөргүли.

Учраш гелсе, бир ямана яр болар,

БИЫХЛАС(п-а. би:+ыхла:с) بی‌اخلاص- ыхлассыз. түйс йүрекден дәл. сөйгүсиз. бетниет.

Намазга бергил көңүл. хер кимсе биыхласдыр,

Яшы он төрдүде оглун берен Сагды-Вакгасдыр.

БОВЛ (а. бевл) بول - сер. бөвүл.

БОВУЛ (бовл) بول - гөрелде: тәсир: **бовул алмак** - гөрелде алмак.

Мунда не иш этсең. анда гаравлы.

Сен хем ягшылардан алавер бовлы.

БОГАЗ بوغاز - 1) дамак. гызылөдегиң ве дем алыш ёлларының башланян ери, бокурдак: 2) ики ериң арасындакы деңиз ёлы. канал: 3) ики дагың арасындакы даражык гечит: 4) ынсаның ве хайваның гөврели дөври: **богаз болмак** - 1) гөврели болмак: 2) гм. китүвли болмак. гөвүн - гарын эдинмек. кинели болмак.

Йүрегим сабырдан. гитди карардан.

Яман ишдир богаз болмак әр-эрден.

БОГУН بـــــوغون - 1) беден сүңклериниң биригйән ери. бармакларың биригйән. ачылып япылян ерлери: **богун-богун** - гм. жикме-жик. бүс-бүтин.

Хижран мени ковды сабыр дагындан.

Пырак богун-богун сөкүп барадыр.

БОЗ بوز - чалымтыл (реңк) топрак реңкинде.

Йүке верзишкәр боз эшек.

Болайын дийсең өйленгил.

БОЗЛАМАК بوزلامق - мылайым сес билен сокдурып сес этмек (дүе. көшек хакда); гм. агламак.

Чөле чыкып. мая бозлар,

Торум гөзе илмегине.

Багрын бозуп, бозламайын болармы?

БОЗМАК **بوزمق** - 1)заяламак; йыкмак, даргатмак; булашдырмак; 2) сандан чыкармак, дөвмек; 3) өчүрмек, сүпүрмек.

Магтымгулы өзге дини боздулар,

Ыклым-ыклым, шәхер-шәхер гездилер.

БОЗУК **بوزوق** - 1)бозулан, йыкылан, харап, вейран; 2) тертипсиз, нызамсыз.

Дегсе җана гаррылыгың зәхери.

Бозук болар көңүл-гөвде шәхери.

БОЙ (п. бу:й) **بوی** - ыс, кок; **бет бой** - эрбет ыс; сер. бет

Бурнуңызга ысгайып, алмаң ошол бет боюны.

Хер киши акыл дурар ким, бейле бет буйдан гачар.

БОЙРА (а-п. бу:ря:) **بوریا** - сер. боря.

БОЛА-БОЛА **بـــوله بـــوله** - ызыгидерли болуп, көп болуп, ызлы-ызына болуп.

Гара ганлар ювтуп, хасратлар чекип,

Мала мешгул бола-бола гечер сен.

БОЛГАЙ **بولغای** - «болмак» ишлигинин гадымы гелҗек заман ве арзув формасы; болар.

Мунда җебр этген киши ол гүнде болгай русыя.

Хер киши зор эйлейип алса бу гүн, бергей саба.

БОЛГАЧ **بولغاچ** - болуп, боланда, «болмак» ишлигинин гадымы хал ишлик формасы.

Артды ыслам шөхрети, капырлар олды хем зебун.

Хем Абабекр-у Омар, Осман чү болгач рехнемун.

БОЛУБАН (болуба:н) **بولیبان** - болуп; «болмак» ишлигинин гадымы хал ишлик формасы **сейранда болубан** - гезеленчде болуп.

Бир ышарат болды шол вагт янымдан.

Сейранда болубан дургун диййдилер.

БОРЯ (а-п. бу:ря:) بوريا - инче гамышдан эдилен дүшек: кәбир шиведе «бойра» шекилинде айдыляр

Мензилиң месжит кыл. дүшегиң боря.

Боря дүшегимни алды астымдан.

БОСТАН (п. Бу:ста:н) بوستان - 1) боссан: баг-бакча: гүл бакчасы: 2) гавун-гарпыз ве гөк өнүм бакчасы: 3) Гүндогарың мешхур классык шахыры Сагдының655-нжи хижри (1257) йылында Атабек Абубекир ибн Сагт ибн Зеңгә багышлап язан шыгырлар китабының ады.

Секиз женнетиң бостаны.

Окып. билдим Сагдының«Бостанны».

БОТА بوته - 1) көшек. дүйәниң бир яшар көшеги: 2) гм чага. перзент. огул.

Кейининде галмадымы ботасы.

Айдың. бу сөзүмиң бармы хатасы?

БОТЛАМАК (бо:тламак) بوتلامق - көшеклемек. дүйәниң көшеклемеги.

Дүе айдар: «Отлар мен...

Элмыдама ботлар мен.

Сазак-селиң ичинде.

БОЮРГАНМАК بويورغانمق - зейренип агламак. хамсыгмак.

Боюрганшып дегре-даша бакарлар.

Кырк гүн хайран болуп дурса герекдир.

БӨВҮЛ (а. бевл) بول - сийдик. пешев.

Гылча ыссы гөрмегей сен даг гадар пушман эдип.

Дөкүлер гайдып даханындан похуң- бөвлүң сениң.

БӨЛЕК-БӨЛЕК (бө:лек+бө:лек) بولك بولك - топар-топар. дессе-дессе. ковчум-ковчум.

Бөлек-бөлек кебутерлер.

«Хув!» дийр. харман ичинде.

БӨЛЕҢ **بولنگ**-песлик(ер);чеменлик.отлук(ер):**бөлеңли**-дерели. отлуклы.

Мешелери шир-пелеңли,

Гүлгүзар, новча бөлеңли.

БӨЛЕҢЛИ **بولنگلی** - сер. бөлен.

БӨРИ (бө:ри) **بؤرى** - гурт, мөҗек.

«Юсуп җаны бөри ийди» дийдилер.

Бир бөрини тутуп, баглап гелдилер.

Мертлер җеңде - той ичинде,

Ач бөрүдир кой ичиде.

БӨРК **بؤرک** - бөрүк, тахя (гөклең диалектинде).

Бизиң пыгамбере берилен тәҗи,

Хабар бергин, шимди бөрки кимдедир?

БӨХТАН (а. бохта:н) **بهتان** - төхмет. бирине яландан бир зат йөңкемек; **бөхтан багламак** - төхмет этмек.

Баглайып бөхтан иле факр әхлине тагсырлар.

Селле баглап башына ач бөри сопы-пирлер.

БУГА **بوغا** - өкүз.

Шеригатсыз пирлер инек боларлар,

Сопусы буга дек чүвсе герекдир.

БУГЗ (а. богз) **بغض** - душманчылык: гөриплик: йигренч.

БУГРА **بـــــــوغرا** - ики өркүчли дүе. айры: **бугра боюн** - буграның бойны ялы; гм. улы. ёгын: **бугра сыпат** - бугра ялы: **бугра мысал** - бугра ялы, бугра меңзеш: гм. улы.

Бугра боюн йыланлар сокса герекдир.

Чох йыланлар хашлашып, бугра сыпат мөйлер чыкар.

Бугра мысал мөйлер чыкып чакарлар.

БУГРА БОЮН **بوغرابويون** - сер. бугра.

БУГРА МЫСАЛ (бугра миса:л) - **بوغرا مثال** - сер. бугра.

БУГРА СЫПАТ (т-а. бугра сифат) - **بوغرا صفت** - сер. бугра.

БУДАЛА (а. бодала:, бс. беди:л ве бедел) بدلاء - абдаллар, өвлүйәлерин бир топары. Суфистик чешмелерде гөркезилишине гөрә, гөйә Алла тагала Ери еди ыклыма - үлкә бөлүп, онуң хер бирине өз бенделериндениринибелләпдирвеолара абдал(сер) ат гоюпдыр. Шол абдаллар болса еди ыклымы горап саклаярмыш. Будаланың саны еди болуп, олара «Будалайы-себга» хем дийилйәр. Булар гизлин гезйәрлермиш, хич кимиң оларың халындан хабары ёкмушын. Кәбир чешмелерде булар абдаллар дәл дийилйәр, чүнки абдаллар 70 ве будала 7-дир.

Еди әр бар, будаладыр атлары.

Болажак шер иши какып отырмыш.

БУДАЛАЙЫ-СЕБГА (а. бодала:йе себ'а) بدلاء سبعه - сер. абдал ве будала.

БУЖАК (бу:жак) بوجاق - бурч; тарап, чәк, хет; күнч.

Аждаха лебинден, даг бужагындан.

Дервезесин чекип Хайбар дагындан.

БУЗАВ بوزاو - 1) гөле, тана, хөжек; 2) ер астында йөрейән бир мөжегиң ады.

Отлага гачар бузавлар.

Өңүн башлар ягшы гәвлер.

БУЗАХОР (а-п. бу:зе+ха:р) بوزه‌خوار - чакыр ичйән; аракхор; алкоголик (р).

Не тама бар хамыр ичен гедемден.

Бузахор ягшыны, ясы нәбилсин.

БУЗУРГ (п. бозорг) بزرگ - улы, уллакан; башлык, ёлбашчы.

Хер ишандан бузург болмаз, пир болмаз.

БУЙ (п. бу:й) بوی - сер. бой.

Хер киши акыл дурар ким, бейле бет буйдан гачар

Бурнуңызга ысгайып, алмаң ошол бет буюны

БУЙНУЗ بوینوز - 1) шах, кәбир хайванларың горанмак я-да

хүҗүм этмек үчин келлелериндәки ярагы; 2) гөзүнтогалак агы; **гоч буйнуз** - 1) гочуӊ шахы; 2) гочуӊ шахына меӊзеш нагыш, ол көпленч кечә салыняр.

Әлеме ягты бийр алыныӊ агы.

Ёгындыр буйнузы, юка додагы.

БУЙСАМАК بویسانمق-1)гуванмак,бегенмек;өвүнмек,гуванчлы болмак; 2) даянмак, аркайынсырамак.

Авыӊа буйсанма, чеменли дүзлер,

Чемен сенде гурыр, җейран эгленмез.

БУКМАК بوقمق - гизленмек, йыгшырмак.

Душман җепасы достуна,

Өйсүз ерде букуп гечди.

БУЛАК بولاق - чешме, ерден чогуп чыкян сув; гайнаг.

Дөке-дөке гөзяшыныӊ булагын.

Мәлей - мәлей, ызламайын болармы?

Секиз хайваныӊ месгени,

Дийрлер җеннет булагыдыр.

БУЛАКЛАМАК بولاقلامق - чешме ялы болмак; җошмак.

Йүрегимде анча пыган,

Гөзден акды булаклап ган.

БУЛАМАК بولامق - 1) булашдырмак, хапа этмек; 2) гармак, гарышдырмак; 3) гм. бозмак, булагайлык этмек, ара бозмак.

Агзы гүлүп, калбы булан намарда

Гардаш олма, йырак эйле өзүӊни.

БУЛАШМАК بولاشمق - хапаланмак, гарышмак, гатышмак.

Харама улашмаз, писе булашмаз,

Хака догры болса ёлы бендәниӊ.

БУЛГАР (болга:р) **بلغار - بولغار** - 1) Волга - Кама деряларыныӊ кенарында яшан гадымы түрки халкларыӊ бири хем-де шоларыӊ яшан юрдуныӊ ве шәхериниӊ ады. «Худудыл-әлемде» бу шәхериӊ

илаты мусулман хем-де онуң нэз-ныгматы өрэн бол дийилйәр. Бу ерде яшан халкың IX-X асырларда феодал дөвлти болупдыр. Өз дөврүнде булгарларың өсен ыкдысадиети бар экен. ХШ асырда монголлар оларың юрдуны эелейәр. Шондан соң олар татар. чуваш ве ш. м. халклар билен ассимиллешип гидиәрлер.

Булгарларың отуз мүңе голай бир топары такмынан IY асырда Европа гөчүп гидийәр, олар кем-кемден ерли илата гошулып. диллери-де славян дилине өврүлйәр. Кәбир чешмелерде Булгар шәхерини Зүлкарнейн салдырыпдыр дийилйәр. онуң асыл ады болсаБунгар(бун-егар-Говагың дүйби) дийлип дүшүндирилйәр; 2) гызыл реңкли. якымлы ысы болан гайыш. дери. Эдебиятда булгар балы ве гөзели мешхурдыр.

Хиндистанда - шекер. Булгарда - бал сен.

Юсуп- Зүлейханың тайы гөзел сен.

Булгарның шәхерни ол орус алар.

БУЛКЫС (а. Билкы:с) **بلقيس** - сер. Былкыс.

БУЛМАК **بولمق** - тапмак. эле салмак. эле гетирмек.

Чөлде галсаң хич тапмаян көлеге.

Эрем багы ичре сая булдум тут.

БУЛУТ **بولوت** - Ерйүзүндәки сувларың бугарып, ёкары галмагы нетижесинде. ерден бирнәче ёкарлыкда йыгнаян гарамтыл я-да агымтыл гойы сув бугы, эбир (сер.).

Белент дагларың башында.

Булут ойнар сил билэни.

БУЛУШМАК **بولوشمق** - тапышмак. говушмак. етишмек.

Магшарың нешри янлыг тен-җан кимин булушмак.

Бир - бирге дердин дөкүп. сергүзештин кылышмак.

БУН (а.бонн) **بن** - кофе дәнеси.

Эрадан эйлемиш үшбу дуканны.

Бу базара сен-сен дәнейи-бунна.

БУНЯТ (п. боня:д) **بنیاد** - сер. бинят.

Адамдан дүнйәде галса бир нышан.

Өчмез ады аның шол бунят илен.

Дүнйә бунядына гоймагыл көңүл.

БУРАГ (а. Бора:к) **براق** - сер. Бырағ.

БУРГУН **بورغون** - деряда сувуң товланып акян ери: гирдап (сер.)

Я дерямың, я мөвчми сен, ленбермиң.

Я гирдапмың, я бургунмың, нәме сен?

БУРҖЫ **بورجی** - гышың доңаклык гүнлеринде дашың, дагың, өсүмликлериң ве башга затларың йүзүнде эмеле гелйән буз:

бурҗы багламак - буз эмеле гелмек, доңак эмеле гелмек.

Гар-ягмырлы бурҗы баглан,

Кемерли даглар гөрүнер.

БУРЗ (п. Борз) **برز** - сер. Бурзкүвх.

БУРЗКҮВХ (п. Борзку:х) **بـــــرزکوه** - Элбурз дагы. Эйраның демиргазык тарапында ерлешйән даглар зынҗыры. Элбурз дагының икинҗи ады.

Хорасан, фарс, Бурзкүвхде тамамдыр.

Ёк болгунча галмагалдыр бу дүнйә.

БУРЗУ (п. Борзу:) **برزو - برزویه** - Ануширван Адылың көшк тебиби, мешхур алым. Ол «Келиле ве Димне» атлы китабы Хиндистандан Эйрана гетирип, оны санскрит дилинден пәхлеви дилине гечирипдир.

Каны Сухрап, Бурзу, Рүстеми-дестан.

Агмалы-дөнмели, есер бу дүнйә.

БУРКАТ **بورقات - بورقت** - 1) хейкел, бут; 2) бутхана.

Төрт мүң алтын зер нагды,

Гойна җепбар буркады.

БУРРАН (п. борра:н) بران - برا - кесгир, йити, өтгүр; **тыгы-бурран** - кесгир гылыч, йити гама.

Алы иди дүнйәде Решит пирини гөрди.

Шири-худа Алының хем тыг, хем бурраны дөрт.

БУРУН بورون - 1) өң, озал, овал, өңүрти; 2) йүзүң ортасында ики гашың арасындан агзың үстүне ченли ве ики яңак ве гөзлериң аралыгында ерлешен ики дешикли дем алмаклык ве ысы дуймаклаык органы; 3) уч. дагың сүйнүп деңзе бирлешйән я-да гуры ерде гутарян ужы.

Месген тутмуш гара дагың бурнунда.

Саглыгың гадрыны билгин, хаста болмасдан бурун.

Сенден бурун өтен жананлар каны?

Бизден бурун гелен гөчүпдир таңла.

БУРУНДЫК بوروندیق - 1) баш бермезек атларың бурунларыны сыкмак үчин йөрите тахта; гысач; 2) дүйәниң бурнуны дешип дакылян агачжык, шоңа йүп багланяр, бурунлык, дүйәниң бүйлүсине дакылян узын йүп.

Етмиш мүң перишде анда саклавдыр,

Мүң ганым бурундык баглар анда бар.

БУРУНКЫ بوروقی - өңки, озалкы.

Хергиз атаң болса болмагыл кепил,

Бурункыдан галан «кепиллер сепил».

БУРХАН (а. борха:н, кс. бера:хи:н) برهان - делил, субутнама, пугта делил, айдың субутнама.

Эдеби-эрканы, шерми-хаясы,

Делили-бурхандыр онун гүвәси.

БУРЧ I بورج - برج - 1) чүнк, күнч, хербир предметиң гутаряня-да биригйән ери; тарап; 2) арап дилинде гала, галаның төверегиндәки чыкындысы, башнясы; диң, минара; 3) гадымы

астрономияда Гүн системасындакы йыллызлар топлумының хер бириниң ады; 4) ай; **бурҗы-сагадат** - багтлылык айы.

Сейран этсең, бу дүнйәниң дөрт бурҗун,

Гарышыпдыр халал-харам, арвах, җын.

Ол бурҗы-сагадат гуралан багтдыр.

Гуралан не шәхердир, ниче тагтдыр.

БУРЧII بورچ - сүйнмек мивели дик яйрап өсйән өсүмлик ве онуң йити ыслы ве аҗы хасылы.

Яр сынамда даг үстүне дерт гойды.

Дерт үстүне бурч гоюпдыр дуз биле.

БУСМАК بوسمق - букулмак, букулып галмак, гизленмек.

Совулды Рүстемлер, Селманлар, ширлер.

Дийме бусуп, сыпып, галан-да бардыр.

БУСТАН (п. Бу:ста:н) بوستان - сер. Бостан.

БУТ (п. бот) بت - 1) дашдан, агачдан, металдан я-да башга затдан адам ве хайван шекилинде ясалып чокунылян хейкел-худай; 2) гм. гөзел; сөйгүли, дилбер.

«Курьаны» көйдүрип, бутга кыл сеҗде,

Мердумга азар иш эдиҗи болма.

БУТПАРАЗ (п. бот+перест) بت پرست - бута чокунян, бута уйян.

Бутпаразлар бутдан алса мырадын

Хаҗатыны хакдан дилән алмазмы?!

БУХАР (п. Боха:ра:) بخارا - Өзбегистаның Бухара областы ве шол областың меркези шәхери. Кәбир сөзлүклерде Бухара ики саны сөзден, ягны «ылым» ве «ара» - безейән диен сөзлерден эмеле гелипдир дийилйәр, чүнки гечмишде Бухара ылым меркези болупдыр. Бу шәхер Орта Азияның иң гадымы шәхерлериниң биридир. Ол саманылар (IX асыр) династиясының пайтагты болупдыр. Бухара - ирки орта

асырда ылмын. медениетин меркези хасапланыпдыр. Чингиз хан оны вейран эденден соң. Теймур ене-де абаданлашдырыпдыр. Хажы Зейнел-абидин Ширванынын «Рияз-ас-сыяхат» (II том. 1-нжи китап) атлы китабында (XVIII - XIX асыр) бу сөзүн манысы «ылым өйи» дийлип дүшүндирилипдир (10 сах.). Гечмишде Бухаранын көп ады болупдыр. «Ыслам энциклопедиясында» айдылышына гөрә. «Бухара» ады илки «Бухар» шекилинде болуп. «Бухар» диймек болса. түрки-монголча «ыбадат жайы» диймекдир. Ол санскритче «Махара» я-да «Вахара» сөзлеринин манысына габат гелйәр.

Элбетде, бу маны мугларын (зердоштыларын руханыларынын) дилинде шейледир. Ол уйгур ве хытай бутпаразларынын дилине якын. Олар-да өз ыбадат жайларына - бутларынын сакланян ерине «бухар» дийипдирлер. Хиндистанын Бихар областында-да «Бухар» атлы шәхер бар (булар хакда серет: Ахмет Ренчбер. Хорасан-е бозорг. 42-45 сах.).

Бухарада көп улы шахырлар. алымлар яшап гечипдир (мес.: Абу Абдылла Мухаммет ибн Ысмайыл Бухары. Абубекир Мухаммет ибн Жафар Наршахы. Абулфазл Бальамы. Абдылла Жиханы. Абу Мансур Бухары. Ибн Сина. Эмьак Бухарайы. Мухаммет Ауфы. Насыр Бухарайы. Рудеки ве ене-енелер). Желалетдин Румы өзүнин «Месневи» китабында «Ол Бухара ылым магданыдыр» дийип язяр.

Асасын сүрейип гелмиш Бухардан.

Хак ышкына мест-у местана гелди.

Самарканды кыпты йыглып. бек басар.

Бухар шәхрин нан гахтлыгы. түрк басар.

БҮГЗИДЕ (п. богзи:де) برگزیده - بگزیده - сайлантгы. сайланан.

халанан.

Сарп кып пәк тилиңни хулкы-хош бүгзиде бол.

Кыл дута пушдуң амалдан. бирия сенжиде бол!

БҮЗРҮК (п. бозорг) بزرگ - сер. бузург.

БУКЛҮМ-БҮКЛҮМ بوکلم - بوکلم - эгрем-буграм. эплем-эплем.

Шуны кесипдир аклым,

Йыкылар еди ыклым,

Ер болар бүклүм-бүклүм,

Эрир, даглар галмазлар.

БҮКҮЛМЕК بوکیلمک - 1) эгрелмек. эпилмек; 2) япырылмак. ашак эгилмек.

Сегсен бәшде бил бүкүлер.

Киришсиз кемана гелдиң.

БЫЛКЫС (а. Билкы:с) بلقیس - дини роваятлара гөрә. Емен велаятының (үлкесиниң) Саба шәхериниң аял патышасы. Онуң какасы Я'рап иби Кахтаның неслинден болупдыр. БылкысыңСүлейман пыгамер билен болан душушыгы барадакы роваят мешхурдыр. Хачан-да Сүлейман (сер.) Шам үлкесинде Бейтилмукаддеси гурдурып тамамланда. бир топар адам билен хаҗа гидйәр, соң Сенга юрдуна барып. бир отлук мейданда дүшлейәр, шол ерде сув гөзлегине чыкяр. эмма нәче агтарса-да, сув тапып билмейәр. Шол пурсатда йити гөзлүликде мешхур болан хүтхүт (хүйпипик) гушларын арасында болмаяр. Сүлейман оңа гахарланяр. Эмма хүтхүт Саба шәхериниң баглары, ажайып аял патышасы Былкыс барада Сүлеймана гүррүң берйәр. йөне оларың Гүне чокуняндыкларыны айдяр. Сүлейман муңа гең галып. Былкыса хат язяр, олары худая боюн болмаклыга чагыряр. Хүтхүт хаты элтип. Былкыса табшыряр. Нетижеде бирнәче

маслахатдан соң Былкыс өз адамлары билен гелип, Сүлейманың динини кабул эдип, гүнпаразлыкдан эл чекйәр. Кәбир тарыхчылар Сүлейман Былкыса өйленипдир дийип язярлар. Сүлейман билен Былкысың гатнашыгы барада «Куръаның» «Немл» (Гарынҗа) сүресинде ве «Кысасыл-энбияның» йигрими үчүнҗи бабында (Кыссайы-хезрет Сүлейман) гиңрәк маглумат берилйәр.

Баг ичинде Былкысың сачын ачып гөрдүгим.

Сүлейманың тагтындан сөзләп хабар бердигим.

БЫРАГ (а. Бора:к) **براق - براغ** - сер. Бырак.

Мүнер аны Ахмет иби Абдылла,

Гелди зыбаныма сөзи Бырагың.

БЫРАДАР (п. бера:дер) **برادر** - доган; гм. дост

Бырадарсыз гамда галдым бир өзүм.

Бырадарлар, билиң, дәли бу дүнйә.

БЫРАК (а.Бора:к) **براق** - дини дүшүнҗелере гөрә, гатырдан кичирәк, эшекден улурак, йүзи, адам йүзүне гуйругы ве тойнагы сыгрынка меңзейән бир мифики хайванын-атың ады. Мухаммет пыгамбер гөйә шол ата мүнүп, маграҗа - асмана чыканмыш.

Бырак сөзүни кәбир алымлар сүмерлериң «барак» сөзи билен багланышдырярлар. «Барак» сөзи сүмер дилинде «йындам, йүврүк» диен маныны анладыпдыр дийип, азербайҗн алымы Кемил Велиев өзүнин «Илиң ятдашы, дилиң ятдашы» диен ишинде (23 сах.) языпдыр, йөне сүмерлерде «Барак» ат манысында дәл-де бехишт ити манысында гелпдир.

Магтымгулының «Бырагың» гошгусында васп эдилйән ат-хайван сүмерлериң «Барагы» билен багланышыклы болмагы гаты әхтимал. Чүнки «Бырак» сөзүниң, башга-да энчеме сөзлер

ялы, Бейнуннәхрейнде (Ыракда) яшан түрки ковумларын үсти билен арап дилине геченлигини бирнәче алымлар белләпдирлер. Магтымгулының «Бырак» диен атын васпыны берши «Нәхҗүл-ферадис» атлы китапда берлишине долы габат гелйәр. Бу китабын авторы белли дәл. Ол XIY асыр чемесинде Орта Азияда (Көнеүргенҗин töверегинде) гадымы түрки дилде язылыпдыр. Шу эсер Магтымгулының окап. пейдаланан чешмелериниң биридир.

Бырак аты мүнди, галды асмана.

Адамзада меңзәр йүзи Бырагың.

БЫРАКМАК **براقمق** - элден чыкармак. ташламак. бермек; терк этмек; гм. унутмак; **элден быракмак** - элден бермек.

Ынсабын элден быракмаз.

Илин-юрдун быракмаз,

Бела бакмаз, ёвуз ёкмаз.

БЫХАК (п-а. бе+хакк) **بحق** - сер. бехаккы.

БӘХИМ **بهم** - өнме, дөреме. пейда болма; кувватланма; **бәхим этмек** - пейда болмак, өнмек; кувватланмак.

Кимяны топрага чалсаң.

Топракдан зер бәхим эдер.

БӘХРАМ ГҮВР (п. Бахра:м Гу:р) **بهرام گور** - Эйран шасы бәшинҗи Бәхрамың лакамы. Гулан авламагы сөени үчин шейле ат галыпдыр. Ол сасанидлериң он бәшинҗи патышасы. Биринҗи Ездигердиң оглы. Какасы оны яшлыкдан Эйрана бакна болан арап юрды Хайранын патышасы Нуьманын янына иберйәр. Бәхрам шол ерде тербиеленйәр. Какасы өленде. онун ёклугындан ве яшлыгындан пейдаланып. Хусров атлы бир адам тагты эелейәр. Эмма Бәхрам Нуьманын көмеги билен 421-нҗи йылда патыша боляр. Онуң батырлыгы. җомарлыгы

хакда энчеме роваятлар дөрэпдир. 439-нжы йылда Шираз билен Испыханың аралыгында ав авлап йөрен вагты бир батлага чүмүп ёгаляр. Фирдөвсиниң «Шаманасында », Нызамының«Хамсасында» Бэхрам хакда. онуң шатлык мейлислери. эдерменлиги ве халк сөйүжилиги барада көп гүррүң- дессанлар бар. Онуң ики ёлбарсың арасындан шалык тагт-тэжини алшы хакда-да роваятлар яйрапдыр. Бэхрам билен багланышыклы тема Гүндогарда көп шахырларың дөредижилигинде ыз галдырыпдыр.

Бэхрам Гүври тутуп, медхуш эйлейип.

БЭХРЕ (п) بهره - пейда. неп. газанч: **бэхре тапмак (алмак)** - пейда гөрмак. неп гөрмек.

Дүнйэ менден хезл этмез. мен хем бэхре алмаз мен.

Ким бэхре тапыпдыр бу жепалардан.

Берип алайым бэхре.

БЭХРЕВЕР (п бахре+вер) بهره‌ور - 1) пейдаланян. пейда гөрйэн: 2) үстүнликли: еңижи.

Өзүден кылгыл хеме ымматларымны бэхревер,

Ыммат үчин дайыма гөзлериден яшы акар.

БЭШ ИШ (бэ:ш и:ш) باش ایش - мусулманларың ынанжына гөрэ. хер бир мусулман бэш иши ерине етирмели. 1) Иман. Худайың еке-тэклигини. Мухаммедиң онуң пыгамберидигини. китабы «Курбаны». перишделерини. кыяматы. адамларың кыяматда дирелжекдигини кабул этмели. Иманың алты саны айдылмалы сөзлеми бар. Оларың атлары шейле: «келемейи-таййып». «Келемейи-шахадат». «Келемейи-темжит». «Келемейи-товхыт». «Келемейи-истыгфар» ве «Келемейи- редди-күфр»: 2) Намаз: 3) роза: 4) зекат: 5) хажж.

Бәш иши берҗай кыл мусулман болсаң,

Йөри Мухаммедиң ёлы биләни.

БӘШ КИШИ بسيش كـــيشى - بأش كـيشى - Магтымгулының дөредиҗигинде габат гелйән дүрли санлар хакда соңкы вагтларда энчеме макалалар метбугатда пейда болды.

Оларда санларың уланылышы, хатда хер бир саның нәче гезек уланыландыгы җикме-җик айдыляр. Эмма шахырың өзи хич ерде сан хакда язяндыгыны айданок, белки, саналян зат хакда гүррүң берйәр. Меселем, (бәш вагт намаз), (еди ыклым), (он бәш аял), (бәш киши), (үч өвлат), (еди вели), (бәш гүнлүк өмүр) ве шунуң ялы онларча санлары гетирмекден шахырың максады ол санлар дәл-де, шол санларда гетирилйән шахсыетлер я-да затлардыр. Магтумгулының эсерлеринде адамың яшы билен багланышыклы бирден йүзе ченли саның агзаландыгы хеммә мәлимдир. Шоңа гөрә, эсасы меселе саның өзи дәл-де, шол сан билен багланышыклы гөркезилйән маныдыр. Меселем, (Бәш киши) хакда шахыр ики гошгусында ятлаяр. Элбетде, шахыр шол кишилерин кимлердигини ятламак ислейәр. Эйсем бәш киши кимлеркә?

Шахырың дөредиҗилигинден гөрнүши ялы, ол ыслам дининиң эхли мезхебиндәкилере улы хормат гоюпдыр. Муны шахырың бирнәче, ылайта-да «Багышла бизни» атлы эсеринден айдың гөрмек боляр.

Эйсем, бейле хормата ээ болан ве кыяматда дабара билен гаршыланҗак бәш адам кимкә? Шайыларың ынанҗына гөрә, олар Мухаммет пыгамбер, гызы Патма, пыгамбериң доганогланы ве гиеви Патманың адамсы Хезрет Алы ве онуң Патмадан болан огуллары Хасан ве Хусайындыр. Бу (Пенч тене) /(Бәш кишә)/ (ал-е аба:) хем диййәрлер.

«Хадыс-е кеса» /(дон хадысы)/ атлы роваята гөрә. бир гезек Хезрет Ресул /Мухаммет пыгамбер/ өз гиеви. гызы ве ики агтыгы билен быр улу дон /аба:/ өртүнип ятярлар. шондан соң олар (ал-е аба) /(пыгамберин машгаласы)/. (ал-е ха:мыс) /(бәш киши)/ ады билен мешхур болупдырлар.

Шол гиҗеде Җебрайыл перишде Аллатагала тарапындан пырамбере йөрите бир хабар гетирйәр.

Магтымгулының эсерлеринде бәш сан билен багланышыклы ене бир дүшүнҗе бар. Ол-да (бәш гүн) я-да (бәш гүнлүк өмүрдир). Шуны дүшүндирмекде-де бири-бирине гапма-гаршылыклы гарайышлар бар. (Бәш гүн) хакда Магтымгулының көп гошгусында габат гелйәр. Шоларың хеммесинде диен ялы (бәш гүнлүк өмүр). (бәш гүнлүк яланчы дүнйә) диен дүшүнҗелер гөз өңүнде тутуляр. Бейик шахыр «пыган эгленмез» атлы гошгусында шейле дийййәр: Бир мензилдир. үч гүн ийип-иченсоң. Орнашып. геңренип. билин ачнсоң. Үзеннин чекерлер төрт гүн гечөнсоң. Бәш гүнден ёкары мыхман эгленмез.

Бу ердәки (Бәш гүн) диен заман аңладян дүшүнҗе хакда бирнәче дүшүндиришлер бар. Меселем. шахырың ёкарда мысал гетирилен гошгы бендиндәки (бәш гүн) сөзлери хакда: (Доглан гүнүң: молла берлен гүнүң: өйленен гүнүң. оглуң болан гүни: ёгалан гүнүң) дийлип хем дүшүндириш берилйәр.

Хакыкатда. бейик шахыр (бәш гүн) аңлатмасы аркалы адамзадың өмри хакда. онуң гысгалыгы барада айтмак ислейәр.

Шахырың пикириче. адам өмри йүз яшдан артык дәл. Бу барада ол ынсан өмрүнин дүрли яшларындакы ягдайыны хәсиетлендирип. шейле нетиҗә гелйәр:

Магтымгулы хүммети.

Галмаз гадыр-гымматы.

Пыгамбериң умматы

Хич болар йүз яшында.

Шейлеликде, Магтымгулының (бәш гүнлүк) өмүр диййән дүшүнҗеси шол йүз яшың ичинде ерлешйәр. Шол (бәш гүнүң) биринҗи этабы 1-20 яшлар, ягны, яшлык-етгинҗеклик яшыдыр. Икинҗи (бәш гүн) 20-ден 40 аралыгы, ягны йигитлик чагы. Үчүнҗи (бәш гүн) 40-дан 60 аралыгы, ягны, кәмилик дереҗесине етилен яш. Дөрдүнҗи (бәш гүн) 60-дан 80 аралыгы, ягны, гаррылык дөври. Бәшинҗи (бәш гүн) 80-ден 100 аралыгындаку дөвүр. Бу болса өмрүң ахыркы дөври. Ине, шу бәш дөвүр-де адамың яшайыш этапларыны җемлейәр. Шона болса бейик шахыр (бәш гүн) я-да (бәш гүнлүк өмүр) дийип ат берипдир. Шол дөвүр аралыкда гапыл отурман, Хак ёлунда иш битирмеги табшырыпдыр:

Магтымгулы, отурдың,

Өмрүң гапыл өтүрдиң.

Хак үчин не иш битирдиң,

Эгер йүз яша етдиң.

Шунлукда, шахыр (Бәш киши) диенде, бәш саны шахсыети гөз өңүнде тутушы ялы, (бәш гүн) диенде-де, ынсаның өмүр яшының бәш этабыны гөз өңүнде тутандыр дийип пикир этмәге долы эсас бар.

Бәш кишиниң харыш атлы,

Өңүнден йылан гитмезмиш.

В

ВА I (а. ва:) وا - «Вай, эй вай» манысындакы үмлүк:

ва-хасрата - хайп, гынанч;

ва-дарыга - хайп, өкүнч, гынанч.

Ва- хасрата, бош гитдилер гүм болуп.

Ва-дарыга, гечди өмрүм зая, бердим бада хей.

ВА II (а. ва:) وا - парс дилинде кәбир сөзлерин өңүнден гелип. «ыз.арка», «ачык, икинҗи гезек» ялы манылары берйән предлог.

ВА-ДАРЫГА (а. ва:дары:га:) وادریغا - сер. ваI.

ВА-ХАСРАТА (а. ва:хесрета:) واحسرتا - сер. ваI.

ВАВ (а. ва:в) و - арап элипбийинин йигрими единҗи. парс элипбийинин отузынҗы ве түрки элипбийиниң йигрими докузынҗы «В» харпы.

Эбҗет хасабында - б.

«Вав»-васлыңа етинчә, «хи» - хиҗретиң бес дәлми?

«Вав»-васл рутбасын бир гизли базар эйлемиш.

ВАВЕЙЛА (а. ва:+вейла:) واویلا - вах. хайп; гынанч. матамда. гынанчлы ягдайда уланылян өкүнч сөзи.

Дерманда болуп махрум,

галдым мени-вавейла.

ВАВЕЙЛЕТА (а. ва:вейлена:) واویلتا - 1) хайп. вах. өкүнч. гынанч сөзи: вай бизе, вай бизиң гынанчлы халымыза; 2) гыкылык. ах-вах: **вавейлета эйлемек** - ах-вах этмек; гынанмак. Бу сөз шахырың әхтибарлы голязмаларында габат геленок. Онуң аслы «ва-вейлена» болмагы әхтимал, мегерем гөчүриҗилер үйтгеден

болмагы мүмкин. Хәзирки гөрнүшде сөзлүклерде душ гелмейәр.

Ничәниң матамдан гутулмаз башы,

Гиҗе-гүндиз вавейлета эйледи.

ВАЕН (а. ва:ен) وايا - эй вай. гам-гуссаны. мусыбети я-да нәхошлук дуйгусыны ве агырының гүйчлүдигини билдирмек үчин уланылян сөз; **ваен-вай** - мусыбете. яса дучар боланларың ахы-наласы, говга-гыкылыгы.

Тутсалар гыл көпрүде, дурмаса анда, ваен.

ВАГДА (а. ва'да) وعده - сер. вада.

ВАГШЫ (а. вахши:) وحشى - ябаны. элдеки дәл хайван. ынсандан гачян җанавар; антоними: әхли.

Тен капасы ичре вагшы җан гушы.

Хер дем перваз эйләп, урнуп дуруп дыр.

Тен бир дар капасдыр, җан бир вагшыдыр.

Үнс тапар дилин билсең вагшының.

ВАГЫЗ I (а. ва'з) وعظ - өвүт. несихат. пент. ягшылыга хөвеслендирме.

Месҗитде мүьмүнлере

Вагыз айдарды пыгамбер.

ВАГЫЗ II (а. ва:ыз) واعظ - өвүт-несихат эдиҗи. дини дүзгүнлери өвүт берйән.

Вагыз чыкды мүнбере.

Халка несихат бере.

ВАГТ (а. вакт, кс. авка:т) وقت - заман. дөвүр. мөвсүм. аралык: сер. овкат.

Териң деря, хайбатыңа даянма,

Вагт етишсе, гурып, ер тек болар сен.

ВАДА (а. ва'да) وعده - бир иш үчин өңүнден белленен вагт. заман, мөхлет; 2) сөз, сөз берме: **вада бермек (этмек)** - сөз

бермек. вагт беллемек.

Гүнорта бердиң вада.

Вагт гечди. сая дөнди.

ВАҖЫП (а. ва:жиб. кс. ва:жиба:т) **واجب** - 1) терк эдилмеги мүмкин дәл: хөкманы иш. парыз.

Ягшылар ызында йөрсем довамат.

Парзы-важып. терк этмесем хем сүннет.

ВАЗГ(а.ваз'.кс.авза:')**وضع**-1)ягдай.тәр.бичим.херекет.болуш. дуруш: 2) гойма. ерлешдирме: 3) беллеме. махсус этме.

Гадр-у вазгыңга мынасып хайр-у ыхсан эйлегил.

Кылганың магшар эра ызхар болмасдан бурун.

ВАЗЗЫХА (а. ваззыха:) **والضحى** - ягты. айдың. ачык: гөзел: **веҗхм-руйы ваззыха** - йүзи ягты. йүзи ачык: ачык йүзли. ягты йүзли.

Вежхи-руйы- ваззыха.

Серви-рованым гелди.

ВАЙ(п. ва:й) **وای** - гынанжы. гең галмаклыгы аңладян үмлүк: 2) түркмен дилинде-де гынанжы. гең галмаклыгы. горкы ве агыры дуйгуларыны аңладян үмлүк.

Адамың аслыны сорсаңыз лайдыр.

Йүз мүң яшасаң. бир гүни вайдыр.

ВАКА(а.ва:кы'а.кс.вака:йы')**واقعه**-1)хадыса.йүзе чыкан ягдай. хал: 2) дүйш: **ялан вака** - нәдогры ягдай. ялан хадыса: йүзе чыкмадык вака.

Ышк дерясы жошар гелер сакадан.

Көңлүни саклагыл ялан вакадан.

ВАКЫП (а. ва:кыф) **واقف** - сер. вакыф.

ВАКЫФ I (а. ва:кыф) **واقـــــف** - 1) билйән. хабарлы. эгә: душүнйән: 2) аяк үстүнде дуран: 3) вакыф (сер) эден: **вакыфы-эсрар** - сырлардан хабарлы. гизлин гүррүнлерден эгә: **вакыф олмак** - хабарлы болмак.

Паны эйлəп өзлүиңни вакыфы-эсрар бол.

Пыглы-шейтан вакыфы-эсрар болган наскеш.

Алы чүн вакыф олды,

Кепдериң халын билди.

ВАКЫФ II (а. вакф) وقــف - 1) дурма, херекетден галма, сакланма; 2) бир мал я-да мүлки сатылмазылк шерти билен көпчүлигиң хайырланмагында гойма; 3) дин векиллеринин хабардар болмагы билен көпчүлигиң пейдаланмагында гоюлян мал, мүлк.

ВАКЫФ ОЛМАК (а-т. ва:кыф олмак) واقف اولمق - сер. вакыф I.

ВАКЫФЫ-ЭСРАР (а. ва:кыф-е эсра:р) واقف اسرار - сер. вакыф.

ВАЛА (а. ва:лих) واله - дəли, дивана; ышк ёлуна дүшен, телбе, хайран; гең галан.

Яранлар, хайраны-вале.

Сөз етишгеч бу хала.

ВАЛЛА (а. валла: хи) واللّٰه - Алла үчин, худай, Алланың хакы үчин.

Валла гөрмəге муштакдыр,

Бег-де, хан-да, гул-да сени!

ВАЛЛАХЫ АГЛАМ БИССОВАП (а. валла:х-о а'лем бис-сева:б) وَاللّٰهُ اَعْلَمْ بالصَّواب - ве Алла догрусыны өрəн онат билйəр.

ВАЛЫДА (а. ва:лиде, кс. ва:ледейн) والده - эже, эне.

ВАЛЫДЕЙН (а. ва:лидейн, бс. ва:лиде) والدين - эне-ата, дogран эне-ата; сер. валыт ве валыда.

ВАЛЫТ (а. ва:лид, кс. ва:лидейн) والد - 1) догран, дүнйə индерен; 2) кака, ата.

Валыдым, Мекге, Мединиəм, мəхрибаным, кайда сен.

ВАМЫК (а. Ва:мык) وامــق - 1) ашык, ышка дүшен, телбе, хөвесли; 2) «Вамык-узра» (сер) дессанынын баш

гахрыманларының бири, Узраның сөйгүлиси.

Вамык Узраның ышкында.

Вамык узрасындан айрылмадымы?

«ВАМЫК-УЗРА» وامق – عذرا - Орта асырда язылан романтики поэмаларың бири, онуңязувлы вариантының авторы Солтан Махмыдың көшгүнде мелекуш-шуаралак (шахырларың башлыгы) дережесине етен касыдачы шахыр Абулкасым Хасан ибн Ахмет Унсурыдыр.

Бу поэма барада ятламалардан ве айры-айры сетирлерден башга бизе хич зат гелип етмәндир. Шейле хем болса, бу эсери көп шахырлар, шол санда ХҮШ-XIX асыр түркмен классык шахырлары-да ятлапдырлар. Бу поэманың асыл чешмеси гадымы Эйран эртекилериниң бириди́р. Түрк шахыры Ламыгы (1531-нҗи йылда арадан чыкан) Унсурының поэмасы эсасында түрк дилинде «Вамык-узра» эсерини языпдыр. Бу теманы башга-да бирнәче шахырлар ишләпдирлер. Олардан ашакдакылары гөркезмек болар: Фасихи Җүрҗәни (XI асыр), Җамыгы (XY асыр), Кемалиддин Хусайын Замыры (XYI асыр), Мәммет Алы Астрабады (Экбер шаның дөврүнде Декен шәхеринде арадан чыкан), Мүрзе Мәммет Садык (1790-нҗы йылда арадан чыкан), Тебиби (XIX асыр), Магфур Хожа Хорезми (XIX асыр) ве башгалар.

Бир-бирини Вамык-узра,
Сөен дек сөймүшем сени.
Лейли Меҗнунындан, Ширин Перхатдан.
Вамык Узрасындан айрылмадымы?

ВАРАК (а. кс. авра:к) ورق - 1) агач ве от япрагы; 2) бир тагта кагыз, лист (р); 3) депдер; китап; язылан хат; гм «Курьан.»

Мустапага инди варак.

Мүңкүр болан - динден ырак.

Бу дүнйә дийгениң ики варакдыр.

Болды хуш әхлине хер варак дефтер.

ВАРАКА-ГҮЛША ورقه - گلشاه - Орта асырда парс, түрки ве күрт диллеринде яйран, гошгы билен язылан гадымы романтики дессанларың бири. Парс ве түрки диллерде кысса билен язылан вариантларына-да габат гелмек боляр.

Бу эсери илкинҗи гезек парс дилинде язан Солтан Махмыт Газнавының дөврүнде (XI асыр) яшан Айюкыдыр. Онуң язмагына гөрә, дессаның асыл чешмеси арап китапларында ве роваятларында душ гелйәр. Хакыкатда ол X асырдан өң арапларың арасында болан «урва ве Афра» атлы дессаның аз-овлак үйтгедилен вариантыдыр. Арап дилиндәки вариантыны урва ибн Хызам эл-узра языпдыр.

«Варка-Гүлшаның» түрки варианты (я-да терҗимеси) XҮП асыр азербайҗан шахыры Рүкнүддин Месгут Месихи тарапындан язылыпдыр. Ол өз поэмасыны Шаапбасың адына язяр, эмма ол патыша өлени себәпли, оны Шаапбасың агтыгы ша Сафыга совгат берйәр. «Варка-Гүлшаның» башга бир вариантыны болса, Юсуп Меддах диен түрк шахыры 770-нҗи хиҗри (1368-1369) йылында Анатолыда языпыр.

Бу дессан-поэмада ики саны яш җуваның бири-бирини сөйүшлери, шейле хем болса максатларына етип билмән, өлүшлери хакда гүррүң берилйәр. Онуң мазмуны «Лейли-Меҗнуна», «Зөхре-Тахыра» чалым эдйәр. Эсериң ахырнда арадан чыкан ашык-магшук Мухаммет пыгамбериң кераматы билен дирелйәрлер. «Варка-Гүлша» дессаны түркмен классык шахырларына, шол санда Магтымгула-да белли

болупдыр. Онуңбу варианты Орта Азияда дашбасма усулы аркалы нешир эдилипдир. Бу хакда серет: А.Мередов. «Варка ве Гүлша» дессаны парсы хем түрки диллеринде. Ашгабат. «Ылым ». 1980

Еменде Варка Гүлшаны,

Сөен дек сөймүшем сени.

Варка кимин Гүлшадан өлүп, умыт үздүгим.

ВАРЛАМАК وارلامـــق - 1) вар-вар этмек, вагырды эдип гүрлемек; 2) угурсыз геплемек; яңрамак.

Эй достларым, өлмерис дийп варлама,

Ёлдан чыкып, ёлсуз ери гөзлеме.

ВАРХАМ (п. берхем) بـــرهم - булашык, гарышык: **вархам болмак** - булашмак, гарышмак, буланмак, булам-буҗар болмак.

Көп пакырлар аглашып, гелер андан амана,

Истәри бар аз вагтдан вархам болса замана.

ВАСВАС (а. васва:с, кс. васа:ви:с) وسـواس - 1) йүрекдәки эрбет пикир, шейтан пикири, гөвүнлилик; 2) аздырыҗы, алдайҗы, азашдырыҗы, ёлдан чыкарыҗы; 3) шүбхе, ховсала, довул; **васвасыл-ханнас** - шейтаның васваслыгы.

Серимде сансыз сөвда, ичде васвасыл-ханнас ...

Галынмаз, Зинде болмаз, хут мурда болан көңлүм

ВАСВАСЫЛ-ХАННАС (а. васва:с эл-ханна:с) وسواس الخنّاس - «Курьаның» «Эн-нас» атлы 114-нҗи, ягны иң соңкы сүресиниң дөрдүнҗи аятындан бөлек; сер. васвас.

ВАСЛ (а) وصل - говушма, етишме, душма, бирикме; 2) сөйгүлә говушма; 3) аруз өлчегиниң бир термини; 4) харпларың гошулып айдылмасы; антоними: хиҗр, фасл (айралык); **васл умыды (умыды-васл)** - говушмаклык умыды(бирине), бирикмеклик умыды

Васлың умыдына бир дем ыгтыбарым галмаз-а!

Васлына умыт этген үзмүш элин җанындан:

васл рутбасы - говушмак дереҗеси, бирикмек дереҗеси.

Вав-васл рутбасын бир гизлин базар эйлемиш.

ВАСЛАТ (а) وصلت - говушмаклык, бирикмеклик; ашык-магшугың бир-бирине говушмагы; антоними: пыркат.

Пыркат, васлат, хер не ки,- аслын ээ Худа билим...

Көйдүм, бишдим яр-достлар, өртендим, эда болдум.

ВАСП I (а. васф, кс. овса:ф) وصف - 1) бир адамың я-да задың эе болан ягдайы, сыпаты; 2) өвме, тарып этме, магтама, бир шахсы я-да бир заді өвме; 3) өвги, сена; **васпыны диймек (этмек)** - өвмек, тарыпламак.

Васпыны диймәге сөзүм, тилим ёк.

Хакдан нузул олды Мусага «Тәврат»,

«Инжил» васпын Иса эйледи исбат.

ВАСП II (а. васф) وصف - 1) өвги, тарып; 2) ысламдан өңки арап поэзиясында душ гелйән эдеби жанр формасы. Васпда шахырлар Арабыстаның чөлүни, онуң флорасыны, фаунасыны, арап атларыны, дүелерини ве гөчүп-гонян юртларыны өвүп, тарыплапдырлар. Васп касыданың эсасы бөлегини эмеле гетирйәр. Ол өзбашдак шыгыр хөкмүнде сейрек душ гелйәр.

ВАСЫЛ I (а. ва:сил, кс. ва:сила:н) واصل - 1) етишен, говшан, улашан; 2) магшугына етишен; максадына етен; 3) худайы танамаклыга етишен; **васыл болмак** - етишмек, говушмак, душмак; **васыл этмек** - говшурмак, душурмак, бир-бирине етирмек; **васылы-дергах** - 1) дервүшлериң йыгнанан ерлерине гирен; 2) хузурына етен; **ээ васылан** - говшанлардан, биригенлерден.

Болуп эрди өзи васылы-дерга,

Ады эрди аның шейхи-Берсыса.

Тапман аның ле хергиз,

Шеммейи эз васылан

ВАСЫЛ II (а. васл) وصل - сер. васл

ВАСЫЛ РУТБАСЫ (а-т. васл ротбасы) وصل رتبه سی - сер. рутба

ВАСЫЛЫ-ДЕРГА (а-п. ва:сил-е дерга:х) واصل درگاه - сер. васыл

ВАСЫП (а. ва:сиф) واصف - өвйән. тарыплаян. магтаян. васп эдйән, бириниң тарыпыны эдйән, өвүҗи, васп эдиҗи: **васып болмак** - өвүҗи болмак, тарыплайжы болмак; өвмек

Гурбы-вахдат истесең, бол васыфы темжит иле.

Укдайы-лебден гирех ач, нүктейи-товхыт иле.

ВАТАН (а. кс. овта:н) وطن - бир адамың догуп. улалып. яшаян ери; үлке, юрт; адамың өнүп-өсен ери.

Гөз. көңүл, тил, акыл-галды бу төрди,

Җан ватан арзувлап, турды ел биле.

ВАТАТ (а. ватад, кс. авта:д) وتد - сер. овтат.

ВАФЫР (а. ва:фир) وافر - көп, кән, зыят, артык,

Зен талак, халал фитва берген кәфир,

Бу сөзлер аят, хадыс ичре вафыр.

ВАХДАТ (а. вахдет) وحدت - бирлик, екелик. ялңызлык. тәклик.

Гурбы-вахдат истесең, бол васыфы темжит иле.

Бу дергахы дурар курбет, эрер ол хадийи-вахдат.

ВАХЕМЕ (а. ва:химе) واهمه - сер. вахиме.

ВАХИМЕ(а. ва:химе) واهمه- 1)горкы; гүман, хыял: 2)гөрүнйән ве гөрүнмейән хем-де догры ве нәдогры затлары ынсаның хыялына гетирйән хыялы гүйч.

Аның вахимесине Эйран-Турана гелди,

Ол не гушдур учадыр асмана. первазы дөрт?

ВАХЙ (а) وحی - 1) ылхам: дини дүшүнҗелере гөрә. худай тарапындан сес гелип, бир ишиң я-да пикириң пыгамберлере

ылхам болмагы, табшырылмагы; 3) худай тарапындан иберилйән хабар; **вахй индермек (этмек)** - дини дүшүнҗебоюнча, биришиерине етирмеги худайын пыгамберлере табшырмагы, хабар бермеги.

Җебайылдан вахй индерип рована.

Кәпирлере Шахы-мердан яратды.

ВАХЫДЫЛ-КАХХАР (а. ва:хид эл-каххa:р) واحدالقهار - еке-тәк гахар эеси, ялңыз ёк эден. Бу сөз дүзүми худайың сыпатларының бири болуп, бу ерде ерликсиз гөрүнйәр, гошгы Магтымгулының стилине чалым этмейәр. Магтымгула йөңкелен «Наскеш» шыгрында душ гелйәр.

Чүн эзелде вахыдыл-каххара болган, наскеш.

Небс үчин җандан гечип, бимара болган наскеш.

ВАХЫМА (а. ва:химе) واهمه - сер. вахиме.

ВАХЫТ (а. ва:хид) واحد - еке, тәк, ялңыз (худайың эпитети).

ВЕ ЛЕХУ ЭЙЗЕН (а. ве лех-о айзен) وله ايضا - сер. эйзан

ВЕ САКАХУМ ШЕРАБАН (а. ве сака:хом шера:бен) وَسَقيهم شرابا - олара (худай) арасса шерап ичирер «Курьаның» 76-нжы сүресиниң 21-нжи аятындан бөлек.

Мүьмүне хош вагдадыр, ве сакахум шерабан...

Я реб, ол гүн лутф эйләп, атмагын ода бизни.

ВЕБАЛ (а. веба:л) وبال - язык, гүнә, тагсыр; зыян, кынчылык, азап, агырлык; эрбет нетиже; ишиң соңунын ярамазлыгы.

Дийдим: «Недир мүлки-җахан сөйгүси?»

Дийди: «Дердесердир, я бойна вебал».

ВЕДА (а. веда:') وداع - хошлашык; айралык, ёла гидйән адам билен хошлашмаклык; **веда кылмак (этмек)** - хошлашмак, айрылышмак.

Карун кылып малын веда,

Сед җан истәр болса пида.

ВЕДАГ (а. веда:') وداع - сер. веда.

ВЕҖХ I (а. кс. вожу:х) وجه - йүз, кешп, сурат, чихре (сер). хер бир задың йүзи; **веҗхи гара** - йүзи гара, гара йүз; **веҗхи-руйы ваззыха** - йүзи ягты. ачык йүз.

Я неби-Аллах, тараххым эйле, веҗи гара мен.

Веҗхи-руйы ваззыха,

Серви-рованым гелди.

ВЕҖХ II (а. кс. вожу:х) وجه - 1) тәр, ёл; тарап; ниет; себәп; 2) парс дилинде пул манысында уланыляр.

Хер нәрсәни бир веҗх иле йыкар сен,

Җүлгәни сил биле, дагы гар биле.

ВЕҖХИ-РУЙЫ (а-п-т. вежх-е ру:йы) وجه‌رویی - сер. ру

ВЕҖХИ-РУЙЫ ВАЗЗЫХА (а-т-а. вежх-е ру:йы ваззыха:) وجه روی والضّحی - сер. ру ве веҗх I.

ВЕЗИН(а.вези:н)وزین-1)агыр,аграмлы;2)абрайлы:агыр.сейкин: салыхатлы; **везин сораг** - агыр сораг.

Уруглыг мен дийме, таңла уруг бар,

Хасаб-у нама-ю везин сораг бар.

ВЕЗИР (а. вези:р) وزیر - 1) патышашаның векили болуп. дөвлет ишлерини доландырян адам, патышаның маслахатчысы; 2) дөвлет агзасы, хер бир министерлигиң башында дурян адам. министр; 3) векил, илчи.

Иса, Сахыпзаман гелер шол демде,

Адыл гурлар, везир болар шол гүнде.

ВЕЗН (а., кс. авза:н) وزن - 1) аграм. агырлык; 2) чекме; чекип аграмыны билме; 3) өлчег (поэзияда).

Ниче болган везни-агмалында рысва көп дурар.

ВЕЙИЛ (а. вейл) - сер.вейл.

ВЕЙИС (а. увейс) اویس - сер. Вейсил-Каран.

Шиблини. Межнуны алып гелмишем.

Пэливан Пуряы. Вейси-галандар.

ВЕЙЛ (а) ویل - 1) хелэкчилик. яманлык етишмек; кынчылык. гайгы-гам. бетбагтчылык; 2) вай. хайп; 3) жэхеннем; жэхеннемде бир ерин я-да гуйынын ады.

«Вейл» дийген жайда түтүнин чыкар.

Еди гат ерде кылмыш сакар довзахы.

Вейилдир гуюсы. сычжын булагы.

Чилимкешин жайы вейл болур эрмиш.

ВЕЙЛ-ВАЙ (а. вейл ва:й) ویل وای - гайгы. гусса; хелэкчилик.

Не ашретдир ашыга женнет ичре жемалы.

Айралыкнын аташы тамуг ичре вейл-вай.

ВЕЙЛА (а. вейла:) ویلا - 1) эйвай. ах-вах. иннилди; багтсызлык; 2) масгарачылык; 3) дини дүшүнже боюнча. жэхеннемин бир бөлеги.

Эгер мисгин. эгер бир бай. тапармы сенсизин хич рай.

Ямандыр айралык. эй-вай. арап лабзында вейладыр.

ВЕЙРАН (п. вейра:н) ویران - 1) бозук. харап. йыкык. йыкгын. абат дэл; 2) гм гайгылы. гамлы; **вейран болмак** - харап болмак. йыкылмак. бозулмак; гм гамлы болмак.

Вейран болуп. бейик даглар йыкылар.

Көпелсе хер илин сери-серкары.

Нызамы бозулып. вейрана гелгей.

ВЕЙСИ-КАРАНЫ (а. Вейс-е Карани:) اویس قرنی - сер. вейсил-Каран

ВЕЙСИЛ-КАРАН (а) ویس القــــرن - Солтан Увейсил-Каран. Мухаммет пыгамберин деврүнде яшан арап сопусы. Онун долы ады увейс ибн Амыр ибн Жезе ибн Мэлик Караны (657-658-нжи йылларда арадан чыкан). Вейис Еменде Каран диен ерде яшапдыр. өрэн таква ве намазхон адам болупдыр. Ол ерде шөхратлы боланы үчин. гачып. Күвфе шэхерине баряр. Сиффейн уршунда хезрет Алынын гошунларынын хатарында урушяр ве шол урушда хем өлдүрилйэр. Вейис

хакда көп роваятлар дөрәпдир. Онуң эсасы кәри дүе чопанчылык болуп, чөлде теркидүнйәлик эдип гезипир. халкдан гизлинликде ыбадат эдипдир. Мухаммет пыгамбер өленден соң, онуң весьети боюнча хезрет Алы билен Омар Каран обасына барып, оны гөрйәрлер ве пыгамбериң берен гейимини оңа говшурярлар. Вейсил-Караның ады солтан Вейис, Вейси-Караны шекилинде-де габат гелйәр.

«Ол Вейсил-карандыр, билгил» дийдилер.

Ол велилер сервери солтан Вейис дек өвлүйә.

ВЕЛ-УЛЯ (а. вел+оля:) **والعليا** - сер. уля.

ВЕЛАЯТ (а. вела:ет, кс. вела:я:т) **ولايت** - 1) область. губерния (р); 2) хәкимлик. хөкүмдарлык; 3) велилик. өвлүйәлик; 4) якынлык: 5) ер, юрт, ватан.

Кайсы велаятда көпелсе зына.

Мекгеден кешт эйледиң шәхри, велаят кәни сен.

ВЕЛЕТ (а. велед, кс. эвла:д) **ولد** - сер. өвлат.

ВЕЛИ(а.вели:й,кс.авлия:)**ولى**-1)дост.якын(худая).кераматлы. өвлйә; 2) эе; көмек берйән, гораян; башга бириниң ишлерине җогапкәрадам(меселем,машгалаагзаларының ишлерине):3)Алла тагала якын адам (Лукмана ве хезрет Ала шейле сыпат берилиәр); 4) эмма. велин: 5) сер. өвлйә.

Чәре тапмадылар өтен велилер.

Барчаның башыга етер бу дүнйә.

Бир сапар хатадан чекипдир Алы.

Сейл үчин сәхрага чыкыпдыр вели

ВЕЛИ-УЛЛА (а. вели:ол-ла:х, кс. авлуя:ол+лах) **ولى الله** - хак тагала якынлык газанан адам. өвлүйәлериң бири.

Саңа дат эйлей, вели-улла, каны азадалар?

ВЕПА (а. вефа:) **وفاء** - 1) сөзүнде дурма, ваданда тапылма: 2)

сөйгүде. достлукда ызыгидерли ве дурнуклы болма: 3) етишме. етерлик болма: **бивепа** - вепасыз.

«Яланчының вепасы ёкдур» дийсем. ялан ёк.

Гөзләп көңүл берме бивепарга.

Бак. ким вепа гөрмүш бивепалардан.

ВЕПАДАР (а-п. вефа:+да:р) وفادار - вепалы. сөзүнде дурян. вадада тапылян.

ВЕПАТ (а. вефа:т) وفات - өлүм. өлме. ёгалма: мерк: **вепат кылмак (болмак)** - өлмек. арадан чыкмак. ёгалмак.

Бизиң мертлер вепат кылып.

Пелек баша бела болды.

Арыф әхли болуп вепат.

ВЕРДИШ (п. верзиш) - сер.верзиш.

Бакың бу эйямы. гөрүң гердиши.

Пакыра зулм этмак болды вердиши.

ВЕРЗ (п) ورز - 1) үзнүксиз ерине етирлйән иш: кәр. иш. пише: 2) экиш. дайханчылык. экин экиш.

Секиз аршы гөтерен

«Ла илаха!» верз дәлми?

ВЕРЗИШ (п) ورزش - 1) бир иши үзнүксиз гайталап ерине етирмек: ишлеме. чалышма. тагалла этме: 2) практика. гөнүкме: 3) бедентербие: **верзиш этмек** - эндик этмек. бир иши көп гезек гайталап ерине етирмек.

Верзишин ёк. яш сен. гидебилмер сен.

Чекдигим пыгандыр. верзишим зардыр.

ВЕРЗИШГӘР (п. верзишка:р) ورزشکار - 1) эндик эден. өвренен. практика эдйән: 2) бедентербиечи. спортсмен (р).

Йүке верзишгәр боз эшек

Болайын дийсең. өйленгин.

ВЕС-СУФЛА (а. вес+софла:) والسفلا - сер. суфла.

ВЕСЬЕТ (а. веси:йет) وصيّت - 1) табшырык; несихат; 2) хер бир адамың дири вагтында өленден соң мал-мүлкүни машгала членлерине нәме этмелидигини аныклап айдан я-да яаып галдыран табшырыргы.

Пыгамбер кимсәге весьет кылды,
Асасы, хыркасы, күрки кимдедир?

ВЕХИМ (а. вехм, кс. авха:м) وهم - 1) эсассыз ве нәдогры пикир. ялңыш пикир; 2) шек, шүбхе; 3) горкмаклык, чекинме. этияч этме; **вехим эйлемек (этмек)** - горкмак, этияч этмек, чекинмек.

Мүшгил сапар болар өлүм сапары,
Вехими чох болар, көпдүр хатары.
Гиң ерде гарга дей болсун вехимли.
Халал ишле, ахыретден вехмиң бар.

ВЕЧ (а. вежх, кс. вожу:х) وجه - сер. вежх II.

ВИРДИ-ЗЫБАН - (а-п. верд-е зеба:н) ورد زبان - сер вирт.

ВИРТ (а. вирд, кс. авра:д) ورد - 1) дога, зикир, бириниң хер гиже-гүндизде текрарлап окаян «Курьандан» бир бөлеги; 2) бир сөзи я-да доганы үзнүксиз гайталама; **верди-зыбан** - хеммелериң дилинде болмаклык.

Байгуш айдар: «дердим бар,
Тесбихим бар, вирдим бар.

ВИТИР (а) وتر - 1) яссы намазындан соң окалян үч рекагат (сер). намазың ады; 2) тәк, еке-тәк зат. Метбугатда «вүтф» шекилинде нәдогры берлипдир.

Хуфтанда витр окып, ятсаң серишде,
Разы болар сенден кунут перишде.
Үч витир хем төрт болмаз,
Киши терк эйлесе витрин беекбар.

ВУҖУТ (а. вожу:д) - сер. вүҗут.

ВУСУЛ (а. восу:л) وصول - етишме, говушма; барма; гирме.

«Сүтүни сыямыш, нәдир вусула?»

Хайыпдыр җанына, чилим чекмегил!

ВҮҖУТ (а. вожу:д) وجود - 1) болунма, бар болма, барлык, существование(р); 2) гөвре, беден; җесет; **вүҗуда гелмек** - дөремек, пейда болмак.

Адем диярындан вүҗут шәхрине,

Үч йүз алтмыш гүнлүк ёлмуш бу дүнйә.

ВҮҖУХ (а. вожу:х, бс. вежх) وجوه - сер. вежх ве веч.

ВЫСАЛ (а. виса:л) وصال - 1) душушма, говушма; 2) ашыгын магшуга говушмагы; антоними: хиҗран ве пырак; **высал олмак** - душушмак.

Уградым Ыляса, Хызр олды высал.

Высала умыт берип, йүз тилли билбил этди.

Высала доймак олмаз, хиҗрана дөзмек олмаз.

ВЫСАЛАН (а-п виса:ла:н) وصالان - высал сөзүниң парсча көплүк саны - говушмалар, душушмалар; **шеммеий эз высалан** - душуыкларын иң кичи бөлегинден. Бу сөз кәбир нeширде «васылан - говшанлар» шекилинде берлипдир.

Тапмайын хергиз эйләп,

Шеммеий эз высалан.

ВӘХИП (а. Вехб ибн Монеббих) وهب بن مُنبّه - аслы Эйранлы болуп, Еменде өнүп-өсен ве Мухаммет пыгамбрриң сахабаларының (эгиндеш-яранларының) хем-де шәгиртлериниң бири (646-739).

ВӘХЙ (а. вахй) وحى - сер. вахй.

Г

ГАБАК (га:бак) قاباق - гөзүң үстки кирпикли хам өртүги: **Марал габак** - габагы уркачы кейигиң габагына меңзеш.

Голун саллап марал габак перилер.

Инер олумындан дәли Гүргениң.

ГАБАРТМАК (га:бартмак) قابارتمق - чиширмек, гүбертмек. пөкгертмек.

Залымлар мазлума сыртын габардып,

Гамчысындан ганлар сача башлады.

ГАБАТ قبات - душ, гаршы, алын, өң; **габат гелмек** - душ гелмек. душмак.

Хүҗүм эйләр барча ары.

Габат гелсе бал биләни.

ГАБАХАТ (а. каба:хет) قباحت - 1) ярамаз иш. хапа иш. эрбет херекет; 2) еңил гүнә. җүрм.

Не иш гөрди гөзлерим,

Габахатдыр йүзлерим.

ГАБСА (п. кафаса) قفسه - 1) капас ялы, капаса меңзеш зат: китап я-да башга затлар гоймак үчин диварда ясалян җай: пенҗире ве пенҗирәниң ичинден я-да дашындан гоюлян гөзенекли агач гапы.

Келлесини сысңедип габасаны ачды.

Мунуң мүшгил ишлер башына дүшди.

ГАБЫЗ (а. кабз) قبض - 1) алма, эле алма; 2) тутгунлык: даралтмак; 3) адамың җанының Эзрайыл тарапындан

алынмагы, өлме, арадан чыкма; 4) парс дилинде пул я-да башга бир зат бирине берленде, шонуң дерегине алынян хат-язгы я-да докулмент; **габыз олмак** - алынмак.

Җан паны, җахан паны, кепене чолан көңлүм.

Сөз билен ичин эгсер, габз олуп, долан көңлүм.

ГАБЫР (а. кабр, кс. кобу:р) **قـــبر** - 1) гөр, мазар, өли җайланан ер; 2) өлини гөре салма, өлини җайлама.

Габыр ярылур, гум дөкүлер серинден.

«Вай, умматым!» дийип галса герекдир.

ГАГЫР (а. ка'р) **قعر** - сер. кагыр.

ГАДАМ (а. кадам, кс.акда:м) **قدم** - 1) аяк; **гадам басмак** - аяк басмак; 2) әдим; **гадам этмек** - әдим этмек; 3) ярым аршынлык өлчег; 4) гм. угур, берекет; мүбәрек.

Гадам ерне ганат баглап учар мен.

Басан гадамларың ёла мыхмандыр.

ГАДАР I (а. кадр) **قـدر** - 1) ынам, әхтибар; 2) дереҗе; 3) мукдар, өлчег; 4) хормат; башарнык; сылаг.

Ягша гадыр болмайып, дөнди дөвүр ямана

Менем Пырагы ол гадар.

Аклымны кылдым дербедер.

ГАДЫМ (а. кади:м) **قديم** - 1) хас өңки заман, озалкы, эсги; гечмиш; 2) башлангыҗы болмадык, эзел (сер.).

Бу гадымдан болуп гелен меселдир.

Кирпи ярып гидер гавун ягшысын.

ГАДЫР (а. гади:р) **غدير** - көл, акман, бир ерде җемленен сув.

ГАДЫР ГИҖЕ (а-т. кадр ги:җе) **قدرگیجه** - Ораза айының 27-си гиҗеси.

Дервүшлер гадыр гиҗесин.

Сөен дек сөймүшем сени.

ГАДЫР-ГЫЙМАТ (а. кадр кы:мат) قدرقيمت - 1) баха. дегер: 2) әхтибар; хормат.

Дөк, гетүр Аллага бу гүн гадыр-гыймат эшкини.

Магтымгулы хуммети,

Галмаз гадыр-гымматы.

ГАЕТ (а. га:ет, кс. га:я:т) غايت - 1) соң. гутаран ери. соңкы дереҗе; 2) нетиҗе, максат; 3) көп. зыят. соңкы дереҗеде: **бигает** - хетденаша, соң дереҗеде: хасапсыз. хас көп

Бир бичәре гөрсе - дуран телмурып.

Аның ишин гает герчек әр чекер.

Оввалыңа ёк гает.

ГАЗА (а. гыза:, ке. агзие) غذاء - 1) иймит. ийилйән зат. нахар: чай-чөрек; нан: 2) бир адамың ийимәге ве ичмәге эндик эден заты.

Адам газадыр, хай исмиң җилве.

ГАЗАЛ I (а) غزل - 1) могазала مغازله - сөзүнден. ягны аял-гызлар билен сөзлешмек: сөймеклик: аял-гызлар билен оюн-маза этмек, аял-гызлара сейги билдирип. шоларың васпында айдылан сөз: 2) лирики шыгрың Гүндогарда гин яйран бир формасы. Онуң мазмуны аял-гызлара болан ышк-сөйгә дегишли боляр. Бейт саны 11-15-ден көп ве 5-7-ден хем аз болмалы дәл. Эгер бейт саны артлк болса. оңа «касыда» дийлйәр. Газалда көпленч ышк-сөйги ве магшук хакда васп эдилйәр. Оңа «тешбип» хем дийилйәр.

Маны базарында хайята дөндүм,

Ширин газал донун бичдим. яранлар.

Хусров окыды ниче газал, бирниче эбят.

ГАЗАЛ II (а. газа:л) غزال - 1) Кейик: кейик чагасы. токар:

җерен; 2) гм. гөзел. сөйгүли; **чешми-газал** - улы ве овадан гөз.

Ак гөвсүн бийр җерен дениз елине,

Мәлейир газалы (маралы) чөли Гүргениң.

ГАЗАНМАК غازانمق - 1) гирдеҗи алмак. газанч этмек; 2) эе болмак; **хайыр газанмак** - оңат иш этмек. согап газанмак.

Бу җан саглыгында хайыр газангын,

Ер астына гирсең. совап тапмас сен.

ГАЗАП (а. газаб) **غضب** - гахар. гызма; гызгынлык. гүйчли гахар дуйгусы.

Магтымгулы. аяма җан.

Билиң гуша. гей газап дон.

ГАЗАПНӘК (а-п. газаб+на:к) **غضبناک** - газаплы. гахарлы; гызгын.

Ики гүрзли топулды. сәхмнәк-у газапнәк.

Рухум теслим этдилер. дирелдим. җана гелдим.

ГАЗНА (а. хыза:не ве хази:не . кс. хаза:ин) **خزانه، خزینه** - 1) пул ве гымматбаха затлар сакланян ер; 2) хер бир дөвлетиң кагыз ве гызыл-күмүш пулуның сакланян ери; 3) гөмүлип гизленен байлык. пул.

Дүнйә долы газна йыгсаң не пейда.

Газнасы урулды. өйи таланды.

ГАЙБ (а. гайб. кс. гыя:б ве гою:б) **غیب** - 1) гөзе гөрүнмезлик. гөз өңүнде болмазлык. гайыплык; 2) нәбелли затлар; гөрүнмейән ве билинмейән ахвал. сырлы ве гизлин затлар.

Хер зишт-у зивер-у зиб.

Шахыды-әлеми-гайб.

ГАЙГЫ قیغی - гам. гусса. үнҗүли дуйгы.

Кетхудалык гөзел ёлдур.

Гайгы гаррыдыр, гам өлдир.

ГАЙГЫЧЫ **قــــيغى چـــى** - гайгы чекйән , гусса чекйән, гайгыланян.

Әр йигит көңлүне гайгы гетирмез.

Намарт оглы дейин гайгычы болма!

ГАЙН (а) **غين - غ** - 1) булут, асманы тутп дуран булут; 2) тешнелик, сувсузлык; 3) билбил; 4) арап-парс элипбийинин йиграими икинҗи «Г» харпы, эбҗет хасабында - 1000. Билбил мүң дүрли оваз эдйәнлиги себәпли, парс дилинде она «хезар-мүн» дийилйәр.

Гайн харпының-да мүң саны бар. Шуңа гөрә, умумылашдырып арап дилинде билбиле-де «гайн» дийлипдир «Гайн» харпы парс дилинде аз уланылыпдыр. Бу харп кәвагт «Г» кәте «җ» ве башга харплара-да өврүлйәр. Меселем: шагал - шагал. **شغال - شگال**

«Гайн» - ганы мен, малы-мүлкүм бакыдыр дийп санмагын.

«Фи» - ферагат вагт экен, небсиңни рам этмек герек.

ГАЙНАМАК **قاينامق** - 1) сувук бир задын ёкары температура зерарлы лакырдамагы, җоша гелмеги; 2) гм җошмак, мөвч алмак, рахат дурмазлык.

Гадам гойсам сәхралара, чөллере,

Көңүл гайнап, сөз җош эдер тиллере.

ГАЙРАТ (а. гайрет) **غيرت** - 1) эзиз ве мукаддес бир зада кесекинин докунмагыны гөрмекден йүзе чыкян дуйгы ве ягдай; 2) тагалла; 3) сабыр, чыдам; 4) гуҗур, гүйч, кувват; 5) намыс.

Магтымгулы бег янында тил башлар.

Гылыҗы, гайраты болан ил башлар

ГАЙР (а. кс. агя:р) **غير** - 1) башга, өзге; 2) кесеки, ят; 3)

бәсдеш. ракып (сер.) Арап дилинде сыпатларын өңүнден геленде ёклук манысы билен гошма сыпатлар эмеле гетирйәр: **гайры тебигы**- тебигы дәл.

гайр иле безм эйлейип, эйлесе хош көңлүни яр.

Межлис ичре ят эдип дий: «Ол гарып гайгылыдыр.»

ГАЙРЫ (а. гайры:) غیری - 1) башга, өзге; 2) өзгериш; 3) кесеки, бигәне. ят: **хакдан гайры** - худайдан башга.

Хакдан гайры җүмле җандар галмазлар.

Хасылын недир сениң җүрми-гүнәден гайры.

Хакдан гайры бир кимсе эшитмеди дадымы.

ГАЙРЫЛМАК غایریلمق - бежерилмек. ясалмак. дүзелмек

Дервүш дүйшде гөрүп. болмуш ашыгы,

Гызылдан гайрылмыш перши, ишиги.

ГАЙТА قایته - терсине. гарамаздан.

Гайта бедасыллар асылзададан.

Писинт этмей. төре гече башлады.

ГАЙТМАК قایتمق - 1) өврүлмек. дәнмек; ызыңа доланмак: 3) ашак дүшмек.

Ажал бендәнин бойнуна.

Гайдавер мүнмезден бурун.

ГАЙЫМ (а. ка:им) قائم - 1) аяк үстүнде дуран. дик дуран; 2) пугта. мәкәм; 3) бирининң ерини тутян.

Гуллук эйләп гайым хызматда дурды.

Мелеклер сейринде аңа ер берди.

ГАЙЫП I (а. га:иб) غـــــایب - «гайб. гыя:б» сөзлерден: 1) гөрүнмейән. гөзден пынхан болан; 2) ёк; ёклук; 3) йитен. йитирим болан; башга ерде болан; антоними: хәзир; **гайып болмак** - ёк болмак. башга ерде болмак. гөзе гөрүнмейән болмак; **гайыплар** - гөзе гөрүнмейәнлер. дини дүшүнҗе боюнча. гөзе гөрүнмән гезйән велилер. эренлер. кераматлы

адамлар.

Өзи гайып, зүлплери елдая ашык болмушам,

Гайып олган ол эренлер өзүн гурбан эйледи.

Үч йүз алтмыш эрен - бары гайыпдыр.

Бирниче гайыплар җемг олмуш анда.

ГАЙЫРМАК غایرمق- 1)дөретмек, яратмак: 2)бежермек, ясамак: 3) битирмек, ерине етирмек.

Намарда йүз урсаң, ишиң гайырмаз.

Итден сүек ислән бир зат айырмаз.

Аклы, гөрки Алла гайырмамыш дең.

ГАЛА (а. кал'а, кс. кала:') قلعه - горган. беркитме: душмандан горанмак үчин дөрт төверегинде бейик диварлар эдилен ве ок атмага дегишли диңлери болан беркитме.

Гитди Юсуп, гелмез хабар. турар мен йыглап хер сәхер.

Гала-гала, шәхер-шәхер сөкем Юсуп дие-дие.

ГАЛАМ (а. калам, кс. акла:м) قلم- 1) гамыш: 2) ужы ёнулып, хат язмак үчин уланылян бир хили гамыш: 3) гамышдан ёнулып ясалян ручка; йүвүш: 4) умуман хат язмак үчин уланылян гурал: 5) хат; 6) нагыш. сурат: гм гөзел: овадан; **галам гаш** - гөзел гаш. гыйма гаш.

Отуршы-туршы эдалы.

Гашлары галам ислән.

ГАЛАНДАР (п. каландер, кс. каландера:н) قلندر - 1) дервүш, дүнйәден эл чекип, ялңыз гезйән адам. пакыр. ёксул: 2) дүнйәниң мадды затларындан эл үзүп. хакыкаты агтарян пәк адам; философ.

Ашыклар әхлинин ханы, солтаны.

Теҗлли тагтының шасы галандар.

ГАЛАП (а. гыла:ф) غلاف - гын. гылыҗын, пычагын гыны. гап.

Шири-худа дөвнүң янына барды.

Зүлпүкарын галапындан чыкарды.

ГАЛАТ (а. кс. агла:т) غلط - 1) ялңыш. хата. сэв; 2) сөзде я-да хасапда ялңышмак: **галат этмек** - ялңышмак. хата этмак.

Сөзүм галат дэлдир. бехштдир җайың.

Хак сөзүме диер моллалар галат.

ГАЛБЫР (а. гарба:л) غربال - чал элек. дэне эленйэн ири гөли элек.

Галбырда сув дурмаз гөземек билен.

Галбырдан чал чыкар сырым береним.

ГАЛЕН (Клавдий (129-201) - Рим врачы ве тебигат хадысаларыны дерңейҗи. Антик медицинаның классыгы. Пергамда Платоның (Эфлатуның). Аристотелиң медицинасыны ве философиясыны өвренйэр. Бирнэче ерс. шол санда Исгендерийе (Александрия) сыяхат эдйэр. 164-нҗи йылда Риме гелип. имп. Марк Аврелиң врачы боляр. Гален 400-ден көпрэк трактат языпдыр. Оларың көпүси медицина ве философия дегишлидир. Шол эсерлерден 100-ден говрагы сакланыпдыр. Магтымгула йөнкелйэн гошгуда Гален Эфлатуна ёл гөркезйэн хөкмүнде беян эдилйэр. Хакыкатда Эфлатун ондан өң гечип. Гален онуң эсерлерини өвренипдир. Шейлеликде. гошгының шулар ялы нэтакык мазмуны онуң бейик шахыра дегишлидигине эсаслы шүбхе дөредйэр.

Гален Эфлатуна ёлун гөркезип.

Давут. Осман билен алы үркүзип.

ГАЛКАН قالقان - урушда душман ярагындан горанмак үчин. тегелек гөрнүшли. элде гөтерилйэн металдан ясалан гадымы уруш гуралы.

Гуш думлы. гуш тилли галкан гулаклы.

Депеси үстүнде бэш гыраң гелер.

ГАЛКМАК قالقمق - 1) турмак. аякүстүне галмак; 2) гөтерилмек; 3)

отурмак; 4) оянмак; 5) ёкары чыкмак; 6) гм. аяга галмак, топалаң турузмак.

Анка сыпат туруп, «Хув!» дийп галкан гуш.

Гиҗеси тирикдир, гүндизи бихуш.

Деря галкып, хова учды,

Көпүгинден ере дүшди.

ГАЛКЫНМАК **قالقينمق** - 1) рухуң гөтерилмек; рухланмак; 2) гурпланмак.

Ничелер галкынып турабилмезлер,

Мелекниң зарбындан дурабилмезлер.

ГАЛЛА (а. галле, кс. галла:т) **غلّه** - 1) дәне; азык; ер экип алынян хасыл; 2) өйи я-да дүканы кирейине берип, алынян гирдежи.

Арзан алып гыммат сатар галланы...

Харам пейдасына беришин гөрүң!

ГАЛЛАП (а. калла:б) **قلّاب** - галп пул зикге какян адам, галп пул ясаян адам.

Дүнйә оввал бедел, галпдыр, галлапдыр,

Чархы-ченбер базыгери-кеззапдыр.

ГАЛЛАЧ (га:л+а:ч) **قلّاچ** - 1) гарып, мәтәч, малсыз, пакыр, бичере; 2) ыкманда, мүфлис. Бу сөз парс дилинде **قلّاش** ве **کلاش** шекилинде уланыляр. Ол арап дилинде-де **قلّاش** гөрнүшинде ве хилегәр, мекир манысында уланыляр; **галлач кылмак** - гарып этмек, пакыр этмек.

Кимни ганы кылды, кимлерни галлач.

Дермендеем, мәтәҗем,

Шермендеем галлаҗам.

Җомарт херчент галлач болса, бар эйләр.

ГАЛМЫК **قالميق** - эсасан хазирки Галмыгыстан Асср-инде хем-де РСФСР-иң Астрахан, Волгоград, Ростов областларында ве Ставропол үлкесинде яшаян хакын ады. Бизиң эрамызын

биринжи асырында ве икинжи асырының башында галмыкларың ата-бабасы болан ойротлар Меркези Азияда яшапдырлар. Олар XIII-XIY асырларда Чингиз ханың ве онуң несиллериниң харбы-феодал империясының составына гирипдирлер. Галмыкларың дили-де монгол диллер топарының гүнбатар шахасына дегишлидир. Галмыклар гечмишде ламаизме уюпдырлар. Хәзирки вагтда ол ёк болупдыр, хәзир христиан динине уйярлар.

Румуң тагтына Хебеш солтаны.

Кәбе месжидине галмык ярашмаз.

ГАЛП (а. калб) قلب - 1) өвүрмек, чевүрмек, чалышмак; 2) яланчы, хилегәр; 3) ясама, хакыкы дәл.

Галп адамың басым билинер миси.

Дүнйә оввал бедел, галпдыр, галлапдыр.

ГАЛТАН (п. галта:н) غلتان – غلطان - тогаланян; тогалак, тогаланып дуран; **гөвхери-галтан** - тогалак гөвхер.

Ол ким иди генч-малы топрага батды гитди,

Ол не садап ачылмыш гөвхери-галтаны дөрт?

ГАЛТЫШМАК قالتيشمق - гатышмак, сокулмак.

Магтымгулы айдар, керемли гаффар,

Галтышма кылдыгым пыглыма мениң.

ГАЛЫНДЫРМАК قاليندیرمق - гүйчелендирмек, гурпландырмак, аяк үстүне галдырмак; эрбет ягдайдан чыкармак.

Өмүр салы артар алкыш аланың,

Гаргыш галындырмаз, яшы сындырар.

ГАМ I (а) غم - гайгы, гусса, тукатлык.

Бинайы-бехиштде ол гүн хош йүзер,

Дүнйәде хемхана болан гам биле.

ГАМ II (п. га:м) گام - сер. гәм.

ГАМ ӘХЛИ (а-т, гам ехли:) غم اهلی - сер эхл.

ГАМГАМ قمقام - хезрет Алының гылыҗының ады. Зүлпүкар

Нызам бердиң серхетлере хат биле,

Гамгам гылыч биле, Дүлдүл ат биле.

ГАМГЕШТЕ (а-п. гам+геште) غمگشته - гамлы, гайгылы. гуссалы

Ёгса галып сен тенха. сергеште-ю гамгеште.

Айдан сөзүңе пыглың болмасын ялан, көңлүм.

ГАМГҮСАР (а. гам, п.госа:р) غمگسار - гамхор. мәхрибан: аркадашлык эдйән, гам-гуссаны айрыҗы: дост. яр

Бейле маглумдыр ки, хич бир гамгүсарым галмаз-а.

Гамгүсар эйледиң мени.

ГАМГЫН (а. гам, п.ги:н) غمگین - гайгылы. гамлы.гуссалы. тукат.

Магтымгулы, якын-ятлар.

Гамгынлар-у көңүл шатлар.

Гамгыны гөренде, ягшы сөз бергин.

ГАМЗА (а) غمزه - нәз, керешме: 2) нәзли бакыш. гөз-гаш билен нәзли ышарат этме; кирпик сүзүп бакма.

Бир дилбере душ гелдим, гамзасы ок. гашы яй.

Гамза бирле галам-гашын какыпдыр

Гамзаң бимар эдер. йүзлериң тимар.

ГАМЗЕДЕ (а. гам, п. зеде) غمزده - гайгылы. гуссалы. гамлы. гам басан, тукат.

Магтымгулы бир гамзеде, тә ки бу дерт иле гидер.

Мен гамзедәниң гөкге чыкып дүйт иле ахы

ГАМКЕШ (а. гам. п.кеш) غمکش - гам чекйән. гайгылы. гуссалы. тукат.

Чекдигим наладыр, йүрегим гамкеш,

Хөрегим аташдыр Семендер биле.

ГАММАЗ (а. гамма:з) غماز - 1) гыбаткеш, геп гездирйән: төхметчи, бириниң айыпларыны йүзе чыкармага чалышян: 2)

ичалы. жансыз; 3) гөз-гаш билен ышарат эдйән. гамза эдйән (сер).

Магтымгулы герче дүнйә гаммаздыр.

Көнлүм перишандыр. сөзүм дераздыр.

ГАМНӘК(а.гам.п.на:к) غمناك-гайгылы.гуссалы.гамлы.тукат.

Гөия бейтил-хазан мен. шат гелен гамнәк ола.

Аждарханың зәхринден ол наскеш гамнәк олар.

ГАМХАНА(а.гам.п.ха:не) غمخانه-гам-гуссаөйи.матамөйи;көп гайгы-гуссалы.

Гамханадыр. белли мензил-мекан ёк,

ГАМХАР (а. гам. п. ха:р) - сер. гамхор.

ГАМХОР(а.гам.п.ха:р)-غمخوار-1)гамчекйән.тукат.гайгылы;2) мәхрыбан. йүреги аваян; гөвүнлик берйән. алада эдйән; 3) сөйгүли.

Илсиз. гарындашсыз галса гамхорсыз.

Эшдилмез хич ерде ады йигидиң.

ГАНА-ГАНА (га:на-га:на) قاناقا - пугта ганып. доя-доя. долы доюп.

Ичер болдум ышкың мейин.

Ач гөз билен гана-гана.

ГАНБАР (а. Канбар) قنبر- хезрет Алының (сер). гуламының ады

Ол шахы-Дүлдүлсувар

Неда кылды Ганбары.

ГАНДЫРМАК (га:ндырмак) قاندیرمق - 1) сувсузлыгыны. тешнелигини канагатландырмак; доюрмак; 2) гм. ынандырмак.

Ашыклык бир жошгундыр. акмаз дашгын дерядыр.

Бир жургадан кырк ашык гандырдыгым билмезмин?

ГАНЛЫ (га:нлы) قانلی - 1) бир адам өлдүрип, ган бергили адам; 2) ган деген. ган ёкушан.

Ганлы болса. геч ганындан.

Бир гарып мыхман йигиде.

ГАНЫ(а. гани:, кс. агния:) غنى - 1) бай, гурплы, маллы, дөвлетли, маллы-мүлкли; 2) мәтәч дел, хич затдан кеми ёк; **ганы эйлемек** - барлы этмек, дөвлетли этмак, гурплы этмек.

Дийди Ахмет умматымны эйлегил нурдан ганы.

«Гайн» - ганы мен, малы-мүлкүм бакыдыр дийип санмагын.

ГАНЫМ(а. гани:м, кс. гана:им) غنيم - душман, гаршы тарап, ягы, ёв; талаңчы, огры, галтаман.

Ганым җаныны гыйым-гыйым дограсам,

Сүтемни, җебри көп эйләр ганымын натуван гөрсе.

ГАНЫМАТ (а. гани:мет, кс. гана:им) غنيمت - 1) урушда душмандан алнан мал, олжа; 2) бир себәп билен гола дүшүп, гайтадан дүшмеги мүмкин болмадык зат я-да пурсат; 3) пейда.

Ганыматдыр гардаш йүзи.

Довадыр гадамы, тозы.

ГАҢРЫЛМАК قانگريلمق - бойнуңы бир тарапа өвүрмек; терсе өврүлмек, бойнуңы бир яна өврүп серетмек.

Гөги бүкүп, язса ериң йүзүни,

Гурт гаңрылып, гапабилмез гузыны.

ГАПБАР (а. гаффа:р) غفار - сер. гаффар.

Ким яманлык эйлесе, хем билгүҗи гапбар бар.

Небсимиң райына керемли гапбар.

ГАПМАК قاپماق - 1) окланан зады ере дүшүрмән ховада тутуп алмак; 2) зор билен алмак; узакдан чекип алмак; 3) дишлемек, агыз салмак.

Айдарлар: «Йыртык дон гөрсе, ит гапар»,

«Пәли яман бенде, худадан тапар».

ГАПЫЛ(а. га:фил) غافل - 1) хабарсыз, бихабар, үнссүз; аңкав; 2) дуйдансыз; **гапыл болмак** - хабарсыз болмак, бихабар галмак, билмән галмак; **гапыл отүрмек (гечирмек)** - бидерек гечирмек.

хабарсыз гечирмек.

Магтымгулы айдар, гапыл отурмаң.
Душмандан гапыл идим.
Адам оглы, ятма гапыл.
Ёкмуш мен дек җаханда өмрүн гапыл өтүрген.

ГАПЫЛМАК قاپیلمق - 1) япылмак, багланмак; 2) кер болмак, эшитмез болмак; 3) көр болмак.

Гулакларым гапылып, гөзлерим тутды губар.
Дашыма йыгылдылар ковум-гардаш, хер не бар.
Ыкбал ятса, ики диде гапылар.

ГАПЫР (а. га:фир) غافر - сер. гафыр.

ГАР (а. га:р), غار - 1) көвек, говак, даг говагы; 2) япраклары сөвүдиң япрагына меңзеш бир агаҗың ады; мүң йыл яшаяр диен дүшүнҗе бар; 3) гм. габыр.

Гапыл адам, гар агзында ятып сен.
Өтди өмрүң ушак-душак кәр биле.

ГАРА ӘЛЕМ АТА قره عالم آتا - Гаррыгала районының Хоҗагала обасының голайындакы гадымы бир өвлүйәниң ады.

Гара Әлем ата, я Халат неби,
Гөзли ата, Баба Селман, шыпа бер!

ГАРАВ غاراو - гайтавул, җогап, гаршылык.

Кыяматдан бир сөз дийдим баякда,
Гарав бардыр ерсиз урлан таякда.

ГАРАВЛЫ غاراولی - җогаплы, гайтавуллы, җогап бермели.

Мунда не иш этсең анда гаравлы,
Сен хем ягшылардан алавер бовлы.

ГАРАГОЛ (гараго:л) قره‌قول - беззат, якымсыз.

Ат алсаң гыр алгыл, мекрудыр акял,
Китапда гөрүнер чаман-гарагол.

ГАРАКЧЫ قاراقچی - галтаман, ёлкесен, гаракчы, ёлуруҗы, огры.

Гаракчылар кервен гөрсе, гуванар.

Бинасын даргатды. гаракчы долды.

ГАРАМАК **قارامق** - серетмек. назар салмак. гөзлемек

Өтгүн эйлән: «Бәри гел!» дийр. телмурып. хер ян гарар. Достлар-а, мен не кылай, шонда гидер мейлим мениң.

ГАРАМАМЫШ **قاراميش** - гарамандыр. серетмәндир

Акыл, гөрки Алла гарамамыш дең.

Ягшыдан яман иш чыкса болар гең.

ГАРАМАТ (а. гара:мет) **غرامت** - 1) төлег. таван. борч. берги: 2) зыян, зелел; мушакгат.

Гитмез гараматы ики гүн үчин.

Нечүн бойна ала-ала гидер сен.

ГАРАТ (а. га:рет, кс. га:ра:т) **غارت** - талаң. чапавул. душман топрагына талаң үчин эдилен хүҗүм; **гараты-җан** - җана хүҗүм эдйән, җана зыян берйән.

Достларым, душман билиң. әлемде бир бардыр чилим.

Эйле махбуп эйлемәң. бир гараты-җандыр чилим.

ГАРАТЫ-ҖАН (а. га:рет-е. җа:н) **غارت جان** - сер гарат

ГАРАЧЫ **قـــرەچى** - 1) гелип чыкышы боюнча өвлатлара (мес.сейит, хоҗа, ата. шых ве ш.м.) дегишли болмадык сада адам; 2) үркек хайван.

Гарачымың, я сейитмиң. хоҗамың!...

Я Аймы сен. я Гүнми сен, нәме сен?

ГАРБАМАК **قـــــــاربامق** - чаласын алмак. ур-тут алмак. небсевүрлик билен тиз алмак.

Ничелер бар - хайыр исләр, шер тапар,

Ничелер бар - гум дийп гарбар. зер тапар

ГАРГЫШ **غرغيش** - бирине яманлык арзув эдилип айдылян сөз. нәлет, йигренч, бет дога.

Гаргыш галындырмаз, яшы сындырар.

Гаргышым дашлары мум дек эридер.

ГАРДАШ قرداش - доган, бир эне-атадан доглан оглан чага.

Гардаш-у ата-энемден.

Айрылшып доганымдан.

ГАРК (а) غرق - сува батма, сува чүмме, сувда богулма, сувуң ашагына гитме; **гарк болмак** - 1) сувда богулмак; 2) гм. чуң пикире батмак; батмак; **гарк этмек** - сува батырмак, сувда богмак.

Гарк этмәнкә, ракып гырылсын инди.

Гарк эдер, болма биперва.

Учрашып көлүге гарк олдум дийр. «Хай!»

ГАРКАЙЫЛ (а. карка:йыл) قرقائیل - сер. Каркайыл.

ГАРКАП(а-п.гарк+а:б)غرقاب-1)гаркболан,сувабатан;2)гирдап, адамың билеликде гарк болян чуң сувы.

Нухуң ымматына берди тупаны.

Мүңкүрлери гаркап этди бу дүнйә.

ГАРКЫЛДАМАК قارقیلدامق - гарк-гарк эдип сес чыкармак, гагылдашмак (газ хакда), гаркылдылы сес чыкармак.

Яшылбаш соналар, газлар гаркылдар.

Халы харап дүшер, көли болмаса.

ГАРП (а. гарб) غرب - гүнбатар, гүнүң батян тарапы; антоними: шарк (сер.).

Земин, асман, гарб-у шарк пертүвинде гердандыр.

Заманыя сен гердан, заман сенден бихабар

ГАРРА (а. гырре) غره - бихуда бир зада алданып өвүнйән, улумсы, мен-менликли, текепбир; **гарра болмак** - мен-менлик этмек, гүпүлемек, ерликсиз өвүнмек.

Болма гарра арнет дүнйәде мүлк-у малыңа.

Ят эдип гөр-у кыямат, йыгла дайым халыңа .

Гарра болма ики гүнлүк ийгу-ичгу, малыңа.

ГАРРЫМАК (гаррымак) قارریمق - геррамак, гаррылык халата

етмек, гоҗалмак.

Йылан зәхри болуп яйрар тенине.

Йигит гаррыр хатын яман ёлукса

ГАРСАК **غرساق** - 1) чөлде яшаян гысгаҗык аяклы, тилкә меңзеш гыммат баха дерили гарны ак вагшы хайванын ады; 2) гызларың ойнаян бир оюнларынын ады; 3) гысга, келте.

Тилки өзүн гурт билер,

Гарсак өзүн сег саяр.

ГАРСАНМАК **قـــــــرسانمق** - 1) сувда йүзмек, сувда эли херекетлендирмек; 2) эли херекетлендирмек, эли гымылдатмак

Гулзумы гарсаныл кырк ёл гечер мен.

Эгер ки мейл этсе, яр бизим сары.

ГАРЧЫГАЙ **قارچغای** - ава салынян эл гушуң бир гөрнүши

Ганатсыз учуп мен, гарчгай гуш болуп.

Ач гарчыгай, алгыр лачын өңүнде,

Мүң йыгылсын, өрдек недир, газ недир.

ГАРЫБА (а. гари:ба:) **غریبا** - көне дүшүнҗелере гөрә, еди гат ериң единҗи гатынын ады. Бу ерде шейтанлар болярлар. Оларың ики аягы багаы, бир эллери гурсагына, бир эллери-де аркасына баглы. Шуңа гарамаздан, шейтан туруп уруш этмек үчин биринҗи гат ере ёкары чыкяр. Бу гат ериң хер биринин аралыгы бәш йүз йыллык ёлдур. «Гыясул-лугат» атлы сөзлүкде единҗи гат ериң ады «Аҗиба» дийлип гөркезилипдир. Башга кәбир ерде болса «Айна» дийлип атландырылыпдыр.

Единҗи ер ады Гарыба вейлде.

Довзахлардан горкуп, седасы дилде

ГАРЫК (а. гары:к) **غریق** - гарк болан, сува чүмүп хеләк болан; гарк болуп барян.

Сорсаң хабар берер Нухдан.

Гарыга навлар гөрүнер.

ГАРЫН (а. карн. кс. кору:н) قرن - 1) буйнуз, шах: 2) йүзйыллык заман. тарыхың хер йүз йылы: 3) заман. асыр. дөвүр: 4) ынсаның ве хайваның иймит синдириш органларының бири.

Йүз йигрими гарын перзент гетирен.

Адам Хова биле сербесер гечди.

ГАРЫП I (а. гари:б. кс. гораба:) غريب - 1) ят ере дүшен. кесеки ере дүшен: 2) кесеки. ят. дел: 3) гарып. бичәре. пакыр адам: **гарып дүшмек** - өз ватаныңдан айра дүшмек. ят иллере дүшмек: еке галмак.

Ватандан айрылып. гарып дүшмеен.

Керем эйле. я реб. гүдратлы субхан.

Гарып. гамгын гечен халыма мениң.

ГАРЫП II (а. Гари:б) غريب - «Шасенем-Гарып» дессаның баш гахрыманының ады.

Ашык Гарып Шасенеми

Сөен дек сөймүшем сени.

ГАССАЛ (а. гасса:л) غسال - 1) көп ювян: 2) өли ювян адам.

Гассал голуң чызгайып. мейдими ювдулар пәк.

Агач ата мүндүрип. элтдилер ол суйы-хәк.

ГАССАП (а. касса:б) قصّاب - 1) мал өлдүрип. этини сатян адам: 2) гм. рехимсиз: желлат: хаясыз.

Адамлар асылгы дурар дарларңыз.

Йүзден тутдуң бил. гассабы сен. фаттах.

ГАСЫК (га:сык) قاسيق - гарның ашакы этеги.

Бир мада эшек дек гелип сен деме:

Гасыгы гам билен долы. дүнйә. хей.

ГАТЛАНМАК قاتلانمق - 1) гат-гат болмак. эпилмек: 2) кабул этмек, разы болмак: 3) галмак. турмак: **гайрата гатланмак** - гайрата галмак. намыс этмек.

Ёв гүни гайрата гатлан,

Лагнат гойма риш үстүнде.

ГАТМАК قاتمق - гошмак, гармак; гатышмак; **эл гатмак** - эл дегирмек, гатышмак.

Бир гүн ашымыза авы гатар сен,

Оввал алдап бийрсен балы, дүнйә, хей!

Шир хер чакда бир ав атар,

Дийр: «Авыма ким эл гатар».

ГАТЫЛМАК قاتیلمق - гарышдырылмак, гошулмак, гарылмак.

Бирничелерниң ашыга, гер авы гатылды,

Такдыр эзел кәтипге неден бейле чатылды?

ГАТЫР (п. га:тир) **قاطر** - догрусы түркменче **قاتیر** - 1) эркек эшек билен байталың янашмагындан эмеле гелен хайван, ол гысыр боляр; 2) гм. хилегәр; хайын.

Эшекден улугдыр, гатырдан кичи,

Йөрисе билинмез ызы Бырагың.

ГАФЛАТ (а. гафлет) **غفلت** - гапыллык, хабарсызлык, бихабарлык; дуйдансызлык; **гафлатда ятмак** - бихабар галмак.

Руз-у шеб гафлатда ятыҗы болма.

Гафлат ичре гапыл ятма, туравер.

ГАФФАР (а. гаффа:р) **غفّار** - худайың сыпатларындан бири-көп рехимли, гүнәни гечиҗи, шепагатлы, ярлыгайҗы.

Бармы гүнә дердине, я, реб, мен дей гирифтар.

Бу җүрм иле гелип мен дергахыңа, я, гаффар!

Керемиң-ле, я, гаффар,

Гүнәхим гүзешт эйле!

ГАФЫР (а. га:фир) **غافر** - гүнәни гечиҗи, багышлайҗы, доганы кабул эдиҗи, худайың эпитети.

Сениң дек гафырым бар, җаханда не гамым бар.

Не йүрегимде арам, не көңлүм ичре карар.

ГАХАР (а. кахр) قهر - 1) зорлук, зорлук этме, зулум этме; 2) еңме, үстүн чыкма; 3) газап дуйгусы.

Билгил, узак гитмез айы достлугы,

Гахары гелсе, депәң үзре даш дөкер.

ГАХАР ЮВУТМАК (а-т) قهر یوتمق - сер. ювутмак.

ГАХБА (а. кахбе) قحبه - 1) эрбет гезйән аял, желеп, лолы, көвли; 2) гм. вепасыз, дурнуксыз; хилегәр, мекир; эрбет, ярамаз; терс; **гахба пелек** - вепасыз дүнйә; **гахба җан** - дурнуксыз җан, мекир җан.

Гахба пелек оюн салар,

Дүнйә бир гахба хелейдир адамзадың гашында,

Хормат билен ойнадарлар гахбаны.

ГАХР (а. кахр) قهر - гахар, газап; сер.гахар.

Эзрайыл гахр иле инер шейтана,

Шейтан аҗызлайып, гачар хер яна.

ГАХХАР (а. кахха:р) قهار - сер. каххар.

ГАЧАР قاچار - «гачмак» ишлигинин нәмәлим гелҗек заман формасы. Бу ерде субстантивлешип (атлашып), дүшүм гошулмасыны кабул эдипдир: гачян вагтда; гачалгада.

Учарда, гачарда - гарга, гулана,

Еди йүз яшаман өлмек ярашмаз.

ГАЧГЫН قاچغین - 1) өз юрдундан гачан, өз еринден гиден; 2) гачылян, исленмейән.

Гачгыным көплүкдир, истегим хылват,

Маңа хич җайы-пынхан тапылмаз.

ГАЧМАК قاچمق - 1) гизлин гитмек, дашлашмак; җырмак; 2) чекилмек; азалмак; 3) гм. айрылмак, бозулмак; 4) гаты ылгап гитмек; 5) элинден я-да ёкардан ашак дүшмек.

Инди билдим замананың азанын,

Яманлар ягшыдан гача башлады.

ГАШ I (га:ш) قاش - 1) гөзүң үстүнде гыйлып дуран гара түй: 2) йүзүк ялы безег шайларың йүзүне отурдылян гыммат баха даш; гм. өң, барабар, гаршы, йүзбе-йүз.

Пелек гелип, бизиң гашда,

Бакың, базыгәрлик эйләр.

ГАШ II (а.гашй) غشی - бихуш болмак, өзүнден гитмек: парс дилинде «гаш» шекилинде уланыляр: **гаш болмак (этмек)** - хушдан гитмек, бихуш болмак, өзүңден гитмек.

Хер нефесде нас бирле болмасдыр ки гаш.

Айдадыр Магтымгулы: «Хунхара болган наскеш».

ГАШ ЧЫТМАК (га:ш чытмак) قاش چیتمق - сер. чытмак.

ГАЯ قایا - 1) учут, учрум, дагың дик ёкары чыкян ери: 2) ири ве гаты даш; дашлык учрум: 3) даг, белент даг.

Сеңриклеп, абанып дуран гаялар,

Өңи-арды, сагы-солы Гүргениң.

Дуранда гая дек дуруп мердана,

Алар ерден ат салышы герекдир.

ГАЯТ (а. га:ет, кс. га:я:т) غایت - сер. гает.

Дийр, эй шахы-велаят,

Биз хошвагт болдук гаят.

ГЕДАЙ (п. геда:) گدا - гедай, оңшук-оңалгасыны эл серип я-да гапы гезип топлап оңян гарып адам, сайыл.

Ил гездикче, гөзи доймаз гедайың.

Сени истән гедаларга зекат хуснунда өвладыр.

ГЕДЕМ گدم - улумсы, гопбамсы, бойны ёгынлык эдйән.

Гечер өмүр, өтер бу дем,

Не йөрир сен гедем-гедем.

Не тама бар хамр ичен гедемден.

ГЕДИ گدی - сер. гиди.

Геди намарт гитсе, хызмат битирмез.

Гадыр билмән, мерт бахасын етирмез.

ГЕЗ I گز - гезек, мертебе, гайта, керен.

Сөвдүгим, сен гүнде бир гез ядына салсаң мени,

Шу гез ибермесең көңлүм хош олмаз.

ГЕЗ II گز - 1) узынлык өлчегиниң бирлиги (такмынан 105 см.барабар); 2) бир хили сүйҗиниң ады; 3. эссе.

Хак яратды шол пислери,

Сегсен гез болды песлери.

Барсаң иманыңны алып,

Он бәш гез бизе доланып.

ГЕЗ III (п) گز - 1) йылгын, гадымда йөрите ок ясалян йылгын агаҗы; 2) гм. ок, гезден, йылгындан ясалан ок (яй үчин).

Аҗал гоймуш ок гезини кирише,

Билип болмаз хачан җана ирише.

ГЕЗГЕН گزگن - гезен; яшан; гезмек ишлигиниң гадымы ортак ишлик формасы.

Эй, җахан мүлкүнде гезген серефраз,

Бир бенде мен, көп сезлейип билмен, аз.

ГЕЗЕМЕК گزەمك - ченемек, догруламак, узатмак, түпеңи атмак үчин узатмак, түпең ченемек.

Етмиш яшлы гардаш, гирмегил яя,

Окуң ёла дүшмез геземек билен.

ГЕЗМЕК گزمك - айланмак, гезеленч этмек; яшамак, вагт гечирмек.

Худаның пенасында

Гезердим сәхралары.

ГЕЙГҮЗМЕК **گیگوزمک** - гейдирмек, гейиндирмек. эгин-башлы **этмек; гейгүзибан** - гейдирип, гейиндирип.

Зиба боюга гейгүзибан хылгаты-шахы.

Багзыны гөрүң, бисер-у саман болуп өтди.

ГЕЛГИСИ **گلگی‌سی** - «гелмек» ишлигинден иш ады, гелмеги, гелмеклиги.

Гаррылык гелгиси бир гүн апаты,

Йигитлик гитиси бир гүн кувваты.

ГЕЛЛЕ (п) **گلّه** - сүри, топар, сер. геле.

ГЕЛЛЕБАН (п. геллеба:н) **گلّه‌بان** - чопан, сүри чопаны (гоюн, сыгыр, дүе ве ш.м. сүрүлериниң чопаны).

Геллебан арбаба дөнүп, болмуш арбаплар эмир.

Шахлара болмаз итагат, или нәферҗам олур.

ГЕЛМЕЗЕМ **گلمزم** - гелмерин; «гелмек» ишлигиниң нәмәлим гелҗек заман формасы.

Магтымгулы айдар, бир зат билмезем,

Ишлер бардыр, өхдесинден гелмезем.

ГЕНДЕ (п) **گنده** - порсы, эрбет ыслы; пис, хапыса.

Ябы айдар «Мен генде,

Үстүме мүнен бенде,

Азабым көпдүр гүнде,

Гүнүм арман ичинде.

ГЕНДЕЛИК **گنده‌لیک** - пислик, ярамазлык, гыңырлык.

Хасылым усяндыр генделигимден,

Өлүм асан эрер зинделигимден.

ГЕНҖИ-БИПАЯН (п. генҗ-е би:па:я:н) **گنج بی‌پایان** - сер. генч

ГЕНҖИ-КАРУН (п-а. генҗ-е Ка:ру:н) **گنج قارون** - сер.Карун.

ГЕНҖИ-КӘН (п. генҗ-е кә:н) **گنج کان** - сер.генч

ГЕНҖИ-НАХАН (п. генҗ-е наха:н) - **گنج نهان** - сер. генч

ГЕНҖИ-ӘЛЕМ (п. генҗ-е а:лем) - **گنج عالم** - сер. генч.

ГЕНЧ (п. генҗ) **گنج** - байлык, пул, хазына, мал, дөвлет, тылла-күмүш газнасы, бирерде гизленип гойлан тылла-күмүш we гөвхер: **генҗи-бипаян** - хетденаша кән байлык, аңрысы-бәриси ёк байлык.

Хер көшейи-вейранадан.

Сед генҗи-бипаян чыкар; **генҗи-кән** - көп байлык, кән пул-байлык.

Пелек, маңа мал берер сен, ол генҗи-кән герекмес; **генҗи-нахан** - гизлин хазына, гизленп гойлан байлык. Кәбир халк дүшүнҗесине гөрә, гизлин генҗиң үстүнде гөйә йылан ятярмыш.

Дөвлет үчин баксаң, дөвлет хумая.

Генч үчин сыхр окып, мара йүз урсаң; **әлем генҗи** - дүнйә байлыгы.

Бойны реңбе-рең хинҗи.

Гыматы әлем генҗи.

ГЕҢ **گنگ** - сейрек, тәсин, энайы, таң, хайран эдиҗи.

Аш, сув билен герче тапар тең маза,

Ширин сөздүр җан гулагна гең маза.

ГЕҢЕШ **گــــــنگاش** - маслахат; совет, бир меселе барада маслахатлашмак. Бу сөз парс дилине гирип, «кенка:ш» шекилинде уланыляр.

Намарт отыр, геңеш эдер зен биле,

Гоч йигитлер зен геңешин аңламаз.

ГЕҢРЕНМЕК **گنگرنمک** - гиңелмек, яйрамак, язынмак.

Бир мензилдир, үч гүн ийип-иченсоң,

Орнашып, геңренип, билиң ачнсоң,

Үзенниң чекерлер төрт гүн геченсоң.

Бэш гүнден ёкары мыхман эгленмез.

ГЕПЛЕТМЕК گپلتمک - 1) гүррүң бердирмек. сөз сөзлетмек. 2) чыкыш этдирмек; 3) гм. кәетмек.

Йигит бар, геплетсең, чөлүң хайваны,

Йигит бар, геплетсең, җаның сөени.

ГЕР (п) گر - «эгер» اگر сөзүниң гысгалдылан формасы

Гер дийселер күфр олур, эшя сенден халыдыр.

Эрада диярында, адемде гулуң болдум,

Гер паны-ю, гер бакы, хер канда гулуң болдум.

ГЕРАН (п. гера:н) گران - 1) агыр, гөтермеси кын: 2) гымматбахасы ёкары.

Пүрхатар, ол ёл йырак, ышкың геран, кувватым аз.

Душмушам бир мүшгиле, сен-сен бу ише чәресаз.

ГЕРДАН(п.герда:н)گردان-айланян,доланян,доланыш: **гердана дүшмек (гечмек)** - доланмак, айланып башламак.

Пелек гөрди, горкуп дүшди гердана.

Гөкде пелек гердандыр.

Герданы кеч гахба пелек элинден.

ГЕРДИШ (п) گردش- 1) гезме, гезим; айланыш: херекет: акым 2) бир задын өз төверегине айланмагы: **дөвран гердиши** - дурмушың акымы.

Дөвран гердишинде гапыл адамың,

Үстүнден салар сен ёлы, дүнйә, хей!

гердиши-чарх - дурмушың айланып дурмагы. ай-гүнүң гелип-гечип дурмагы.

Яранлар, гердиши-чархың элинден,

Бу мениң йүрегим пара-парадыр.

Бакың бу эйямы, гөрүң гердишин.

ГЕРДУН (п. герду:н) گردون - 1) пекек. дүнйә. асман: 2) такдыр.

тәлей, язгыт, маңлай 3) айланян, чарх, тигир.

Гердана гелип гердун, йөрүр мыдам сернегүвн.

Гердун өйүниң хемме иши жана гелендир.

Ышк бирле хөвес икиси хемхана гелендир

ГЕРИМ (п. герм) گرم - 1) ыссы, гызгын; 2) гм. ачык йүзли; **герим эйлемек (этмек)** - гызышдырмак, гыздырмак.

Герм эйледиң, пелек, сен бу базарың,

Маглумдыр ки, бу сөвдада утар сен.

ГЕРКЕЗ گرکز - гөкленлериң бир тайпасының ады. Магтымгулы шол тайпадан болупдуыр.

Билмейин соранлара айдың бу гарып адымыз,

Асылы геркез, юрды Этрек, ады Магтымгулудыр.

ГЕРМЕК گرمک - 1) асмак, язып гоймак; 2) яймак, узатмак; **эл гермек** - 1) эл узатмак; 2) гм. хайыш этмек, көмек сорамак.

Яланчыда айланып, алтмыш яна эл гердиң,

Паныны бакы билдиң, ел дей өсдүң, йүврүдиң.

ГЕРТ (п. герд) گرد - тозан, чаң, гум, тоз, губар (сер.).

Ышк душ болса бир мерде,

Тоз болар, дөнер герде,

Хорасаның хәки-герди билинмез.

ГЕРЧЕ (п) گرچه - парс дилиндәки «эгерче» اگرچه - сөзүниң гысгалдылан формасы: эгер-де, эгер хем; шейле-де болса, эмма, велин.

Худавенд-а, герче небсим ямандыр,

Герче олдум гүнәкәр,

Ситр эйле айбым, сетдар!

Герче ышкын дердидир диванайы жан апаты.

ГЕРЧЕК گرچک - 1) хакыкы, догры, дүз; эдермен; 2) пир,ишан сопуларын ёлбашчысы.

Моллалар ахырет сөзүн сөйләрлер.

Мүнкүр олма. герчек ишдир. эйләрлер.

Бир бичәре гөрсе - дуран телмурып.

Анын ишин гаят герчек ер чекер.

ГЕТИРГЕН گتورگن - гетирен: гетирмек ишлигинин гадымы ортак ишлик формасы.

Буюрды төрт атла-«элтиң. табшырың.

Гетирген жайында гойгул!» дийдилер.

ГИДЕМ گیدم - «гитмек» ишлигинден: гидейин Ишлигин буйрук формасының биринжи йөнкемесиниң бирлик санының гөрнүши: маны тарапдан ислег аңладяр: **гоймаз гидем** - гоймаз гидейин. гитмеге гоймаяр.

Кысмат олмаз гидем узак ёллара.

Несип гоймаз гидем. ёлум баглар хей.

ГИДЕРМИШ گیدرمیش - гидер экен. гидйән экен: гитмек ишлигиниң хекая өтен заман формасы.

Имди гелдик. мүьмүн гуллар недермиш.

Кайсы ишде, кайсы ёллан гидермиш.

ГИДИ (п. гид ве «и» дегишлилик гошулмасы) گیدی - 1) намарт: пес. бигайрат: 2) галтаман: бош. болгусыз.

Сөз пәхм этмез акмак-гиди.

Өз яныңдан тилли гөрнер.

ГИЕВ گیاو - көрекен. дурмуша чыкан гызың адамсына гызың эне-атасының ве гарындашларының берйән ады. дамат (сер)

Гиевлере көңүл бермән

Бир доган зүрятча болмаз.

ГИЛ (п) گل - палчык. лай: гум.

Гүл яныпп. күле дөнмүш.

Ничелер гиле дөнмүш

ГИЛЕ (п) **گله** - шикаят, зейренме, нәразычылык, дилгирлик; кәйинч, гөвүн-гарын эдинмеклик; **гиле этмек** - шикаят этмек, зейренмек, нәразычылык билдирмек.

Адамзат әхлине этмәвер гиле.

Гиле эдер сенден җаның, гыбаткеш!

ГИРДАП(п. гирд+а:б) **گرداب** - 1) деряда сувуң айланып акянчуң ери, бургун; 2) гм. хатарлы ер, ховплы ер.

Гәмиде хүшгәр отургыл, гирдаба гелмеседен бурун.

Гирдаба учрашар хәзир болмаян.

Я гирдапмың, я бургунмың, нәме сен?

ГИРЕХ (п) **گـــــــره** - 1) дүвүн, йүпде, танапда ве агач шахасында эмеле гелйән дүвүн; 2) баг, багланышык; 3) буйра (мес. сачда).

Укдайы-лебден гирех ач нүктейи-товхыт иле,

Гөз ачып саңа дилин херзе гүлмеседен бурун.

Бу дүнйәниң җепасындан гирехлер дүшди гашыма.

ГИРИБАН (п. гери:ба:н) **گريبان** - яка, гейимиң якасы; **чәки гирибан** - яканың йыртылмасы; гм. ахы-нала.

Ахы-аташбар иле чәки-гирибан эйлегил.

Бир ниче меҗнун киби чеки-гирибан анда бар.

ГИРИФТАР (п. гирифта:р) **گرفتار** - 1) дучар болма, саташма; бендиван, баглы; 2) тутулма,эле дүшме;

гирифтар болмак (галмак) - тутулмак, дучар болмак, сезевар болмак, саташмак.

Ховайы-хөвесге болдум гирифтар.

Ышк дердине дүшдүм, галдым гирифтар.

Мансур беласына болсаң гирифтар;

гирифтар эйлемек (этмек) дучар этмек, сезевар этмек.

Бир залым голунда эйләп гирифтар,

Перманда гоймагыл, я зүлҗелалым.

ГИРИФТАРЫ-САКАР КЫЛМАК (п-а-т. гирифта:р-е сакар кылмак) گرفتار سقر قیلمق - сер. сакар.

ГИРМЕК (ги:рмек) گیرمک - 1) бир задың я-да жайың ичине гечмек, дахыл (сер.) болмак; 2) кабул эдилмек, гөтерилмек; 3) гошулмак.

Тамам олтурдылар, межлис гурдулар,

Оглан маңа ара гиргин дийдилер.

ГИРЯН (п. геря:н) گریان - گریانه - аглаян, эңрейән; аглаян халда, аглап; агылы, гөзяшлы; **гирян болмак** - агламак, эңремек.

Асман ахым гөрүп, гиряна гелди.

Җисмим кебаба дөнди, гиряна болдум имди.

ГИРЯНА (п. геря:не) گریانه - сер. гирян.

ГИТГИСИ گیتگی‌سی - «гитмек» ишлигинден ясалан иш ады; гитмеги, гитмеклиги.

Гаррылык гелгиси бир гүн апаты,

Йигитлик гитгиси бир гүн кувваты.

ГИЯ (п. гия:х) گیاه - өсүмлик, от.

Гөгермедик гиялар, гөгерип рован пейда.

Гиялар гурыйып, дерялар кепәр.

ГОВГА (а-п, гавга:) غوغاء - 1) көп адамың йыгнанан ери, пес ве булагайлык эдйән адамлар; 2) Парс дилинде галмагал, урушда я-да адамларың йыгнанан ериндәки галмагал, гыкылык; топалаң, дава, җенҗел.

Бу дүнйәниң говгасына баш урма,

Ол говгая гирсең чыкабилмез сен!

ГОВГА САЛМАК (а-т, гавга: салмак) غوغا صالمق - 1) сер. салмак.

ГОВС I (а. гавс) غوث - 1) көмек, ярдам, дада етишйән, көмеге гелйән; 2) сопуларың иң улы пири болан кутбул-актабың (сер.) сагы ве солунда болян ики шахсыетиң

бири. бейлексининң ады Гыясдыр. Бу сөзлер түркмен эдебиятында Ковус ве Кыяс шекилинде хем габат гелйәр.

Говс әре барабар бир кимсе ёкдур.

Терки-дүнйә болуп. чыкып отурмыш.

Ковус. Кыяс. Муса. Ымран. шыпа бер!

ГОВС II (а. гавс) **غوص** - йүзмек. сува чүммек. «Гуввас» сөзи шундандыр.

ГОВУС (а. кавс. кс. аква:с) **قوس** - 1) яй. кеман: 2) шемси (Гүн) айларың докузынжы айының ады.

Магтымгулы айдар. Рум дек оянмаз.

Исгендер говсудыр. дөвүлмез. сынмаз.

ГОВШАМАК **قاوشامق** - 1) берклиги песелмек. пугталыгы айрылмак: 2) гм. ятышмак. песелмек. көшешмек.

Говшар сүек. алар гөз.

Йүз мүң эндишә етдиң.

ГОҖАЛМАК **قوجالمق** - гаррымак. халдан дүшмек. гүйч-кувватың гачмак.

Гожалар сен. гөркүң йүзе мыхмандыр.

Гожалдыкча. гидер сүңңүң кувваты.

Йигитлигиң зоры дыза мыхмандыр.

ГОйгужы **قويغوجى** - гойян. ерине етирмейән. этмейән. бержай этмейән.

Алданып. гирмегил шейтан сөзүне.

Алланың эмрини гойгужы болма!

ГОЙМАК **قويمق** - 1) ерлешдирмек: 2) терк этмек: 3) алмак. кабул этмек: 4) тутмак: дучар этмек: 5) бес этмек.

Ширин-ширин салар хасаба дүнйә.

Ажы-ажы гояр азаба дүнйә.

ГОЙМУШ **قويميش** - «гоймак» ишлигининң кем ишлик формасы: манысы өтен заманы аңладяр: ып-ип: гоюпдыр.

Ресулулла гоймуш адын Азады,

Атам - Дөвлетмәммет молла хакы чүн.

ГОЙР (го:йр) قویار - «гояр» сөзүниң гысгалдылан гөрнүши Бу сөзүң гелйән гошгусы Магрупынынкы болмагы чак эдилйәр.

Өленден соң шах-у геда бары бир,

Мундан хер ким булдуҗагын гойр гидер.

ГОЛ (го:л) قول - мейдан. гиң ой ер. оба.

Бир элли агач ёллар анда бар.

Дөв-пери месгени голлар анда бар.

ГОНАК قوناق - мыхман; **гонак бармак** - мыхман бармак

Бир ак өе гонак барсаң,

Асла алмаз ол мыхманы

ГОНМАК قونمق - 1) ерде отурмак, ховадан ере дүшүп отурмак; 2) бир ерде орнашмак.

Акыл, пикир эт хер качан.

Йүз гонан бар, йүз гечен.

ГОПМАК قوپمق - 1) турмак, ерден галмак. аяк үстүне галмак: 2) гачмак; союлмак; 3) дөвүлмек, дөвлүп айрылмак.

Ынанмаян капыр болар, яранлар,

Хер ким бир суратда гопса герекдир.

ГОПУЗ قوپوز - 1) түркмен гызларының агыз билен чалян демир дилли саз гуралы: 2) аслы манысы түрк дилинде гавун-гарпыз ялы бакча өнүми.

Гулгула дүшди гопуз хем дүшди чеңи җең.

Чең шовкундан ол нигәр не налага дүшди най

ГОР قور - 1) гушак. баг, кемер. учгур (аслы ичгор) сөзи-де шундан эмеле ғелипдир; 2) яраг.

Тоба горун мәкәм багла,

Кыркыңа гелмесден бурун.

ГОРГАН قورغان - аслы «гурмак» сөзүнден: 1) гала. беркитме:

дивар; 2) көшк; **эрклигорган** - көшклигала; **хумаюнгорган** - сер. хумаюн

Хумаюн горганын салдыран Хамун,

Каны дүнйәни дөрт бөлен Перидун.

Эркли горган, агыр далда,

Шеригатын галасыдыр.

ГОРКЫ قورقى - ховп, вехим, бим(сер.), хатар зерарлы йүзе чыкаян дүйгы.

Элван тагам ийип, ал-яшыл гейип,

Парахат ятыр сен, горкыны гоюп.

ГОРПАК غرفق - 1) көвлен ер, чүн чукур ер; горп ер; учут; 2) гм ховплы ер; пес ягдай.

Етилмемиш шункарым, гамыш ганат ак түрпек,

Дүнйә мени тайдырды, бир яным этди горпак.

ГОРЧЫ قورچى - сер. сыпахы.

ГОЧ قوچ - 1) эркек жынслы гоюн ве кейик; шахлы гоюн; 2) гм эдермен, батыр; бу сөз парс дилине гирип гу:ч шекилинде уланылар; **гоч йигит** - гайратлы йигит, герчек йигит, батыр йигит.

Тә өлинчә гоч йигитден

Мызрак, тир-кеман гитмезмиш.

ГОЧАК قوچاق - 1) эдермен, батыр, гайратлы; 2) улы.

Гочаклара ясав гүни,

Гурда гоймаз шир авыны.

ГОЧАН (п. Ку:ча:н) قوچان - сер. кучан.

ГОЧГАР قوچغار - 1) гоч, урушдырылян ири гоч; 2) гм эдермен, батыр.

Отлайып-сувлаган аршы-аглада,

Гочгарлар гөндерип, кылдын азада.

ГОШАВУЧ قوشاويچ - ики элин аясыны бирлешдирип тутанындакы эмеле гелйән эл арасындакы бошлук.

Гам астында ятып сен, не муңа мелхем бардыр.

Гоймаз гөзүң долмага, бир гошавуч гум бардыр.

ГОШЛАМАК قوشلامق - мүнүлйән малларың бирини мүнүп, башга бир малы идип алып гитмек; эелемек.

Кимсе адам йыкып, кимсе ат гошлар,

Абырай тапмаса, пая серетмез.

ГОШМАК قوشمق - 1) үстүни артдырмак, үстүни етирмек; 2) гатнашык этмек, гиришмек; **баш гошмак** - иш салышмак, гатнашык этмек.

Намарт билен узак ёла гитмегил,

Баш гошавер бир төвекгел мерт билен.

Гөрүң бу гахба пелеги,

Авы гошар ашымыза.

ГОЮН قویون - 1) гоша тойнаклылар топарындан болуп, эт, сүйт, йүң үчин сакланян өй хайваны; 2) гуҗак.

Бакды гойнун Шугайбың еди йыл Муса-Келим

Дилегчи дерманда, бай ёк, ёксул ёк,

Барчасы ер гойнун гучуп барадыр

ГОЯСЫ قویاسی - «гоймак» ишлигиниң гелҗек заман формасының манысыны берйәр; гойҗакдыр.

Хәзир бу пикре гидер сен,

Бир гүн дерде гоясыдыр.

ГӨВДЕ گوده - гөвре; җесет.

Дегсе җана гаррылыгың зәхери,

Бозук болар көңүл-гөвде шәхери.

ГӨВЕЧ گواچ - ичинде гызыл-күмүш эредилйән зергәрлериң иш габы, гуралы.

Белент даглар, бейиклигңе буйсанма,

Гөвечде сув болан зер тек болар сен!

ГӨВРЕ گوره - беден, адамың тутуш бедени, гөвде; җесет.

Өйүне барсаныз. бир бинызын.

Гөвреси гысылар. көнли дар болар.

ГӨВҮС گویس - 1) гурсак. сына: 2) эмҗек. мәме.

Көнли гин. гөвси мейданлы.

Башын гөге. гөвсүң еле гөтерме.

ГӨВХЕР (п. гевхер. а. җевхер) گوهر - 1) алмаз. якут. пируза ялы гымматбаха даш: 2) хер бир задың аслы, гелип чыкышы: 3) гм. чуң манылы сөз.

Гөвхер. якут яр бойнунда.

Эй. лаглы-леби гөвхер.

уммана гөзүм дүшди.

ГӨГЕРМЕК (гө:гермек) گوگرمک - 1) ерден чыкмак. өсүп башламак: 2) гөк реңке өврүлмек: 3) гм. дөремек. пейда болмак.

Дога билен эр гөгәр.

Ягмыр билен ер гөгәр.

ГӨГЕРЧИН (гө:герчин) گوگرچین - дүз кепдери. гөгүмтил күл реңкинде болан мейдан кепдериси.

Бир бөлеҗик гөгерчин.

«Хув!» дийр харман ичинде.

ГӨЗ САЛМАК گوز صالمق - сер. салмак.

ГӨЗ ЭТМЕК گوز ایتمک - гөрелде болмак. гөркезмек.

Оввал Магтымгулы. өзүң дүзетил.

Өзүнни сен өзгелер гөз этгил.

ГӨЗГИ گوزگی - айна. йүз гөрмек үчин уланылян айна.

Ичин шерден сакла. гыбатдан тили.

Сакламасаң. көнүл гөзгиң зең болар.

Көнүл гөзгүсине ярың адыны.

Хекгак дек эйлейип газмалы болдум.

ГӨЗДЕН САЛМАК گوزدین صالمق - сер. салмак.

ГӨЗЕМЕК گوزهمك - гөзлерини даңышдырмак, чувал, хорҗун, галбыр, элек ялы гапларың дешиклерини-гөзлерини багламак, даңмак.

Акмага ич берип, сырың паш этме,

Галбырда сув дурмаз гөземек билен.

ГӨЗЛЕМЕК گوزلمك - 1) серетмек, бакмак; 2) съресап болмак, гарамак, гөз-гулак болмак, эсеван болмак.

Асыл овуч гумдур, дем бир непесдир.

Өзүңе бир гөзле, ишиң хебесдир.

ГӨЗЛЕШИК گوزلهشيك - гарашян, аңтаян.

Билбил айдар кешигем,

Бахара гөзлешигем.

ГӨЗЛИ АТА گوزلى آتا - аталарың тире башлыгы. Асыл ады Хасан, улы сопуларың бири. Такмынан 1310-нҗы йылда доглан. Хоҗа Ахмет Ясавының таглыматыны довам этдирипдир. Көпленч Вас билен Балканда яшапдыр. Онуң мазары Красновдск шәхериниң 150 км. демиргазык-гүндогарында ерлешйәр, аялының ады Аксыл мама, онуң мазары-да шол ерде. Оларың перзентлери: Нур ата, Омар ата ве Ыбрайым (Ывык) ата. Гөзли ата барада көпрәк маглумат үчин серет: С.М.Демидов. Туркменские овляды, «Ылым» неширяты, Ашгабат, 1976, 141-158 сах. Гөзли ата кә ерде Гөзлик ата-да дийилйәр.

Сен Гөзли ата болсаң, биз геркез или,

Чөл ерде гезер сен, ят эдип ели.

Гөзли ата, Баба Селман, шыпа бер!

ГӨЙӘ (п. гу:я:) گويا - хамала; ялы, дек, кимин, киби; эдил, түйс. «Гөйә» денешдирме ве меңзетме көмекчиси хөкмүнде уланыляр; **гөйә мургы-сәхердир** - эртир ирден (сайраян) гүш ялыдыр.

Гөйә мургы-сәхердир, шеб сухан эйләр агаз.

Баг ичре билбил олуп, окыр нагма хезар саз.

ГӨК (гө:к) گوک - 1) асман; 2) асман реңкине меңзеш реңк.

Ысрафыл сур чалса, ер, гөк эгилсе,

Шейтан сар-сар урса, даглар йыкылса.

ГӨКБАЙЫЛ (т-а. Гөкба:йыл) گوکبائیل - көне дүшүнҗелере гөрә, үчүнҗи гат асманың перишдериниң иң улусы; сер Кайдум

Перишдеси бардыр бүркүт суратлыг

Бейиклери бардыр Гөкбайыл атлыг.

ГӨКҖЕК گوکچک - гөрчек, гөзел, овадан, гөркли.

Небсиң айдар: җош болсам,

Гөкҗеклере душ болсам.

ГӨКЛЕҢ گوکلنگ - түркмен тайпарының бириниң ады. Магтымгулы шолардан болупдыр.

Чөле чыкар болса, меңзәр

Кейиге, гулана гөклен.

ГӨНДЕРМЕК گوندرمک - ибермек, угратмак, ёла салмак.

Галам алып, наманы гөндердигим билмезиң?

Эфсун уруп, хүтхүтни индердигим билмезмиң?

ГӨНЕНМЕК گوننمک - 1) хезил этмек, леззет тапмак; 2) үпҗүн болмак, етерлик канагатланмак.

Заты эгри гөненмеди,

Аслы догрулар дәнмеди.

ГӨР (п. гу:р) گور - 1) мазар, габыр; 2) вагшы эшек, гулан.

Ят эдип гөр-у кыямат, йыгла дайым халыңа,

Бир назар сал, мәьменден гечип, өз ахвалыңа.

ГӨРГЕЧ گورگج - гөрмек ишлигиниң гадымы хал ишлик формасы; гөрүп.

Дүшди бир хошлук җахана нусаратың гөргеч ресул.

Сернегүвн болды сенемлер лемгатың гөргеч ресул

ГӨРЕЧ گورج - гөз, гөзүң ортасындакы гарагы

Гара дашдан гара гылны сайлан гөз.

Чөңңелер гөреҗиң, гөзе мыхмандыр.

ГӨРК گورک - гөзеллик, оваданлык. гөрмегейлик

Губа җуван, гуванмагыл гөркүңе.

Гоҗалар сен, гөркүң йүзе мыхмандыр

ГӨРКАНА (гөрка:на) گورکانه - гөзел, гөркли. гөрчек. овадан

Бир яр бергил этли-ганлы...

Дил билен, аклы кемаллы.

Йүзи хем болсун гөркана.

ГӨРОГЛЫ - Якын Гүндогада ве Орта Азияда гинден яйран эпики-фольклор ядыгерлиги болан «Гөроглы» эпосының баш гахрыманы. Бу эпосың хемме версияларында баш гахрыманың түркмениң теке-ёмут тайпасындан боландыгы гөркезилйәр Гөроглы халкың ар-намысы угрунда гөрешйәр. Эпосың иң гадымы архаик элементлери түркмен «гөроглусында» габат гелйәр.

Гөроглы дек дагдан-дага уграсам,

Я реб, хабар билеринми, яр. сенден.

ГӨРСЕТМЕК گورستمک - гөркезмек, әшгәр этмек

Ныкабын йүзе салан,

Йүз гөрсетип, җан алан.

ГӨРҮМ گوريم - 1) гөрелде, эдеп. ахлак, тербие. гөрелде аларык зат; 2) гөрк, гөрнүш, сырат.

Халайыкда гөрелде ёк, гөрүм ёк,

Байларында сахават ёк, берим ёк.

ГӨРҮСТАН (п. гу:риста:н) گورستان - мазарчылык. габрыстан. гонамчылык.

Хезрети-Исгендер, каны Сүлейман,

Ахырында болды җайы гөрүстан.

Гөрүстаны гөр-де, отур, пикир эйле.

ГӨСТЕРМЕК **گوسترمك** - 1) гөркезмек, салгы бермек; 2) аңлатмак, өвретмек; 3) делил болмак; 4) беллемек.

Гаркы-зелалат болдум, хедаятны сен гөстер.

Не дервүш мен, не молла, не сопы-әхли-дестар.

ГӨТИН (гөти:н) **گوتين** - арка, аркан, ызына, ыза, өврүлме. **гөтин дөвлет** - терс дөлет, азалян дөвлет, песе дүшйән дөвлет.

Аңырсызы аздырар,

Гөтин дөвлет-баш гитмек.

ГӨХЕРТ **گوهرد** - арванадан болан дүйәниң бир хили.

Гүрбеден шир олмаз, гөхерт нер олмаз,

Хер даш гөвхер олмаз, мисден зер олмаз.

ГӨЧ (п. ку:ч) **كوچ** - 1) бир ерден башга ере гөчүп гидйән топар ёлагчылар; 2) күшт ойнунда бир гезек эдилйән херекет, оюн.

Чекилер кервенлер, йөрир хатарлар,

Бир ызы үзүлмез гөчдүр, яранлар!

ГӨЧМЕК **گوچمك** - 1) бир ерден икинҗи ере бармак, гитмек; 2) күшт ойнунда бир херекет этмек.

Гелен гечер, гонан гөчер, адамзат,

Йөри, сен хем бир мензиле етер сен.

ГӨШТ (п. гу:шт) **گوشت** - эт, мал эти, гоюн эти.

Бишгей элван эл дегмейиң ашлары,

Гудрат билен бирян болар гөштлери.

ГУБА **قوبا** - 1) ак йүңли инен дүе; 2) гм. ак, овадан, гөрмегей; 3) гызгылт-гоңур реңк.

Көлде губа газ йөрейип,

Сув сесленер гамыш биле.

Губа жуван, гуванмагын гөркүне.

Гоҗалар сен, гөркүӊ йүзе мыхмандыр.

ГУБАР (а. гоба:р) غبار - 1) чаӊ, тозан, гум; 2) гм. гайгы, гам; дерт; зыян; 3) кине; китүв; **губаринмек (тутмак)** - гүйҗи гачмак, гөзүӊ өӊи үмезлемек; гөз өӊүни перде тутмак.

Гулакларым гапылып, гөзлерим тутды губар.

Орнуна элтер аны, гер дегсе губар, эй, дост.

Губар гөчсүн, әлем герди гачылсын.

ГУБАРЛАНМАК(а-т.гоба:р+ланмак)غبارلانمق-күтелмек,гүйҗи гачмак, өӊүни перде тутмак (гөз хакда).

Кувват гитди, губарланды гөзлерим.

Мүнберим азаны - Азадым каны?!

ГУБУР (а. кобу:р, бс. кабр) قبور - габырлар, мазарлар. сер габыр

Бу сөз көплүк санда болса-да, түркмен дилинде көпленч бирлик сан манысында улананыляр.

Губур болар бир гүн басан гадамыӊ.

Ахыры мөвт-у губур, бу бош хыялы нейлерем.

ГУВАНМАК قوانمق - буйсанмак, бегенмек, шатланмак.

Шейтан ара дүшер, гоймаз эркиӊе.

Губа жуван, гуванмагыл гөркүӊе.

ГУВВАС (а. гавва:с) غوّاص - сувуӊ дуйбүне чүмйән, деӊзин дийбүнден садап, мерҗен ялы гымматбаха затлары алмак үчин сува чүмйән адам, водолаз (р).

Болмушам гуввас-у йүзмүшем көли.

Анда гуввас болуп, йүзмели болдум.

ГУГАРМАК (гу:гармак) غوغارمق - бошап галмак, хич затсыз галмак, таӊкырап галмак.

Томашалы дәли дүнйәниӊ йүзи.

Гугарып бош галар, халыдыр, халы.

Гугарып галар сен, халы дүнйә, хей!

ГУДА-ГАЙЫН (гуда+га:йын) قوداقاين - гыз чыкаран машгала билен шол гызы гелин эдинен машгала арасындакы якынлык арагатнашыгыны аңладян сөз дүзүми.

Көсти етер бир гүн, ялан дийменлер.

Гуда-гайын болуп, бела душ болмаң!

ГУДАЗ (п. года:з) گداز - сер. гүдаз.

ГУДРАТ (а. кодрат) قدرت - 1) гүйч, кувват, башарҗаңлык; 2) худайың гүйҗи; 3) гурп, байлык гүйҗи; **гудратлы-гүйчли**.

Эя кадыр, сенден гудратлы ким бар,

Керемиң гүйчлүдир, гүнәхим бисяр,

Керем эйле, я реб, гудратлы субхан!

ГУДУК قودوق - 1) гуйы, чешме; 2) күрре, эшек күрреси.

Вейил диен гудук довзах астында,

Награ тартар теразувбан кастында.

Гелен гудук үсте дурды телмуршып,

Ады белли, арап тилли сөвдүгим.

ГУЕНДЕ (п. гу:енде) گوینده - сер. гүьенде.

ГУИЯ (п. гу:ия:) گوئيا - гөйә, хамала.

Гуия бейтил-хазан мен, шат гелен гамнәк ола,

Тә хаяты-паныям, сынам сениң чүн чәк ола.

ГУЙМАК قويمق - говрулан уна азаҗык яг, сув гарылып тайярланян нахар; буламак.

Гусдурманы гоймаз дийрлер,

Гуймак ийсен гул биләни.

ГУКЛАШМАК (гу:клашмак) قوقلاشمق - гыгырышмак, «гук» эдип сес чыкармак, чыгырмак.

Байгушлар гуклашып, итлер үйрүшип,

Не ширлер галыпдыр, җейран гечипдир.

ГУЛ I (п. гу:л) غول - 1) дөв, эртекилерде душ гелйән бетгелшик ве бетшекил ынсана чалымдаш җанавар; 2)

гаранкыда ве екеликде ынсаның гөзүне гөрүнйән хыялы зат: 3) гм. улы беден, әпет гөврe. горкунч гөрнүш.

Бир элли мүң агач ёллар анда бар.

Дөв-пери месгенли гуллар анда бар.

ГУЛ II قول - 1) есир; туссаг; урушда есир алнып. соң башга бирине сатылан адам; 2) хызмат үчин сатын алнан адам, бенде, гулам, хызматчы; 3) ярадылан. махлук

Пулсыратдан асы гуллар бир гадам ёл дейн гечер

Хер башда бир хыял бар,

Гул өзүни иг саяр.

ГУЛ III (а. голл) غلّ - зынҗыр, боюн зынҗыры; зынданда отуранларың бойнуна я-да эл-аягына урулян зынҗыр.

Мубарызлар тутабилмез өзүни,

Пил хем дурар, багласалар гул биле.

ГУЛ СҮЛЕЙМАН قول سليمان - сер. Бакырган.

ГУЛАН قولان - гыляллар машгаласындан болан эшеге меңзешрек ябаны хайван.

Яйлада, йылкы ичинде,

Боз гулан, тайлар иңңилдәр.

Чөле чыкар болса, меңзәр

Кейиге, гулана гөклең.

ГУЛАТЫ قولاتی - отрицатель хәсиетли бир гушуң ады.

Гулатының саясында ятынчаң,

Бүргүт пенҗесинде галан ягшыдыр.

ГУЛГУЛА, ГУЛГУЛ غلغله - غلغل - 1) галмагал; башагайлык; гүррүлди; 2) сес, оваз; 3) бир гапдан сув дөкүленде я-да сув гайнанда чыкян сес; 4) дабара.

Не гулгула хем диванлар гурулды,

Анча шахы-сахыпкыран гечипдир.

Гулгула дүшди гопуз хем дүшди чеңи җеңе.

ГУЛЗУМ (а. голзом) قلزم - 1) аслы грек сөзи болуп. Гызыл деңзе айдыляр. Гулзум аслында Гызыл дензиң кенарында Мүсүрде Нил дерясының аягының якынында ерлешен шәхериң ады болуп. хезрет Омар ибн Хаттабың заманында вейран эдилипдир. Шол шәхериң ады билен багланышыклы Гызыл дензе-де Гулзум ады берлипдир. Гулзум деңзи Арабыстан. Мүсүр ве Суданың арасында ерлешйәр: 2) Каспи деңзиниң гадымы атларының бири.

Түркменлер. багласак бир пире били.

Гурударыс Гулзумы. деряйы-Нили.

Ол ким иди дүнйәде Гулзум дерядан гечли?

ГУЛЛА (а. колле. кс. колал) قلّه - 1) дагың иң бейик депеси: 2) бейик бина. бейик жай: 3) кәбир жайларың депесинде салынян бейик чыкынды.

Лув йылында дүшди маграч гулласына,

Бы раг мүнүп чыкды арш пеллесине.

ГУЛЛАК قولليق - хызмат: борч. иш.

Мүьмүн болсаң. кыл гуллугын худайың.

Бәш вагт яда сала-сала гидер сен.

ГУЛМАН (а. гыма:н. бс. гола:м) غلمان - сер. гылман.

ГУМ قوم - топрак. тозан.

Гөрер гөзүң гөркли гөврәң гум болар.

Дахан гидер. дендан дүшер. тил галмаз.

ГУМРЫ (а-п. гомри:) قمری - гөгерчин. кебдерә меңзеш. йөне ондан кичирәк гызгылт күл реңкинде болан бир гуш.

Асла сени гөрмемишем. дилдарым.

Гумрумы сен. билбилми сен. нәме сен?

ГУНДАЛМАК قوندالمق - гундага доланмак. чаганың гундага доланмагы.

Докуз айы өтүрип. инип җахана гелдиң.

Эмип энең сүйдүни, гундалып, дона гелин

ГУНЧА (п. гонча) غنچه - энтек долы ачылмадык гүл, долы ачылмадык гүл найчасы, гүл гозасы; **гунчайы-хандан** - гм ачылан гунча, шат, гөвни ачык.

Межнуны гөрүң чәки-гирибан болуп өтди.

Лейлини гөрүң, гунчайы-хандан болуп өтди.

ГУНЧАЙЫ-ХАНДАН (п. гонча-йе ханда:н) غنچه خندان - сер. гунча

ГУПБА (а. коббе) - قبّه 1) гүммез, ярым тегелек шекилиндәки жайың ёкарысы; 2) гызларың бөрүклериниң безеги; **гупбатыл-ыслам** - 1) ысламың гупбасы; 2) Бухара, Балх ве Басра шәхерлериниң лакамы.

Гупбатыл-ысламда, Жейхун бахрында.

Мениң сахыпжемалымны гөрдүңми?

ГУПБАТЫЛ-ЫСЛАМ (а. коббетил-ысла:м) - قبةالاسلام - сер. гупба

ГУРАБА (а. гораба:, бс. гари:б) غربا - сер. гарып.I

ГУРБАН (а. корба:н кс. кара:би:н) قربان - 1) худай ёлунда сойлан жанлы, худай ёлунда берилйән садака; 2) бир задың угрунда пида болма; **гурбан кылмак (этмек)** - пыда этмек; худай ёлунда жанлы соймак, садака бермак.

Дүнйәде илкинжи гезек гурбан эдиленлер хезрет Адамың ики оглы болупдыр. Шондан соң Нух галагоплы тупаны башдан гечирип, худай ёлунда көп жанлы гурбан эдйәр, олары йөрите белленилен ерде яндыряр. Нухдан соң Ыбрайым худая якынлашмак максады билен адамлара чөрек, дүрли тагамлар пайлаяр. Эмма Аллатагала оңа «оглуңы гурбан эт» дийип буйрук берйәр. Хачан-да Ыбрайым оглы Ысмайылы ятырып, богазына пычак гоянда кесмейәр, худай онуң гурбанлыгыны кабул эдйәр. Ысмайылың дерегине бир гоюн өлдүрмеги буюряр. Шол дөврден башлап, адамы гурбан этмеклик дәби галдырыляр. Шондан соң Муса пыгамбер гурбанлык этмеги

икә бөлүпдир.

Шоларың биринде гурбан эдилмели малы чөле ковуп гойберйән экенлер. Араплар-да шу дәби еврейлерден кабул эдип, шолара өйкүнипдирлер. Эмма ыслам дөрәнден соң бу дәп гадаган эдилипдир. Христианларда гурбанлыгың өзлерине махсус дәби бар. Ыслам дининде-де гурбанлыгың йөрите дәплери бар. Ол гурбан эдилйән малың этини якмаклыгы гадаган этди. Терсине, өлдүрилйән малың этини гарып-гасарларың арасында пайламаклык дәбини гиризди.

Кылсам җаным яр гурбаны.

Ысмайыл Зебихулла гурбан болды Менада.

ГУРБАНЛЫК (а-т. корба:н+лык) **قربانلیق** - гурбан болмаклыга лайык, худай ёлунда союлмаклыга махсус, мынасып.

Мисли гурбанлык соярлар.

Дериңи бинамаз чиркин.

ГУРБАТ I (а. горбат) **غربت** - 1) айралык, җыда дүшмеклик, ватандан даш дүшмек; гарыплык; 2) дашары юрт, даш ер.

Айрылып нәзлиден (налада), галдым гурбатда.

Гурбатда хайран галды.

ГУРБАТ II (а. корбет) **قربت** - 1) якынлык, голайлык, гоңшы болма; 2) гүйч, гурп.

Гурбат берсин саңа Алла.

Хиҗрана салмагыл җаны.

ГУРБЫ-ВАХДАТ (а. корб-е вахдет) **قرب وحدت** - сер. гурп

ГУРБЫ-ҖЕЛАЛ (а. корб-е җела:л) **قرب جلال** - сер. җелал, гурп

ГУРИЗАН (п. гори:за:н) **گریزان** - сер. гүризан

ГУРМАК **قورمق** - 1) ясамак, салмак, дикмек, бина этмек; 2) эмеле гетирмек, дүзмек, дөретмек.

Шәхер ортасында бир тагт гурдулар.

Юсуп: «Садык гул мен» дийип дурдулар.

ГУРП (а. корб) **قرب** - 1) якынлык. худая якынлык; 2) байлык. барлылык; гүйч, кувват; **гурбы-вахдат** - худая якынлашмак

Гурбы-вахдат истесең, бол васыфы темжит иле:

Гурбы-җелал - бейиклиге якынлык, худая якынлык

Йүз хатардан өтгерүр хер бендени гурбы-җелал:

бесаты-гурп - якынлык десгәси.

Хем бесаты-гурп үзе бардың, отурдың фовкдан.

гурбы етмек - гүйҗи етмек.

Гурбы етен гоч йигитлер.

Дөкүп-сачмалы дүнйәдир:

гурплы - гүйчли, кувватлы: барлы.

Огланлык, гаррылык хичдир.

Гурплы вагтың дуюнавер!

ГУРРА (а. кор'а) **قرعه** - 1) пай. несип: 2) пал. тәлей: бижe

Гурралар гүң болды, паллар шум болды.

Гурралар гүң болды Човдур хан үчин.

ГУРРУМСАК **قوررومساق** - дейюс. пис. ярамаз хәсиетли

Ничесини рөрдүм паны дүнйәниң.

Бу гуррумсак кимге вепа эйледи.

ГУРУБАН **قوريبان** - гуруп: «гурмак» ишлигиниң гадымы хал ишлик формасы; **меҗлис гурубан** - мейлис гуруп.

Ёклук мейданында меҗлис гурубан.

Менликден гачылар чагдыр бу чаглар:

ГУРУГ (гу:руг) **قوروغ** гуры. бош.

Харап олмай галмаз буняды-мекан.

Не суд эрер аңа гуруг ат илен.

ГУРУН (п. кору:н, бс. карн) **قرون** - сер. гарын

ГУРУХ (п. гору:х) **گروه** - сер. гүрух.

ГУРХАН (а. кор'а:н) **قرآن** - сер. «Курьан»

ГУРЫМАК (гу:ры:мак) **قوریمق** - 1) гуры болмак. гурамак. чыгы. неми. өли айрылмак. кепемек; 2) бошамак; 3) гм. ёк болмак; жуда аррыкламак.

Сыкылса бурунлар, саралса йүзлер.

Гурыса додаклар, болмаса сөзлер.

ГУСАС (а. госас. бс. госса) **غصص** - сер. гусса.

ГУССА (а. госсе. кс. госас) **غصّه** - гайгы. гам. тукатлык; яс.

Гусса билен дәне - дәне гөзүнден.

Эшки-недаматың аканча болмаз!

ГУССА ЮВУТМАК (а-т. госсе ювутмак) **غصّه یوتمق** - сер. ювутмак

ГУССАЛ (а. гасса:л) **غسال** - сер. гассал.

ГУСУЛ (а. госл) **غسل** - ювунма. сува дүшме. бедени арассалама. ини халаллама.

Дине таглым берилди.

Этдилер гуслы күффар.

ГУСУР (а. косу:р) **قصور** - сер. кусур.

ГУТАРМАК **قوتارمق** - 1) тамам этмек. түкетмек; 2) халас этмек; 3) гм. арадан чыкмак. өлмек.

Небс иле шейтаның паймалы болдум.

Эйәм. сен лутф эдип, гутаргыл ондан.

ГУТЛУГ **قوتلوغ** - угурлы. мүбәрек багтлы.

Нуры-мехвеш болан гутлуг хабыбым.

Адың сердепдерде. ловада белли.

ГУТУЛМАК **قوتیلمق** - 1) халас болмак. дынмак. бошамак; 2) сагалмак, ачылмак. сыпмак.

Эндамына дүшүп сансыз бир яра.

Итлерден гутулып гитди. яранлар.

Гутулар сен хак ёлунда жан берсең.

ГУФРАН (а. гофра:н) **غفران** - ялкав. ялкама. рехмет; багышлама.

Он секиз мүң әлеми беркарар бар этген керим.

Еди гуфрана (?) пелекни беркарар этген керим.

ГУЧМАК قوچمق - гуҗакламак, чырмашмак, гуҗага алмак, гуҗага гысмак.

Ким билерки ахыретде нейләрлер.

Ийип, ичип, мүнүп, гучуп, өт ягшы.

Гара ер барчаны гучар, яранлар.

ГУШ САЛМАК قوش صالمق - сер. салмак.

ГУШТАСП (п. гоштасб) گشتاسب - сер. гүштасп.

ГУЯ (п. гу:я:) گویا - сер. гүвя.

ГҮВИЯ (п. гу:ия:) گوئیا - сер. гуия.

ГҮВШ (п. гу:ш) گوش - гулак; **гүвш тутмак** - гулак асмак, динлемек.

Гүвш тутар сен хер дийилен сөзлере.

Җан гүвшүне етишди бинәгәх хабар, эй, дост.

Гүвш берди, дахан берди,

Дахана зыбан берди.

ГҮВШЕ (п. гу:ше) گوشه - бурч, чет, күнч, күнҗек; бир задың чети; **чар гүвше** - дөрт бурч.

Эл узадып чар гүвшесин дүнйәниң.

Хер гүвшеден ныяз окун гөзлегил.

Басды мәхнтниң нышаны, кешт эйледи чар гүвшәни.

ГҮВШМАЛ (п. гу:вшма:л) گوشمال - җеза, темми; гулагының дүйбүни овмаклык; тербие ве эдеп этме.

Дийдим: «Андан нефсим ниҗе рам олур?»

Дийди ки: «Пир олан гүвшмал».

ГҮЬЕНДЕ (п. гу:енде) گوینده - 1) геплейән, гүррүң берйән, айдян; 2) диктор; 3) языҗы, шахыр.

Ревенде-ю аенде,

Зыбан сени гүвьенде.

ГҮВӘ (п. гева:х) - сер. гүвәх.

ГҮВӘХ (п. гева:х) - **گواه** - шаят: хабарлы. таныш.

Магтымгулы. йыглар мен бу багты-сыяхымдан.

Горкарам жан апаты. эл-аяк гүвәхимден.

ГҮВЯ (п. гу:я:) **گویا** - геплейән. сөзлейән. гепләп билйән: сайраян.

Чешмелер хөшк болды. дашлар мум болды.

Гүвя болды тиллер Човдур хан үчин.

ГҮДАЗ (п. года:з) **گداز** - эргин. эредйән. якян. якыжы. (от): **кубра гүдаз** - улы эргин. улы якыжы от.

Ол гүдаза жаным эрип яналы.

Абат кайсы. харап кайсы. билмедим.

Гөрнүшиң ашретнема. гөркүң үчин көңлүм гүдаз.

ГҮЕНДЕ (п. гу:енде) **گوینده** - сер. гувьенде.

ГҮЗАР (п. гоза:р) **گذار** - сер. гүзер.

ГҮЗЕР (п. гозер ве гоза:р) **گذر-گذار** - 1) гечелге. гечит; 2) гечиш. гечме: геч (буйрук формасы): **гузер этмек** - 1) гечмек. гечип гитмек. үстүнден гечмек: 2) мыдар этмек. гүн гечирмек. яшамак.

Ажал саңа этсе гүзер.

Хабарың бер недежек сен?

Хер ким гадамын дүз гойса.

Гүзерден бихатар гидер.

ГҮЗЕРГӘХ (п. гозер+га:х) **گذرگاه** - гечелге. гечит. гечйән ер: гүзер (сер).

Алдамага ал кумашың сим-зериң.

Гузергәхиң тутуп дурмуш бу ериң.

ГҮЗЕШТ (п. гозешт) **گذشت** - гечме. гечиш. өтме. өтүш: **гүзешт эйлемек (этмек)** - 1) гечмек (вагтың. өмрүң гечмеги): 2) багышламак. гүнәни гечмек.

Бихуда имесдир өмрүң гүзешти.

Гелен гечер чашт эдип,

Эгленмез, гүзешт эдип.

Эй керими-кәрсаз,

Гүнәхим гүзешт эйле!

ГҮЙТМЕК **گویتمک** - 1) тутмак, салмак, асмак (гулак); 2) алмак; сакланмак; кабул этмек.

Мүң ялбармак билен көңүл гүйтмез хич.

Яман хич насихат тутмаз,

Ягшы сөзе гулак гүйтмез.

Магтымгулы өвүт айдар.

Аңлан гулагында гүйдер.

ГҮЛ РОЙ (п. гол+ру:й) **گل روی** - сер рой.

ГҮЛ РУХСАР (п. гол+рохса:р) **گل رخسار** - сер рухсар.

ГҮЛ ФЕРХАР **گل فرهار** - өзбак классык шахыры Лутфынын ве башга-да бирнәче шахырың язан эсери болан «Гүл ве Новруз» дессанының гахрыманы. Гүл ферхар юрдунын шазадасы. Бу ат кәерде Гулбахар шекилинде габат гелйәр.

Ашык Новруз гүл Ферхары.

Сөен дек сөймүшем сени.

ГҮЛАП (п. гол+а:б) **گلاب**- 1) гүл сувы, гүлден эдилен атыр; 2) бәгүлден алынян ичги.

Гүл болур сен гуванурга гулаба.

Лахат гума дөнер, ханаң хараба.

ГҮЛГУЗАР (п-а. гол+оза:р) **گلعذار** - 1) гүл янаклы, гүл йүзли, гөзел, гөркли; 2) сөйгүли.

Бишелери шир-пеленңли,

Гүлгузар, новча бөлеңли.

ГҮЛГҮН (п. гол+гу:н) **گلگون** - гүл реңкли, гүл менизли, гызыл (реңк), ал; гүле меңзеш; **гүлгүн шереп** - гызыл чакыр, ал шерап; **гүлгүн каба** - гызыл гейим.

Баг ичинде гүлгүнми сен, нәме сен?

Саг элинде гүлгүн бада шерабы.

Эй, аты йүврүк йигит, өзи гочак, гүлгүн каба.

ГҮЛГҮН БАДА (п. голгу:н+ба:де) گلگون باده - сер.бада

ГҮЛГҮН КАБА (п-а. голгу:н+каба:) گلگون قبا - сер.каба ве гүлгүн

ГҮЛГҮН ШЕРАП (п-а. голгу:н шера:б) گلگون شراب - сер гүлгүн

ГҮЛЗАР (п. голза:р) گلزار - гүл билен өртүлен мейдан; чемен, гүлүстан, гүллүк, гүл бакчасы, гүлүң көп ери.

Билбилем, ахы-зар чекип,

Тәзе гүлзардан айрылдым.

Румуң шәхрини сердары,

Нирде салдырмыш гүлзары?

ГҮЛИ-ХАНДАН (п. гол-е ханда:н) گل خندان - гм. ачылан гүл.

Билбиллери есир эден гүли-хандан,

Я реб, хабар билеринми, яр, сенден!

ГҮЛЛЕ (п. голу:ле) گلوله - 1) топ я-да түпең билен атылян металдан ясалан ок; 2) юмак.

Ажал отдур, тен мылтыкдыр, жан - гүлле,

Аяк, голсуз галып, майып дүшенден,

Гүлле дегип, алып гиден баш ягшы.

ГҮЛҮСТАН (п. голеста:н) گلستان - гүллериң көп ери, гүллер меканы, гүлчүлик ер.

Тоты хемрахындан, зенбур шекерден,

Билбил гүлүстандан айрылмадымы?

ГҮЛЧИХРЕ (п. гол+чихре) گلچهره - 1) гүл йүзли, гөзел, овадан, горкли (көпленч аял-гызлар хакда); гызың ады; сер чихре.

Бир гүлчихре ёлунда бихуда пида болдум.

Багда битен гулчихре сен булгур бакымлы.

Каны ол Гүлчихре, симин узарың?

ГҮЛША (п. голша:х) گلشاه - «Варка-гүлша» дессаның баш

гахрыманларының бири, Варка атлы йигидиң сөйгүлиси

Еменде Варка Гүлшаны,

Сөен дек сөймүшем сени.

ГҮЛШЕН (п. гол-шен) گلشن - гүл битен ер, гүлүстан, көп гүлли баг, гүлзар (сер).

Йигитлик бир гызыл гүлшен.

Багы-эрем гүлшени,

Паны җахана дүшмез.

ГҮМАНА(п.гома:на) گمانه - گمان - 1)чак, чен; 2)хыял, ой, пикир; 3) шек, шүбхе.

Магтымгулы дийр, ийгениң.

Гүманадыр чейнегениң.

Бир-бирине гүманда, гүман сенден бихабар.

ГҮМРА (п. гомра:х) - сер. гүмрах.

ГҮМРАХ (гомра:х) گمراه - азашан, ёлдан чыкан, ёлуны йитирен, ёлуны урдуран; **гүмрах болмак** - ёлдан чыкмак.

Ниче йүз мүң гүмрах болан-да бардыр.

Гүмрах болуп, ёл йитирдим.

Магтымгулы айдар, достлар, мен гүмрах.

ГҮНЕХ (п. гонех) گنه - «Гона:х» сөзүниң гысгалдылан формасы Гүнә, язык; **бигүнех** - гүнәсиз, языксыз.

Күлли-умматны гүнәхден бигүнех кылгыл, худа.

ГҮНИН(гүни:н) گونین - бир гүнде, бир гүнүң ичинде, гүни бирин, бир гүнүң довамында.

Нефыг ёкдур саңа масеваллададан.

Кимсе гүнин, кимсе ятып барадыр.

ГҮНМҮШДИК گونمیشدیک - гүн экен (ёмут, гөклең диалектинде уланылян форма).

Не сапалы гүнмүшдик, дең-душ биле баш гошман.

Башың алдын гарылдын не дост билдиң, не душман

ГҮНӘ (п. гона:х) - сер. гүнәх.

ГҮНӘКӘР (п. гона:х+ка:р) گناهکار - гүнәли, языклы, тагсырлы, гүнә иш эден.

Гүнәкәр умматын хак ресулалла.

Эгер мен бир гүнәкәриң, хемише ашыкы-зарың.

ГҮНӘХ (п. гона:х) گناه - гүнә, язык, этмиш, тагсыр.

Хер киме лутф эйлесе, җүрми-гүнәхиң ол гечер.

Гүнәхиң аграмы үстүнден басар.

ГҮНӘХИ-ПИСАТ (п-а. гона: х-е феса:д) گناه فساد - сер. писат.

ГҮҢ (п. гонг) گنگ - дилсиз, геплэп билмейэн адам, лал; **гүң-у лал** - геплэп билмейэн ве дили тутулян.

Исаның деми махал.

Лукман ол ерде гүң-у лал.

Ниҗелер гүңдүрлер, ниҗелер лалдыр.

ГҮҢ-У ЛАЛ (п. гонг-о ла:л) گنگ و لال - сер. гүң.

ГҮРБЕ (п. горбе) گربه - пишик.

Гаплаң гүйчден галар, дөнер гурт-гүрбэ.

Гүрбе гүйҗи етсе, гер гапланга хем бермез аман.

ГҮРГЕН (п. горга:н) گرگان - Этрек дерясының гүнортасында түркменсәхрада болан деряның ады; 2) Эйраның Хорасан областы билен Каспи дензиниң хем-де Элбурз дагларының ве Түркменистаның аралыгында ерлешйән территория, шол территорияның меркези шәхери. Гадымлар Гүрген билен Дехистаны билеликде Астрабат атландырыпдырлар. Эйран түркменлериниң көпүси шол ерде яшаярлар. Ол шәхериң дүйбүни тутан Гүргин хасапланяр.

Өңүнде белент даг, серинде думан.

Денизден өвүсер ели Гүргениң.

ГҮРЗ (п. горз) گرز - гадымы уруш ярагларындан бири (демирден, агачдан эдилен сүйри-тогалак болан токмак), гүрзи.

Зыбаныйя мелеклер

Голларында гүрз дәлми?

Мелеклер гөтерип, гүрзлер урарлар.

ГҮРИЗАН (п. гори:зан) گريزان - «гори:хтен» ишлигиден: гачян, гачыҗы, гачян халатда: **гүризан болмак** - гачмак, дашлашмак.

Болуңыз бинамазлардан гүризан.

Аларның гашыдан уфтан-у хызан.

ГҮРК (п. горг) گرگ - гурт, мөҗек, бөри.

Дийдим: «Әхли-залым не тайпадандыр?»

Дийди: «гүрк, ит-у эшекдур, шагал»

ГҮРЛЕМЕК گورلمك - 1) геплемек, сөзлемек, гүррүң этмек; 2) гм гүпүлемек, өвүнмек, лап этмек.

Намарт гош үстүнде харлар.

Орта-аш үстүнде гүрләр.

ГҮРУХ (п. гору:х) گروه - топар, бөлек, җемагат; **гүрух-гүрух** - топар-топар, бөлек-бөлек.

Единҗи гүрухы нукаба, билиң.

Үч йүз әрдир, сөзе бир гулак салың.

Он ики гүрух болуп ресул умматы.

Хер бири бир җынсда сүрлер яранлар

ГҮСБЕНТ (п. гу:сфенд) گوسفند - гоюн.

Бир сүри гүсбенде гурдуң сөвешин.

Боз гүсбент, гыр йылкы, гара гәвмишли,

Аргалы, гәв болар малы Гүргениң.

ГҮФТАР (п. гофта:р) گفتار - 1) сөз, гүррүң, геп; 2) сөзлемек, геплемек; **ширин гүфтар** - сүйҗи сөзли.

Хош овазлы билбилимден.

Ширин гүфтардан айрылдым.

Иле-улуса хош гелен,

Аш, гылыч, әр гүфтарыдыр.

ГҮШАДА (п. гоша:де) گشاده - 1) ачык; гөвни ачык, шат 2) чөзүлен, ачылан; **гүшада болмак** - шатланмак, гөвүн ачмак; **гүшада багт** - багты ачык, багтлы; ачык багт.

Тапмай гүшада багты ол талыг иле йылдыздан.

Гөрсе вепаларны мундаг хер ким тутуп өз-өзүнден.

ГҮШАДА БАГТ (п. гоша:де бахт) گشادەبخت - сер. гүшада.

ГҮШАЙЫШ(п.гоша:йиш)گشایش-ачылыш,гиңелиш,яйбаңланыш, дынув; ачыклык.

Магтымгулы айдар, хака ситайыш,

Хер мүшгил ишиме сен-сен гүшайыш.

ГҮШАТ(п.гоша:д)گشاد-1)ачык,ачылан;гиң;2)еңил,аңсат;**гүшат эйлемек**- 1) ачмак, гиңелтмек; 2) аңсат этмек, ровачландырмак.

Тугун болар дайыма, болмаз гүшат ыкбалымыз.

Гүшат этдиң ниче кагбарөвлери.

ГҮШТАСП (п. гошта:сб) گشتاسب - Фирдөвсиниң «Шанамасында» гетирилен ровайтлара гөрә, Эйраның кеянылар династиясының бәшинҗи патышасы. Ол Лухрасбың оглы ве Испендияр Руйинтениң (эндамындан ок гечмейәниң) какасыдыр. «Шанамада» айдылышына гөрә, Зертошт онуң дөврүнде өзүни пыгамбер ыглан эдйәр. Гүштасп хем шонуң динини кабул эдйәр ве оны ровачландыряр. шу угурда көп зәхмете, бела дучар боляр.

Зал оглуның алмаз пейкам, тири сен.

Гүшатсып оглы дек белли белая.

ГЫБАТ (а. гы:бет) غیبت - 1) бириниң ызындан эрбет гүррүң эдип яманламак; 2) болмазлык, гайып (сер.) болмак.

Нәмәхрем гөрен гөзлериң,

Шол гыбат эден сөзлериң.

ГЫБАТКЕШ (а-п. гы:бат+кеш) бириниң ызындан гыбат (сер.) эдйән, геп гездирйән, бириниң ызындан эрбет сөз айдян

Кыямат ахыры-магшар боланда.

Сүйтхорлары, гыбаткеши нар чекер.

ГЫДЫРМАК قیدیرمق - зәхмет чекмек, ишлемек; бир задын ызында тагалла этмек; гыдрымак гөрнүшинде-де душ гелйәр.

Гүн үчин гыдырганың,

Совап үчин гүйменевер.

ГЫЗМАК غیزمق - 1) ыссы болмак, гызгын болмак; 2) гм. гызыкланмак, хөвесленмек, җошмак, хыжувланмак.

Көңүл, сен бир базар сен,

Хер ише бир гызар сен.

Җошгун берип ышк оды, гайнап гыздыгым.

ГЫЗЫЛ АСЛАН (Арсала:н) قزل ارسلان - Илдегөзүн оглы, Азербайҗан атабеклериинден бири. Ол 581-нҗи хиҗри (1185-1186) йылындан тә 587-нҗи хиҗри (1191) йылына ченли хәкимлик эдипдир. Үчүнҗи Тогрул (селҗуклардан) билен уршуп, оны еңипдир. Гызыл Арслан 587-нҗи хиҗри (1191) йылында-да өлдүрилипдир.

Зөхре, Нәзпери, Хумай, Дурсути хайран сизлере,

Бейле адалатлы ша сен, Гызыл Аслан истемен.

ГЫЗЫЛ БАЙЫР قزل بایر - Гызылетрек районында бир ериң ады.

Кесгин-кесгин ёлун гечер,

Гызылбайыр гөвүн ачар.

ГЫЗЫЛБАШ قزلباش - 1) Ша Ысмайыл Сефевиниң гошунының бир бөлегине дакылан ат. Олар шайы мезхебинден болуп, сефевилери голдапдырлар, он ики бурчлы (мегерем 12 ымамы аңладян болса герек) гызыл телпек гееңлери үчин, олара гызылбаш ат дакылыпдыр.

Тарыхчыларың язмагына гөрә, ол гызыл телпек илкинҗи гезек ша Ысмайылың какасы Солтан Хайдар тарапындан уланылыпдыр. Ол шол дөвүрде ровач болан түркмен

телпегинин дерегине кичижик гызыл селле геймеги буйрупдыр. Шондан сон сефевилерин тарапдарларына гызылбашлар дийилипдир. 2) шол дөвүр Эйран гошунынын эсгери; эйранлы.

Бэш йылда бир китап эден ишимиз.

Гызылбашлар алып. вейран эйледи.

Гылыч уруп гызылбаша.

Долар сен Эйрана гөклен!

ГЫЗЫЛМАК غيزيلمق - 1) гызыл болмак, гызармак; 2) гызгын болмак.

Бейик диван гурлар, бир иш дүзүлер.

Гүн йүзи чөврүлер, әлем гызылар.

ГЫЙМАК قيمق - 1) кесип яраламак, йыртмак, дилмек; 2) дөзмек.

Гөвресин гыймамыш, көңлүн бозмамыш.

Оярмага гыймаз гөзүм.

Гыймазлыкда мүң сөз гулагна гуйсаң.

ГЫЙМАТ (а. гы:мат) قيمت - 1) баха, нырх, дегер, бедел, дурян ери; 2) әхтибар, хормат.

Гыйматың айт, не бахасы, галандар.

Бойны реңбе-рең хинжи,

Гыйматы әлем генжи.

ГЫЛМАН (а. гылма:н, бс. гола:м) غلمان - 1) оглан, яш оглан; 2) хызматкәр, гуллукчы; 3) дини дүшүнжелере гөрә, бехиштдәки хызматкәрлер. Бу сөз түркмен дилинде бирлик сан хөкмүнде уланыляр.

Пазлы билен барча ишим битирип.

Хүйр-у гылман ичре фераг етишсе.

ГЫММАТ (а. гы:мет) قيمت - 1) баха, нырх. 2) хакыкы бахасындан артык сатмаклык; **гыммат этмек** - баха бермек.

Эшек өзүн эгсик саймаз бедевден.

Гыммат этсең. ят янында беллидир.

ГЫН(гы:н)قين-пычагың,гылыжынтыгыналайыкэдип.гайышдан бежерилйән гап. Арап дилинде «гыла:ф», парс дилинде «ниям» дийилйәр.

Узак ёла дүшүп намарт йөрмегил.

Не иш кылсын гуры пычак гын билен.

ГЫНАМАК (гы:намак) قيناماق - 1) гын ягдая сезевар этмек. ынжытмак, азар бермек, жаныны якмак: сүтем этмек. хорламак.

Ыслам үчин жан гынаган.

Ол Хемзе пехливан каны?

ГЫҢРАЛМАК قينگرالمق - 1) азм урмак. херрелмек: 2) хырсызланмак, гыңыр болмак.

Он икиде хер киме гыңралып сөз гатардым.

Он үч яша етмеде, агыр межлис тутардым.

ГЫР (гы:р) قير - чалымтыл ак реңк, күл реңкине якын ак.

Боз гүсбент, гыр йылкы, гара гәвмишли.

Аргалы гәв болар малы Гүргениң.

ГЫРА قيرا - кенар, чет: бой; **деңзиң гырасы** - деңзиң кенары. деңзиң бойы.

Ер-гөгүң арасында,

Харманлар гырасында.

ГЫРАК قيراق - кенар. гыра; чет. бурч.

Бу дүнйәниң гырагында,

Шежерлер битмиш багында.

ГЫРМЫЗЫ (а. кырмыз) قرمز - 1) гызыл реңк: 2) гызыл реңкде болан бир хили йүпек мата. кетени: 3) Бу сөз аслында юмуртга шекилли, улулыгы нохут ялы кичижик бир мөжеги аңладяр. Онуң уркачысының ганаты болмаяр. реңки гызыл боляр, нәче көп дурса. гызыллыгы артяр. Парс дилинде оңа

«гырмыздәне» хем дийилйәр. Ол кактус я-да җидар атлы өсүмлигиң йүзүнде эмеле гелйәр.

Гырмыздәне етишдирилйән ерде илки кактус экин мейданлары дөредилйәр. Гырмыздәнелер йыгналандан соң, махсус десгәде олар өлдүрилип, гүн астында гойлуп гурадыляр. Гырмыздәнәниң мешхур ренки йүң, йүпек ренклемек үчин пейдаланыляр.

Дүнйә, сениң бу гезекли гердишиң.

Гызыл гандан гырмыз болупдыр дишиң.

ГЫРНАК قرناق - 1) көне дөвүрде аламанчылакда, урушда есир алнып, соң базарларда сатылан аял, эгер ол эркек болса, оңа гул дийилйәр; 2) барлы адамларың я-да хәкимиет эмелериниң өйлеринде хызмат эдйән аял.

Гоч йигит кем гөрнер гулдан-гырнакдан,

галлач болуп, малдан-башдан айрылса.

ГЫСГА КАТ (т-а. гысга кадд) قیسغه قد - сер. катI.

ГЫССАМАК قیصصامق - ховлукдырмак, бир иши ерине етирмәге ховлукдырмак, ховлукмага межбур этмек.

Җаныңы тартарлар богазың гыссап.

Шол дем гараңкырар Ай иле Афтап.

ГЫСЫК قیصیق - гысганч, хусыт.

Йыгнанан йыгынчагың бары күл болды.

«Гөрүмсиз, гысык» ат галды өзүңден.

ГЫСЫМ قیصیم - овуч, эл юмланда, ичинде эмеле гелйән бошлук; шол бошлукда ерлешип билҗек мукдар зат, тутум.

Бир Аллага айдай хамды-сеналар,

Бир гысым топракдан ынсан яратды.

ГЫЯ غیا - кесе, гышык, терс; **гыя бакмак** - кесе бакмак, терс бакмак.

Пеленлер чырпынып чыкан.

Боз мараллар гыя бакан.

Пелек, пелек гыя бакып.

ГӘВ (п. га:в) **گاو** - сыгыр, өкүз.

Өңүн башлар ягшы гәвлер.

Даг башында йөрен гәвлер.

ГӘВБАН (п. га:вба:н) **گاوبان** - сыгыр чопан.

ГӘВДАР (п. га:вда:р) **گاودار** - демиргазык Эйранда шалы етишдирмек ве айдым-саз билен мешгул болян айратын тайпа. Олар мусулман дәлдиклери үчин, доңуз этини иййәрлер, дәп-дессурлары бейлеки эйранлылардан тапавутланяр.

Гәвдар оглы доңуз билен ит ойнар.

Бег баласы садранч ойнар, нерт ойнар

ГӘВМИШ (п. га:вми:ш) **گاومیش** - гәмиш, узын шахлары болан сыгыра меңзеш хайван, сүйди көп ве яглы боляр. Арапча «Җамус» дийилйәр.

Магшар гүн хак янда болсаң уятлы.

Пил, гәвмиш, боюнлы мөйлер сокалар.

Боз гүсбент, гыр йылкы, гара гәвмишли.

ГӘВҮР (гә:вүр) **گاور** - парс дилинде отпараз диен маныны аңладян «гебр» я-да арапча «кафыр» сөзүнден болмагы чак эдилйәр; 1) худая ынанмаян адам, капыр, динсиз; 2) мусулман дәл, христиан, исайы.

Магтымгулы, яланчыдыр бу җахан.

Местде акыл болмаз гәвүрде иман.

ГӘЛЕ (п. гелле) **گله** - сүри, топар; **гәле-гәле** - топар-топар, сүри-сүри.

ГӘЛЕБАН (п. геллеба:н) **گله‌بان** - сер геллебан

ГӘМ (п.га:м) **گام** - гадам, әдим, ёл йөреленде ики аягын арасындакы аралык.

Гирибан бу ханадан, ол ханага басмышды гәм,

Раст гитмесе я эгер ыхлас бирле субх-у шам.

ГӘМИ (гә:ми) گامی - сув транспорты, нав, гайык.

Пикир дерясына акыл гәмисин

Батырмышам, гечебилмен, нейләйин?!

ГӘП(п. га:ф) گ - арап-парс элипбийиниң йигрими алтынҗы «г» харпы. Бу харп арап сөзлеринде ёк, ол парс сөзлерине махсудыр, эбҗет хасабында «кәп» билен барабар (20) хасапланяр.

«Гәп» - гүнәхиң ят эдип, тур, сәхерлер йыглагыл!

ГӘХ (п. га:х) گاه - кәвагт, кәмахал.

Гәх дүнйә талап эйләп, хем ёртар мен, елер мен.

Гәх йыглап өз халыма, гәх шух эдип, гүлер мен.

ГӘХИ (п. га:хи:) گاهی - кәвагт, кәмахал, сер. гәх

Гәхи билбил киби сайрар тиллери.

Гәхи көпрүк, гәхи йылан гечипдир.

ГӘХИ-ГӘХИ(п.га:хга:хи:) گاه گاهی - махал-махал, кәвагт-кәвагт, кәте-кәте.

Сен нечүн, Магтымгулы, яманлыгын унутмадын,

Гәхи-Гәхи залым олдуң, гөргениңден гайтмадың.

Д

ДАБАН(да:бан) دابان - 1)аягынашагы, өкже, өкжәнинашагы; 2)гм аз мукдар, азаҗык; **дабан земин** - азаҗык ер, аягын ашагы мукдардакы ер.

Бир дабан земине сатып барадыр.

Тутсалар гыл көпрүде. дурмаса анда дабан.

ДАВА (а. да'ва:) دعوا - сер. дагва.

Мөвлам өзи диван үчин отурса.

Пеше туруп, дава тутар пил биле.

ДАВАГӘР(а-п. да'ва:гер) دعواگر - 1) дава эдйән. җедел эдйән; 2) адалат талап эдйән.

«Мен гарып мен, маңа, гамхор болмасаң.

давагәрим сиз» дийп айтды, достлар хей.

ДАВЕР (п. да:вер) داور - 1) хәким. хөкүмдар; 2) ики адамың арасындакы даваны чөзмек үчин белленйән адам. судья; 3) чәксиз хөкүмдар болан Алла тагала; **хөкми-давери** - судьяның хөкми, Алланың хөкми.

Эй яранлар, мусулманлар.

Гөрүң бу хөкми-давери.

ДАВЕРИ(п. да:вери:)داوری - 1)хәкимликэтмек. судьялыкэтмек

ДАВУТ (п. Да:ву:д) داود - Сүлейманың атасы. Дини роваятлара гөрә, мусайыларың (еврейлерин) патышаларындан ве пыгамберлеринден бири. Якубың он биринҗи аркасы. Ол бизиң эрамыздан 1033 йыл өң догуляр ве такмынан бизиң эрамыздан 962 йыл озал 71 яшында арадан чыкяр. Яшлыкда

чопанчылык эдипдир, гөвреси кичи болса-да, өрән гайратлы ве эдермен болупдыр. Гөйә Давудың өрән якымлы сеси болуп, «Зебуры» оваз билен оканмыш. Давут Шаул патышаның гызына өйленйәр. Бейтилмукаддеси кенганлылардан алып, пайтагт эдйәр ве оңа Уршалым (Иерусалим) ат гойяр. Ол кырк йыла голай патыша ве пыгамбер боляр, эмма еврейлер оны китаплы пыгамбер хасап этмейәрлер. Гөйә Давут оңат совут ясамагы-да билипдир, шоңа гөрә, ол Гүндогар ровайятларында демир уссасы хасапланяр. Классыкы эдебиятда Давут хош овазлы образ хөкмүнде таналяр. Онуң образы түркмен классыкы эдебиятында-да душ гелйәр. Магтымгулы Давудың усса боландыгыны, «Зебуры» (сер.) окап мынаҗат (сер.) эдендигини айдып, онуң бир демде кырк оглунын өлендигини язяр:

Демирлер голунда мум кимин болган,

Давут нәме гөрди, эй дүнйә сенден,

Давут «Зебур» окып, кылды мынаҗат,

Мухаммет шанына «Фуркан» ярагды.

ДАВЫ (а. да'ви: ве да'ва:, кс. да'а:ви:) دعوى - 1) хак-хукугы горамак үчин суда йүз тутма; 2) дава, җедел.

Хезрет Алы этгеч әлемге давы,

Капдан Каба дүшди Хызырың чавы.

ДАГ I (да:г) داغ - Ериң бейик ери. Ериң ёкары галып дуран даш җынслы бейик ери. «Курьанда» даглар Ериң мыхы хөкмүнде гөркезилйәр («Вел-җебал-е овтаден», 78-нҗи сүре, 7-нҗи аят). Магтымгулы шоны яталп, «Даг саяр» атлы гошгусында шейле яаяр:

Даглар Ериң мыхыдыр,

Депе өзүн даг саяр,

Чекик айдар билбил мен,

Чырлак өзүн заг саяр.

ДАГ II (да:г) داغ - 1)нышан, аламат, белги, тагма; 2)гызгын, якян, якып-яндырып дуран; 2) гайгы, гам; 3) яньк, янан ер.

Чыкды элден, дагы җана дерт олды.

Хиҗран оды йүрегиңе даг салар.

ДАГЫ-ХАСРАТ (п-а. да:г-е хасрет) داغ حسرت - гайгы-гусса, өкүнч, хасрат ярасы.

Тапды шөхрат халк ичинде бу җахалатдан нышан,

Галды дервишлер тилинде дагы-хасратдан нышан.

ДАГВА (а. да'ва:, кс. даа:ви:) دعوا - җедел; уруш, сөвеш, җенҗел; 2) талап, ислег; 3) хукук газанмак үчин суда йүз тутмаклык; дава; 4) ынсаның өзүнде ёк артыкмачлыга дава этмеги; **дагва тутмак** - урушмак, җеделлешмек.

Турар, дагва тутар дуз-эмек билен.

Көңүл авлайын дийип уграсам хер ян,

Дагвадыр, дөвүшдир, кэйиш тапар җан.

ДАГВАЙЫ-БАТЫЛ (а. да'ва:йе ба:тил) دعوای باطل - сер батыл

ДАГВАТ (а. да'вет) دعوت - 1) чагырма, чагырыш, чакылык; 2) хайыш, ислег, дога; **дагват эйлемек** - чагырмак.

Дине дагват эйлегеч, фыргавнның артып ширкети.

Барчаны бу җаханда хар-зар эден, реббим җелил.

ДАГВЫ (а. да'ви:, да'ва:) دعوی - دعوا - сер. дагва.

ДАГДАН دغدن - дагда битйэн өрэн гаты ве берк агач.

Эй сөвдүгим, Соңудагы,

Дагданлыдыр билиң сениң.

ДАГЛАМАК (да:гламак) داغلامق - 1) гызгын демир билен тагма урмак; 2) гызгын демир билен якмак, даг басмак; 3) яга говурмак; 4) гм. гынандырмак, авутмак; **сына (җан, йүрек)**

дагламак - гынанмак, йүрек авутмак.

Хошлашып, бу мисгин жаным даглар мен.

Йүз мүң дервүш сына даглап отурган.

Рыязатда билин баглап отурган.

ДАГЛАР ЕРИҢ МЫХЫ (т-п. да:глар ериң мы:хы) داغلار یرینگ میخی - сер. дагI.

ДАГЛЫ (да:глы) داغلی - 1) даг (сер.) басылан, тагмалы; 2) янгынлы, отлы; 3) гм. гайгылы, гамлы.

Мертлер гезер болды намарда баглы,

Ширлерин тилкиден йүреги даглы.

ДАГЫЛМАК (да:гылмак) داغیلمق - даргамак, пытрамак, сандан чыкмак; 2) гм. чашмак.

Өлүм зарбы үч тарапдан урулды,

Акылым дагылып, хайрана гелди.

ДАГЫСТАН (т-п. Да:гыста:н) داغستان - 2) даглык, даглык ер; 2) Кавказың демиргазык-гүндогарында ве Каспи деңзиниң гырасында ерлешйән юрдуң ады.

Зири-пай этсеңиз Ырак, Испыхан,

Дагыстаның хашам-хайлы сизиндир.

ДАГЫТМАК (да:гытмак) داغیتمق - 1) булашдырмак, бозмак; 2) вейран этмек, даргатмак; 3) гм. хайран галдырмак.

Гелсе, аклым дагыдыр, гитсе, карарым ёк мениң,

Гамзасы ок, гашлары ол яя ашык болмушам.

ДАДХАХ (п. да:д+ха:х) دادخواه - сер. датхах.

ДАДЫ-ПЕРЯТ (п. да:д ве феря:д) داد و فریاد - 1) галмагал, гыкылык, женжел; 2) ах-нала, агы.

Гушлар учабилмез гуйрук-ганатсыз,

Ашык яра етмез дады-перятсыз.

ДАЙЫМ (а. да:им) دائم - хемише, мыдам, мыдама, элмыдам.

Әлемниң дегреси не реңкли дагдыр.

Ол не гушдур, дайым анда туссагдыр?

Мерт көңлүнде дайым бахардыр-яздыр.

ДАЙЫМА (а. да:имен) دائما - хемише, мыдам. сер. дайым

Хабы-гафлатдан гөзүңни ач, дайыма хушяр бол.

Чүнки беткәрлер гөзиге дайыма бардыр чилим.

Тутгун олар дайыма, болмаз күшат ыкбалымыз.

ДАЙЫМЫ (а. да:ими:) دائما – دائمی - хемишелик, хемише, мыдамалык, өмүрлик; **дайымы бина** - хемишелик жай.

Бу базара сен-сен дайымы бина.

Умматым дийп, дайыма

Хезрет ишаным гелди.

ДАЙЫМЫ БИНА(а. да:мии: бена:) دائمی بنا - сер. дайымы.

ДАКМАК داقمق - 1) йүклемек, урмак; 2) багламак, асмак

Етимлериң малын алып, зор этме.

Гүнәңи гайрыга дакабилмез сен!

ДАКЯНУС (а. дакя:ну:с) دقیانوس - 1) Гадымы Римде патышалык эден залым хөкүмдарың ады (Десеус). Дини роваятлара гөрә, ысламдам бир нәче асыр өң Дакянусың дөврүнде христиан дининде болан еди саны адам бутпаразларың ызарламасындан горкуп, гачып, бир говакда гизленйәрлер ве ятып, ука гидйәрлер. Олар гөйә үч йүз йылдан соң оянанлармышын. Булара «эсхабы-кәхф» (сер.), ягны «говакда яшан эгиндешлер, достлар» дийлип, ат берлипдир; 2) Дакянус умуман гадымы дөвүр хакда уланылып, гадымылыгы аңладяр.

Легендалара гөрә, Дакянус гадым заманда өзүнин навы (гәмиси) билен океанлара сыяхат эдипдир. Бир гезек онуң гәмиси улы гирдаба учрап, өз төверегинде айланып

башлапдыр. гарк болмак ховпы якынлашыпдыр. Эмма такдыра гөрә. ол гарк болман. гирдапда бирсыхлы айланып дуруපдыр. Гәмидәки адамлар бар болан азыкларыны иййип түкедипдирлер. Ачлык олары хеләк эдип башлапдыр. Гәминиң капитаны биже боюнча бир адамы өлдүрип. онуң этини иймеклиги теклип эдипдир.

Шейлеликде, гәмидәки адамларың хеммеси ийлип. диңе ики саны адам галыпдыр - бир гарры ве бир-де яш йигит. Ол икиси бири-бири билен уршуп, гарры адам йигиди еңйәр. оны өлдүрип иймәге башлаяр. Шейдип, бир ай яшаяр. ахырда өлдүрилен йигидиң бир голы галяр.

Бу гаррының ады Дакянус экен. Ол шол галан голы дишләп, иймеге башланда. өз тәлейи хакда ойланяр... Эдил шол пурсатда-да бу йитен гәмини агтарып гелен башга бир сөвда гәмиси Дакянусы өлүмден халас эдйәр.

Эртеки чешмеси болан бу ваканың өзи адамларың хас гадым заманларда эт. онда-да адам этини-де иендиклерини аңладяр.

Дакянус дөврүнде еди кимерсе.

Бир ит биле хемра болуп галдылар.

ДАЛ I (а. да:л) د - 1) арап-парс элипбийиниң онунжы «д» харпы. Муңа нокатсыз «дал» хем дийилйәр. Эбжет хасабында - 4. Кә сөзлерде «т» харпына өврүлйәр. Мес. зердошт - зертошт: дая-тая. Кәте болса «з» харпына өврүлйәр. мес.: Гүнбед-Гүнбез: 2) гм. бүкүк. бүкүлен. эглен: бүкүлен бил: **кадды-дал** - күйки. били бүкүлен.

Хер кимсәниң өлсе доган - гардашы,

Пелек аның элип каддың дал эдер.

«Дал» - делалат бер дийбан ят Мустапаны эйледи.

Бир гүн сениң элип каддың дал олар.

ДАЛII (дал) دال - 1) арка, янбаш, сырт; 2) ыз, арка; 3) пудак, шаха

Хөвесим далына дүшди.

Далда ерим даг олды.

ДАЛАШМАК (да:лашмак) دالاشمق - 1) эржешмек, иш салышмак, баш гошмак, токунмак; 2) басалашмак, оюн эдишмек, тутлушмак; 3) тагалла этмек, талаш этмек; сер талашмак.

Магтымгулы, гүйчли биле далашмаң.

Гезер сен ойнап, далашып.

Хер ким бир борҗа далашды

ДАЛДА دالده - пена, гораг, хемаят, көмек, арка, даянч

Махшар гүн болмасаң сен маңа далда.

Хич бири болмады дердиңе далда.

Далда ерим даг олды,

Дүз ерим гая дөнди.

ДАЛДАМАК دالدامق - хемаят этмек, горамак, көмек этмек

Эренлер җем болуп, башың далдарлар.

Хызыр, Ыляс рекабыңыз елдәрлер.

ДАЛМАК دالمق - чүммек, сува чүммек, сува гирмек; 2) гарк болмак, сува гарк болмак.

Товшан деря болмаз, шор сува харчең,

Хамсаның көлүне далмак ярашмаз.

Дүз ериң гадрыны билгил, деря далмаздан бурун.

ДАЛМЫНМАК دالمينمق - 1) ялым-юлум этмек; 2) гуванчлы ягдайда болмак.

Дийди Алы: «Я субхан,

Далмынып, бакып хер ян.

ДАЛНАМАК دالنامق - сайгармак, пархыны билмезлик, селҗермек.

Гөрүң. бу эйямын пирин. сопусын.

Далнамайын. тыкар отыр аш гелсе.

ДАМ (да:м) دام - дузак. гапан. тор. капас: **дама дүшмек** - дузага дүшмек: **дамы-зүлп** - гм. зүлпүң ышкына дучар болма. сөйгүлиниң зүлпүниң ышкына дүшме.

Магрур кәкилик дей небсиң угрунда.

Дама дүшүп. ганатыңдан айрылма.

Дамы-зүлпүң кайдына өзүмни зындан истерем.

Магтымгулы. көңлүңде йүз күлпет бар.

Казаның дамыга болдук гирифтар.

ДАМАК داماق - богаз, бокурдак: **дамак йыртмак** - 1) гыгырмак. гаты сес билен гүрлемек: 2) гүпүлемек. өвүнмек

Гөк дек гүрләр. дамак йыртар.

Хәзир болан аш үстнде.

ДАМАН I (п. да:мен) دامن - этек. сын: **дашаны васл** - гм. говушмак арзувы. ислеги: **даманы-яр дести-мен** - 1) ярың этеги- мениң элим. элим ярың этегинде: 2) гм. ялбармак. ялбарярын диен маныда.

Гысга ыкбалым голы. дост. даманы-васлың дераз.

Ашыгам. ышк мести мен

Даманы-яр дести-мен.

ДАМАН II (да:ма:н) دامان - гадыр билйән. хормат эдйән: хызмат эдйән.

Бир сөзүм бар. дийсем шага. солтана.

Достлар меңги болуп. даман галмады.

ДАМАНГИР (п. да:мен+ги:р) دامنگیر - 1) бирине япышып көмек сораян: голдав агтарян, бириниң этегинден япышып хамаят сораян: 2) дучар. сезевар: 3) бир зада дучар болмага я-да бир ерде межбуры суратда дурмага себәп болян зат я-да адам.

ДАМАНЫ-ЯР ДЕСТИ-МЕН (п. да:мен-е я:р дест-е мен) دامن یار دست من - сер. даман I.

ДАМАТ (п. да:ма:д) داماد - көрекен. гиев.

Ресул дамадыдыр, өз арсланыңдыр.

Я ымам Алыя багышла бизни!

ДАМГАН (п. да:мга:н) دامغان - демыргазык Эйранда бир шәхеристаның - улы районың ве шол шәхеристаның меркези шәхериниң ады. Онда битйән писсе мешхурдыр. Дамган гадымы дүшүнҗе боюнча дөрдүнҗи ыклыма (сер). гирйәр.

Дамганда йөрген уссат Новайы,

«Чар диваны», «Перхат-Ширин» эзбайы.

ДАМЕН (да:мен) دامن - сер. даман.

ДАНА (да:на:) دانا - парс делиндәки «да:нестен - билмек» сөзүнден ясалан сөз; билйән, билиҗи. алым. билимли. маглуматлы.

Магны сөз аңламаз биакыл адам.

Даналарың айдан сөзүне дегмез.

ДАННАМАК داننامق - сер. далнамак.

ДАПБЕ (а. да:ббе) دابّه - сер. дәпбе.

ДАР (а. да:р кс. дия:р) دار - 1) өй. җай, яшалян ер; 2) ер. юрт, үлке, мекан, область: 3) шәхер: 4) кабыла. **дарыл-бака** - 1) хемишелик өй, мыдамалык җай: 2) гм. габыр. гөр: 3) дини дүшүнҗе боюнча «ол дүнйә», ахырет.

Ким билер ки, нейләр сен дарыл-бакада бизни:

дарыл-мәхнет - азап өйи, мушакгат өйи.

Өмрүңи бада берме,

Сен бу дарыл-мәхнетде;

дарыл-фена - 1)ёклукөйи,паныдүнйә:2)гм.өлүм:динидүшүнҗе боюнча «шу дүнйә.»

Үшбу дарыл-фенада ёкдур мениң дек беткәр.

Барча саңа аяндыр, не хажат кылам ызхар.

Хошвагт эйләп гездирдиң дарыл-пенада бизни.

ДАРАГТ (п. дарахт) **درخت** - агач, улы өсүмлик.

Салсаң ол нарга дарагтны, күл болар, бишер гидер.

Яңы битен бир дарагтым,

Хазан бады пена кылды.

ДАРАП (п. да:ра:б) **داراب** - 1) Фирдөвсиниң «Шанамасында» берилйән маглумата гөрә, Бәхмениң оглы, кеян династиясының секизинҗи патышасы. Энеден боланда эҗеси Хума тәҗи-тагты элден бермеҗек болуп, оны бирнәче гымматбаха затлар билен сандыга салып, деря ташлаяр. Бир гейим ювян оны алып, өйүне элтйәр, чаганы тербиеләп, улалдяр, адына Дарап гойяр. соң ол батыр йигит болуп етишйәр ве римлилер билен урушда эдерменлик гөркезйәр. Эйран гошунының сердары оңа бир хат берип, Хуманың янына иберйәр. Хума оглуны танаяр, ондан өтүнч сораяр ве тәҗи-тагты оңа берйәр; 2) Эйраның Парс областында бир шәхериң ады.

Галмады Дарабың, не Шәхриярың,

Каны ол Гүлчихре-симиң узарың?

ДАРГАН (ДАРГАНА) **دارغنه – دارغن** - Дарганатаның гадымы атларының бири.

Дарганың шәхеине гөкден сес гелер.

Ол бир шейле сесдир эшиден өлер.

ДАРГАТМАК **دارغاتمق** - 1) вейран этмек, пытратмак, дагыныкхала гетирмек; 2) бөлеклере бөлмек; сандан галдырмак.

Гапыллыкда душман алды дашымыз.

Даргатды хер яна дени-душумыз.

ДАРТМАК **دارتمق** - 1) чекмек, силкмек, өзүңе тарап силкип чекмек; 2) гм. менземек, чекмек.

Аслыга дартадыр йүврүк. чаманлык.

Йүврүкни чаманга сатыҗы болма.

ДАРЫГ (п. дыры:г) **دریغ** - 1) хайып. вах; 2) гайгы. пушман этме; 3) аяма, гайгырма; **дарыг этмек (кылмак, эйлемек)** - аямак. гайгырмак.

Шепагатың дарыг этме гарыпдан.

Магтымгулы, бир гүн гитгуң дүнйәден.

Вадарыг-а, дарыг-у хейхат илен.

ДАРЫГ-А (п. дыры:г-а:) **دریغا** - хайып. арман (өкүнч сөзи): вадарыг-а шекилинде-де гелйәр.

Дарыг-а, дин үчин ёкдур бир ишим.

Өмрүм эдаланды, агарды ришим.

ДАРЫЛ-БАКА (а. да:рил+бака:) **دارالبقا** - сер. дар

ДАРЫЛ-МӘХНЕТ (а. да:рил+мехнет) **دارالمحنت** - сер. дар

ДАРЫЛ-ФЕНА (а. да:рил+фена) **دارالفنا** - сер. дар

ДАРЫМАК (а. да:ры:мак) **داریمق** 1) ылгамак. ёртмак; 2) гм. ёлукмак. саташмак; ягмак.

Дарыды бир долы, ёлукды баран.

Бирин юрды биле эйледи вейран.

ДАРЫТМАК (да:рытмак) **داریتمق** - 1) ылгатмак. ёртдурмак. чапдырмак (ат); якын аралыга ат чапдырмак; 2) гм. якынлашык этмек, җынс гатнашыгыны этмек.

Магтымгуглы ярытмадым...

Тедримине дарытмадым.

ДАСТАН (п. да:ста:н) **داستان** - сер. дестан.

ДАТ I (п. да:д) **داد** - 1) гыкылык. галмагал. җенҗел; 2) адалат, ынсап, берим. сахылык; 3) несип, бәхре. яшайыш. ынсаның өмри. яшы; **дады-перят, дады-бидат** - галмагал. гыкылык (ызыгидерли).

Ашык яра етмез дады-перятсыз.

Бардылар дергәхе эйлейип датлар.

дат эйлемек - зарынламак. агламак. гыгырмак.

Магтымгугы. өмрүң өтди,

Дат эдип, сырдашың галар.

ДАТ II (п. да:д) **داد** - 1) шикаят. арзы-хал. гайгы-гусса; 2) тагам.

Эй яранлар. киме дием дадымы.

Дүнйәйи-пеләкет элинден дат иле бидат.

ДАТ ИЛЕ БИДАТ (п-т-п. да:д иле би:да:д) **داد ایله بیداد** - сер дат. бидат.

ДАТЛЫ (да:длы) **دادلی** - тагамлы. сүйжи. ширин.

Хезрети-Юсупны беян эйләли.

Кыссасы шекерден датлы. яранлар.

ДАТМАК (да:тмак) **داتمق** - 1) барлап гөрмек. тагамың дузуны барлап гөрмек; 2) иймек. ийип гөрмак; ичмек. ичип гөрмек.

Хассадан сагалды зәхер даданлар.

Хакын алып гелди гоюн баканлар.

ДАТХАХ (п. да:д+ха:х) **دادخواه** - 1) адалат ислейән. адалат талап эдижи; 2) өзүне зулум эдилип. шонуң үчин адалат талап эдип суда йүз тутян адам; 3) адыл.

Давут оглы ол Сүлейманны кылып сен дадхах.

Датхахлар турубан. йүзүн сарардып.

Ким төресин тапып. реңнин гызардып.

ДАХАН (п. даха:н ве дехен) **دهان – دهن** - 1) агыз; 2) гирелге. гапы.

Дөкүлди дахандан хак берен диши.

Дахан гидер. дендан дүшер тил галмаз.

Дөрт сүтүн. хер сүтүн отуз мүң башлы.

Отуз мүң даханлы. отуз мүң дишли.

ДАХЫ (дагы:) **دخی – دغی** - башга. өзге. гайры.

Гөз-гөрелде. небс-иймекде. тил дахы гыбат биле.

Шөвкетиң шер. башда ёк бейле ховадан гайры!

ДАХЫЛ (а. да:хыл) **داخل** - 1) гошулан. гирен. гирйән; 2) башгаларың ишине гошулян адам; 3) ичери. ич; **дахылы-дар** - өйүң

ичи.

Шум айралык адамлара дахылдыр.

Гуш учуп хова гитди, эйледи дахылы-дар.

ДАХЫЛЫ-ДАР (а. да:хыл-е да:р) داخلدار - сер. дахыл.

ДАШ I (да:ш) تاش - داش - 1) гаты даг жынсы, шол хили даг жынсының бир бөлеги; 2) гм. гаты.

Бирехим залымың багры даш болар.

Барар ерге кесек атыжы болма.

ДАШ II داش - узак, алыс, узак аралыкда болан; антоними: якын.

Гадырдан гардашдан узак, даш болуп,

Гадырсыз ят биле гарындаш болуп.

ДАШГЫН داشغین - 1) жошгун, деряның сувуның жошуп, кенара чыкмагы; 2) жошуп акян.

Ашыклык бир жошгундыр, акмаз дашгын дерядыр.

Бир жургадан кырк ашык гандырдыгым билмезмиң?

ДАШДЫРМАК داشدیرمق - акдырмак, жошдурмак; көп гөзяш дөкмек.

Ол кимседир гөзяшыны дашдырды,

Ниче йылда эжабатын душдурды.

ДАШМАК داشمق - жошмак; хетден ашмак.

Жан хуруша гелди, гайнап-жошмадым,

Йүрегим мөвч урды, долуп-дашмадым.

ДАЬВАТ (а. да'вет) دعوت - сер. дагват.

ДАЯ (п. да:е) دایه - энеке, чага середйән аял.

Даясына мүндүрди,

Гучды, бойнун сүйндүрди.

ДАЯНМАК دایانمق - 1) арка бермек, аяк үстүне галмак, сагалмак; 2) бил багламак, аркаланмак; 3) эсасланмак, эсас эдинмек; 4) аяк чекмек, сэгинмек, дурмак.

Дөвраныңа даянган ынсана назар эйле.

Бу гонуп-гөчүп барган кервана назар эйле.

ДЕВВАР (а. девва:р) دوّار - сер. доввар.

ДЕГИН (деги:н) دیگین - ченли, деңин, деңеч.

Гамгам гылыч биле Дүлдүл ат биле.

Тахт-ас-сера дегин барган Алыдыр.

ДЕГИШХАНА دگیش خانه - 1) алыш-чалыш жайы, 2) булашыклык, пыссы пыжурлык.

Несихатым динле, эшит бу сөзи.

Бир дегишханадыр дүнйәнин йүзи.

ДЕГМЕК دگمک - 1) дүшмек, галташмак, янашмак; 2) урмак; 3) гм. оюн этмек; 3) барабар болмак, бахасы болмак

Бир чопан элине дегсе бир алмаз,

Чакмак дашы кылар, гадрын нәбилсин.

Бетсыяк, бетхүй болан пис адам,

Перизадың эден нәаине дегмез.

ДЕГРЕ دگره - төверек, даш; **дегре-даш** - дөрт төверек, даш-төверек.

Әлемнин дегреси не реңли дагдыр,

Ол не гушдур, дайым анда туссагдыр?

Боюрганшып, дегре-даша бакарлар,

Гүл дегреси нечүн болмасын харсыз.

ДЕГРЕ-ДАШ دگره‌داش - сер. дегре.

ДЕЙ دی - ялы, дек, кимин; дейин формасында хем гелйәр; **менин дей** - менин ялы.

Галмагай сен менин дей аклы аз-у гөрке бай.

Әлемде мен дей рысва

Болан бармы яранлар!

ДЕЙЯР (а. дейя:р) دیّار - 1) дейрде, монстырда яшаян, бутханада месген тутан; 2) шахс, кимсе, бир адам; 3) гм. поэзияда: мейхана; **капыры-дейяр** - мейханада болян капыр.

Гердени-нефсимге дүшсүн тә шикен үзре шикен.

Хемнешиним капыры-дейяр болмасдан бурун.

ДЕК دك - ялы. кимин. дей (сер).

Халаганна Халыл дек огланына берер пай

Ол велилер сервери солтан Вейис дек өвлүйә.

Гарып. сен йыглама. шир дек болар сен.

ДЕКЕН دکن - 1) я-да деккен. Хиндистан ярымадасының үчбурчлук шекилли. Ганг җүлгесиниң гүнорта тарапында. Хинд океанының ичинде ерлешйән бөлеги: 2) шәхер ады.

Овазасы дүшүп Рум-у Еменге.

Мүсүр. Шам-у Хиндистан-у Декенге.

Декен кәни. Җахангириң алмазы.

ДЕЛАЛ (а. дела:л) دلال - нәз. керешме.

Ол етмиш ики миллет.

Йүзде он дөрт делал бар.

ДЕЛАЛАТ (а. дела:лет) دلالت - 1) ёл гөркезмеклик. ёлбашчылык: 2) делил болма: **делалат бермек (кылмак)** - ёл гөркезмек. угур гөркезмек. көмек бермек.

Пакыра-мисгине делалат ягшы.

«Дал» - делелат бер дийбан Мустапа ней эйледи.

ДЕЛВ (а) دلو - 1) гова. бедре. гуюдан сув алынян гап: 2) шемси айларың он бирнҗисиниң ады.

Земин сене дөнди. асман хем делве...

Зовкы-васлың сени дөндерди деря.

ДЕЛИЛ (а. дели:л. кс. дела:йил) دلیل - 1) бир җедели я-да меселәни субут этмек үчин гетирлийән зат. эсас. документ: 2) ёлбашчы. ёл гөркезиҗи: 3) нышан. аламат: синоними: бурхан (сер.)

Эдеб-у. эрканы. шерми-хаясы.

Делили-бурхандыр онуң гүвәси.

ДЕЛЛАЛ (а. делла:л) دلّال - 1) сөвда геплешиклеринде арачы

болян адам, алыҗы билен сатыҗының арасында болян адам; 2) җарчы.

Деллаллар йыгылып, баха гойдулар,

Юсуп; «Садык гул мен» дийип дурдулар.

ДЕМ (п) دم - 1) җандарларың хованы ичлерине чекмеклери ве гайтармаклары; 2) вагт, пурсат; 3) гөз ачып юмасы салым: **хер дем** - махал-махал, вагтал-вагтал.

Йыкар дагы, дашы, эридер деми.

Тен капасы ичре вагшы җан гушы,

Хер дем перваз эдип, урнуп дуруңдыр.

ДЕМА-ДЕМ (п. дема:+дем) دمادم - минутсайын, хер дем, минутма-минут; хемише, ызлы-ызына; сер. дембе-дем.

Тараххум кылмаз ол дилбер, хиҗранында бу налая.

Агзым сүйҗип дема-деми Лейли ки шекерхая.

ДЕМБЕ-ДЕМ (п) دمبدم - хер дем; хемише, минутма-минут; сер. дема-дем.

Магтымгулы, сен дембе-дем,

Ахырет сары ур гадам.

Дембе-демден артды бу яман пәлим.

ДЕМЛИ (п-т) دملی - гүйчли, зорлы.

Пакыр дийп, халындан хабар аланым,

Депрененде дөвден демли чыкыпдыр.

ДЕМСАЗ (п. дем+са:з) دمساز - сырдаш, аркадаш, хемдем, ёлдаш, сөхбетдеш; **демсаз кылмак**- ёлдаш эдинмек, сөхбетдеш эдинмек.

Тә олар дек болмайын, укба ишин агаз кыл.

Истебан әхли-сафаны өзүңе демсаз кыл.

ДЕНДАН (п. денда:н) دندان - диш.

Дендандан, зыбандан, акылдан, хушдан.

Дахан гидер, дендан дүшер, тил галмаз.

ДЕҢ دڭگ - ченли, гадар.

Дүнйә-деря, тен бир салдыр, агар сен.

Качана деҥ тай гидер сен дүз биле.

ДЕҢ-ДУШЛАР (деҥ+ду:шлар) دڭگدوشلار - яшытдашлар, биле ойнап гезйәнлер, эгиндешлер, ёлдаш, биле өнүп-өсенлер.

Истесе деҥ-душлар баша алтын тәч.

Пакырлык мүлкүнден маңа бергин пач.

ДЕҢЕЛМЕК دڭگلمک - деҥ болмак, деҥлешмек, барабар болмак.

Серчемен агажы биле деҥелер.

Ажап гуш салмалы авлахлары бар.

ДЕҢИЧ دڭگیچ - ченли, деҥеч, деҥин, гадар, шу манылары анладян көмекчи сөз: сер дегин.

Гамгам гылыч биле, Дүлдүл ат биле.

Тахт-ас сера деҥич баран Алыдыр.

ДЕҢҢЕНЕ دڭگنه - деҥ шәриклик этме, деҥ харажат чекме

Деҥҥене эйлеме, салышма кылмаҥ

Арасса сөвда эт, чалышма кылмаҥ.

ДЕП (а. деф') دفع - горама, гайтарма, саклама, совма; рет этме; **деп болмак** - совулмак, айрылмак.

Гайгылар деп болсун, гамлар совулсын.

Шатлыклары гайгы бирле деп болар.

ДЕПДЕР (а-п. дефтер, кс. дефа:тир) دفتر - 1) китап, язгы; 2) депдер, китап шекилинде эдилен кагызлар топлумы.

Депдерлер ичинде бир китап гөрдүм,

«Кысасыл-энбия» атлы, яранлар!

ДЕПЕ (п. теппе) تپه - دپه - 1) түммек, гум үйшүрилип ясалан я-да тебигы түммек. 2) келле, баш, бир задын иң ёкаркы нокады, ери.

Мерт оглунын депесинден муш дөкер,

Еди яшан арап атын шанында.

Мелим болмаз, депе недир, дүз недир.

ДЕПИШМЕК **دپشمك** - 1)бири-бирини депмек, тойнак салышмак, пенҗе салышмак; 2) гм. урушмак.

Гарга салсаң, тугун биле депишер,

Хайбатындан даглар-дашлар гапышар.

ДЕПМЕК **دپمك** - 1) аяк билен урмак; 2) ери агдарып беҗермек; 3) гм. хайдамак, улагы чалт сүрмек, чапмак.

Гарыплар ат мүнүп, депсе-эшекдир.

Дөвлетлилер эшек мүнсе, ат болар.

ДЕПРЕНМЕК **دفرنمك** - гозганмак. гымылдамак, херекет этмек.

Даг кимин депренмез, деря дек дөнмез.

Депрененде, дөвден демли чыкыпдыр.

ДЕР (п) **در** - гапы, гирелге; **дерсиз гапы** - гирелгесиз гапы. япык гапы. Бу сөз кә халатда «дерб» шекилинде хем уланыляр: **дер ачмак** - ёл ачмак, гапы ачмак.

Мей-мест болдум, дерсиз гапа душ болдум.

Чөл тарапын берк эдип, дер ачар сува харчең.

Дергәхинден ачса дер бизим сары.

ДЕРАВИШ (а. дера:ви:ш, бс. дерви:ш) **دراويش** - сер. дервүш.

ДЕРАЗ (п. дера:з) **دراز** - узын; узак; көп; **дераз кылмак (этмек)** - узын этмек.

Өмүр аз, дөвран дераз, не роза бар, не намаз.

Ыхласым ары кыл, яманым ёк эт,

Тилимни дераз кыл, йүзүмни ак эт.

Көңлүм перишандыр, сәхвим дераздыр.

ДЕРБЕ-ДЕР (п) **دربدر** - 1) сергездан, авара, ыкманда: гедай: дервүш; 2) өйсүз-илсиз; 3) гапыма-гапы.

Ан хезрет-хак ресул маграҗа ашды,

Асманлар дербе-дер гапысын ачды.

Аклымны кылдым дербе-дер.

ДЕРВЕЗЕ (п. дерва:зе) دروازه - улы гапы, ховла гирилйән улы гапы.

О нәмедир, дервезесиз галадыр?

Ол көңүлдир, дервезесиз галадыр.

ДЕРВҮШ (п. дерви:ш, кс. дера:ви:ш) درویش - 1) асыл манысы гапылардан зат ислейән, дилегчи. Бу сөз аслында «дервиз» болупдыр дийилйәр. Ол хем илки «дерави:з» шекилинде болан, онуң манысы болса «гапыдан асылян» диймекдир, чүнки гедай өйлере барып дилегчилик эденде, гапыны тутяр, гапа сөенйәр, шоңа гөрә, гедайлара, дилегчилере, патачылара дервүш дийлипдир. Кәбир такыклайҗылар дервүшиң аслы «дерюз» болупдыр дийип тассыклапдырлар. Дервүшлер бирнәче топара бөлүнйәр. Кәбири махсус гейим гейип, көчелерде, базарда гедайчылык эдйәр, кәбири эртеки, кысса айтмак аркалы дилегчилик эдйәр. Эмма дервүшлериң башга бир топары худай ёлунда гуллук эдйәрлер, олар өвлүйәлериң хатарында дуряррлар. Оларың ёлбашчысы «дервүшлер шасы», «мүьмүмлериң эмири» хезрет Алы хасапланяр; 2) гм. кәмил ынсан, пәк ынсан; 3) бу сөз арап дилинде дерви:ш гөрнүшинде уланыляр, манысы-да «мәтәч, бичәре, пакыр» диймекдир; 4) суфизм таглыматына эерйән адам, вели.

Дервүш ерде деря, я гөкде айдыр.

Нирде дервүш гөрсең барып, алкыш ал.

Дервүшден ег хич ким ёкдур худая.

ДЕРГАХ (п. дерга:х) درگاه - сер. дергәх.

Сәхер вагты гапыл болмаң, яранлар,

Дергахлар ачылар чагдыр бу чаглар.

Дога кылсам, дергаха, душ гелерми.

Сәхер туруп, бирибара йүз урсаң.

ДЕРГӘХ (п. дерга:х) درگاه - 1) босага, ишик; 2) көшк, көшгүң босагасы; 3) худайың яны, патышаның хузуры.

Бардылар дергәхе, эйлейип датлар.

Магтымгулы мыдама дога кылар дергәхе.

Бу җүрм иле гелип дергәхиңе, я гаффар.

ДЕРДЕСЕР (п. дерд-е сер) دردسر - 1) сөзме-сөз манысы баш агырысы, келлагыры; 2) гм. азап, кынчылык, пәсгел.

Дийдим: «Недир мүлки-җахан сөйгүси?».

Дийди: «Дердесердир, я бойна вебал».

ДЕРДИ-ПЫРАК (п-а. дерд-е фира:к) دردفراق - сер. пырак ве дерт.

ДЕРЕ(п. дерре) درّه - 1) ики дагың арасындакы узалып гидйән гиң мейдан; 2) диңе гышларына акян кичиҗик чай.

Дересинде битер барлар.

Тирсең Хасар дагындадыр.

ДЕРЕҖЕ(а., кс. дереҗа:т) درجه - 1) ёкарычыкма; 2) мертебе, орун; 3) ёкары чыкылян багсанчак; 4) тегелегиң 360-а бөлүнен хер бир бөлеги.

Ягшылыкда иле өзүң танадан,

Алкыш алып, дереҗеси зор болар.

ДЕРЕМ (а. дирхем) درم - сер. дирхем.

ДЕРК (а.) درک - дүшүнме, аңлама, аңырсына етме, бир зада етме; **дерк этмек** - аңламак, дүшүнмек.

Ёксуллук ёк болуп гитмез,

Он иш дерк этмеен эрден.

ДЕРКАР (п. дер+ка:р) درکار - 1) сөзме-сөз манысы: ишде; 2) герек, герекли зат, зерур, лазым.

Яман гылык досты душман кыладыр.

Гурып галсын ил деркары болмаса.

Кимге деркардыр сөзүм.

Ниче адам герек өзүне деркар?

ДЕРМАН (п. дерма:н) **درمان** - 1) чәре: пикир; 2) алач, кесели бежериш серишдеси; 3) кувват, гудрат, гүйч, такат.

Хей, не яман затдыр, аңламаз дерди.

Жахыллык дердине дерман тапылмаз.

ДЕРМАНДА (п. дерма:нде) **درمانده** - бичәре, әжиз, пакыр, халдан дүшен, агыр ягдайда галан; сергездан.

Новмыт этме шепагатдан, рахметден,

Дерманда гоймагыл, я зүлжелалым.

Керемиң болмаса галдык дерманда.

Кимсе пәхм этмез бу дердим, болмушам дерманда мен.

ДЕРМЕНДЕ (п. дерма:нде) **درمنده** - әжиз, бичәре, кувватсыз; дерманда (сер.) сөзүниң гысгалан формасы.

Дермендеем, мәхтәжем,

Шермендеем, галлажам.

Мен хем сениң дердиңден галып эрдим дерменде.

ДЕРРЕНДЕ (п.кс деррендега:н) **درّنده** - йыртыжы, вагшы; йыртян.

Бишелер ичре арслан хер йыртыжы деррендениң,

Ер йүзүнде хер не бар, мур-у мар жүнбендениң.

Пил, пеше-ю кергеден,

Дерренделер галмазлар.

ДЕРС (а) **درس** - 1) сапак, бир ылым я-да хүнәри эле алмак үчин хер гүн алынян тәлим; 2) гм. гөрелде. **дерс алмак** - сапак алмак; гөрелде алмак.

Хер эшядан яр сыпатын дерс алдым,

«Курьан» кайсы, китап кайсы, билмедим.

ДЕРСИЗ ГАПЫ **درسيز قاقى** - сер. дер.

ДЕРТ (п. дерд) درد - 1) азап, гам, гусса, ажы; 2) зәхмет, эзьет, мушакгат; 3) йүрек авысы; **дерди-пырак** - айралык гамы, айралык азабы.

Дердим бардыр диярымдан, дөврүмден,

Хайыр кайсы, ыхсан кайсы билинмез.

Нәлер чекдим дерди-пырак.

ДЕРХАСАП (п-а. дер+хаса:б) درحساب - хасапда; хасап берилйән пурсатда.

Кабул кылмаз болупдырлар азаным,

Дерхасап алнында гуруп мизаны.

ДЕРХЕМ (п) درهم - булашык, гарышык; **дерхем болмак** - даргамак, булашмак, гарышмак; **дерхем эйлемек** - даргатмак, ёк этмек.

Истәри бар, аз вагтдан дерхем бола замана.

«Зи»-зор эйлесе хашмың, күллүсин дерхем эйләр.

ДЕРХЕМ ЭЙЛЕМЕК (п-т) درهم ايلامک - сер. дерхем.

ДЕРЯ (п. деря:) دريا - 1) дениз; 2) тебигы суратда хемише акып дуран көп сув.

Не дүшекдир, аңа батан ярымаз,

Не кешдидир, деря батар йөримез.

ДЕСЛАП (п. дестла:ф, дестфа:л) دستلاف - دستفال - биринжи, илкинжи; илкинжи сөвда, сөвдегәриң эртир ир билен илкинжи эден сөвдасы; сөвдегәриң, ишчиниң, хүнәрмендиң ишиң башында я-да илки сатувда хырыдардан алан илкинжи пулы.

Оввал деслап барып хайбар дагында,

Капырлар ганыны сачды Мухаммет.

ДЕСМАЛ (п. дест+ма:л) دستمال - эл яглык; эл-йүз сүпүрмек үчин дөртбурч мата; перде.

Гөтерип мен десмалым.

Десмалын гөтерди зенан йүзүнден.

ДЕССАН (п. деста:н) دستان - сер. дестан

ДЕССЕ (п. десте) دسته - 1) топар, бирнәче адамың җеми; 2) богы, богдак; **дессе-дессе** - богы-богы, топар-топар.

Пери-пейкер, серви-азат,

Дессе-дессе гүле меңзәр.

ДЕССЕМИЛ (п. дестенбу:) دستنبو - сер. дестембил.

ДЕССУР (п. десту:р) دستور - 1) дәп, када, канун; 2) ругсат, перман; 3) везир, министр; 4) зороастризм дининиң руханы ёлбашчысы. Арап дилинде **«достур»** шекилинде уланыляр. кс. деса:ти:р; **дессуры-замана** - дөврүң дәп-дүзгүни.

Сөйүшмеклик - бу дессуры-замандыр.

Дессуры-замана будур, мазлумлара рехим этгин;

дессур этмек - дәп этмек, ровачландырмак.

Хер ил дессур этсе шерап ичмәге,

Ол иллерде тагун дурмана гелгей.

ДЕССУРЫ-ЗАМАНА (п-а. десту:р-е зама:не) دستور زمانه - сер. дессур

ДЕСТ (п) دست - 1) эл, гол; 2) гм. көмек, ярдам; 4) лай, гат; **дест бермек** - көмек бермек, эл бермек, ярдам бермек.

Таңры дест берсин ыслама.

Кереминден ыкбалыма дест бергил.

Пыгамбер дестидир дести атамың;

дести шераплы - эли чакыр булгурлы, элине чакыр булгурыны алан.

Бир кимсе ёлукды дести шераплы;

дести нусрат - еңиш эли; көмек эли, ярдам эли.

Галмады мазлумлара дести-нусратдан нышан.

ДЕСТАН (п. деста:н, да:ста:н) داستان – دستان - гүррүң, хекаят; дессан; **дестан эйлемек** - гүррүң бермек, хекаят этмек.

Сырың дестан эйләп, паша дүшүп сен.

Кырк бәшде гурдуң дестаны.

Эллиде бостан астаны.

ДЕСТАР (п. деста:р) دستار - пеш, селле, чалма; **әхли-дестар**-пеш геййәнлер, моллалар, ахунлар.

Не дервүш мен, не молла, не сопы әхли-дестар.

Гулак берсе достларым, дийсем сөзүмни растер.

ДЕСТГИР (п. дест+ги:р) دستگیر - 1) голдайҗы, көмек берижи, эл тутуҗы; 2) тутулан, есир эдилен.

Азана, тозана дестгир не гушдур.

Кимиң турбатына зыярат этди?

ДЕСТГӘХ (п. дест+га:х) دستگاه - 1) эсбап, капитал, бир иш этмек үчин герек болан затлар; 2) гудрат, башарҗаңлык; 3) байлык, дабара; 4) мукам.

Дүнйә бир сарайдыр, саз биле сөхбет.

Сыпахыга-дестгәх, шаларга - шөвкет...

Барысы айланды, ягыдыр-ягы.

ДЕСТЕМБИЛ (п. дестенбу:й) دستنبوی - 1) хошбой миве я-да ысгамак үчин элеалынян хошбой зат; 2) сары ве якымлы ысы болан замча меңзеш миве, мазы; 3) гм. гөвүс.

Гүли, дестембили ысган доюнмаз.

ДЕСТЕРХАН (п. деста:р+ха:н) دستارخوان - сачак, супра.

Мерт огулдыр, иле яяр дестерхан.

Догры сөз үстүнде берер ширин җан.

ДЕСТИ-НУСРАТ (п-а. дест-е носрет) دست نصرت - сер. дест, нусрат.

ДЕСТУР (п. десту:р) دستور - сер. дессур.

Бу дестурдыр, айралыга агларлар,

Дестур болар ёл өвренмек устатдан.

ДЕСТУРЫ-ЗАМАНА (п-а. десту:р-е зама:не) دستور زمانه - сер. дессур.

Магтымгулы, бу дестуры-замана.

Дестуры-замана будур. мазлумлара лутф этгил.

ДЕФГ, ДЕФЫГ (а. деф') دفع - сер. деп

ДЕФТЕР (п) دفتر - сер. депдер.

Болды хуш әхлине хер варак дефтер.

Тeним-дефтер. голум. ажап васпың язарам.

ДЕХЕН (п) دهن - сер. дахан.

ДЕХИСТАН (п. Дех+иста:н) دهستان - 1) Каспи деңзиниң гүндогар тарапында. хәзирки Гызылетрек ве Эсенгулы районларының территориясына гирйән гадымы бир областың ады. Дехистан орта асыр авторларының ятлаян Дай юрды болмагы мүмкин дийип, тарыхчы алымлар чак эдйәрлер. Шу ер такмынан отурымлы ве чарва тайпаларың серхеди болупдыр; 2) Машат Мүсүряның гадымы ады. Дахларың (Дайларың) яшан ери. Дахларың юрды.

Дехистаның байрында.

Бады-сабаны гөрсем.

ДЕЧЖАЛ (а. дежжа:л) دجال - 1) кеззап. яланчы; 2) дини дүшүнжелере гөрә. гөйә ахырзаман якынлашан вагтында Мәтиден өңүрти пейда болжак кеззап шахс. Ол кыяматда Иса тарапындан өлдүрилжекмиш. Християнларың арасында грекче антихрист (Иса гаршы) ады билен беллидир; 3) Абу Езидиң лакамы.

Ады дечжал. өзи кафыр болурмыш.

Дечжал гелер дийрлер бирниче йылдан.

Не даг галар. не дүз галар, ил галар.

Дечжал чыкар. терса. жөхит. күрт билен.

ДЕШТ (п) دشت - сәхра, чөл. дүз. беевaн.

Магтымгулы. мен мундан чыкар янлыг дештим ёк.

Бады-саба гезебилмез. дагы-дешти кешт эдип.

Деште сайят болуп гирсе. гутармаз бир маралы.

ДЕШТИ-ДАХАН (п. Дешт-е Даха:н) **دشت دهان** - Этрек-Гүрген себитинде ериң ады.

Сыгмай чыкды Дешти-Дахан дүзүнден.

Йөрән ёлы, гонан юрды билинмез.

ДЕШТИ-КЕРБЕЛА (п-а. дешт-е Кербела:) **دشت كربلا** - сер. Кербела.

ДЕШТИ-СӘХРА (п-а. дешт ве сахра:ь) **دشت و صحراء** - сер. сәхра.

ДИВ (п. ди:в) **ديو** - 1) дөв; 2) шейтан, җын; сер. дөв.

Тениң ыбадатдыр ылал хем диви-шейтандыр лагал,

Я анда бу эмри-эзел хөкми-хаядан, я реб!

ДИВАН (п. дива:н) **ديوان** - 1) суд, адалат өйи, эдарасы; 2) дөвлетиң гирдеҗиси ве чыкдаҗысы язылян депдер; 3) йыгынды, хер бир шахырың шыгырларының редифлерине гөрә, элипбий тертиби боюнча ерлешдирилен гошгулар йыгындысы. Бу сөз арап дилинде-де шу формада уланыляр. **кс. дева:ви:н.**

Мейданда-гылычлы, диванда-тилли,

Йүзе тайдыр өзи Дөвлеталының.

ДИВАН ХАТЫ (п-а. ди:ва:н-е хатти:) **ديوان خطى - خط ديوانى** - арап-парс язувының бир гөрнүши. Араплар Эйраны басып аланларындан соң Эйранлылар ыслам дини билен бирликде, арап элипбийни-де кабул этмәге меҗбур болупдырлар. Ибни Недимиң язмагына гөрә, ысламың илкинҗи дөврүнде дөрт хили хат ишледилипдир: Мекге хаты, Медине хаты, Басра хаты, Күвфе хаты. Ысламдан соңра Эйранда Күвфе хаты яйрап башлапдыр. Күвфе хаты соң орнуны насх хатына берйәр. Гүндогар юртларында насх хаты эсасында бирнәче хатлар дөредилипдир. Шу хатлардан иң мешхурлары шулардыр: Сүнбүли, Сулс, иҗазет, рейханы, диваны-җели, таглык, настаглык я-да парсы, шикесте, рукга хаты. Шу хатлардан насх ве настаглык хас көп уланыляр. Настаглык

аслында насх ве таглык хатлардан эмеле гелипдир. Бу хаты тертибе салан Хаҗа Мир Алы диен адам болупдыр.

Түркини оңармаз ниче моллалар.

Арап тилин, диван хатын нәбилсин.

ДИВАНА (п. ди:ва:не) دیوانه - 1) дәли, межнун, телбе, акылсыз, дәлдирән адам; 2) дөв ялы, дөве дегишли; 3) дервүш, абдал (сер)

Не хөзирли гүнмүшдик болуп гитсек дивана.

Мени ол кылды дивана.

Шол вагтда бар иди ики дивана.

ДИВАР (п. ди:ва:р) دیوار - Жайың дөрт төверегини гуршаян бөлеги, бир бөлек ерин я-да ховлының төверегини гуршаян палчыкдан, дашдан, керпичден салнан диклик.

Мукаддес шәхрин дивары.

Мухаммет ле маграч ашды.

ДИГЕР (п. ди:гер ве дигер) دگر - دیگر - айры, башга; башгача, бейлеки; башга хили; **дигер эйлемек**- башгаламак, айры этмек.

Васлы-ярымдан дигерге интизарым ёк мениң.

Истемез ярым мени, ол яра зарым ёк мениң.

Ватаның дигер эйлеме.

ДИД (п. ди:д) دید - «ди:ден-гөрмек» ишлигинден; гөз, гөреч; гөрмеклик гүйҗи; **чешми-дид** - гөрмеклик гөзи; йити гөз.

Кыл назар асары-сунгуллага чешми-дид иле.

Гир хакыкат ёлуга бу жезбейи-темхит иле

ДИДАР (п. ди:да:р) دیدار - 1) йүз, кешп, гөрнүш; 2) душушык, гөрме-гөрүш.

Аңламадым, болдум ышка хырыдар.

Билмедим, истедим дилберден дидар.

Гөрсетип, ол гүнде халка дидарын.

ДИДЕ (п. ди:де, кс. ди:дега:н) دیده - 1) гөз, гөреч; гөзүң бәбенеги; 2) гөрүп («ди:ден» ишлигиниң ортак ишлик

формасы); **диде нем биле** - гөз яш билен.

Диделен яш дөкүп, сынам чәк эдип.

Йүрек ышкдан дола, диде нем биле.

Магтымгулы, хош болса,

Акса, дидәм яш болса.

ДИДЕ НЕМ БИЛЕ **دیده نم بیله** - сер. диде.

ДИДЕ НЕМНӘК (п. ди:де нем+на:к) **دیده نمناک** - сер. немнәк.

ДИЕ **دیه** - хал ишлигиң -а /-е формасында гелен «диймек» ишлиги; дийип; **дие-дие** - дийип-дийип, айдып-айдып.

Йитди Юсуп, гелмез хабар, туруп агларын хер сәхер.

Гала-гала, шәхер-шәхер Юсуп дие-дие.

ДИЙГЕЧ (дий:геч) **دیگاچ** - дийип; диенде; «диймек» ишлигиниң гадымы ортак ишлик формасы.

Булар бейле дийгеч еримден турдум,

Гадам урдум, этегне эл етирдим.

ДИЙИБАН(дийиба:н) **دیوبان**- дийип, айдып; «диймек» ишлигиниң гадымы хал ишлик формасы.

«Хы»-худа мен дийди, ики җаханы эйледи.

«Дал»-делалат бер дийбан Мустапаны эйледи.

ДИКМЕК **دیکمک** - 1) отуртмак, дикип гоймак; 2) гурмак, салмак; 3) гм. тамакин болмак; **гөз дикмек** - хантама болмак, тама этмек.

Өз рызкына хич канагат этмеен,

Гөзүн дикер, киши ашына зар болар.

ДИЛБЕНТ (п. дил+бенд) **دلبند** - йүреге баглы, гөвнүң ислейән, ынсаның түйс йүрекден сөййән адамы (перзент, сөйгүли).

Сайлайыр сен дилбендиң,

Ёгналар билиң, бендиң.

ДИЛБЕР (п) **دلبر** - 1) өзүниң гөзеллиги билен гөвнүңи өзүне

чекйән: 2) сөйгүли, магшук: 3) гм. худай. Алла.

Бир дилбере душ гелдим, гамзасы ок. гашы яй.

Дилбер дерди гоймаз мени ятмага.

Пынхандыр нары дилбериң.

ДИЛДАР (п. дил+да:р) دلدار - 1) сөйгүли. магшук. яр: 2) йүрекли. батыр, җүрехетли.

Асла сени гөрмемишем дилдарым.

Гумрумы сен, билбилми сен. нәме сен?

Или-гөклен, ады-Меңли,

Нәзли дилдардан айрылдым.

ДИЛЕГ دیلگ - 1) хайыш, товакга, бириндеи бир зат сорап йүз тутма: 2) ислег, арзув.

Дилегим душ этме залыма мениң.

Ягшы ниет-сенден дилегим көпдүр.

ДИЛЕГЧИ دیلگچی - 1) дилег эдйән. сораян, бир зат сорап гелйән адам: 2) гедай. патачы, гапы гезйән адам.

Дилегчи дерманда. бай ёк, ёксул ёк.

Барчасы ер гойнун гучуп барадыр.

ДИЛЕМЕК دیـــلەمک - 1) сорамак, сорап йүз тутмак: 2) ислемек. арзув этмек, дилег этмек.

Магтымгулы, окып «Курьан»,

Худадан дилегил иман.

ДИЛЕФГАР (п. дил+эфга:р) دل افگار - йүреги яралы. гайгылы. гамлы. гуссалы, тукат, гам басан.

Барчасы болган өлүмден дилефгарың кайдадыр.

Пикир кыл. андаг саңа кирдар болмасдан бурун.

ДИЛИНМЕК دیلینمک - дилим-дилим болмак: эмеле гелмек. жайрылмак.

Күвфәни җөвенек. Багдат шәхрин аб,

Рей үлкесин дилнип ер харап эйләр.

ДИЛКЕШ (п. дил+кеш) دلکش - өзүне чекиҗи, тәсин галдырыҗы, гөвне якымлы.

Гөрерге сафа мен, таныpга дилкеш,

Дивана хемдемим галандар биле.

ДИЛЛЕШМЕК دللشمک - 1) геплешмек; 2) дил дүвүшмек.

Дертли дилбер, диллешер сен, гел бәри!

Дуллукдыр мениң-де багрым диленим.

ДИЛМЕК دیلمک - дешмек; кесмек, дилим-дилим этмек.

Дырнак билен даглар дилен Бениҗан,

Сува, еле хөкми гечен Сүлейман.

ДИЛНОВАЗ (п. дил+нева:з) دلنواز - 1) гөвүн гөтериҗи, эзиз, мәхрибан, гөвне теселли бериҗи, диларам; сер. дилпезир.

Янында кылдылар сөхбети, сазы,

Чагырың, диңләңиз шол дилновазы.

ДИЛПЕЗИР (п. дил+пези:р) دلپـــــذیر - гөвүн халан, оңат, ынсаның халап, оңа гөвүн берйән зады; сер. дилкеш.

Несихатың дилпезир,

Тапып сенден халк хөзир.

ДИЛРУБА (п. дил+роба:) دلربا - гөвүн алан, гөвүн авлаян, өзүне ашык эдйән, дилбер (сер.)

Кылса тебессүми ки ол, мен җепалы дилрубая,

Мегер Юсуп дүшди чая, җемалың дийип бакам Ая.

ДИН (а. ди:н, кс. эдя:н) دین- худая ыбадат этмек ве магнавыята ынанмаклык барада хер бир миллетиң тутян ёлы.

Йигит олдур-юрт үстүнде,

Җанын берсе дин үстүнде.

Гоч йигиде дин гылыҗы,

Ашыга дидар герекдир.

ДИНАР (а. ди:на:р) دینار - 1) аслы латын сөзи болан ‹денарис› сөзүнден алнан: бир хили гызыл пул. зикге какылан тылла: **дирхем-динар** - пул: 2) Ыракда. Арабыстанда пул бирлги.

Берип алайын бәхре. не болса дирхем. динар.

Ол ики нуры-дидәм. гүн ярым ачдыр. аглар.

ДИҢ دینگ - гөзегчилик этмек. даш-төверекден гелйән душманы гөрмек үчин палчыкдан я-да дашдан салынян минара.

Иллери бар диңли-диңли.

Совук сувлы. тер өлеңли.

ДИҢЛЕМЕК دینگلمک - гулак асмак. гулак салмак: эшитмек

Сүлейман. сен мура бир гулак гойгул.

Сөзүни диңлегил. җовабын айгыл.

ДИРЕЛМЕК (ди:релмек) دیرلمک - җан гирмек. җанланмак.

Ынансаң саңа имандыр.

Өлмек хак. дирелмек хакдыр.

ДИРИ (ди:ри) دیری - җанлы. яшап йөрен. җаны бар: антоними: өли.

Өли туруп. дирилере япышар.

Арсланы. тилкиси. гурды билинмез.

ДИРХЕМ (а) درهم - 1) грек сөзи болан ‹драхм› сөзүнден алнан: күмүш пул. күмүш теңңе. (аграмы 3.122.) дерем.

Барып. алайын бәхре. не болса дирхем. динар.

Теңңедир. дирхемдир халкың хөвеси.

ДИШИ (диши:. тиши:) دیشی - تیشی - 1) уркачы (хайван ве ынсанда): 2) мылайым. юмшак.

Сагы эркек. солы диши.

Шейле гудрат дөвлер болды.

Бир махлукдыр. не эркекдир. не диши.

ДИШЛЕМЕК (ди:шлемек) دیشلمک - 1) диш гечирмек: гапмак. яраламак; 2) дишиң билен бөлүп алмак: иймек.

Магтымгулы, довзах сары башларлар,

Йыланлар өврүлип гелип дишләрлер.

ДИЯНАТ (а. дия:нет) دیانت - дине уйма. диндарлык. дине боюн эгме, дини догры тутмаклык.

«Амандыр» диене диянат ягшы.

Диянат халк элинден

Учды дийип агларын.

ДИЯР (а. дия:р, бс. да:р) دیار - 1) өй, җай месген; шәхер: 2) ер. юрт. үлке; бу сөз көплүк санда болса-да. түркмен дилинде бирлик сан хөкмүнде уланыляр; **адем дияры** - ёклук меканы. дүнйә гелинмезден өңки ер.

Магтымгулы ол мензиле, дияра.

Бу сәхер дүшмүш эрди ядыма дияр, эй дост.

Адем диярындан вүҗут шәхрине.

ДОВА (а. дева: кс. эдвие) دواء - 1) алач. дерман. эм: 2) гм. чәре. дерман, алач; **дова этмек** - чәре этмек. алач этмек.

Бир гүн душарсыңыз довасыз дерде,

Җан айрылып, галар саргарып мурда.

Дова этмек дәлиликдир өлене.

Билгин, довасын этди, хер бендеий-мусулман.

ДОВАМАТ (а. дева:мет) دوامت - хемише. мыдама. ызыгидерли, довамлы. бирсыхлы.

Ягшылар ызында йөрсем довамат,

Парзы-важып, терк этмесем хем сүннет.

Доваматдыр ил мердине,

Авын бермез шир гурдуна.

ДОВАР داوار - овнук малларың умумы ады: гоюн.

Етмиш ики сүри довар,

Чопаны бир бакар гөрдүм.

ДОВВАР (а. девва:р) دوّار - айланян, тегеленйән: **доввар этмек (эйлемек)** - айландырмак.

Гудрат иле арш өйүн доввар эден реббим желил.

Хайбат иле ферш өйүн хемвар эден реббим желил.

Ерге берди мескенет, асманы доввар эйлемиш.

ДОВДАЛАШМАК داودالاشمق - аяга галмак, аң-таң болмак, сересап болмак; аңтамак; сер. дөвдүлешмек.

Душман гөрсе довдалашар.

Ёмут, гөклең илиң сениң.

ДОВЗАХ (п. ду:зах) دوزخ - тамы, тамуг, жәхеннем; дини дүшүнжелере гөрә, кыяматда гүнәкәрлере жеза берилҗек ер; **довзахы**-довзаха дегишли, довзахынкы, довзаха барҗак.

Тапды довзахдан аман ким сөхбетиң гөргеч ресул.

Диймек олмаз она хергиз довзахы.

Кайда болса довзахылар, безмиде бардыр чилим.

ДОВЗАХЫ (п. ду:захы:) دوزخی - сер. довзах.

ДОГА(а.до'а:.кс.эд'ыя)دعاء-1)худаяялбарма,хайыш,товакга; 2) бирине ягшы зат дилег эдип, Алла тагала ялбарма.

Догага душ гелен гөгерер гүл дек.

Дергаха догам көп, налышым бихет.

ДОГАГӨЙ (а-п. до'а:+гу:й) دعاگوی - 1) дога эдйән, догачы, бирине ягшылык истәп, худая ялбарян адам; 2) дога язып берйән.

Догагөй хич галмаз, бошанар бендер.

Кап дагының гәдигинде Исгендер.

ДОГАЛЫ دوغالی - догандан бәри.

Дөвлет гелсе, өзүн билмез.

Догалы дойман йигиде.

ДОГАН دوغان - гардаш, бир эне-атадан доган оглан,чага.

Доганың догана бахасы ёкдур.

Аганы иниге мәтәч эйлеме!

ДОГМАК دوغمق - 1) дүнйә инмек, дөремек, энеден болмак; 2) гм. гөрүнмек, пейда болмак.

Не бела сен, адамзат,

Чыплак догдуң, дон герек.

ДОГРУСЫ دوغریسی - хакыкаты, чыны, расты.

Эй пери, мен ашыгам саңа, диерем, догрусы,

Гөрмейинче гүл йүзүңни, бикарам, догрусы.

ДОЙМАЗ-ДОЛМАЗ دویمازدولماز - 1) хич затдан доймаян, хаҗымелик; 2) барына канагат этмейән, канагатсыз.

Сүңңүң сүрмә дөнер, тениң тураба,

Доймаз-долмаз ер гойнуны гучар сен.

ДОЙМАК دویمق - 1) ганмак, дойянчаң иймек; 2) гм. гөрүп ганмак, канагатланмак.

Бир-бире бакмакдан доймаз гөзүмиз,

Багышласаң нейләр, ярым, я Алла!

ДОК دوق - доян, ач дәл, нахар ийип доян; мес.

Догры йөрген, догры гезген док болар,

Бивагт йөрген меламата чок галар.

ДОКУЗ ПЕЛЕК (т-а. докуз фелек) دوقوزفلك - докуз асман. Олар шулардан ыбарат: фелеки-Зухал, фелеки-Муштары, фелеки-Мыррых, фелеки-Шемс, фелеки-Зухра, фелеки-Утарыт, фелеки- Камар, фелеки- Нар, фелеки-Хак. Докузынҗы пелеге-асмана «фелекул-эфлак» я-да «арш» дийилйәр. Бу хемме асманлардан ёкарда боляр.

Еди асман, докуз пелек үстүнде,

Я реб, хабар билеринми, яр, сенден.

ДОЛАНМАК دولانمق - 1) айланмак. өртмек үчин оралмак: 2) гайдып гелмек. ызына гайтмак. бир ере барып ызына гайтмак: 3) дүшмек. дучар болмак.

Кэбэ барып, еди керет долансам.

Я реб. хабар билеринми, яр. сенден.

Даянман багта. ыкбала.

Доланар йүз мүң хыяла.

ДОЛМАК (до:лмак) دولمق - 1) пүре-пүр болмак. бош габын ичине бир зат салып. бошлукдан гутармак: 2) тамам болмак.

Магтымгулы. ким бар өлмез.

Ажал доймаз. земин долмаз.

ДОЛУГ (до:луг) دولوغ - долы.

Сен-сен арайышы-җан. бу җан сенден бихабар.

Сен җахана долуг сен. җахан сенден бихабар.

ДОЛЫ I دولی - кичижик гөжек гөрнүшли буз болуп ягян ягыш. җөвенек.

Дарыды бир долы. ёлукды баран.

Бирин юрды биле эйледи вейран.

ДОЛЫ (до:лы) II دولی - 1) пүре-пүр. долдурылан. 2) хырын-тыкын: 3) бүтинлей. башдан-аяк.

Җахан долы. сен гапыл сен ярыңдан.

Мей-местми сен. я шейдамың. нэме сен!

ДОСТ (п. ду:ст) دوست - говы гөрүлйэн иң якын адам. яр: ёлдаш: **достер** - дострак. говурак дост. якынрак дост.

Магшар гүн гайгысыз гирер бехишде.

Хер ким чындан болса. досты атамың.

Пикир эйлэн ким бардыр эйэмден өзге досттер.

ДОСТТЕР (п. ду:ст+тер) دوستتر - сер. дост.

ДОЮНМАК دویونمق - доймак. доюп билмек. өз-өзүни

доюрмак.

Гүли, дестенбили ысган доюнмаз.

Гурплы вагтың доюнавер.

ДӨВ (п. ди:в) دو - دیو - эртекилерде габат гелйән ынсана чалымдаш, эмма ондан гүйчли ве улы. шахы ве гуйругы болан хыялы, горкунч ве бетгелшик җандар.

Ер астында үлке чапан дөвлери.

Рүстем тек дөвлерни пермана салсаң...

Ере егсан болуп, ер тек болар сен.

Дөв, пери месгни голлар анда бар.

ДӨВВАР (а. девва:р) دوّار - сер. доввар

ДӨВДҮЛЕШМЕК دودیلشمک - 1) үйшенмек, сересап болмак: 2) җемленмек, үйшмек, йыгналмак; сер. довдалашмак.

Эй сөвдүгим, Соңудагы,

Дагданлыдыр билиң сениң:

Душман гөрсе дөвдүлешер,

Ёмут, гөклең илиң сениң.

ДӨВИ-МЕРДУМХАР (п. ди:в-е мердом+ха:р) دیو مردمخوار - адам иййән дөв, адам этини иййән дөв.

Мүң агач ёл дагдыр дөви-мердумхар,

Анда агып барган салдыр бу дүнйә.

ДӨВЛЕТ (а. девлет) دولت - 1) мал-мүлк, байлык; эшрет: 2) юрды доландырян гурама.

Дөвлет бер, ашрет сүрмәге.

Магтымгулы, бу дүнйәниң дөвлетин.

Гөрен, гөрмән чекер өлүм мәхнетин.

Теке, ёмут, гөклең, языр, алили,

Бир дөвлете гуллук этсек бәшимиз.

ДӨВЛЕТАЛЫ (а. Давлет А:ли:) دولت علی - гөклең

түркменлериниң гөрнүкли ёлбашчыларының бири. Ол Магтымгулының дөврүнде яшап гечипдир. Онуң ады Ахмет ша Дүрраның түркменлере язан хатында-да габат гелйәр. Шахыр оңа багышлап, йөрите «Дөвлеталының» диен гошгусыны языпдыр.

Сүннүйе сүтүндир, капырга сетдир,
Чалса тыгы-тизи Дөвлеталының;
Әлемде дестандыр, иллерде хатдыр,
Сөхбет ичре сөзи Дөвлеталының.

ДӨВЛЕТЕ МЕСРУР (а-т-а. дөвлете месру:р) دولته مسرور - сер. месрур.

ДӨВЛЕТМЕНТ (а-п. дөлет+менд) دولتمند - бай, барлы, байлыклы, пуллы, дөвлетли.

Бирин пест эйледи, бирин сербелент,
Бирин пакыр эйледи, бирин дөвлетмент.
Кимселер дөвлетмент, кимселер гарып.

ДӨВР (а. девр) دور - сер. дөвүр; дөвр этмек-айланмак.

Ашыклар яш дөкер чешминден гирян,
Гөрежек чарх урар, дөвр эдер хер ян.

ДӨВРАН (а. давера:н) دَوَران - 1) айланма, доланма, бир задың төверегине айланма; 2) Парс дилинде «давра:н» шекилинде уланылып, дурмуш яшайыш, замана, дөвүр маныларда гелйәр; **дөвраны-алы** - оңат дурмуш, оңат дөвүр.

Магтымгулың, сенден дөвран гечипдир,
Ене бу дөвраны-алы сизиңдир.
Дөвран, ничик дөвран сен, гарып аглар, ил дынмаз.
Субхан сөен дервүшлер,
Дөврандадыр-дөвранда.

ДӨВРАНЫ-АЛЫ (а. давра:н-е а:ли:) دوران عالی - сер. алы, дөвран.

ДӨВРЕ (а. давре) دوره - 1) бир гезек айланмак, бир задың айланмагы, тегеленме; 2) заман, дөвүр; **дөвре гурмак** - тегеленмек, үйшмек, айланышмак; 2) дервүшлериң тегеленип зикир чекмеги.

Дөвре гурап, җама шерап гуйдулар,

Маңа етгеч, голум ачдым яранлар.

Дөвре гирип, гөрдүм отурмыш чилтен.

ДӨВРИ-ДӨВРАН (а. давр-е давра:н) دوردوران - сер. дөвүр.

ДӨВРИ-КАЗА (а. давр-е каза:) دورقضا - сер. дөвүр.

ДӨВРИ-САБЫК (а. давр-е са:бык) دورسابق - сер. дөвүр.

ДӨВҮР (а. давр, кс. эдва:р) دور - 1) заман, замана, эйям; 2) айланма, бир задың башга бир зат дашына айланмагы, тегеленме; чарх, тегелек; 3) дервүшлериң тегеленип, зикир чекмеклери; **дөври-дөвран** - яшайыш, дурмуш; оңат дөвран, оңат вагт.

Ол дөври-дөвраным чарх булашдырды;

дөври-каза- замананың хөкми, замананың такдыры.

Башыма дөври-каза безми гурулмасдан бурун;

дөври-сабык - өтен дөвүр, гечмиш, гечмиш заман.

Дөври-сабыкда өтенлер яр, җемалың чүн ишин.

дөвре гирип, гөрдүм, отурмуш чилтен.

Бу сакы дөврүнде ичмейин җамым.

ДӨВҮШ دوگوش - دویش - уруш, сөвеш; чакнышык.

Мерт йигитлер гечер сердан,

Ал мейданда дөвүш биле.

Мукатыл этмеди тешвиш,

Алы билен салды дөвүш.

ДӨЗМЕК دوزمک - гөз гыймак; чыдам этмек, чыдамак, дөз гелмек.

Дөзменем. дойманам. дурманам. эй яр.

Бу сакы дөврүнде ичмейин жамым.

ДӨКЕ-ДӨКЕ دوکه دوکه - дөкүп-дөкүп, дөкйән халда, ызыгидерли дөкүп. ызыгидерли дөкйән халда.

Дөке-дөке гөзяшынын булагын,

Мәлей-мәлей. ызламайын болармы?

ДӨКЕМ دوکم - «дөкмек» ишлигинден. Ишлигин буйрук формасынын биринжи йөнкемесинин бирлик санында гелен гөрнүши. маны тарапдан ислег аңладяр: дөкейин: **гөзден дөкем** - гөзден дөкейин.

Гөзлеримден ганлы яшым дөкем Юсуп дие-дие.

Ниче дүрдәнедир. гөзден дөкем Юсуп дие-дие.

ДӨКМЕК دوکمک - 1) гуймак. бир зады башга ере агдармак: 2) сачмак. яйратмак.

Ит ялын топрага дөксең хошланар.

Топрагы. табагы. тасы нәбилсин.

ДӨНЕ دونه - дөнүп: хал ишлигиң-а-е формасында гелен «дөнмек» ишлиги: **дөне-дөне** - дөнүп-дөнүп. өврүлип-өврүлип.

Өтер эйям дөне-дөне, гечер бу жан яна-яна,

Эртир-агшам Ая-Гүне бакам Юсуп дие-дие.

ДӨНМЕК دونمک - 1) доланмак: агдарыымак: 2) ыза гайтмак. ыза өврүлмек: 3) болмак, эе болмак.

Бир хыяла дүшмүш. чыкмаз серинден.

Бу хыялдан айдып дөнмез. яранлар.

Агзалалык айрар или дирликден,

Дөвлет дөнүп. нобат душмана гелгей.

ДӨРТ МҮҢ ДӨРТ ЙҮЗ ЯШАН دورت مونگ دورت یوز یاشان - Лукман хеким гөз өнүнде тутуляр.

Ажал гелсе, ёкдур дерман,

Дөрт мүң дөрт йүз яшан ханы?

ДӨРТ ТАРЫК (т-а. дө:рт тары:к) دورت طريق - 1) дөрт ёл. дөрт угур; 2) ыслам дининиң сүнни мезхебинин дөрт угры. Олар ашакдакылардан ыбаратдыр:

1) Ханафы, эсасыны гоян-Абу Ханыфа Нуʼман ибн Сабыт. Ол сүннилериң дөрт ымамының бири хасапланяр. Онун аслы Кабул шәхеринден болупдыр. 80-нжи хижри (699-700) йылында Күвфе шәхеринде дүнйә инип. шол ерде-де окап ылым алыпдыр, өз дөврүниң улы алымы болуп етишипдир. Оңа «Ымам Агзам» хем дийилйәр. Оңа эерйәнлере ханафы я-да ханафые дийилйәр. Ол 150-нжи хижри (767) йылында. етмиш яшында Багдатда арадан чыкыпдыр. Ол дин. шеригат. фыкх барада бирнәче китап языпдыр.

Оларың иң мешхуры «Эл-муснад» китабыдыр: 2) Ханбалы: бу угруң эсасыны гоян Абу Абдылла Ахмет ибн Мухаммет ибн Ханбалдыр. Ол хем сүннидериң дөрт ымамларының бири хасапланяр. Абу Абдылла Ахмет Ханбал 164-нжи хижри (780-781) йылында Багдатда энеден болуп, шол ерде-де өнүп-өсйәр ве окап ылым аляр. Мединә. Мысыре. Емене ве Шама (Сирия) сыяхат эдйәр. Ол өрән таква адам болупдыр, өз дөврүниң улы адамлары билен гатнашыкда болупдыр. Ымам Шафыгы ол хакда «Багдатда ибн Ханбал ялы таква ве алым адам гөрмедим» дийипдир. Ол мүнлерче хадысы ятдан билипдир ве «Ымамыл-мухаддисин» диен лакама эе болупдыр. «Муснад» диен китабы-да болупдыр. Ахмет Ханбал 241-нжи хижри (855-856) йылында Багдатда арадан чыкыпдыр. Кәбир китапда язылаышына гөрә, оны жайламага үч йүз мүң адам гатнашыпдыр, шол гүнде йигрими мүн еврей ве

христиан ыслам динини кабул эдипдирлер: 3) Мәлики: сүнни мезхебинин дөрт угрунын бири. Оны эсасландыран Абу Абдылла Мәлик ибн Энес. Ол сүннилерин дөрт ымамынын икинжиси хасапланяр. 101-нжи хижри (716-720) йылында Мединеде энеден боляр, шол ерде-де өнүп-өсйәр ве ылым аляр, улы алымдарын-факыхларын бири болуп етишйәр. Аббасы халыфаларындан бири болан Мансур оңа беттүман боляр хем-де тутдырып, гамчы (шаллак) урдуряр. Бу ягдай халк арасында онун абрайынын хас ёкары гөтерилмегине себәп боляр. Ол 182-нжи хижри (798-799) йылында Мединеде арадан чыкяр; 4) Шафыгы: сүнни мезхебинин дөрт угрунын бири. Оны эсасландыран Абу Абдылла Мухаммет ибн Идрис Шафыгыдыр. Ол арапларын курайш тайпасындан болуп, 150-нжи хижри (767) йылында доглупдыр. Илки Мекгеде окап, соң Мединә гидйәр ве Мәлик ибн Энесиң янында болуп ылым аляр. 195-нжи хижри (810-811) йылында болса Багдада гидйәр. Кәбир чешмелерде айдылышына гөрә, ол Абу Ханыфа арадан чыкан гүни дүнйә инипдир. Шафыгы мезхеби көпленч мүсүрде, Арабыстанда көп яйрапдыр. Ол 203-нжи хижри (817-818) йылында Кайир (Кахыра) шәхеринде арадан чыкыпдыр. Онун эсерлеринден «Китабыл-ымам» атлы китабыны гөркезмек болар.

Шаркы, гарбы, Хинд-у Синд, декен дурар дөври-жахан.

Дөрт тарыкын жемг олан умманы сен-сен, эй пери!

ДУВ (п. ду:) دو - ики, жүбт, ики саны; **дув жахан** - ики дүнйә, ики әлем.

Долдуран бу дүнйәни,

Сөзлән хер дув жаханы.

Яр васлы-жемалыдан хер дув жахан кәмияп;

дув рекегат - ики рекегат, намаз окаланда ики гезек эгилип галмак.

Кылды дув рекегат намаз;

дув тен - ики адам, ики саны адам.

Дув тен саг-солунда ымамейн дийрлер,

Сагындакы-гөге эйләр тедбирлер:

дув гач - ики бөлек, ики пара.

Ёлун шейтан уруп дув гач этмесин.

ДУВ ГАЧ (п. ду: га:ч) **دو قاچ** - сер. дув.

ДУВ ҖАХАН(п. ду: җаха:н) **دو جهان** - сер. дув.

ДУВ РЕКЕГАТ (п. ду: реке'ат) **دو رکعت** - сер. дув.

ДУВ ТЕН (п. ду: тен) **دو تن** - сер. дув.

ДУЗ (ду:з) **دوز** - 1) газылып алынян я-да ажы сувдан алынян йити тагамлы нахара гошулян ак мадда: 2) гм. тагам, иймит, чөрек; 3) леззат, датлы.

Дүнйә сөзи меңзәр дузсуз тагама.

Кишиниң дузуны дадыҗы болма.

ДУЗ ЭМЕК (т-п. ду:з+немек) **دوز نمک** - биле дуз-тагам иен. Немек-дуз диймекдир.

Муьмүне азар бийр адамың писи.

Турар, дагва тутар дуз-эмек билен.

ДУЗЛАМАК(ду:зламак) **دوزلامق**- 1)дуз бермек, дуз басмак: 2)гм. дузлы сөзлер билен йүзүни алмак; авутмак.

Магтымгулы, хайван билсе баласын.

Ынсан багрын дузламайын болармы?

ДУМ (п. дом) **دم** - гуйрук, хайванларың ве гушларың беден органларындан бири; **думлы**-гуйруклы.

Гоч думлы, гуш дилли, галкан гулагы.

ДУМАН (дума:н) **دومان** - 1) тозаның хова галмагындан эмеле

гелйән буланчаклык: 2) отдан ёкары галян гара хова. түссе; 3) үмүр. тот.

Битирен ишин. гөрүн. генде намардың.

Җен дийибан гачар думан ёлукса.

ДУМЛЫ (п-т. домлы) دملی - сер. дум.

ДУММУЙ (п. дом+му:й) دم موی - гылгуйрук (гушуң ады).

Думмуй чыкып сейрана.

Гезер дөвран ичинде.

ДУН(а. ду:н) دون - 1) пес. нежис: зелил: 2) ашак. ашакда болан: 3) башга. гайры: **дун дүнйә. дәхри-дун** - пес дүнйә. вепасыз дүнйә: **шахы-дун** - пес патыша. ярамаз патыша. залым ша.

Көп намарда мал берип сен, дуң дүнйә.

Гөзи гөкде. гайгысы ёк. сир гидер.

ДУНХИММЕТ (п-а. ду:н+химмет) دون همت - пес. пәли яман. бетниет. зат гөрмедик: эрки болмадык.

Хер мусиффә(?) җан чекмегиң эбесдир.

Дунхимметден. саңа хергиз ил болмаз.

ДУР(п. ду:р) دور - даш. узак: **дур дүшмек** - даша дүшмек. узак ере дүшмек.

Етер тарпатыл-айнда мәхҗур болуп дүшен дур:

дур олмак - дашлашмак: айрылмак. айрылып гитмек.

Гам сенден совулар, дердиң дур олар.

Кемал хан овган дек әре йүз урсаң:

дур эйлемек (этмек) - дашлашдырмак. узаклашдырмак. айырмак.

Хәфт довзахны ошол умматымдан эйле дур.

ДУРА-БАРА دورابارا - юваш-ювашдан. кем-кемден. бара-бара. барха.

Дура-бара досты совыр.

Гарып галан барсыз эрден.

ДУРА-ДУРА دورادورا - дуруп-дуруп: юваш-юваш, кем-кемден.

Бисабыр гул тиз ёлугар белага.

Сабырлы гул дура-дура шат болар.

ДУРАГ توراق - دوراق - «дурмак» сөзүнден. 1) дуралга, дурулмалы ер; 2) месген, мекан, мензил: 3) «Курьан» окаланда кәбир дурулян ер. Бу сөзүң «дуру:г», ягны «ялан» болмагы-да мүмкин.

Яланчы бендемиз, сансыз дураг бар.

Билип, ялган сөзни айдыжы болма.

ДУРД (п. дорд) درد - 1) галынды, чөкүнди: 2) арак-шерабың лөдереси, габың дүйбүнде галян гойы лөдере. Гүндогар эдебиятында шейле ичги иң гүйчли ве леззет берижи хасапланыпдыр.

Селим, Баба Селман буюрды мерде,

Пыяланы тутуп, салдылар дурда.

ДУРДЫ ШАХЫР دردی شاعر - Магтымгулының дөвүрдеш шахырларындан бири. Магтымгулы онуң билен сораг-җогап гошгы айдышыпдыр.

Дурды шахыр, сенден хабар алайын.

Өтен пыгамбериң яшы нәдендир?

ДУРЫ دوری - 1)сап, арасса, тәмиз, пәкизе, буланчак дәл: 2)ачык, булутсыз (хова); антоними: бокур, буланчак.

Хак тагала, бу не-ничик ахвалдыр,

Дуры дийип ичдигим гумлы чыкыпдыр.

ДУТА (п. ду:+та:) دوتا - бүкүк, бүкүлен: ики бүкүлен: **дута кылмак (эйлемек)**-бүкмек, ики бүкмек.

Кыл дута пуштун амалдан, бирия сенжиде бол!

Хашрда мизан теразусы гурулмасдан бурун.

Пелек элип каддым дута эйледи.

ДУСТАГ **دوستاق** - 1) түрме. туссагхана; 2) түрмә салнан адам; сер туссаг.

Пайы-бент олдум бу гүн гам хайлынын дустагына.

Йүз бела-мәхнетли бир сөвдая ашык болмушам.

ДУХАН (а.доха:н. кс. адхана) **دخان** - 1) түтүн; дүйт; 2) думан; Сурейи-духан- «Курьанын» кырк дөрдүнжи сүресинин ады.

Бу сөзлер ол «сурейи-духандыр».

ДУХАНКЕШЛИК (а-п. доха:н+кешлик) **دخانکش‌لیک** - чилимкешлик. чилим чекмеклик.

Духанкешлик халал билсе. өз кәфир.

Зен талак. халал фитва берген кәфир.

ДУХУЛ (а. дохy:л) **دخول** - гирмек. гирмеклик. дахыл болма; **духул кылмак (этмек)**-гиризмек. гирдирмек.

Күлли-умматларны женнет эра кылгыл духул.

ДУЧАР (п. доча:р) **دچار** - учрама. ёлукма; душ гелме; **дучар болмак** учрамак. ёлукмак. душ гелмек.

Дучар болуп. алым биле йөрене.

Шона дучар болсаң. ишиң ёл алар.

ДУШ ГЕЛМЕК (ду:ш гелмек) **دوش‌گلمک** - габат гелмек. дучар болмак; **душ этмек** - дучар этмек.

Рахмете душ гелип. бу вагт эренлер.

Хак нуры сечилер чагдыр бу чаглар.

Дилегим душ этме залыма мениң.

ДУШАК **دوشاق** - 1) аяк багы. дүйәниң. эшегиң. атын ики өңки аякларыны даңмак үчин йүп; 2) бөвет. пәсгел.

Өй. ил герек. ёрган-дүшек.

Перзент бентдир аял - душак

ДУШВАР (п. дошва:р) دشوار - кын. мүшгил. аңсат дәл. четин.

Ниче болган везни-агмалында рысва көп дурар.

Йыгла бу гүн халатың душвар болмасдан бурун.

ДУШГӘР (ду:ш+гә:р) دوشگار - душ гейән манысында уланылыпдыр. Түркмен дилинде габат геленок. Диңе Магтымгулының ады билен язылан гошгуда душ гейәр.

Хер ян гадам урса сайят. болмайыр ол душгәр.

Бенди кылып ала билмез. дүшмез түркмен баласы

ДУШМАК (ду:шмак) دوشمق - саташмак. душ гелмек. габат гелмек; йүзбе-йүз болмак.

Бир башым сансыз дерде

ДУшды дийип агларын.

ДУШМАН (п. дошмен) دشمن - 1) ёв. ганым. ягы; 2) зыян гетирйән затлар.

Яман биле душман болма.

Душман биле сырдаш болма.

ДУЮНМАК دویونمق - дуймак. аңмак. өзүңи дуймак. өз ягдайыңы билмек.

Огланлык, гаррылык хичдир,

Гурплы вагтың дуюнавер!

ДҮВҮНБИЛ دووین‌بیل - сер. дүгүнбил.

ДҮГҮЛ (п. дегел,декел) دگل - دکل - 1) дирег. узын ве ёгын пүрс; 2) богалдык; 3) гм. ёкары. өрән бейик.

Бургүт гуш дей ганат какып дүгүлден,

Муханнеслер гечер җандан, огулдан.

ДҮГҮНБИЛ دوگون بیل - били дүвүнли. ортасы дүвүнли (яй).

Баш гошмандыр аррык, агсак ша биле.

Атдырып дүгүнбил сары яй биле.

ДҮЗЕМЕК دوزه‌مک - абат этмек. гурмак. тертибе салмак.

Гуванма кесекден гурлан биная.

Кесек бина тутмаз дүземек билен.

ДҮЙТ (п. ду:д) دود - 1) түссе; 2) чаң, думан; 3) гм. чилим.

Хер заман дүйт ювтдурып, хер өйкениңиз даш эйлейир.

Бары гапыл болмаңызлар шейле беткәрдир чилим.

ДҮЙТКЕШ (п. ду:д+кеш) دودکش - 1) чилимкеш, чилим чекйән, папирос-сигарет чекйән; 2) хаммамың, печиң түссе чыкян турбасы.

Жаныңа каст этме, дүйткешим, өзүң,

Хайыпдыр жаныңа, чилим чекмегил!

ДҮЙШ (дү:йш) دویش - уклап ятан адамың келлесинде пейда болян хыялы затлар.

Адам утанмаз ишинден,

Горкар ятанда дүйшүнден.

ДҮКАН (а. докка:н, кс. дека:ки:н) دکان - 1) хер хили харыт сатылян жай, магазин; 2) сенетчилик уссаханасы.

Дүканым эесиз галды, нейләйин.

Бош галды дүканим, даргады барым.

Ол не уссат эрер, недир дүканы,

Уссат болсаң, бизе мундан хабар бер!

ДҮЛДҮЛ (а. долдол) دلدل - мифики чалымтыл бир уркачы гатырың ады. Бу гатыры Мүсүриң Александрие шәхериниң Мукавкас атлы хәкими Мухаммет пыгамбере совгат иберипдир. Мухаммет болса оны өз гиеви хезрет Ала багышлапдыр. **Дүлдүл сувар** - 1) Дүлдүл мүнен; 2) гм. хезрет Алы.

Гурт аглап, Якуп янында.

Дүлдүл Алының шанында.

Ол шахы-Дүлдүл сувар.

Неда кылды Ганбары.

ДҮЛДҮЛ СУВАР (а-п. долдол+сева:р) دلدل سوار - сер. Дүлдүл.

ДҮНЙӘЛИК (а-т. доня:лик) دنیالیك - байлык, дүнйә малыны эле аланлык.

Ничелер мал тапмаз, теңги-дест болар,

Ничелер бар-дүнйәликден мест болар.

ДҮНЬЕ (а. донья:) دنیه - دنیا - дүнйә сөзүниң гысгалдылан формасы, әлем, җахан, яшалян планета.

Кәфирлер каст этди ресул җанына,

Ресул дога кылды дүнье малына.

ДҮР (а. дорр, кс. дорар) در - 1) гымматбаха даш, гөвхер, хүнҗи, мерверит; 2) гм. сөз, чепер сөз, манылы сөз; **дүр сачмак** - сайрамак, говы сөзлер айтмак, чепер сөзлемек.

Кәшки, соран болса сачадым дүрлер;

дүрри-бигымат - 1) арзан дүр, бахасы пес дүр; 2) бахасына етип болмаҗак, җуда гыммат.

Пис эриң ягшы хатыны,

Дүрри-бигымата меңзәр;

дүрри-галтан - тогалак дүр, гымматбаха дүр.

Хер кимге эл бермез дүрри-галтаны;

дүрри-егана - еке-тәк дүр, тайы болмадык дүр; **дүрри-манзум** - шыгра өврүлен чепер сөзлер.

Билен янда меңзәр гыммат дүре сен,

Магтымгулы, янгыл, өчгүл,

Я лал отур, я дүр сачгыл.

ДҮРДӘНЕ (а-п. дор+да:не) دُرّدانه - 1) еке-тәк мерверит, дүрүң бир дәнеси, дүрүң бир саны хүнҗүси; 2) гм. гөзяш, гөзяш дамҗасы.

Хиҗраныда чәки эрер якам Юсуп дие-дие.

Ниче дүрдәнедир. гөзден дөкем Юсуп дие-дие.

ДҮРЛҮК دورلوک - дүрли. хер хили. жүрбе-жүр. дүрли-дүрли

Гара ерден яшыл себзе гөгердип,

Хер агачдан дүрлүк миве чыкардып.

ДҮРРИ-БИГЫМАТ (а-п-а. дорр-е би:+гы:мат) دڙ بی‌قیمت - сер дүр

ДҮРРИ-ГАЛТАН (а-п. дорр-е галта:н) دڙ غلطان - сер дүр

Жахан болды мүневвер.

Дүрри-галтаным гелди.

ДҮРРИ-ЕГАНА (а-п. дорр-е ега:не) دریگانه - сер. дүр

Хер кайсысы баглар ичре шахана.

Шежагат бахрыда дүрри-егана.

ДҮРРИ-МАНЗУМ (а. дорр-е манзу:м) درمنظوم - сер дүр

ДҮРҮСТ (п. дорост) درست - догры, дүзүг, еринде.

Эй. яранлар, харам ише улашмаз,

Эгер дүрүст болса пәли бендәнин.

ДҮШГЕЧ دوشگچ – توشگاچ - «дүшмек» ишлигинин гадымы хал ишлик формасы: дүшүп. дүшен.

Сен дүшгеч земинлере.

Дүшгеч ол межлис эра. хер ким чекер. бимар эдер.

ДҮШГҮН دوشگون - 1) дүшен. песе дүшен: 2) багтлы дурмушыны элден гидерен: 3) дучар болан.

Бир уфтада дүшгүне.

Көнүл геле жошгуна.

Гожалдым. дүшгүн олды. гыша дөнди язларым.

ДҮШМЕЕН,ДҮШМЕЙИН دوشمه‌ین – دوشمه‌یین - дүшмедик: дүшмән: хал ишлик: «дүшмек» ишлигинин-ан-ен өтен заман ортак ишлик формасынын ёклук галыбы.

Ватандан айрылып. гарып дүшмеен.

Үлкесинде илиң гадрын хич билмез.

ДҮШҮБАН (дүшүба:н) دوشیبان - дүшүп, «дүшмек» ишлигинин гадымы хал ишлик формасы; **гөзден дүшмек** - абрайдан дүшмек, рысва болмак, өзүңи йигрендирмек.

Магтымгулы айдар, илиң гөзүнден

Дүшүбан хор болсаң, гөргүн өзүнден.

ДЫЗ (ды:з) دیز - бут билен балдырың сүңклеринин биригйән ери; **дыза чөкмек** - боюн бурмак, ялбармак; боюн болмак, боюн эгмек.

Саны, хесиби ёк гелйән перядың,

Дыза чөкүп йыглар Туран, Човдур хан.

Элден гитсе йигитлигиң бахары,

Кувват гачар, дыз эгилер, бил галмаз.

ДЫКАНЧ دیقانچ - дыкылып салнан зат, дыкылан зат.

Тамугың дыканҗыдыр, хер ким бу ишге разыдыр,

Шек дегилдир, достларым, гелди кыяматдан нышан.

ДЫММАК دیمق - үмсүм отурмак, геплемән отурмак, сес чыкарман отурмак.

Худаны унудып, ялан сөзләнден,

Ләкин, лал отурып, дыммак ягшыдыр.

ДЫМЫШК (а. Дымашк) دمشق - Дамаск(р). Сириянын пайтагыты. Өрән гадымы шәхерлериң бири. Онуң тарыхы Ыбрахым Халылдан-да дөрт мүң йыл озал башланяр. Дүрли дөвүрлерде греклер, Эйранлылар, римлилер ве башгалар тарапындан басылып алныпдыр. Эмма икинҗи халыпа Омар иби Хаттап дөврүнде 14-нҗи хиҗри (635-636) йылында бу шәхер мусулманларың элине гечйәр. 1946-нҗы йылда Сирия өзбашдак боландан соң юрдуң пайтагты боляр. Бу шәхериң гадымы ады Шамдыр.

Шам. Нежепде. Мекге. Дымышк илинде...

Я реб хабар билеринми. яр. сенден.

ДЫНДЫРМАК (ды:ндырмак) ديندیرمق - 1) агламагыны бес этдирмек. эңремегини гойдурмак; 2) ынжалтмак. көшетмек.

Төрт гиже үч гүн аглап. дындырдыгым билмезмиң?

Эшек мүнүп Иса дек. елдирдигим билмезмиң?

ДЫНМАК (ды:нмак) دینمق - халас болмак. рахат болмак. азат болмак. гутулмак; 2) ынжалык тапмак. карар тапмак; 3) кесмек. үзмек

Ол жандар ёк болар. халк андан дынар.

Огул-гыз аз дөрэр. халк өвжи сынар.

Халалдан. харамдан йыгнап галлалар.

Хер не тапса. дынмай дыка башлады.

ДЫРНАК طرناق - دیرناق - ынсаның ве хайваның эл-аяк бармакларының ужундакы дуйгусыз буйнуз-сүңк.

Дырнагы демирден таланчы дүнйә.

Ишиң ёкдур намыс биле. ар биле.

ДЫРЫГ (п. дири:г) دریغ - сер. дарыг

ДЫРЫШМАК دیریشمق - дыржашмак. жан чекмек. жан этмек. ыхлас билен япышмак. чалышмак.

Ач дырышар гаты наны иймәге.

Мүшгилдир биширге ун тапылмаса.

ДӘЛВ (п. делв) دلو - сер. делв.

ДӘНМЕК (дә:нмек) دأنمک - йүз дөндермек. боюн товламак. сөз берип. соң боюн товламак.

Асы болма. гүнәхинден дәневер.

Өзүң таны менлигинден иневер.

ДӘПБЕ (а. да:бба. кс. дева:б) دابه - дөрт аяклы хайван; ер йүзүнде йөрейән хайван. көпленч йүк чекйән ве мүнүлйән

хайванлара айдыляр; **дәпбетил-арз** - ер хайваны. ериң йүзүндәки хайван (дини дүшүнҗелере гөрә. ол хайван кыяматың өң янында Дечҗал (сер) билен гелҗекмишин. адам шекилинде болан бу хайваның бир элинде Мусаның хасасы. бейлеки элинде Сүлейманың мөхүри болуп, шол мөхүри динсизлериң маңлайына басҗакмышын).

Дәпбетил-арз атлы дечҗал соңундан,
Сафадан Мервее, бил, беян гелер.

ДӘПБЕТИЛ-АРЗ (а. да:ббет-ол+арз) دابة الارض - сер. дәпбе.

ДӘРИ (п. да:ру:) دارو - дерман: эм.

Ил-гүнде гадыр галмаса,
Сөз хем не дерде дәридир.

ДӘХР (а. дехр, кс. доху:р) دهر - 1) дүнйә. әлем. җахан: 2) асыр: заман, замана; соңы болмадык замана, розугәр (сер). дөвүр, узак мүтдет; 3) дүнйә, тебигат; **дәхр эра (ичре)** - дүнйәде. дүнйәниң ичинде.

Дәхр ичре болар хер дем, җахан ичре җан пейда.
Аның үчин дәхр эра бир көше кылдым ыгтыяр.
Йыгылса, кылмаз чәре, аңа дәхриң тебиби.

ДӘХР ЭРА (а. дехр эра:) دهرارا - сер. дәхр ве эра.

ДӘХРИ-ДУН (а. дехр-е ду:н) دهردون - сер. дун.

Е

ЕГ يگ - оңат. говы. гөзел. ягшы: **егрәк** - оңадрак. говурак. ягшырак.

Егдир. ач хем болса. шире йүз урсаң.

Яланчыда егдир галса ягшы ат.

Гөкде мелик. ерде бешер егрәги.

ЕГАН (п. ега:н) يگان - сер егана.

ЕГАНА (п. ега:не) يگان – يگانه - (аслы «ек+га:не). еке-тәк. тенха. еке. деңсиз. тайсыз. ялңыз. деңи-тайы болмадык: **ышкы-егана** - ялңыз ышк. еке-тәк ышк: ялңызың ышкы.

Чүн мени рысва кылан ышкы-егана уградым...

Шунча сергердан-сепил-у зая ашык болмушам.

ЕГСАН (п. екса:н) يکسان - 1) дең. барабар: бирмеңзеш: 2) дүз: сап: **егсан этмек**- барабар этмек. бирмеңзеш этмек: **егсан болмак** - бири-бирине меңзеш болмак.

Дост гоймадың. егсан этдиң ер биле.

Дүнйә гелен барча затлар

Егсан болар ер биләни.

ЕДИ АСМАН (т-п. еди а:сма:н) يدی آسمان - көне дүшүнже боюнча. перишделериң меканы. Магтымгулы «Сыгыр суратлыг» атлы гошгусында еди гат асманың атларыны санап гечйәр. Олар: Рукга. Аркалвин. Кайдум. Магун. Ратга. (Эркыя). Рефна (фена) . Ажап (уряна). Соң шол еди гат асманың ишлерини дүзгүне салян дөрт перишдәниң атларыны-да санаяр. Олар: Микайыл. Эзрайыл. Ысрафыл. Жебрайыл.

Шулардан соң шахыр ериң ве деряларың эелериниң (бейиклериниң) атларыны-да гөркезипдир. Олар: Сарсайыл ве Каркайыл. Магтымгулының язышына гөрә, биринҗи гат асман йылдызлардан ыбарат болуп, онуң аслы яшыл зумурратдан. Икинҗи гат-күмүшден; үчүнҗи гат-гызыл якутдан; дөрдүнҗи гат-ак хинҗиден; бәшинҗи гат-гызыл алтындан; алтынҗы гат - сары якутдан; единҗи гат болса-нурдан. Гошгуда хер гат асманың өзүне махсус перишдесиниң сыпатлары ве эелериниң (бейиклериниң) атлары-да гөркезилипдир.

«Төвратда» еди гат асманың атлары шейле берилйәр: Билон, Рокия, Шхаким, Зебул, Маон, Махон, Арабат.

Илки асман тутмуш ахтардан зынат,
Перишдеси бадыр сыгыр суратлыг,
Ады Рукга аслы яшыл зумуррат,
Бейиклери бардыр Ысмайыл атлыг...
Сорсаң единҗи гат гөкдәки сырдан,
Ады Аҗап дурур, асманы нурдан,
Перишдеси бардыр адам сыпатлыг,
Бейиклери бардыр Нурбайыл атлыг.

ЕДИ ВЕЛИ يدی ولی - булара «будалайы-сабга» дийилйәр. Җамының «Нефехатыл-үнс» атлы китабында айдылышына гөрә, худай тагала ер шарыны еди юрда бөлүп, шоларың хер бирине өз бенделеринден бирини ёлбашчы белләп, олара «абдал» ат гоюпдыр. Еди вели шол еди абдал болмалы. Кәбир маглуматлара гөрә, еди велиден максат: актап, овтат, нукаба, нуҗаба, абдал, говс ве ахяр (сер) болмалы.

Он ики ымам, еди вели, чилтенлер,
Хызыр-Ыляс небиулла хакы үчин.
Еди вели, яран болуп, медет бер.

ЕДИ ГАТ ЕР یدی قت یر - көне дүшүнжелере гөрә. Аллатгала Мухаммедин нуруны ярадып, ол нура рахмат назары биле гараяр, улы дениз дөрейәр.Ондан соң дензе назар саляр, ол дениз гайнап мөвүч уруп, көпүк боляр. Ол көпүк еди пара болуп, шол еди пара көпүкден еди гат ер сишенбе гүни эмеле гейәр. Ол еди гат ер бири-биринин үстүнде, бир гат ерден икинжи гат ерин арасы бәш йүз йыллык ёлдур. Хер гат ерин өзүне махсус ады бар: 1) Ремка; 2) Ахлада (Халда); 3) Арка; 4) Харма (Эрбия); 5) Лагар (Хумалта, Мутайя); 6) Сичжин (Ажиба); 7) Гарыба; (Айна). Кәбир сөзлүклерде еди гат ер «Хәфт ыклым» («Еди ыклым») билен бир манында дүшүндирилипдир. Хер гат ерде белли бир махлук яшаярмыш.

Еди гат ерде кылмыш сакар довзахы.
Вейилдир гуюсы, сичжин булагы.
Еди ерде, докуз пелек үстүнде.
Я реб, хабар билеринми, яр, сенден!

ЕДИ ГӨК یدی گوک - сер асман.

Доста етди бара-бара.
Еди гөги яра-яра.

ЕДИ ДАГ یدی داغ - гадым дөвүрде мешхур болан еди даг ашакдакылардан ыбарат: 1) Кап дагы; 2) Демавенд дагы (түркменлерын арасында Җүмәветдаг ады билен мешхур); 3) Серендип дагы; 4) Гүлүстан дагы (Тусун якынында); 5) Варан дагы (Магрыпда); 6) Лезгиян дагы (муңа Җебели-фатк хем дийилйәр), бу даг Дербендин якынында Каспи дензинин кенарындан башланяр; 7) Чын (Хытай) дагы.

Еди даг, еди деря.
Дәли дүнйәни гөрсем.

ЕДИ ДЕРЯ (т-п. еди деря:) یدی دریا - еди дениз. гиң мейданы тутян ве ичинде гәмилер йүзүп билйән сув ховданы. Гадым дөврде адамлар ериң йүзүнде еди саны дениз бар дийип пикир эдипдирлер. Ол деңизлериң атлары шейле: 1) Ахзар (Яшыл) деңзи; 2) Умман деңзи; 3) Гулзум я-да Гызыл деңзи; 4) Бербер деңзи; 5) Окянус (Океан); 6) Рум я-да Костантание деңзи; 7) Гара дениз. «Бурханы-Катыг» сөзлүгинде шол деңизлер ашакдакы ялы берлипдир: 1) Чын (Хытай) деңзи; 2) Магрып деңзи; 3) Рум деңзи: 4) Набташ деңзи; 5) Табарые деңзи; 6) Җүрҗен деңзи; 7) Хорезм деңзи.

Еди даг, еди деря,
Дәли дүнйәни гөрсем.
Ол не киши, еди деря гечедир?
Секизин гөзлейип, местана бармыш?

ЕДИ ДОВЗАХ (т-п. еди ду:зах) یدی دوزخ - көне дүшүнҗе боюнча. единҗи гат ерден соң җәхеннем я-да довзах дийилйән мекан болуп, ол-да еди гатмыш. Оларың атлары ашакдакылардан ыбаратдыр: 1) сакар; 2) са'ы:р; 3) леза (нати); 4) хутама: 5) җехим; 6) җәхеннем; 7) хавыя. Шу еди гат довзахың хер бири дүрли типдәки гүнәкәриң җезаландырымагы үчин белленилипдир.

Хер киме зулм эйлесе, хак довзахың одун сачар,
Тапды довзахдан аман, ким сөхбетиң гөргеч ресул.

ЕДИ ЙЫЛДЫЗ یدی یلدیز - еди саны херекет эдйән йылдыз. «Гыясул-лугат» сөзлүгиниң берйән маглуматында гөрә. олар ашакдакылардан ыбарат;

1) Камар(а). Муңа парсча Мах (Ай) дийилйәр. хиндиче ады-Сум. Бу йылдызың орны биринҗи гат асманда болмалы: 2) Отарит (а). Мунуң парсча ады Тир, хиндичеси-Будх. Грек

дилинде муна Хермес дийилйәр. Бу йылдыз Гүнүң төвегине айланян иң якын ве иң кичи планета хасапланяр. Ол Гүн йыл хасабының дөрдүнҗи айы (томсуң башы). 88 гүнде бир гезек Гүнүң төверегине айланяр; Меркурий. Мунуң орны икинҗи гат асманда; 3) Зөхре(а) (венера). Муна парс дилинде Нахыт дийилйәр. хиндиче ады Сукар. Мунуң орны үчүнҗи гат асманда болмалы. Ере якын планеталарың бири; 4) Шемс(а). Парс дилинде муна Хуршыт (Гүн) дийилйәр. хиндиче ады Аит. Мунуң орны дөрдүнҗи гат асманда болмалы; 5) Мыррых (а). Муна парс дилинде Бәхрам дийилйәр. Марс. хиндиче ады Мангал. Мунуң орны бәшинҗи гат асманда. Мыррых ган ялы гызыл боланы үчин. гадымда ол уруш худайы хасапланыпдыр; 6) Мүштери(а). Юпитер. Муна парсча Бирҗис, хиндиче-де Брахаспат дийилйәр. Мунуң орны алтынҗы гат асманда болмалы. Гүн системасындакы планеталарың иң улусы хасапланяр. Ягтылыгы җәхетден Зөхреден соң икинҗи орунда дуряр. Муна «Пелегиң- асманың казысы» хем дийлипдир; 7) Зухал (а). Сатурн. Мунуң ады парс дилинде Кейван. хинд дилинде Санычар болмалы. Мунуң орны единҗи пелекде болуп. Мүштериден соң иң улы планета хасапланяр. Бир ягты халка онуң төверегини гуршап алыпдыр. Еди йылдыза парс дилинде «Хәфт ахтар» ве «Хәфт ситара» хем дийилйәр.

Магтымгулы, сөзлейир. докуз пелек Зөхреси.

Еди йылдыз гардашы. Айың. Гүнүң парасы.

ЕДИМЕРДАН(т-п. едимерда:н) یدی‌مردان - 1)едиэркеклер(хафт мердан); Мухаммет пыгамбер ве дөрт халыфа (дөрт чаряр). ягны Абубекир. Омар. Осман, Алы хем-де онуң огуллары Хасан билен Хусайын; 2) кәбир сөзлүклерде еди мердан ашакдакылар хасапланяр: актап (сер.). овтат (сер.). нукаба (сер.). нуҗаба (сер.).

абдал (сер.), говс (сер.) ве ахяр (сер.). Кәбирлери-де эсхабы-кәхфи еди мердан дийип языпдыр, чүнки олар еди адам билен бир ит экенлер; сер. еди вели.

ЕДИ ПИР (т-п. еди пи:р) یدی پیر - еди саны мешхур кары («Курьаны» лабызлы окаян) еди пир адыны алыпдырлар. Оларың атлары: 1) Нафыг Медени; 2) Абдылла ибн Кесири Мекки; 3) Абу Амр Басры; 4) Ибн Амыр Шамы; 5) Асым Күвфий; 6) Хемзе Күвфий; 7) Алы Күвфий (лакамы Кисайы).

Гиде билмен шәхриңизе, хыз-харамдан горкарам.

Еди пириң лабзыдан бир ядыгәрем догрусы.

ЕДИ СЕМАВАТ (еди сема:ва:т) یدی سماوات - еди асманлар. еди гөклер; сер. еди асман.

ЕДИ СОЛТАН - (т-а. еди солта:н) یدی سلطان - түркмен классыкы едебиятында (едиликлериң) энчемеси бар. Шолардан (еди гат ер), (еди гат асман), (еди даг), (еди пир), (еди ыклым), (еди йылдыз), (еди ашук-магшук) ве башгалары гөркезмек мүмкин. шол (едиликлериң) бири-де (еди солтан) я-да (еди хоҗадыр). Булар хакда өң хем гысгача ятланыпды. Эмма асыл чешмелере салгыланып, дегишли мысаллар гетирилмәнди. Галыберсе-де, оларың кимлердиги барада дүрли гарайшың бардыгы айдылманды. Хакыкатда (еди солтан) ады ики топара айдыляр. Оларың биринҗиси еди саны мешхур арыф-пир-суфизм таглуматының белли векиллеридир. Буларың кимлердиги хакда Орта асыр чешмелериниң бири болан (Сыраҗыл-аҗызын) атлы шыгыр билен язылан дидактики эсерде маглумат берлипдир. Бу эсериң бир варианты Дөвлетмәммет Азадының голязма эсерлерини өз ичине алян бир йыгындыда хем душ гелйәр. (сыраҗыл аҗызында) (еди солтан) я-да (еди хоҗа) хакда

шейле дийилйәр:

Хатмы-хожа еди бүзүркнин иши.
Айдайын-саңа беянын. эй киши
Багзы дийип. «еди солтандыр» олар.
Багзы еди хожа дийп берди хабар.
Еди хожаны саңа мефхум этей.
Атларын бир-бир саңа маглум этей
Түрк ичинде хожа Ахмет Ясавы.
Олар эрур көп мешайых сервери.
Еди эриң биридир ол ни:кза:т.
Хожа Абу Юсубы-а:лы сыфа:т.
Хожа Абдылхалыкы - ол ни:кна:м.
Тутды ол Гаждуван мүлки тамам.
Әр Бахаведдин Бухарадан эрур.
Бу Сагыт хожа Абулхайр ол эзиз.
Единиң биридир. эй сахып темиз.
Бирини ол шых Абулмансур эдер.
«Матори:ди» дийип. ол әрден ал хабар
Еди хожаның биридир Булхасан.
Харакан мүлкүн кылып өтди ватан.

Гөршүмиз ялы. бу ерде ады тутулан еди әгирди кәбири (еди хожа). кәбирлери-де (еди солтан) дийип атландырыпдыр. Оларын алтысы X-XII асыларын аралыгында. бири-де XIV асырда яшап гечен шахсыетлердир.

Олар: Хожа Ахмет Ясавы (1105-1160). хожа Абу Юсуп Хемеану (1048-1140). Хожа Абдылхалык Гаждуваны (1179-нжы йылда арадан чыкан). хожа Бахаведдин Нагышбенди (ады Хожамухаммет. Бухарадан) (1318/9-1388/9). Хожа Бу Сагыт ягны. Абусагыт Абулхайр (967-1048/9). шых Абулмансур.

ягны, Хүсайын ибн Мансур Бейзавы Халлач (921-922-нҗи йылларда өлдүрилен), Булхасан, ягны, Абулхасан Хараканы (1033-1034-нҗи йылларда арадан чыкан). Буларың хеммеси Гүндогарда атлары мешхур арыф-сопулардыр.

Шулар билен бирликде, еди саны уссат шахыр - гүндогар эдебиятының еди саны классыгы (еди солтан) адына ее болупдыр, йөне оларың-да эдеби мирасы белли дережеде суфистик таглымат билен багланышыклыдыр. Олар: Җелаледдин Румы Мөвлеви. Абдырахман Җамы. Мүслихиддин Абу Мухаммет Абдулла Сагды. Хафыз ширазы. шых Фeридеддин Аттар, Сенайы ве Новайы. Буларың ишҗеңлиги эсасан, чепер дөредиҗилик болса-да. суфистик таглымат билен-де багланышклыдыр.

Эй яранлар, мусулманлар.
Бир гиҗе сейран ичинде,
Отуз ики киши гөрдүм,
Ол шахы-мердан ичинде.

Оларга бердим саламы,
Сордулар саглык келамы,
Шыхы-Сагыт, молла Җамы
Ол (еди солтан) ичинде,

Бу ердәки (шыхы Сагыт) ады шых Абу Сагыт Абулхайырдыр. Неширлерде (шыхы-сейит) дийип берилмеги догры дәл.

ЕДИЫКЛЫМ(т-а. едиыклы:м) يدى اقليم - едиюрт. Гадымдөвүрде ер йүзүниң юртларыны еди бөлеге бөлүпдирлер. Олар ашакдакылардан ыбарат: 1) Хидуван; 2) Арап ве Хебешан: 3) Мүсүр ве Шам; 4) Эйраншәхр; 5) Саклап-Рум; 6) Түрк ве Яҗуч: 7) Чын ве Мачын. Гүндогар классык шахырларының

эсерлеринде «Еди ыклым» диен дүшүнже көпленч «бүтиндүнйә» диен манарыны анладяр.

Магтымгулы. Румустана.

Чалды гылыч Хиндистана.

Бадахшана. Түркүстана,

Еди ыклыма хан олды.

Еди ыклым бардыр. едидир дагы.

ЕДИҢДЕ (еди:ңде) يدينگ ده - еди яшында.

Едиңде дин билмәге.

Окырга «Курьан» герек.

ЕЗДАН (п. езда:н. бс. и:зед) يزدان - аслында көплүк санда болса-да. хәзирки дөврүрде бирлик сан хөкмүнде уланыляр: худай. Алла. таңры; **шири-ездан** - худайың шири. Алланың ёлбарсы: хезрет Алының лакамларының бири.

ЕЗИТ (а. Ези:д) يزيد - 1) Езит ибн Муавия ибн Эбу Суфян-омайядларың икинжи халыфасы. Ол 26-нжы хижри (646-647) йылында энеден догуляр. Какасындан соң 60-нжы хижри (679-680) йылында халыфа боляр. Ымам Хусайын. Абдылла ибн Зубейр ве Абдылла ибн Омар дагы оңа гаршы чыкярлар. Нетижеде Езидиң буйругы боюнча Ымам Хусайын Кербела чөлүнде өзүниң етмиш ики яранлары билен өлдүрилйәр. Кербела вакасындан соң Езит Мединәни басып аляр. оны чапяр ве курайш тайпасындан еди йүз саны яшулыны хем-де такмынан он ики мүңе голай адамы өлдүрйәр. Соң онуң гошунлары кырк гүнләп Мекгәни габаярлар ве Кәбәниң бир бөлегине от берйәрлер. Эмма олара Мекгәни басып алмаклык башартмаяр. Шол вагтда. ягны 64-нжи хижри (683-684) йылында Езит арадан чыкяр. Шейлеликде. мусулманларың арасында Езит өзүнден яман ат

галдыряр.

Халк арасында ве эдебиятда Езит бозгак, азгын адамын образы хөкмүнде таналяр; 2) Дехистан билен Гүргени ган дөкүп, боюн эгдирен арап серкердесиниң ады; 3) гм. залым, бозгак, азгын, рехимсиз.

Хер ким тапылмаса, айдан сөзүнде...

Дине мүңкүр болан езит ягшыдр.

Шимр иле ол Езит берди җепаны.

Пыргавн, Езит өтди сүрүнип Немруд-у Шетдат.

ЕЗТ (п. Езд) یزد - меркези Эйранда бир шәхеристанын хсм-де шәхериң ады, Испыханың гүндогар ве Кирманын демиргазыгында. Лут чөлүниң гүнбатарында ерлешйәр. Тәхран билен аралыгы 667 км.

Онунҗы останың (областың) составына гирйәр. Кәбир маглуматлара гөрә, Езт шәхерини Сасаны патышасы Ездигерт салдырыпдыр, шоңа гөрә, она шейле ат галыпдыр диен пикир бар. Бу шәхере гадымда Кет я-да Кете диер экенлер. Езт Эйраның гадымы шәхерлериниң биридир. Кәбир чешмелерде онуң ахаменидлер дөврүнде боландыгы-да ятланяр. Араплар Эйраны басып аланда, зороастристлер (зердоштылар) шол шәхере пеналаныпдырлар.

Езт Атабеклери бирнәче вагт шол ерде хәкимлик эдипдирлер, соң олары Газан хан еңипдир. Кәбир тарыхчылар Александр Макадонский шол ерде түрме салдырыпдпр дийип язярлар. Шол түрме соң-соңлар «Исгендериң түрмеси» диен ат билен мешхур боляр.

Казадыр, кысматдыр Езд-у Кирманда

Мегер тартды ганлар Човдур хан үчин.

ЕК I یک - бир, тәк; **екме-ек**- бирме-бир; баша-баш; **ек хезар** -

бир мүң.

Төрт мүң фарсах Емен, бир мүң-де Булгар.

Земин-Юнан хем болар ек хезар.

ЕК II یک - яман: пес, эрбет; **ек гөрмек** - яман гөрмек, екирмек, йигренмек.

ЕК ХЕЗАР (п. ек+хеза:р) یکهزار - сер. ек.

ЕКДЕСТ (п. ек+дест) یکدست - 1) бир элли адам, бир эли ысмаян адам; 2) дең, бир хили, бири-бирине меңзеш; 3) кәмил, тамам; 4) бир ерден, бир аякдан.

Мүң агач келим гүвш (?), екдест-у екпа.

Бәш мүң агач Яжуч, мүң агач сәхра.

ЕКЕ یکه - тенха, ялңыз, бир; **еке-еке** - бир-бирден.

Йыглайып, еке галсаң, ким саңа хемдем?

Ер саңа айдар муны: «Эшит, эй гапыл адам!».

Хайыр газан мунда-яныңа ёлдаш,

Ёгса габра еке-еке гидер сен.

ЕКПА (п. ек+па:) یکپا - 1) еке аяк; еке аяклы; 2) бир аякдан, бир ерден.

Мүң агач келим гүвш (?), екдест-у екпа.

ЕКСАН (п. екса:н) یکسان - сер. егсан.

ЕКСЕР (п. ек+сер) یکسر - 1) бойдан-баша, хемме, жүмле (сер.); бүтин; 2) бирликде; барабар; 3) бирден.

Халайык аглашар, перманда ексер,

Мухаммет тугуны гурса герекдир.

ЕЛБЕ یلبه - дүрли реңкде болян ве гуры ерде яшаян улы болмадык гуш, онуң гаража елбе, чулук елбе, барак елбе диен гөрнүшлери бар.

Алгыр шункар, лачын авда мәлимдир,

Гарга, хекек елбе-бары гуш болар.

ЕЛДА (п. елда:) یلدا - сөзүң аслы сирия (соряны) дилинде доглуш вагты ве хезрет Исаның доглан вагты диен манада терҗиме эдилипдир.

Парс дилинде йылың иң узак ве гараңкы (22-нҗи декабрь), гүйзүң ахыркы ве гышың биринҗи гиҗесине айдыляр. Эдебиятда гөзелиң сачы шоңа меңзедилйәр.

Өзи гайып, зүлплери елдая ашык болмушам.

Мензилим баг ичредир, сәхрая ашык болмушам.

ЕЛДИРМЕК یلدیرمک - ылгатмак, ёртдырмак; гездирмек.

Төрт гиҗе үч гүн аглап, дындырдыгым билмезмиң.

Эшек мүнүп, Иса дек елдирдигим билмезмиң?

ЕЛЕМЕК یله‌مک - коваламак; ылгамак.

Түкенмез дердиң ызындан,

Елейин дийсең, өйленгин.

ЕЛКЕН یلکن - моторсыз гәмини ел аркалы йөретмек үчин хызмат эдйән богалдыга беркидилйән улы галың мата.

Пикир бахрына гирдим, елкеним ёк, кештим ёк.

Магтымгулы, мен мундан чыкар яңлыг дештим ёк.

ЕЛМЕК یلمک - ылгамак, ховлугып йөремек, ыгып йөрмек, энтемек.

Дүнйә гамы дашында, гөйә йөрип елер сен.

Кими дүнйә ковар йүвүрип, елип.

Йигрими яша гелдиң,

Йигит болуп, сен елдиң.

Ахыретни унутдым, йүгүрдим, елдим хер ян.

ЕМЕН یمن - Арабыстан ярымадасының гүнорта-гүнбатарында. Гүнорта Арап Емен республикасы билен Саут Арабыстанының аралыгында ерлешйән юрт. Пайтагты Санга шәхеридир. Гадым дөвүрде Емен Саба атлы тарыхы юрдуң бир бөлеги - областы

болупдыр ве дүнйәниң иң мөхүм сөвда меркезлериниң бири хасапланыпдыр. Емен өң монархистик дөвлетди, бирнәче йыл мундан озал бир агдарылышыкдан соң ол республика болды. 1947-нжи йылда Емен БМГ-на членлиге кабул эдилди. Бу юртда небит магданлары көп. Гадым заманда Емен өзүниң гымматбаха хүнжүлери (дүрлери) билен белли болупдыр. Гүндогар эдебиятында Емен дүри (дүрри-Емен) дийип айдылышына көп душ гелмек боляр.

Еменде Варка Гүлшаны.

Сөен дек сөймүшем сени,

Төрт мүң фарсах Емен, бир мүң-де Булгар

Овазасы дүшүп Рум-у Еменге.

ЕҢИ ينگی - тәзе; **еңи башдан** - тәзеден, яңадандан.

Еңи башдан диниң чырагы янар.

Мединеде Иса асмандан инер.

ЕҢҢЕ ينگگه - 1) өзүнден улы агаң аялы; 2) гыз дурмуша чыканда яны билен гидйән гелин.

Арып галар гам өйүнде йыкылан.

Халы забун болар еңңә дакылан.

ЕРБЕ-ЕР يربه‌یر - 1) ерли-еринде, җайба-җай, тертипли; 2) бүтин, бүтинлей.

Элли мүң йыл дөвран сүрен Бенижан.

Дүнйәде галмады, ербе-ер гечди.

ЕСЕР يسر - 1) мекир, хилегәр; 2) гм. йити, пәхимли; тәсирли

Эрте гөрнер, бу гүн гизленен сырлар.

Яландан гүвәлик берен есерлер.

ЕСИР (а. эсир; р. кс. осара:) اسير - 1) тутулан, плен алнан; 2) аял.

Гапыл галып гөзел ил.

Огшамыш бир есире.

ЕССИРЛЕНА ХАСАБАН (а. ессирлена:хиса:бен) يسرلنا حسابا - бизиң хасабымызы еңлет (бизиң гүнәмизи еңиллешдир. азалт диен маныда).

Тутсалар гыл көпрүде, дурмаса анда дабан,

Соралан вагт хайр-у шер ессирлена хасабан.

ЕТГЕЧ يتگچ - «етмек» ишлигиниң гадымы хал ишлик формасы; етенде; етен вагты, етен махалы.

Ол шеби-маграч хабар етгеч саңа магшукдан...

Гойды диш бармакга мунлар гурбатың гөргеч ресул.

ЕТГҮРМЕК يتگورمک - етирмек, элтмек, элтип бермек, етишдирмек; **етгүргейми?** - етирерми?, элтерми?

Йүрегим якып ода, хоҗамга барсам дада,

Керем дерясы җошуп, етгүргейми мырада.

ЕТЕЙ يتای - «етмек» ишлигинден: етейин; **етей дийсем** - етейин дийсем.

Нәлер чекдим дерди-пырак,

Етей дийсем, ёлум ырак.

ЕТИМ (а. ети:м) يتيم - 1) эне-атасы өлен чага; 2) еке, ялңыз, тәк; сейрек, гыт, аз тапылян; **дүрри-етим** - аз тапылян дүр, сейрекдүшян гымматбаха даш.

Етимлериң малын алып, зор этме,

Гүнәңи гайрыга дакабилмез сен!

ЕТИРГЕЙМУ (етиргейму:) يتيرگيمو - етирерми? сер. етгүрмек

Керем дерясы җошуп, етиргейму мырада,

Галса көңул тапылмаз, чыкса бу җан дүнйәде.

ЕТИШГЕЧ يتوشگاچ - етип, етишип; «етишмек» ишлигиниң гадымы хал ишлик формасы.

Сөз етишгеч бу хала.

Назарым етишгеч шол дөрт мердана.

Көнлүм жоша гелди, башым гердана.

ЕТИШМЕК **یتیشمک** - 1) гелип етмек, сезевар этмек; 2) өсүп кемала гелмек, хасыла дурмак; 3) кәмиллик яшына етмек

Шепагатхах ресул мунада кылса,

Магтымгулы дийип сораг етишсе.

ЕТМЕЙИН **یتمه‌ین** - етмән, етишмән; **етмейин галмаз** - етмән галмаз, етишмән галмаз.

Ыхлас биле бир кәмиле гол берген,

Етер бир мензиле, етмейин галмаз.

ЕТМЕК **یتمک** - етишмек, барып етишмек, гелмек.

Йигитликде тагат кылгыл,

Гаррылык етмезден бурун!

ЕХУТ (а. ехуːд) **یهود** - бирлик сан шекилинде болса-да, көплүк сан манысында уланыляр: еврейлер, җөхитлер, еврей ковумы, бени-Ысрайыл.

Намарт болуп, дәнип айдан сөзүнден,

Дине мүнкүр болан ехут ягшыдыр.

Ё

ЁВ ياو - ягы, душман; ят; нәмәлим, нәбелли.

Пыгамбер бизар ёв гүни,

Ёлдаша бакмаян әрден.

ЁВМ (а. йовм, кп. эйя:м) یوم - 1) гүн (24 сагат вагт); заман; 2) гүндиз; **күлли-ёвм**- хер гүн; хемме гүн; **ёвмы-арасат**-кыямат гүни; **эйямыл-гадым**-гадым заманлар, гечен гүнлер; **ёвмы-тешаххут**- 1) шаят талап эдилйән гүн; 2) намазда ики рекегатдан соң «Эттахайяты» догасыны окамаклык; 3) **келемейи-шахадат** («эшхеду эн ла илаха иллаллах») окалмалы гүни.

Бир хашры-кыяматдыр, бир ёвмы-арасатдыр.

Өтди анлар, галды дүнйә, гечди эйямыл-гадым.

Ёвмы-тешеххут эдер хал маңа ким шахыды-гайб.

ЁВМУЛ-АГЗАМ (а. йовм эл-а'зам) یوم الاعظم - бейик гүн; кыямат гүни.

Шат йөрме сен, аман кыл, диймегил: «Гүндедир бу гүн».

Ёвмул-агзам атадылар,ховпы көп гүндүр бу гүн.

ЁВМЫ-АРАСАТ (а. йовм-е араса:т) یوم عرصات - сер. ёвм.

ЁВМЫ-ТЕШЕХХУТ (а. йовм-е тешеххoд) یوم تشهّد - сер. ёвм.

ЁВУЗ یاویز - 1) газаплы; ярамаз, эрбет; 2) кын, агыр, яман; 3) залым, рехимсиз. Түрк солтаны биринҗи солтан Селиме залым ве рехимсиз боланы үчин, «ёвуз» лакам берлипдир.

Яман-ёвуз ишлер бардыр,

Баша гелсе дуясыдыр.

Ики достуң арасында

Яман-ёвуз иш олмасын.

Ол ёвуз махшар мусаллат галмагаллар ондадыр.

Бу сөз Магтымгула йөңкелен кәбир шыгырда. «ялңыз. еке» диен маныда гетирилипдир. Мунуң өзи ол шыгырларың Магтымгула дегишли дәлдигини гөркезйән онларча делиллериң биридир. Мес.:

Ёвуз мен дийип дөкме яшың.

Гөтергил гожалан башың.

ЁВУК یاویق - якын.

ЁВШАН یاوشان - овнук гүлли, йити ыслы мал иййән өсүмлик.

Гужак-гужак гара ёвшан,

Ёлайын дийсең, өйленгин.

ЁГНАЛМАК یوغنالمق - ёгын болмак. пөкгермек. тогалак болмак.

Ёгналар билиң. бендиң...

Гыз герек. жуван герек.

ЁГЫН (ёгы:н) یوقین - 1) ини-бойы улы. инчәниң терси: 2) семиз. чишик. пөкги: **бойны ёгын** - гм. боюн эгмейән: бозгак.

Бойны ёгынларны мүрит тутанда.

Ялан сөз иманың алды. ярaнлар!

ЁКМАК یوقمق - 1) ярамак. тәсир этмек. халанмак: 2) ёкушмак. тегмил галдырмак.

Бу сөзүм хайвана ёкмаз.

Адам саклар гүвш үстүнде.

Бир гуйруксыз итдир. гачгыл.

Несихат ёкмаян әрден!

ЁКСУЛ (ё:ксул) یوقسول - гарып. мәтәч. байлыксыз. малсыз.

Дилегчи дерманда. бай ёк. ёксул ёк.

Барчасы ер гойнун гучуп барадыр.

ЁКСУЛЛЫК (ё:ксуллык) یوقسوللیق - гарыплык. мәтәчлик. ёксузлык.

Ёксуллык ёк болуп гитмез,

Он иш дерк этмеен әрден.

ЁЛДАЙН (ё:лдайн) **يولداين** - аслы ёл дейин; ёл ялы, ёл кимин; **бир гадам ёлдайн**-бир әдим ёл ялы.

Пулсыратдан асы гуллар бир гадам ёлдайн гечер...

Бейик даглар, узак ёллар, сувсуз чөллер андадур.

ЁЛДАШ **يولداش** - 1) бир ёлдан биле гидйән; 2) гүррүңдеш, сөхбетдеш; угурдаш.

Ёл ёлдашы ёлдашына сөенер,

Ховплы ерде ятан тиз-тиз оянар.

Ёлдашым ёк этдим, ёлум йитирдим.

ЁЛМАК **يولمق** - 1)согурмак, үзмек; алмак; 2)чекип, дартып үзмек; гырмак; 3) гм. үтмек; алдап алмак; 4) бөлмек, арасыны кесмек.

Бу гадымдан болуп гелен меселдир,

Кирпи ёлар гидер гавун ягшысын.

ЁЛУКДЫРМАК **يولوقديرمق** - душурмак, душушдырмак.

Ёлда ёлукдырды чешми-җадыны,

Өлчердим, эл чойдум ышкың одуны.

ЁЛУКМАК **يولوقمق** - саташмак; дучар болмак; душмак; төтәнден саташмак.

Бедев өлсе, мейдан галар арманлы,

Хак ышкына ат сал мейдан ёлукса.

ЁЛЧЫ **يولچى** - 1)ёлагчы, ёла гиден; сыяхат эдйән; 2)ёла, сыяхата гитмәге тайярланан адам; 3) гм. умытсыз сыркав, өлҗек адам, өлүм яссыгында ятан сыркав.

Анка айдар: «Ёлчыям»,

Хүтхүт айдар: «Илчим».

ЁМУТ **يموت** - түркмен халкының эсасы тайпаларының биринин ады.

Ровач бергил, ёмут, гөклең бирлигне,

Ол Кемал хан овган болсун башымыз.

ЁРТМАК **يورتمق** - ылгамак, йүвүрмек, чалт йөремек.

Гәх дүнйә талап эйләп, хем ёртар мен, елер мен,

Гәх йыглап өз халыма, гәх шух олуп, гүлер мен.

Җ

ҖА (п. җа:) جا-جای - ер, орун, мекан, бириниң я-да бир задың ерлешйән ери: **җа кылмак** - ерлешдирмек, орун бермек.

Ниче шехбазларны ер астында, бил, җа кылды мерг:

җай этмек - ерине етирмек.

Намаз биле бәш ишиңни җай этгин,

Топрак биле өз көңлүңни тай этгин:

җайы-буд - 1) болуш җайы, болунмалы ер; 2) гм. шу дүнйә.

Бибака паны җаханны билмегил сен җайы-буд:

җайба-җай - ербе-ер, ерли еринде.

Он ики эндам җайба-җай,

Сүңңи улаша етдиң.

ҖАВДАН (п. җа:вда:н) جاودان - сер. җавыдан.

ҖАВЫДАН (п. җа:ви:да:н) جاویدان - хемишелик, мыдамалык; бакы, хемише, мыдама.

Иерлер, ичерлер, сейран кыларлар,

Өлмез-йитмез җавыдан галса герекдир.

Бу дүнйә киме җавыдан, бакасыз аңа бу мекан.

ҖАДДА (а. җа:дде) جاده - узын ве гиң ёл, шәхериң дашында болан ёл, шоссе (р).

Илсиз галан белент даглар башында,

Агач битер җадда йитер, ёл галмаз.

ҖАДЫ (п. җа:ду:) جادو - 1) соватсыз адамларың наданлык дүшүнҗесине гөрә гөйә, адамлара, тебигата тәсир эдип билйән җын ялы хыялы гүйч, овсун, тилсим, гөзбагчылык; 2)

гм. бетгылык, бетнышан кемпир, гарры.

Сарахсың аркасында Межнун гурды жадыны,

«Бисмилла» дийип чагырды, тапмады устадыны.

ЖАЙБА-ЖАЙ (п. жа:+бе+жа:й) جابجای - сер. жа.

ЖАНАМАЗ (п. жа:й+нама:з) جانماز - намазлык, намаз окамак үчин тайярланан йөрите дүшек.

Бир кимсе ёлукды дести шераплы,

Елден жайнамазлы, сувдан мәхраплы.

ЖАЙЫ-БУД (п. жа:й-е+ бу:д) جای بود - сер. жа.

ЖАЙЫЗ (а. жа:йиз) جایز - мүмкин, рова, ругсат эдилен: ерине етирип болян.

Жаның берсең жайыздыр бейле сыпат махбуба,

Хич гөрмедим аның дей башы догры, гөвси тай.

ЖАЛАТАЙ جــــلاتای - чынлакай дәл, еңил яшайыш алып барян, кейпихонлык эдип яшаян адам.

Йөрсеңиз-де гулак, дилсиз гүң болуп,

Шах-у гедай, я жалатай шум болуп.

ЖАМ (п. жа:м) جام - 1) кәсе, сув я-да ичги гуюлян гап; 2) чүйше, сырча; шерап ичилйән кәсе; Хорасанда бир ериң ады; **жамы-мей** - шерап кәсеси, чакыр пияласы.

Я сакымың, я шерапмың, я жаммың...

Я Аймы сен, я Гүнми сен, нәме сен?!

Жамы-мей сундугың гөрмесин агяр.

ЖАМА (п. жа:ме) جامه - 1) гейим, эгин-эшик, лыбас (сер.); 2) шерап күйзеси, жам, сурайы. Бу сөз Магтымгула йөңкелйән «Гара ер» шыгрында душ гелйәр ве ерликсиз уланылыпдыр.

Гөрмез не сөвданы адам баласы,

Буйруга кимлериң гелер жамасы (?).

ЖАМЫ (п. Жа:ми:) جامی - Нуретдин Абдырахман ибн Ахмет

ибн Мухаммет Җамы (1414-1492) Эйран-тәҗик эдебиятының мешхур шахырларындан бири хем-де гөрнүкли алым. Ол Хорасаның Җам диен ериниң Харҗерт атлы обасында энеден боляр. Җамы Хыратда, Самаркантда окап, эдеби, дини, философия ве астрономия ылымлары боюнча ёкары билим аляр. Суфизмде ёлбашчы болмак дережесине етйәр. Ол Сагдетдин Кашгары өленден соң, нагышбенди (сер) меслегиниң ёлбашчысы боляр. Җамы Алышир Новайының халыпасы ве достудыр, ол өз дөврүниң гөрнүкли адамлары, ылайта-да Теймурылар династиясындан Солтан Хусайын Байкара билен оңат арагатнашыкда болупдыр. Бир гезек Мекгә-де гидип гелипдир.

Җамы парс-тәҗик эдебиятының иң соңкы улы классык шахыры хасапланяр. Шоңа гөрә, оңа «Хатам-уш-шуара» («Шахырларың соңы») дийилйәр.

Җамының арап ве парс диллеринде язан 46 саны китабының бардыгы тезкирелерде айдыляр, кәерде 37 саны дийилйәр. Онуң кысса билен язан эсерлеринден сопулар ве шыхлар хакындакы «Нефехатул-унс» хем-де «Левамыг», «Левайых», «Бахарыстан», «Шавахыдыл-небувват» ялы эсерлерини гөркезмек болар. Шахырың иң мешхур поэзия эсери Ызамының «Хамсасына» өйкүнип язан «Хәфт өвреңг» («Еди тагт») атлы поэмалар йыгындысыдыр.

Муңа «Силсилетиз-зехеп», «Саламан ве Эбсал», «Төхфетул-ахрар», «Сабхатыл-эбрар», «Юсуп ве Зүлейха», «Лейли ве Меҗнун» ве «Хыреднамайы-Исгендери» поэмалары гирйәр. Җамының үч саны гошгулар диваны-да бар: «Фатыхат-аш-шебап», «Васитетил-акд» ве «Хатыматыл-хаят». Җамы 898-нҗи хиҗри (1492-1493) йылында Хыратда 81

яшында арадан чыкяр.

Оларга бердим саламы,

Сордулар саглык келамы,

Шых Сагыт, молла Җамы,

Ол еди солтан ичинде.

ҖАМЫ-ҖЕМ (п. җа: м-е Җем) جام جم - гадымы роваятлара гөрә, дүнйәниң картасы ичинде болуп, хемме ери гөркезйән Җемшидиң җамы. Оңа «Җамы-җаханнама» («Дүнйәни гөркезйән җам»), «Җамы-Җемшит» ве «Җамы-җаханара» хем дийлипдир; сер. Җемшит.

ҖАМЫ-МЕЙ (п. җа:м-е мей) جام می - сер. җам.

ҖАН I (п. җа:н) جان - 1) рух, хер бир ынсанда ве җандарда болуп, шонуң өлмеги билен ёк болян гүйч; 2) яшайыш; 3) көңүл, йүрек, калп; 3) кувват, гудрат, зор; намыс; **җан пида** - җаныны гурбан эдйән.

Эй яранлар, бир бигайрат йигидиң,

Мүң яман сөз айтсаң, җанына дегмез.

Җеварындан жыдаларга, көйүнде җан пидаларга,

Сени истән гедаларга зекат хуснунда өвладыр.

Эзиз җаның пида кыл, саясында бир мердиң.

ҖАН II (а. җа:нн, бс. җын) جان - «җын» сөзүниң көплүк саны үчин уланыляр, җын тайпасы. Дини дүшүнҗелере гөрә, адамлар ялы дүнйәде яшап, соң йитип гиден акыллы ве геплейән мифики җандар, җандар, җын. Ол ынсана көмек эдип хем билйәр, зыян етирип-де билйәр; **Бениҗан** - җының несли, җының ковум-гарындашы.

Дырнак билен даглар газан Бениҗан,

Гарышыпдыр халал, харам, арвах, җын.

ҖАН АПАТЫ (п-а-т. җа:н а:фети) جان آفتی - сер. апат.

ҖАН ҖӨВХЕРИ (а-т. җа:н җевхери) **جان جوهری** - сер. җөвхер.

ҖАН ПИДА (п-а. җа:н+фида:) **جانفدا** - сер. пида.

ҖАН ПИДАЛЫК (а-т. җа:н+фида:+лык) **جانفدالیق** - җандан гечмеклик. җаныны пида этмеклик. җаныны гурбан этмеклик.

«Худа үчин җан пидалык кылынлар»

Дийип. эсхапларга айтды. достлар хей.

ҖАНАВАР (п. җа:н+вер) **جانور - جاناور** - 1) җандар. җанлы. рухлы. дири зат: көпленч хайванлар хакда айдыляр.

Магтымгулы. мундан гитме хер сөзе.

Хич мунча җанавар илмемиш гөзе.

ҖАНАМАЗ (п. җа:й+нама:з) **جانماز** - сер. җайнамаз.

ҖАНАН(п. җана:н) **جانان** - 1)сөйгүли. дилбер. магшук: 2)суфизм таглыматында сопуларың сөйгүлиси-худай.

Җанан җигер дилибан. тартар. җан гоймаз топрак.

Дэли көңлүм. бир несихат диейин.

Җан диймегил. бейле җанан боларма?

ҖАНГҮДАЗ (п. җан+года:з) **جانگداز** - җаны якыҗы. руха азар бериҗи: рухы мелул эдйэн зат: гынайҗы.

Магтымгулы. шеб-у руз,

Җангүдаз-у йүрексуз.

ҖАНДАР (п. җа:н+да:р) **جاندار** - 1) җанлы. дири: 2) горайҗы. җандарма: 3) хайван.

Хакдан гайры җүмле җандар галмазлар.

Бу ышкың зулмы бирлен анча җандар хары-зар.

Хайван. ынсан галмаз. бар җандар өлер.

ҖАНСУЗ (п. җа:н+су:з) **جانسوز** - 1) җан якыҗы. җаныны якян: 2) гайгы-гам гетириҗи. тукат эдиҗи.

Җепая сабр этмек-зэхри-җансуздан.

Өвүтдир бу сөзлер. бизден нышана.

ҖАПАР (а. җа'фар) جعفر - сер. ымам җафар.

ҖАПЫ (а. җа:фи:) جافی - сер. җафы.

ҖАР (а. җа:р) جار - гоңшы, хемсая.

Хаҗ эйлесең җара дөнер.

Гүл ачылса хара дөнер.

ҖАРЫ (а. җа:ри:) جاری - 1) акян, яйраян; акар; 2) белли; яйран, доланышыкда болан; хәзирки ягдай; **җары эйлемек** - акызмак, дөкмек.

Җары эйләп барха чешми-недамат эшкини,

Гөзлериңден акызып шоры кыямат эшкини.

ҖАТДА (а. җа:дде) جاده - сер. җадда.

ҖАФАР (а. җа'фар) جعفر - сер. ымам җафар; 2) эшек.

ҖАФЫ(а. җа:фи:)جافی-җепаэдйән,залым,җепакәр,донйүрек; бетгылык.

Асы, җафы бенделерге рахаты-җан эйледи,

Асы-җафы ымматларга шефкатха.

ҖАХАЛАТ (а. җаха:лет) جهالت - наданлык, билимсзлик; акмаклык.

Вех ки кылмышдыр мени җамы-җахалат эсру мест,

Тапды шөхрат халк ичинде бу җахалатдан нышан.

ҖАХАН (п. җаха:н ве җиха:н) جهان - 1) әлем, ер-гөк, дүнйә; 2) ер шары, ериң йүзи, ер; **ики җахан** - ики дүнйә; бу дүнйә ве ол дүнйә.

Магтымгулы, дүнйә көне җахандыр,

Сейл эделиң бу җахана,

Җаханда нәлер гөрүнер.

ҖАХАНГИР (п. җаха:н+ги:р) جهانگیر - 1) дүнйәни тутан, дүнйәни элән; бейик еңиҗи (Чингиз хан, Исгендер, Теймур ялы), бейик хөкүмдар; шөхраты бүтин дүнйә яйран адам; 2)

ерин ады: 3) Нуретдин Җахангир-Хинд Гуркәни династиясындан болан патышаларын биринин ады. Ол 1014-нжи хижри (1605 - 1606) йылындан тә 1037-нжи хижри (1627-1628) йылына ченли патышалык эдйәр.

Декен кәни. Җахангирин алмазы.

Бадахшан магданы-лаглы сизиндир.

ҖАХАНКЕШТЕ (п. җаха:н+ геште) جهان‌گشته - дүнйәни гезен. дүнйәни айланан. гезенде. дүнйәни гезмеги сөййән.

Җаханкештеси-гедалар.

Менин киби янан бармы?!

ҖАХАНХАР (п. җаха:н+ха:р) جهانخوار - дүнйәни ийижи. дүнйәни алыжы. дүнйәни тутужы.

Дине дагват эйлегеч. фыргавнның артып ширкети.

Чубы-химметни җаханхар мар эден реббим желил.

ҖАХЫЛ (а. җа:хил. кс. җохха:л ве җоху:л) جاهل - 1) надан. акмак. соватсыз, билимсиз: 2) тежрибесиз: 3) йигит. жуван.

Җахыллара уйсан. көр тек болар сен.

Җахыллыкда чар тарапа атышан.

Ахырнда бир иш кылды ол җахыл.

Худа анын йүзүн гара эйледи.

ҖАХЫЛЛЫК (а-т. җа:хыллык) جاهل‌لیق - йигитлик. жуванлык. яшлык.

Магтымгулы. гитдин дүнйә көйүне.

Җахыллыкда көнүл гойдун оюна.

Мест олар җахыллыкда. җошар сен.

Чалар җахыллык ели. жуван гөрнер дүйшүнде.

ҖАХЫМ (а. җехи:м) جحیم - сер. җехим.

ҖЕБЕРУТ (а. җеберу:т) جبروت - гудрат. улулык. бейиклик.

шан-шөхрат (худая махсус сыпат): гудрат әлеми. Алланың бейиклиги; **җеберут әлеми** - рухы әлем.

«Җеберут әлеминде җелил сырына.

Гел, өзүң күле гаргын!» дийдилер.

ҖЕБИР (а. җебр) جبر - 1) сүтем, зулум, эзиш; хорлук; 2) зор, гахар, зорлама, зор билен бир ише мәҗбур этме; 3) дөвүлен сүңки ерине салма; 4) алгебра; **җебри-җепа** - зулум ве азар.

Хайрыңы душман гөрер, достуң чекер җебри-җепаң;

җебир эйлемек- сүтем этмек; азар бермек.

җебир эйлесе, чекевергил җезасын.

Өз берен җаныңа җебир этме җепбар.

Җебр иле бимар олуп, ашуфта болган халымыз.

ҖЕБРАЙЫЛ (а. җебра:и:л) جبرائیل - гадымы еврей дилинден алнан. Гавриил, дини дүшүнҗелере гөрә худайың сөзлерини («Курьаның» сүрелерини) Мухаммет пыгамбере етирен перишде.

Җебрайыл гетирмиш улы дергахдан,

Мухаммеде инен келамы гөрдүм.

Хак эмр этди ол Җебайыл эмине,

Бир демде Юсупны нәтди, яранлар!

ҖЕБРИ-ҖЕПА (а. җебр ве җефа:) جبر و جفاء - сер. җебир

Чәре ёкдур өтен яша,

Җебри-җепа дүшер баша.

ҖЕБХЕ (а) جبهه - 1) маңлай, алын; 2) җайың өң тарапы; 3) гошуның өң тарапы, өндәки бөлеги; 4) фронт.

Кыл дута пуштуң рукугда җебхейи-җандан сүҗут.

Тә аҗалның бадыдан каддың бүкүлмеседен бурун.

ҖЕВАР (а. җива:р) جوار - 1) төверек, ян; якын ер; 2) гоңшы, якын

гоңшы: 3) пена.

Җеварындан җыдаларга, көйүнде җан пидаларга.

Сени истән гедаларга зекат хуснунда өвладыр.

ҖЕВЕЛАН (п. җевела:н) جولان - сер. җөвлан.

ҖЕДЕЛ(а) جدل - 1)говга,женжел,дава,галмагал:2)чекишме:3) уруш.

Йигит олдур-сөзе эйлесе амал.

Голдан гелмез ише этмесе җедел.

ҖЕЗА (а. җеза:) جزاء - азап, темми, музт ягшылык я-да яманлыгын өвезине берилйән музт: **рузы-җеза** - азап берилйән гүн, кыямат.

Җебир эйлесе, чекевергил җезасын.

Рузы-җеза ёлдаш аңа, бет ишлериң пушманыдыр.

ҖЕЗАЙЫР (а. җеза:ир, бс. җези:ре) جزاير - сер. җезире.

ҖЕЗБЕ (а) جذبه - 1) өзүне чекмеклик: сопуларың худая чокунып, ыбадат эдйән вагтларында өзүңи билмезлик дережесине етип, самрамалары: экстаз: 2) узак ёл, ёла гидиленде ики дуралганың - мензилиң арасындакы ёл: 3) хөвес, хыжув, гүйчли мейил, хөвеслендирме: хөвес этмек: **җезбейи-темхит** - тайярлайыш җезбеси: гиңелдиш җезбеси.

Хич аңламаз зир-у зебер,

Гер тапса җезбәмден эсер.

Кыл назар асары-сунгуллага чешми-дид иле.

Гир хакыкат ёлуга бу җезбейи-темхит иле

ҖЕЗБЕЙИ-ТЕМХИТ (а. җезбе-йе темхи:д) جذبهٔ تمهید - сер. җезбе.

ҖЕЗЕБЕ (а. җезбе) جذبه - сер. җезбе.

ҖЕЗИРЕ(а. җези:ре, кс. җеза:ир) جزيره - ада, дөрт төвереги сув билен габалан ер.

Еди мүң җезире, еди мүң деря.

Мүң агач ер ятак малдыр бу дүнйә.

ҖЕЙРАН (җейра:н) **جیران** - кейик.

Байгушлар гуклашып, итлер үйрүшип.

Не ширлер галыпдыр, җейран гечипдир.

ҖЕЙХУН (а. җейху:н) **جیحون** - 1) Амыдеряның гадымы ады. Орта Азиядакы бир улы деря. Ол гөзбашыны Овганыстандакы Хиндигуш дагларындан алып, бирнәче овнук деряларың биригмегинден эмеле гелипдир.

Җейхун Арал деңзине гуйяр. Гадым дөвүрде бу деря Аму, Амуй, Амуя, Амун ве Амул хем дийлипдир; 2) җошгунлы, гүйчли акян.

Голязма китабым силе алдырып.

Душманымы Җейхун деря эйледи.

ҖЕЛА (а. җела:) **جلاء** - 1) аян ве әшгәр этме; 2) шөхле, ялпылды, ялкым, ягтылык, ялдыравуклык, парлаклык; 3) дабара; гөрк; 4) гөчмеклик, ватаны ташлап гитмеклик, ватандан айра дүшмеклик; **җела эйлемек** - 1) әшгәр этмек, беян этмек, билдирмек, гөркезмек; 2) ялдыратмак, посуны артмак; 3) ватандан гөчүп гитмек.

Васпын беян эйлей Хотан шахының.

Өз өйүн әлемге җела эйледи.

ҖЕЛАЛ (а. җела:л) **جلال** - бейиклик, улулык, шан-шөхрат; дабара (эсасан худайың бейиклиги хакда уланыляр); **гурбы-җелал** - худая якынлык.

Йүз хатардан өтгерүр хер бендени гурбы-җелал.

ҖЕЛАЛЕТДИН РУМЫ (а. Җела:л ад-ди:н ру:ми:) **جلال الدین رومی** - XIII - асырда яшап гечен Гүндогарың ве Кичи Азияның мешхур шахыры.

Җелалетдин Мухаммет Румының халк арасында яйран бир

лакамы Молла Румыдыр. Ол Бахаутдин Мухаммет ибн Хусайын Хатыбы Балхынын оглудыр. Җелалетдин эдебиятда эсасан Мөвлеви Румы ады билен мешхурдыр. Җелалетдинин какасы Бахаутдин «Велет» лакамы билен шөхрат газанып, өз дөврүнин гөрнүкли алымы болупдыр ве халк арасында улы абрай газаныпдыр. Җелалетдин 1207-1208-нжи йылларда Балх шәхеринде энден боляр. Җелалетдинин какасы халк көпчлигнин хетденаша хорматына мынасып боланы үчин, Солтан Мухаммет Хорезмша она гөриплик эдип башлаяр. Ол нәалач өз оглы билен билеликде ватаныны терк эдйәр, илки Нишабура гидип, Шых Аттар билен душушяр, сон Багдада, Мекгә ве Мелтебә гидйәр. Ол ерден болса, Алаытдин Кейгубат селҗугын чагырмагы боюнча Конье шәхерине гидйәр ве шол ерде яшап башлаяр. Ол 631-нжи хиҗри (1233-1234) йылында арадан чыкяр. Җелалетдин Коньеде өз ылмыны кәмиллешдирйәр ве суфизм таглыматында улы дереҗә етйәр. Ахырсоны ол Шемсетдин Тебризи атлы бир арыфын - суфынын ёлбашчылык тәсирине дүшйәр ве онун мүриди боляр. Көп санлы газаллар дөредйәр, эмма шоларда өз тахаллусынын дерегине Шемс Тебризинин адыны гетирйәр. Җелалетдин Эйранын бейик шахыры болмак билен бирликде, Түркийәнин-де классык шахыры хасапланяр. Җелалетдинин оглы Солтан Велет (1226-1312) хем шахыр болан. Ол Кичи Азияда илкинжи гезек түрк дилинде шыгыр язяр. Җелалетдинин сопучылык хәсиетде болан «Месневи магнавы» атлы эсери 26 мүн бейтден ыбаратдыр. Онун газаллары «Диваны-Шемси - Тебризи» ады билен мешхурдыр.

Шахырын башга-да бирнәче эсери бар. Мөвлеви 672-нжи хиҗри (1273-1274) йылында 68 яшында Коньеде арадан чыкяр

ве оглы онуң орнуны эелейәр. Ол Җелалетдинин «фих-мафих» атлы эсерини топлаяр. Җелалетдин өзүнин сопучылык, мистики-фантастики пикирлерини. өвүт-несихатларыны шыгыр билен язылан айры-айры хекаяларың үсти билен беян эдипдир.

ҖЕЛЕП (а. җелеб, кс. эҗла:б) جلب - 1) бедасыл адам. эрбет аял. гезеген аял, лолы; 2) питне, ашуп (сер.); 3) галп зат. бедел зат; 4) бир шәхерден башга бир шәхере әкидилйән зат; 5) чекме. өзүне чекме. әкитме.

Ничелер ойда, пикирде. ничелер иман талап.

Ничелер дүнйәсиге магрурдыр акылсыз җелеп.

ҖЕЛИЛ (а. җели:л) جليل - 1) бейик. улы. хорматлы; бейик мертебели; 2) гм. худай, Алла; **җелили-рахмат** - рехимли худай; **Я, реббим, җелил** - эй, бейик мертебли худайым.

Җелили-рахмат сен, сенада белли.

Өзүң догры гөзле, я, реббим җелил.

Җелилей. җепбарей. өзүң билер сен.

Җахан ичре җүрмүм чыкардым ченден!

ҖЕЛИЛИ-РАХМАТ (а. җели:л-е рахет) جليل رحمت - сер. җелил

ҖЕЛИЛЫЛЛА (а. җели:л+алла:х) جليل الله - Алланын бейик мертебеси.

Я, ярадан, мырадыма етиргил.

Я, җемалың җелилылла хакы үчин.

ҖЕЛЛАТ (а. җелла:д) جلّاد - 1) җан алгыч. гадым вагтда өлүм җезесы берлен адамлар хакында чыкарылан хөкүми ерине етирен адам; 2) классыкы эдебиятда сөйгүлинин. гөзелиң гөзи. бакышы җеллада меңзедилипдир; 3) гм. рехимсиз. мерхеметсиз адам; **җеллады-җахан** - дүнйә җеллады; гм. дүнйәни өзүне чекйән; өрән рехимсиз. дүнйәде иң рехимсиз.

Гоч йигидиӊ пис аялы

Жаныңа желлат гөрүнер.

Чешмиӊ желлады-жахан, гашыӊдыр кеман, эй дост!

Гөзлериӊ желлатдыр, тиллериӊ-айяр.

ҖЕМ I (а. жем ') جمع - 1) көпчүлилк, хемме, топар, коллектив; 2) жемлеме, топлама, йыгнама; **жем (жемг) этмек** - жемлемек, йыгнамак, топламак.

Йүрегим жош берсе, аклым жем болур.

Агыр межлислере чопан ярамаз.

Нейлесин отырга жем тапылмаса.

ҖЕМ II (п. Жем) جم - сер. Жемшит.

ҖЕМАГАТ(а.жема:'ат,кс.жема:'а:т)جماعت-1)көпчүлик,халк, бир ере йыгнанан адамлар, топар, бөлек; 2) бир ымама уюп намаз окаян топар, бир мезхебе табын болан бир топар адам.

Жемагатсыз азан бир гуры сесдир.

Ниче моллаӊ окан ылмы абесдир.

Өмрүӊи өтүргил жемагат билен.

ҖЕМАДАТ (а. жема:да:т, бс. жема:д) جمادات - сер. жемат

ҖЕМАЛ (а. жема:л) جمال - 1) гөзеллик, оваданлык, гөрклүлик; 2) йүз, кешп, гөзел йүз; **сахып жемал** - жемаллы, овадан, гөзел, гөрмегей, гөрк эеси, гөзеллигиӊ эеси; **Юсуп жемал** - Юсуп ялы овадан.

Турды көӊлүм яр жемалын хөвеслэп,

Мениӊ сахып жемалымны гөрдүӊми?

Юсуп жеамлында, Иса яшында.

Магтымгулы, билгил яр жемалы гул этди

Хак ашыклар нэзли ярыӊ жемалын-

Бир гөрсем дийип, гиже-гүндиз зар эйлэр.

ҖЕМАТ (а. жема:д, кс. жема:да:т) جماد - даш, демир ялы

жансыз ве херекет этмейән хер бир зат. минерел.

Эриди, аб болды җүмле җематлар.

Өңден-соңа бармы хич бейле болмак.

ҖЕМГ (а. җем') جمع - сер. җемі.

Мәхнет билен мал җемг эден Мәкәм бай.

Истәр идиң җемг эдем, бу күлли-Эйраны сен.

ҖЕМИЛ (а. җеми:л) جمیل - 1) гөркли. овадан. гөзел. кашаң; 2) бейик мертебели, хорматлы.

ҖЕМШИТ (п. Җем+ши:д) جمشید - 1) Тәхмурысың оглы. Фирдөвсиниң «Шанама» эпопеясында душ гелйән гадымы пишдадылар династиясының дөрдүнҗи патышасы. Оңа Җем ве Җемшасп хем дийилйәр. Ол энчеме дәп-дессурларың дөредиҗиси хасапланяр. «Шанаманың» дессанларында айдылышына гөрә, ол еди йүз ыил патышаллк эдипдир. Кәбир роваята гөрә, 300 йыл патышалык эдйәр. Дөвлерин. перилериң ве гушларың үстүнден хөкүм сүрүпдир.

Җемшит Эйран мифологиясының иң гадымы ве иң эсасы образларындан биридир. Ол илаты дөрт саны: руханылар. гошун (сыпахылар), дайханлар ве хүнәрментлер диен гатлаклара бөлүпдир. илкинҗи гезек бирнәче уруш ярагларыны. хат язмаклыгы ве докма докамаклыгы ойлап тапыпдыр. Җемшит бир тагт ясап. шоңа чыкып отуряр. шол гүни болса «Новруз» дийип атландырярлар ве шонуң шанына байрам эдйәрлер. Шейлеликде, гадымы «Новруз» байрамының эсасы гоюляр. Җемшит илкилер адалатлы патыша болупдыр. Эмма соңабака улумсылык эдип. өзүни худай - дүнйәниң эеси дийип билйәр. Ахырсоңунда Заххак атлы адам тарапындан еңлип. тагтдан дүшүрилйәр. Җемшит гачяр ве. гөйә. йүз йыллап гизлинликде яшаяр. Бир гезек ол Хытай деңзиниң кенарында пейда боляр.

Шонда Заххак оны гөрүп тутяр ве бычгы билен ики кесип өлдүрйәр. Мифология гөрә, гөйә, Җемшидиң бир ажайып жамы болупдыр, шол җамың ичинде, гөйә, дүнйәниң хемме ери гөрнүп дуранмышын. Ол «Җамы-Җем» ады билен мешхурдыр. Кәбир чешмелерде Җемишит хезрет Сүлейман билен бир адам хасапланяр; 2) улы патыша.

Исгендер, Җемшит салдыран.

Бейик биналар гөрүнер.

Җебр этди Җемшит җанына.

ҖЕНАБЫЛ (а. Җена:бил) جنابل - ер ве адам ады; хезрет Алы шоңа гаршы уруш эдипдир, бу сөз Җенадыл шекилинде хем габат гелйәр.

Зарп урубан Җенабылның шәхрине,

Капырлара газап салган Алыдыр.

ҖЕНАН I (а. җина:н, бс. җеннет) جنان - җеннет, бехишт, учмах; аслы көплүк санда болса-да, түркмен дилинде бирлик сан хөкмүнде уланыляр.

Гайдып яман ёлдан, гезгин гуллукда,

Җеннет дийип Йөргүл тамада белли.

ҖЕНАН II (п. җа:на:н) جانانه – جانان - 1) гөзел сөйгүли, ашыгың өз жаны ялы сөййән магшугы-сөйгүлиси, яр.

Не җенанлар ер гойнун

Гучды дийип агларын.

Гөрүң, не җенанлар ышка улашды,

Өмрүни заялап, хәке булашды.

Тарыпын айдалы ягшы җенаның,

Хабар тутан җенандан.

ҖЕНАН III (а. җена:н, кс. эҗна:н) جنان - 1) йүрек, гөвүн; 2) гизлин иш, хер бир задың ичи; 3) гиже ве гиҗәниң гараңкылыгы.

ЖЕННАТ (а. женна:т, бс. женнет) جنات - сер. женнет.

ЖЕННЕТ (а. кс. жина:н ве женна:т) جنّت - учмах, бехишт, дини дүшүнжелере гөрә, говы адамларың «ол дүнйәде» барып яшажак ери; **женнет булагы** - бехишт чешмеси.

Секиз хайваның месгени

Дийрлер женнет булагыдыр.

Оглан женнет ичре гырмызы гүле.

Герек хошрой перизады йигидиң.

ЖЕНУП (а. жену:б) جنوب - 1) дөрт тарапың бири, гүнорта тарап; 2) гм. гүнорта деңзи, умман деңзи.

Товшан деря болмаз, шор сува харчең,

Женубың көлүне долмак ярашмаз.

ЖЕҢ (п. женг) جنگ - уруш, дава, женжел; сөвеш; **жеңңи-жедел** - уруш-дава, уруш-сөвеш, гыкылык.

Гөрешде йыкылан, жеңде еңилен

Ол пелек билен жең эйләп.

Гылыгың бет болса, ишиң жең болар.

Жеңңи-жедел лайык дәлдир адыңа.

ЖЕҢҢЕЛ (п. женгел) جنگل - токай, улы ве көп санлы агачлардан долы болан гиң мейдан.

Билбиле жеңңел баг олмаз,

Айрага депе даг олмаз.

ЖЕҢҢИ-ЖЕДЕЛ (п-а. женг ве жедел) جنگ و جدل - сер. жең

ЖЕҢҢИ-ЖИДАЛ (п-а. женг ве жида:л) جنگ و جدال - сер. жидал.

ЖЕПА (а. жефа:) جفاء - 1) вепасызлык, мәхирсизлик; 2) сүтем, мәхирсизлик билен йүз дөндермек; айралык; **жепа-жебир** - вепасызлык ве сүтем; **зулмы-жепа** - вепасызлык зулумы ве сүтеми.

Ресулалла ол курайшдан,

Не жепалар чекип гечди.

Магтымгулы. чексең жепа-жебир бил.

Көйдүрер шум пелек зулмы-жепасы.

Саглыкда жепа бийр бу ширин жана.

ҖЕПА-ҖЕБИР (а. жефа: ве жебр) جفا و جبر - сер. жепа

ҖЕПБАР (а. жебба:р) جبّار - 1) гудратлы. гүйчли. кувватлы (худайың сыпатларындан бири); 2) залым. зулум эдйән. жебир эдижи. сүтем эдйән.

Магтымгулы. я жепбар.

Өзүң болгул медеткәр.

Озал башда жепбар бар этди ёкдан.

Өз берен жанына жебр этме. жепбар.

Җепбар бу жаханы гөр харап эйләр.

ҖЕРАЙЫМ (а. жера:им. бс. жери:ме) جرائم - жеримелер.

ҖЕРЕН جرن - кейик. гумда ве дагда яшаян ве өрән чалтылгаян бир хайван: жейран хем дийилйәр.

Бир жерен алдырса элден овлагын.

Бала сесин динлеп. салар гулагын.

ҖЕРИМЕ(а.жери:ме,кс.жера:им)جریمه-1)гүнә.этмиш:2)таван. гүнә эден адамдан алынян нагт пул; 3) музт. дерек.

Русыя сен магшар гүни кериме,

Таңры совабындан алар жериме.

ҖЕСЕТ (а. жесед. кс. эжса:д) جسد - 1) тен. эндам. гөвре. беден: 2) мейит. өли. жансыз беден. өлен адамың бедени. өлен адамың гөвреси: **мурда жесет** - өли беден.

Рузы-эзелде яратды.

Ресул жеселинде жаны.

Мундаг мурда жесетге махалдыр тапмак нежат.

Җесетсен жанлары алса герекдир.

ҸЕСЕТХОР (а. җесед+хор ве җесед+ха:р) جسدخور - өли этини иййән, харам өлен малың этини иййән.

Халайык барчасы җесетхор болды.

ҸЕТ I (а. җедд, кс. эҗда:д) جد - какаң какасы, ата; эҗен какасы, баба.

баша гойды җетди гейдиги тәчден...

Я ымам Җафара багышла бизни.

ҸЕТ II جد، جت - 1) терс, терслешик; 2) арасы бозулан, бири-бирине терс болан адам; **җет болмак** - терс болмак.

Ылма уймаз алымлары җет болар.

ҸЕХИМ (а. җехи:м) جحيم - җәхеннем, довзах, тамы.

Хер заман, хер сагат ичре артдырырлар мәхнетин,

Бу җехим ичре тутар мөйлер саг-у солуң сенин.

ҸИГЕР (п) جگر - багыр; **җигер пара** - иң сөйгүли адам; багыр бөлеги; эзиз перзент.

Магтымгулы кылмыш җигерин бирян.

Җеседим гамхана, җигерим бирян.

ҸИДАЛ (а. җида:л) جدال - 1) душманчылык, дава, говга, җенҗел, чекишме; 2) уруш, сөвеш; гүйчли җедел; **җеңңи-җидал** - уруш-дава.

Аның үчин дәхр эра бир көше кылдым ыгтыяр.

Ыгтыярым ёк турур, җеңңи-җидалы нейлерем.

ҸИЛВЕ (а) جلوه - 1) ялкым, ялпылды; шөхле, ягтылык; гөрк, гөзеллик; 2) гөзел гөрнүш; 3) гөрүнме; **җилве эйлемек (кылмак)** - гөрүнмек.

Ол саңа эйлегеч җемалын җилве.

Җемал бир җилве берди, ичим шовка долдурды.

ҸИЛВЕГЕР (а-п. җилве+гер) جلوه گر - өзүни гөзел ве ялкымлы гөркезйән, өзүне безег берйән; нәзенин, нәзли.

Дүнйәйи-пеләкет элиден дат иле бидат,

Сен түйс ки, алдагуҗы җилвегери-перизат.

ҖИМ (а. җи:м) ج - арап-парсэлипбийининалтынҗы «ж» харпы. Эбҗет хасабында-3. Бу харп кәвагт «з», кәте-де «ж» ве «г» харпларына өврүлйәр.

«Җим» - җан хем җесетден гуллугын этмек герек.

ҖИМЛИ (п-т. җи:мли) جیملی - 1) айыплы, кемчиликли; 2) харам; гүнәли.

Не бейле бихуда шум кеч ыкбалдыр.

Халал дийп ийдигим җимли чыкыпдыр.

ҖИНДЕ (п. җинде ве жинде) جنده - ژنده - йыртык-ийрик гейим, көне эгин-эшик, сал-сал эшик, шылха.

Абдал җиндесин гейип, гит дивана гарыш-да.

Редалы, җиндели, эгни хыркапуш.

ҖИРҖИС (а. Җирҗи:с) جرجیس - еврей пыганберлеринин биринин ады (Святой Георгий). Дини роваятлара гөрә, душманлары оны көп гынап, бирнәче гезек өлдүрсе-де, ене-де дирелип, халкы өз динине чагырыпдыр. Оңа Җирҗис Бакыя хем дийлипдир.

Җирҗис киби җан ёлунда чагласам.

Я, Давут, я Җирҗис, Ыбрайым Халыл.

ҖИСИМ (а. җисм, кс. эҗса:м) جسم - 1) гөвре, беден, җесет, тен, эндам; 2) мадда, материя; **гуры җисим** - хор беден.

Йүрегиме салды яра,

Гарып җисмим эда кылды.

Кадыр эйәм җисмимизи бар эден.

Гуры җисмим отдан алып, отга якмакда не бар;

Җисми-азат - азат гөвре.

җаныңа шири-аҗал хунхар болмасдан бурун,

җисми-азадың лахатда зар болмасдан бурун.

ҖОВАП (а. җева:б) جواب - сер. җогап.

Казы болан бир җовапда дурмады.

Чәрәң ёк битедбир сен,

Таңла не җовап бийр сен.

ҖОГАП (а. җева:б) جواب - 1) сорага гаршы айдылан сөз, сорагың гаршысы, антоними; 2) гайтаргы (сөзе, амала, херекете); 3) кабул этмезлик, рет; 4) хата берлен гайтаргы.

Ерден җогап чыкмаз хабар тутмага,

Гөрен-билен бармы, булар гелмеди.

ҖОҖУК (җо:җык) جوجيق - доңзуң чагасы.

Җоҗук доган гүни пенасын газар.

Бир гүйчли душмана душса мекежин.

Җоҗугыны гизлемейин бoлармы?

ҖОМАРТ (п. җева:н+мерд) جوانمرد - сахы, эли ачык, гысганч дәл.

Алы, Хатам башлап җеннет ишигине,

Җомартлар гечерлер наны биләни.

ҖОРА (җо:ра) جورا - дост, ёлдаш, хемра.

Бир акылсыз бивеч билен

Дең-душ олуп, җора олмагыл!

ҖОРТ АТМАК جورت آتمق - 1) бирине я-да айдылан бир сөзе гөвүн етмезчилик эдилйән вагтда додаклары гысып сес чыкармак; 2) гм. гөвүн етмезчилик этмек.

«Магтымгулы» дийип адым тутсалар,

Гөрен гөз җорт атар, эшиден гулага.

ҖОШ (п. җу:ш) جوش - 1) гайнама; 2) говга, топалаң; толкун.

җош кылмак- җошмак, гайнамак.

Гитди аклым, өзүм билмей, җош кыдым,

Хыял хүҗүм эйләп, җошы яндырар.

ҖӨВ (п. җев) جو - 1) арпа; 2) гм. азаҗык мукдар.

Агыр баха әлемни алты җөвге алмаз мен.

Җөв мукдарына гечмез бу җахан хыялымга.

ҖӨВ-ҖӨВЛЕМЕК جو - جولمك - гүжүгиң үйрмеги.

Җөв-җөвләп, аялының янына барды.

ҖӨВАХЫР (а. җева:хир бс. җевхер) جواهر - сер. җөвхер

Лагл-у җөвахырдан анча үвдүлер,

«Хәлем болса арзан!» айтды, яранлар!

ҖӨВЗА(а. җеза:) جوزاء - 1)ыссы, ыссы ай, йылың ыссы айы; 2)экиз, ики эндам, шемси йылының үчүнжи айының арапча ады. Аслында җөваза сөзүниң манысы ак гатышыклы гара гоюн диймекдир. Шунуң ялы гоюн гара гоюнлар сүрүсиниң ичинде месе-мәлим боланы үчин, җөвза йылдызы-да, бейлеки йылдызлардан хас парлак боланы себәпли,шейле ат алыпдыр.

Кербела чөлүнде җөваза мөвч урса,

Бады-баран акан силден не пейда.

ҖӨВЛАН(а. җевела:н, җевла:н) جولان - 1)айланма, доланма; 2) мейданда ат чапдырмак; 3)ишжеңлик, иш; 4)сергезданлык; **җөвлан урмак (кылмак)** - айланып йөрмек; тагалла этмек, җан чекмек.

Йүк агыр, ёл ырак, гараңкы гиже,

Җан хем җөвлан урар чыкмага тенден.

ҖӨВР (а. җевр) - сер. җөвүр

Җөври-җепасы көп, яланчы дүнйә.

ҖӨВРЕНМЕК جورنمك - Зейренмек, зейренип йөрмек, кәйинмек.

Эй яранлар, бармы бу дерде чәре,

Өртенип, җөвренип гезмели болдум.

Кими от тамманлы җөвренер, өтер,

Җөврениди җигери, гитди карары.

ҖӨВҮР (а. җевр) جور - сүтем, зулум, хорлок, җепа; **җөвүр чекмек** - зулум гөрмек, хорлук чекмек; көпленч җөвр-у җепа

шекилинде габат гелйәр.

Залымларың җепасындан, җөврүнден.

Ыслам кайсы, иман кайсы, билмедим.

ҖӨВХЕР (а. җевхер, кс. җева:хир) جوهر - «гөвхер» сөзүнин арапчалашдырылан гөрнүши: 1) хер бир задың аслы. эсас. хакыкат; 2) гөвхер; якут, мерверит ве пируза ялы гымматбаха даш; 3) гм. чепер сөз, парасатлы сөз: **җөвхери-җан** - җан хакыкаты; **җахан җөвхери** - дүнйәниң эсасы. хакыкаты.

Тен топракдыр эгленмез. җөвхери-җан ичинде.

Бу чүйрүк хоз билен җахан җөвхерин

Ол не хумарбаздыр, утуп дурупдыр.

ҖӨВХЕРИ-ҖАН (а. җевхер-е җа:н) جوهرجان - сер. җөвхер

ҖӨВШЕН (а. җевшен, кс. җева:шен) جوشن - полат халкаҗыкларындан докалан гадымы уруш гейими. зирих (сер.). совут, демир дон.

Җүпбе, җөвшен, зирих, совут,

Кесерли гылыч, арап ат.

Сөвеш гүни гидер уят,

Гайраты болман йигиде.

ҖӨГИ (җө:ги) جوگی - 1) хилегәр, мекир: 2) гм. яланчы. кеззап.

«Өвлүйә мен» дийип җөги сопулар.

Гыгырып. асмана бөке башлады.

ҖӨХИТ (п. җоху:д) جهود - 1) еврей, мусайы. еврей тайпасындан болан адам: 2) гм. җеделчи, давачы: кинели.

Җөхит айдар гулларна,

Барың гуйы ёлларна.

Не даг галар, не дүз галар, ил галар.

Деҗҗал чыкар, терса, җөхит, күрт билен.

ҖУВАН (п. җева:н) جوان - 1) йигит. яш. етгинҗек: 2) яш гелин, гыз.

Әрден галан. әри өлен жуванлар.

Ил ичинде ягшы гөрлен жуванлар.

Ашыгына йүз мүң нәзлер гетирмиш.

ЖУГРА جوره - гоша. ики. Бу сөз Магтымгулының ады билен дөредилен бирнәче гошгуда «жүре» манысында алныпдыр.

Хинди халлар гүл йүзүнде жуградыр.

Зар эйлейип. чекен ахым наградыр.

ЖУД (п. жу:д) جود - сер. жүт.

ЖУДА (п. жода:) جدا - сер. жыда.

ЖУДЫ (а. жу:ди:) جودی - сер. жүнүт.

ЖУЕНДЕ (п. жу:енде) جوینده - агтарян. тапян; агтарыжы. тапыжы.

Мыдам олуп жуенде.

Тил сениң үчин налан.

ЖУЛ (а. жолл) جل - 1) палан; 2) хайванларың геййими. ат кечеси; 3) көне эшик. йыртык гейим.

Бардыр бедев. салан жулуна дегмез.

Көне. йыртык жул биләни.

Догры бакмазлар жуллыя.

Гөзе гызыл донлы гөрнер.

ЖУЛАП (жу:ла:б. чола:б) جولاب - چولاب - османлы хөкүмдарларының XYI-XYП асырларда бегдили түркменлерини межбуры суратда гөчүрен Хама билен Хумсуң аралыгындакы бош хасылсыз еринде ерлешйән обаларың бири. Ол ер соңабака адамларың сүргүн эдилйән ерине өврүйәр.

Якут Хамавы өзүниң «Межмеул-булдан» атлы китабында бегдили түркменлериниң гөчүрилен ерине Жолап дийилйәр. ол аслында Урфаның гүндогар тарапында ерлешйән бир обаның адыдыр дийип язяр. Жолап сувсуз ве топрагы хасыл

бермейән чөл ер хөкмүнде ятланяр. Ол ере гөчүрилен бегдили түркмрнлер соңабака ол ерден гачып Анадолы себитине гирйәрлер, бирнәчелери болса Эйрана гелйәр. Проф. Ф. Сүмериң язмагына гөрә, Җолап билен багланышыклы аҗы ятламалар шу гүнлер хем Түркие ве Сирия түркменлерининң арасында довам эдйәр.

Җолап барадакы гүррүңлер бегдили түркменлеринин Эйрана гелмеги билен, ол ерде хем яйраяр. Җолап хакда долурак маглумат алмак үчин серединң: ф. Сүмер. Огузлар (түркменлер), биринҗи нешир, Анкара, 1972. 193. 302-306 с.

Акылсызлар иш ахырын гарамаз.

Җолап чигидинден гарпыз дөремез.

ҖУМАГ (а. җима:') جماع - җемлешмек; янашмак, эркегин аял билен янашмагы; **җумаг эйлемек** - аял-эркек гатнашыгыны этмек, аяла янашмак, җынс арагатнашыгыны этмек.

Үчи экиз, ол төрт эрер пейвенди,

Ол не җумаг эйләр, не чыкар ятдан.

ҖУМГА (а. җом'а) جمعه - 1) хепде; 2) хепдәнин единҗи гүни, шол гүнде мусулманлар җем болуп, намаз окаяндыклары үчин, оңа шейле ат гойлупдыр. Бу сөз җемг (җем) сөзүндендир; җума гүни, анна гүни.

Бир җумга гиҗеси гөрдүм дүйшүмде.

Бал уруп, гөклере учдум, яранлар.

ҖУНУН (а. җону:н) جنون - дәлилик, телбелик; дәли, тәлбе.

Кахча гөрүнмез менин асла гөзүмге бу җахан.

Аклыны зайыл кылып, эйләр җунун дек хер заман.

ҖУНУП (а. җену:б) جنوب - сер. җенуп

ҖУНУТI(а.җону:д,бс.җонд)جنود-1)гошун,эсгерлер;2)сер.Җуды

Ниче гүнде Нухуң кешти,

Җунут дагына етишди?

ҖУНУТ II (а. жону:д) - аслы جودى - дагың ады. дини дүшүнжелере гөрә. Нух пыгамберин гәмиси (кештиси) тупана учранда бир дагың үстүне дүшйәр. шол дагың ады Җуды болмалы. кәбири оны Арарат дийип дүшүндирйәр. Бу сөз Магтымгулуда Җунут шекилинде габат гелйәр.

Етмиш гүнде Нухың кишти.

Җунут дагына етишди.

ҖУРГА (а. жор'а) جرعه - бир ювдум. дамжа (сувук зат. көпленч ичги-сув. шерап. шербет ве ш.м.)

Бир җургадан кырк ашык гандырдыгым билмезмиң?

Җаным җурга местидир.

Көңлүм хак пейвестидир.

ҖУРМ (а. жорм) جرم - сер. җүрм

ҖУТ (а. жу:д) جود - эли ачыклык. сахылык. җомартлык. берим. керем (сер.)

Совап ягшы амалда я җут ягшы ниетде..

Хасылың аташ болгай. эйлесең яман пейда

ҖҮБТ (п. жофт) جفت - 1) гоша. ики. тәк дәл; 2) әр-аял; 3) эркек ве уркачы ики хайван; **җүбт эйлемек** - аял этмек. гошмак.

Оввал-а яратды Адам атаны.

Аңа җүбт эйледи Хова энәни.

ҖҮЛГЕ (п. жолге) جلگه - белентлиги ики йүз метрден аз болан сап ере айдыляр; текиз ве гиң мейдан. кәвагт онуң песлиги денизден-де ашак боляр.

Бир тарапдан җылга-җылга. булут ойнар. салар көлге.

Он ики даг. еди җүлге сөкем Юсуп дие-дие.

ҖҮМЛЕ (а. жомле. кс. жомел ве жомела:т) جمله - 1) хемме. хеммелер. бүтин. әхли. күлли; 2) сөзлем. эеси ве хабары болан сөз дүзүми;

җүмле җахан - бүтин әлем. хемме дүнйә. бүтин дүнйә

Гөзүм ачып гөрдүм җүмле җаханы.

«Шол дураны шахымердан» дийдилер.

Не бир җанда, белки җүмле җаханда:

җүмле-җандар - хемме җанлы затлар, хемме хайванлар.

Дүнйә аждархасы дем биле чекип.

Җүмле җандар тохмун ювтмайын галмаз:

җүмле-әлем - бүтин дүнйә, хемме әлем. синоними: җүмле жахан.

Мыдам сейре гезер ол дөрт дени-душ.

Болар андан җүмле әлем йүзи хпш;

җүмле-җематлар - хемме херекет этмейән затлар, хемме җансыз затлар.

Эриди, аб олды җүмле җематлар.

Өңден-соңа бармы хич бейле болмак.

ҖҮМЛЕ ҖАНДАР (а-п. җомле җа:н+да:р) جمله جاندار - сер. җүмле.

ҖҮМЛЕ ҖАХАН (а-п. җомле җаха:н) جمله جهان - сер. җүмле.

ҖҮМЛЕ ҖЕМАТ (а. җомле җема:д) جمله جماد - сер. җүмле

ҖҮМЛЕ ӘЛЕМ (а. җомле а:лем) جمله عالم - сер. җүмле

ҖҮМРИ (п. җемри:) جمری - пес, асылсыз; гедай сыпат; акмак; огры.

Огрының, җүмриниң тутан эллерин.

Даглардар, дузларалр кесип тиллерин.

ҖҮНБЕНДЕ(п. җонбенде, кс. җонбендега:н) جنبنده - гымылдаян, херекет эдйән (хайванларманыда); **җүнбенделер җаны чүн** - херекет эдйән җандарларың җаны үчин.

Ер йүзүнде херне бар, мур-у мар җүнбенденин.

Рызкыны максум эдип, тайяр эден реббим желил.

җүнбенделер җаны чүн,

Гүнәхим гүзешт эйле!

Җүнбенделер мест олуп, гөйә ичмиш арак, бен.

ҖҮНБЕНДЕГАН (п. җонбендега:н) جنبندگان - сер. җүнбенде

ЖҮНБҮШ (п. жонбош) جنبش - херекет, гымылды; **жүнбүш эйлемек (кылмак)** - херекет этмек, гымылдамак.

Земин жүнбүш эйләп, лерзана гелгей.

Асманлар жүнбүш кылып, көвкеплер янмыш нарымдан.

ЖҮПБЕ (п. жоббе) جبّه - 1) гиң ве узын тикилен дон, халат; 2) урушда гейилйән эшигиң биргөрнүши; **жүпбейи-жан** - жан доны; гм жаны гораян эшик.

Жүпбе, жөвшен, зирих, совут,

Кесерли гылыч, арап ат.

Кыл дута пуштуң рукугда жүпбейи-жандан сүжут.

Тә ажалның бадыдан каддың бүкүлмесден буруң.

Жүпбейи-жан тири-рыхлатдан сөкүлмесден бурун.

ЖҮПБЕ-ЖАН (п. жоббе-йе жа:н) جبّه جان - сер. жүпбе.

ЖҮНТ (а. жонд, кс. жону:д) جند - сер. жунут.

ЖҮР БОЛМАК جور بولمق - кайыл болмак, разы болмак; өвренишмек; өкде болмак.

Базара гелип мен бейле диярдан,

Жүр болуп мен башым алып гитмәге.

ЖҮРЕ جوره - 1) хили, түйсли; 2) дүрли; 3) жүбүт; **жүре хал** - гоша мең, гоша хал; **не жүре** - нәхили.

Гөвсүнде бар гоша нары,

Ак йүзүнде жүре халы.

Не жүре замандыр, недир хыялы,

Жан шәхрине салар мыдам ол ёлы.

ЖҮРМ (а. жорм кс. жору:м ве эжра:м) جرم - гүнә, язык, этмиш; хата; **жүрм-у усян** - гүнә ве боюн эгмезлик

Жүрмим чыкардым ченден,

Гүнәхим гүзешт эйле!

Тутсам дийип гезер мен,

Жүрм-у усян ичинде.

Хер киме лутф эйлесе, җүрми-гүнәхин ол гечер.

ҖҮРМ-У УСЯН (а. җорм ве ыся:н) جرم و عصيان - сер җүрм

ҖҮРЬЕТ (а. җорьэт) - сер. җүрьэт.

ҖҮРЬЭТ (а. җорьэт) جرأت - җүрехет. йүрек этмеклик: батыргайлык, гуҗур, гайрат.

Дилден гелен бу җүрьэтли сөз недир.

Хер ише җүрьэт герекдир.

ҖЫГА (п. җыкга) جقّه - جغه - тәч. телпеге гысдырылян безег.

Мениң җаным ышк одуна якыпдыр,

Башлары тылладан җыгалы гелди.

ҖЫГЛАТМАК جيغلاتمق - җызлатмак. җыззылдылы сес этмек: авутмак.

Адамың небси дек ягдыр бараны.

От кимин җыгладып чакар ынсаны.

ҖЫГЫР-ҖЫГЫР جيغر-جيغر - сув. чорба. яг гайнан халатда эмеле гелйән сес, җыгырдап. җыгыр-җыгыр эдип: ишлигиниң нәмәлим формасы: җыгырдамак. Неширде «чугур-чугур» дийлип нәдогры берлипдир.

Бейниң җыгыр-җыгыр гайнап сызылар,

Берен наның сая болса герекдир.

ҖЫДА (п. җода:) جدا - айра, айры. айра дүшен. **җыда дүшмек** - айра дүшмек, даш дүшмек.

Тенден җыда олар ганың,

Бикәр галар истиханың.

Хезрети-Адамны эйледиң хайран,

Хова җыда дүшди, гөзлери гирян.

ҖЫДАЛ (а. җида:л) جدال - 1) дава, җенҗел: душманчылык: говга; 2) уруш, сөгүш; 3) гүйчли җедел: сер. җидал.

Магтымгулы сөймез җыдалы. җеңи.

Ахырет азм этди көп досты, дени.

ЖЫЛАВ (п. жилав) جلو - 1) өң. йүзбе-йүз; 2) атың овсары, агыззырыгы, уян, иришме.

Ол не адамзатдыр, бир ат мүнерлер,

Үзеңниси сувдан, жылавы батдан.

Жылавыңызда ымам Алы сизиңдир.

ЖЫЛАВДАР (п. жилав+да:р) جلودار - 1) өңде барян атлы, авангард; 2) бейлеки атлылардан өңде харекет эдйән атлы эсгерлер; 3) өз хожайынының атының өңүнден херекет эдйән хызматкәри.

Жылавдары болам Языр хан пириң,

Көңүл гушы перваз урар пакырың.

ЖЫЛГА-ЖЫЛГА جیلغه-جیلغه - топар-топар, бөлек-бөлек.

Бир тарапдан жылга-жылга, булут ойнар, салар көлге.

ЖЫН (а. жинн) جنّ - 1) ынсан тайпасындан башга болан, гөзе гөрүнмейән бир хили хыялы махлук, ынс, ынсан билен арвахың аралыгы хыялы бир зат; 2) йити зехинли; **жынны** - жына дегишли, жын ялы. Жен ве гений сөзлери шундан алнан хасапланяр.

Гарышыпдыр халал, харам, арвах, жын,

Ярысы мелекден, ярысы жындан.

Деҗжал дүнйә иненде арвах биле жын дөрәр.

ЖЫНАЗА (а. жена:зе) جنازه - 1) ювулып, кепене салнып табыдың ичине гойлан өли; 2) өли; 3) өлиниң мейти гөтерилйән тагта, табыт; 4) өлен адама окалян намаз.

Магтымгулы, өленден соң билерлер,

Жыназа окамай, бурнун дилерлер.

ЖЫНС (а. жинс, кс. эжна:с) جنس - 1) хайванларың, отларың ве башгаларың бөлүнйән топарының хер бири. Меселем, хайван жынсы ики саны ынсан ве бейлеки жандарлара бөлүнйәр; 2) топар, несил; 3) тебигат; гылык, хәсиет; 4) мал

харыт, байлык; 5) хил; сорт, клас.

Ынса-җынса шалык эден Сүлейман.

Дөв-перининң, ынсың, җынсың патшасы.

ҖӘХЕННЕМ (а) جهنّم - 1) аслы ыбры сөзи болуп. Кудсуң якынында болан бир дерәниң ады. оңа өлүлериң мейди ве атылып өлдүрилен гүнәкәрлериң җеседи ташланян экен; 2) гүнәкәрлериң гөйә ахыретде азап берилҗек ери. тамы. дозах.

Җәхеннем ичинде, тамуг астында.

Пелеклере чыкар үйнүң гыбаткеш!

ҖӘХЕННЕМ КАГРЫ (а-т. җәхеннем ка'ры) جهنّم قعری - сер. кагыр

ҖӘХЕТ (а. җехет, кс. җехат) جهت - 1) тарап. угур; 2) себәп. делил. Хәзирки заман түркмен дилинде икинҗи маныда геленде көплеч «җәхт» шекилинде уланыляр. Эмам ол форманың башга манысы бар. «җәхет» уланылса. хас догры боларды; **җәхтден (җәхетден)** - нукдайназардан. себәпден. себәпли.

Бәш-ховассы-хамса, алтыдыр - алты җәхет.

ҖӘХЛ (а. җехл) جهل - надандык, акмаклык, билимсизлик. ылымсызлык.

Җәхл ишине чәбүк мен, Алла эмрине сустер.

Гаркы-зелалат болдум хедаятны сен гөстер.

ҖӘХТ (а. җехд) جهد - ыхлас, тагалла, җан чекме. чалышма. дырышма; **җәхт этмек (эйлемек, кылмак)** - тагалла этмек. җан чекмек.

Ёлундан айра дүшен-

Җәхт эдип, ёлы гөзләр.

Җәхт эдер сен чалнып җахан тутмага,

Бу ишлере, мегер, аклың етмез хич.

ҖӘХТДЕН (а-т. җехет+ден) جهت دين - сер. җәхет

فرهنگ مختومقلی

« جلد اول »

تدوین و تفسیر از :

نورمحمّد عاشورپور